

**‘Strijdster, opvoedster,
geloovige’**

**Breuken en continuïteit
in het leven van
Nellie van Kol (1851-1930)**

Heleen Bakker
Masterscriptie Theologie
augustus 2010
Scriptiebegeleider: Prof. dr. M.P.A. de Baar
Meelezer: Prof. dr. Y.B. Kuiper

De titel is ontleend aan een uitspraak van Ida Heijermans:
'De viering van Nellie's 70en verjaardag had moeten worden iets van groote beteekenis voor hen, die Nellie hadden willen huldigen als strijdster, als opvoedster, als de geloovige, die zij nu is.'
Ida Heijermans, *De Vrouw*, 'Nellie van Kol, 12 Dec. 1851-12 Dec. 1921', 10 december 1921.

Foto titelpagina: Nellie van Kol, circa 1898.
Collectie Aletta, Instituut voor Vrouwengeschiedenis, Amsterdam © L. Devolder

Geprobeerd is de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen, maar zonder succes. Rechthebbenden kunnen contact met mij opnemen.

© Heleen Bakker
Studentnummer 0489948
Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap
Rijksuniversiteit Groningen

‘Strijdstster, opvoedster, geloovige’

Breuken en continuïteit in het leven van Nellie van Kol
(1851-1930)

‘Wie de persoonlijkheid van Nellie ten volle recht wil laten wedervaren,
zou een uitgebreide studie over haar moeten schrijven,
omdat zij met haar groote werkkraft zich op zoo verschillend terrein heeft
uitgesproken.’

Ida Heijermans, ‘Nellie van Kol, 12 Dec. 1851-12 Dec. 1921’, *De Vrouw*, 10 december 1921.

Voorwoord

Mek, mek, schaapje, heb je mooie wol?
Ja baas, ja baas, drie zakken vol!
Eén voor mijn meester, één voor zijn vrouw,
één voor het kleine kind
dat bibbert van de kou.
Mek, mek, schaapje, heb je mooie wol?
Ja baas, ja baas, drie zakken vol!

Nellie van Kol, 'Zoet schaapje', *Kinderversjes*, Alkmaar 1923.

Dit was een van de eerste liedjes die Jan Simon, mijn man, onze dochter Sara (nu zes jaar oud) leerde. Het sloeg aan, lange tijd was het bij haar favoriet. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ik het een hopeloos oubollig lied vond. Ik had het zelf als kind niet geleerd, wist niet dat het al echt oud was. Menig ochtend werden we gewekt met het 'Zoet schaapje'. 'Nee hè, niet weer dat schaap!' werd een telkens terugkerend, plagend verwijt van mij naar Jan Simon.

Vanzelfsprekend vond hij het op zijn beurt reuze grappig dat dit lied van de hand van Nellie bleek te zijn, de 'hoofdrolspeelster' van mijn scriptie over wie ik zo enthousiast was.

Nellie was ik op het spoor gekomen toen ik zocht naar vrouwen uit de geschiedenis die bijbelverhalen voor kinderen hadden bewerkt. Via via kwam ik uit bij een artikel van Willem van der Meiden over kinderbijbels uit de negentiende eeuw en toen ik dat las, was ik verkocht. Zijn beschrijving van Nellies kinderbijbel was ronduit lovend. De vele prachtige citaten uit haar inleiding maakten mij nieuwsgierig naar haar. Wie was deze vrouw die zo origineel, zo openhartig en zo modern schreef?

Haar levensverhaal had ik op internet zo gevonden. Ik was onder de indruk van haar wereldburgerschap, ze heeft overal en nergens gewoond en van het actieve leven dat ze heeft geleid; haar inzet voor tal van feministische en socialistische organisaties, de vele publicaties. Nellie en ik bleken een paar voorliefdes gemeen te hebben: de taal (bijzonder dat ze lerares Frans is geweest,

mijn beroep tot nog toe), de jeugdliteratuur (als beginnend docent las ik één kinderboek per dag) en we hebben dezelfde politieke kleur: socialisme met een flinke scheut idealisme (Femke for president!). Nellies religieuze omzwervingen maakten me alleen maar nieuwsgieriger naar haar persoon. Aangezien ik ooit overwogen heb geschiedenis te gaan studeren, vond ik het bepaald geen straf om in al die oude boeken en dagboeken te duiken. Geen wonder dus dat ik deze masterscriptie niet snel af had en geen wonder dat het een wat dik boekwerk is geworden.

Veel heb ik te danken aan Mirjam de Baar, mijn begeleidend docent. Haar literatuurtips, kritische commentaar en raadgevingen hebben mijn scriptie op een hoger plan getild. Praktisch was dat Mirjam een ware speurneus bleek te zijn: ze vond op internet allerlei geboorte- en sterftedata zoals van Nellies zusje, haar halfzusje en van haar moeder die tegelijk met Nellie in Princenhage blijkt te hebben gewoond. De meest bijzondere ontdekking die Mirjam deed, was zonder twijfel de dichtbundel *Mengelpoëzij* van David Porreij, Nellies vader; opeens was duidelijk hoe Nellie aan haar taalgevoel kwam. Dat Mirjam net als ik zo enthousiast was over het onderwerp van mijn scriptie, gaf het schrijfproces voor mij ontzettend veel meerwaarde. De frisse, nuchtere blik van meelezers Yme Kuiper maakte dat ik soms even met wat meer afstand naar mijn scriptie kon kijken en heeft me ervoor behoed om er nóg meer citaten in op te nemen.

Minstens zo waardevol als de begeleiding van de universiteit was de steun die ik thuis van Jan Simon kreeg. Hij heeft mij veel gelegenheid geboden om te ‘Nelliën’ zoals ik het werken aan mijn scriptie noemde, maar me er ook op de juiste momenten achter weggehaald. Altijd heeft hij het vertrouwen gehouden dat het tot een afronding zou komen. De belangstelling van familie en vrienden heeft me goed gedaan. Hopelijk heb ik hen niet al te veel verveeld met mijn Nellie-verhalen. Al heb ik er tot het eind toe plezier in gehad, ik ben toch wel blij dat de klus nu geklaard is. Jan Simon was Nellie al een tijdje flink zat. Dat herken ik wel, al klinkt het schaaplied me echt anders in de oren als onze Elmar van drie het zo nu en dan zingt.

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	9
Hoofdstuk 1 Levensbeschrijving Nellie van Kol (1851-1930)	16
1.1 In en voor de klas	16
1.2 Gouvernante in Indië	19
1.3 Huwelijk met Henri van Kol	24
1.4 Verlof in Europa: socialistische inburgering en moederschap	28
1.5 Tweede verblijf in Indië: moeder en socialistisch schrijfster	32
1.6 Actief als feministisch socialiste en kinderboekenschrijfster in Nederland en België	36
1.7 Bekering en nieuw leven	44
Hoofdstuk 2 Christelijk van huis uit, vorming en roeping (1851-1883)	48
2.1 Opvoeding en onderwijs	48
2.2 Onderwijzeres bij de Evangelische Broedergemeente in Gnadau	54
2.3 Gouvernante in Indië	57
2.4 Intellectuele en zedelijke vorming door Gerrit Jan Mulder	66
2.5 Mulder en Marie, overdracht van een vrijzinnig christelijk geloof	70
2.6 Opvoeden door te schrijven	76
Hoofdstuk 3 Gegrepen door het socialisme (1883-1900)	82
3.1 Verbintenis met Henri van Kol en het socialisme	82
3.2 Vriendschap met Ferdinand Domela Nieuwenhuis	89
3.3 Nellie als feministisch socialiste	94
3.4 Nellie als de opvoedkundige	101
3.5 Nellie als kinderboekenschrijfster en publiciste van jeugdliteratuur	111

Hoofdstuk 4 In de ban van het spiritisme (1886-1907)	116
4.1 Belangstelling voor het paranormale en de theosofie	119
4.2 Seances thuis: een venster naar de geestenwereld	126
4.3 Nellies interactie met de geesten	135
4.4 Spiritisme en geloof	141
Hoofdstuk 5 Bekering (1900-1909)	148
5.1 Nellies sympathie voor Het Leger des Heils	152
5.2 Nellies bekering I: het vinden van God	161
5.3 Rein Leven	168
5.4 Nellies bekering II: het aanvaarden van Jezus als Verlosser	171
Hoofdstuk 6 Leven in een nieuw licht	181
6.1 Duiding van Nellies bekering	182
6.2 Breuken en continuïteit in het religieus leven van Nellie van Kol	189
Slotbeschouwing	203
Geraadpleegde literatuur	206
Geraadpleegde websites	211

Inleiding

Nellie van Kol (1851-1930), geboren als Marie Porreij, verwierf in de jaren '80 en '90 van de negentiende eeuw grote bekendheid als schrijfster van kinderboeken, als publiciste over opvoeding en socialisme en als redacteur van *De Vrouw* en *Ons Blaadje*. Marie Porreij had Nellie, afkorting van haar tweede naam Petronella, aangenomen als haar 'nom de plume' en dit werd tevens haar roepnaam.¹ Tijdens haar huwelijk met de SDAP-voorman Henri van Kol werd Nellie actief als feministisch socialiste; ze participeerde in allerlei vrouwenorganisaties en werd een bekend pleitbezorger voor seksuele hervorming. Ze schreef in socialistische periodieken en kranten en vulde nagenoeg alleen *De Vrouw*, haar eigen blad, dat zich richtte op arbeidersvrouwen. Daarnaast schreef Nellie kinderboeken en redigeerde ze haar eigen tijdschrift voor arbeiderskinderen, *Ons Blaadje*. Getuige een aan haar gewijd artikel in *De Hollandsche Revue* en het verzoek dat zij kreeg om te schrijven in *De Gids* werd Nellie op het gebied van de kinderliteratuur als een autoriteit beschouwd.²

In deze scriptie gaat het niet om Nellies activiteiten als publiciste of als activiste, maar om haar religieuze ontwikkeling. In het begin van de twintigste eeuw maakte Nellie een bekering door en sloot zij zich aan bij het Leger des Heils. Zij schreef getuigenissen in *De Vrouw* en een in *Nieuwe Banen*, een tijdschrift 'ter verdediging en verdieping' van het christelijk geloof. In de kranten verschenen artikelen over Nellies bekering. Aangezien Nellie nauwelijks meer kranten las, ze vond dat het haar 'aandacht te veel versnipperde', was de commotie haar bijna ontgaan; het was destijds, om met Nellie te spreken, 'het relletje van den dag'.³ Uit de haar toegezonden kranten en knipsels maakte ze op dat de berichtgeving onzorgvuldig was, ze reageerde verbolgen en noemde het 'gehaspel'.⁴ Ondanks de commotie die was ontstaan, had Nellie geen spijt van haar getuigenissen. Dat wat leeft in een mens moet geuit worden, vond ze.⁵ Begrip

---

¹ Ik noem in deze scriptie Marie/Nellie bij haar voornaam, evenals haar man Henri en de kinderen. Alle anderen zal ik aanduiden met hun achternaam.

² Frans Netscher, 'Karakterschets. Nellie van Kol.', *De Hollandsche Revue*, Haarlem vol. 3 (1898), p. 541-558.

³ Nellie, 'Geloof op de markt', *De Amsterdammer Weekblad voor Nederland*, No. 1659, 1909.

⁴ Nellie, 'Geloof op de markt', 1909.

⁵ Nellie, 'Geloof op de markt', 1909.

kreeg Nellie wel van haar gelovige landgenoten. Meer dan honderd schriftelijke reacties ontving Nellie, voor het merendeel getuigenissen.⁶ Mensen van allerlei rang en stand verwelkomden Nellie als zuster in het geloof.⁷

Aletta, het Instituut voor Vrouwengeschiedenis te Amsterdam, hanteert in het archief van Nellie een scheiding tussen godsdienstige en niet-godsdienstige stukken, de breuk ligt veelal bij de bekering.⁸ Ook in de levensbeschrijvingen van Nellie, zowel die verschenen bij haar overlijden als die van haar latere biografen, geldt haar bekering als een breekpunt. Tot haar bekering zou Nellie maatschappelijk actief zijn geweest met een enkele zwerftocht langs theosofie en spiritisme, daarna zou ze een teruggetrokken bestaan hebben geleid, gericht op God. Een van haar socialistische tijdgenoten merkten op dat Nellie voor haar bekering ‘bijna dagelijkse aanwezig’ was in *De Vrouw*, daarna was het ‘of zij zich al uit het leven had teruggetrokken’.⁹ Maar klopt dit beeld wel? Staakte Nellie daadwerkelijk al haar maatschappelijke bezigheden na haar bekering? Wie Nellies leven zo begrijpt, dus met haar bekering als een totale cesuur, kent een grote kracht aan de bekering toe; de bekeerling gaat immers, onder invloed van de bekering, een radicaal ander leven leiden. Hoe indringend moet die ervaring geweest zijn?

Auteurs die tot nog toe over het leven van Nellie geschreven hebben, hebben moeite om haar religieus leven, inclusief haar bekering, te integreren in haar biografie. Nellies religieus leven lijkt te bestaan uit een losse verzameling interesses voor levensovertuigingen, die alle even belangrijk voor haar waren. Nellies bekering lijkt hierdoor uit het niets te komen; in ieder geval wordt deze niet geanalyseerd noch in een lijn van ontwikkeling gezet. Zo plaatsen Hugo Röling en Bob Reinalda Nellies belangstelling voor religie aan het eind van haar leven in het *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*.¹⁰ Een verklaring voor die plotselinge

---

⁶ Nellie, ‘Het Waaron’, *De Vrouw*, 1 mei 1909.

⁷ Nellie, ‘Geloof op de markt’, 1909.

⁸ Het archief rondom Nellies persoon beslaat 1.24 meter.

⁹ Liede Tilanus, ‘Nellie van Kol, Een herinnering’, *De Proletarische Vrouw*, 12 maart 1930. Liede Tilanus was gemeenteraadslid voor de SDAP in Amsterdam en redactrice van *Ons Kinderblaadje* dat ingesloten zat bij *De Proletarische Vrouw*. Mies Campfens, ‘Tilanus, Liede’ oorspronkelijk gepubliceerd in: *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, 5 (1992), p. 290-294, digitale versie www.iisg.nl, geraadpleegd 11 juli 2010.

¹⁰ Hugo Quintus Röling, Bob Reinalda, ‘Porreij, Jacoba Maria Petronella’, oorspronkelijk gepubliceerd in: *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, vol. 8 (2001), p. 204-208, www.iisg.nl 2 okt. 2008.

belangstelling voor godsdienst geven zij niet. Fia Dieteren is een van de zeer weinigen die oog hebben voor continuïteit in haar lemma in het *Biografisch Woordenboek van Nederland* wanneer ze schrijft dat Nellies ‘belangstelling voor religie nooit helemaal was verdwenen sinds haar kennismaking met prof. Mulder’.¹¹ Een ander punt van kritiek is dat Nellies religieuze opvattingen in de levensbeschrijvingen geheel los lijken te staan van haar maatschappelijk bestaan. En dat terwijl religie voor mensen vaak een stuwende kracht voor de invulling van hun leven is.

Geen van de biografen heeft aandacht besteed aan de bekering zelf, wel zochten ze er verklaringen voor. Zo hield Margrit de Sablonière, die honderd jaar na Nellies geboorte een biografisch lemma over haar schreef, Nellies contacten met het Leger des Heils in Voorschoten geheel verantwoordelijk:

Omstreeks 1904 vestigde zij zich te Voorschoten en kort nadien werd zij door gesprekken, het lezen van de Strijdkreet en het bijwonen van samenkomsten van het Leger des Heils bekeerd tot het orthodox protestantse geloof. Het heeft haar verdere leven gevuld en nadien heeft zij zich uitsluitend op dit terrein bewogen.¹²

Anderen, zoals Dirk Daalder, schrijver over kinderliteratuur, zochten een verklaring in Nellies hang naar vroomheid en belangstelling voor het transcendente, door hem ten onrechte ‘piëtisme’ genoemd, en in de teleurstellingen die ze in het leven te verwerken had gekregen:

Naarmate het leven meer ontgoocheling bracht, nam het piëtisme, in haar aanwezig sedert de kinderjaren, toe in kracht. In haar latere werk, niet voor kinderen bestemd, domineert het volkomen: *Stamelingen, Uit de diepte, Mystieke Week, Dankstemmen*, lyrische poëzie, waarin een door het leven teleurgestelde ziel opwiekt naar God.¹³

Wie heeft gelijk? In beide typeringen schuilt waarheid. In hedendaagse godsdienstpsychologische studies over bekering wordt er niet langer naar één verklaring gezocht, maar gaat het om een samenspel van factoren.¹⁴ Een bekering kan niet losgezien worden van de context, de omgeving en de situatie; factoren van sociale, culturele, religieuze en persoonlijk aard spelen een rol in het

---

¹¹ Fia Dieteren, ‘Porreij, Jacoba Maria Petronella (1851-1930)’, oorspronkelijk opgenomen in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, Den Haag 1989 vol.3, www.inghist.nl 18 okt. 2008.

¹² Margrit de Sablonière, ‘Nellie van Kol 1851-1951’, *Het Boek van Nu*, vol. 5 (1951-1952), afl. 4 (dec. 1951), p. 78-79, aldaar p. 79.

¹³ Dirk Leonardus Daalder, *Wormcruyt met suyker*, Amsterdam 1950, p. 108.

¹⁴ Lewis Ray Rambo, *Understanding Religious Conversion*, New Haven 1993, p. 5.

bekeringproces.¹⁵ De Amerikaanse psycholoog Seymour Epstein formuleerde vier basale motieven voor een bekering: de behoefte aan plezier, aan een nieuw conceptueel systeem, aan zelfrespect en aan relaties. Het gewicht van die vier motieven verschilt onderling van persoon tot persoon en binnen een persoon van tijd tot tijd. De Amerikaanse godsdienstpsycholoog Lewis Rambo voegde daar de hang naar transcendentie en kracht aan toe.¹⁶ Daarenboven introduceerde hij vier vormen van beschikbaarheid - emotionele, intellectuele, structurele en religieuze - om te kunnen onderzoeken op welke terreinen de bekeerling grote stappen heeft moeten zetten.

In deze scriptie staat zoals gezegd Nellies religieuze ontwikkeling centraal. Dat vraagt om een biografische benadering met aandacht voor Nellies zelfbeeld, haar maatschappelijk leven en de tijd waarin ze leefde. Nellies archief bevat vooral 'egodocumenten' (dagboeken en brieven) maar ook allerlei manuscripten en schriften met losse aantekeningen, foto's en krantenknipsels; prachtig bronnenmateriaal om haar religieuze ontwikkeling nader te onderzoeken.¹⁷ Ik wil onderzoeken hoe de omwentelingen in haar religieuze ontwikkeling passen en of er, ondanks de wendingen, sprake was van continuïteit in overtuigingen en leefwijze. Hoe moeten we Nellies bekering nu precies interpreteren? Voor een antwoord op die vraag zal ik met name gebruikmaken van het werk van Lewis R. Rambo, omdat dit aanknopingspunten biedt voor het ontwikkelen van een nieuwe visie op Nellies bekering.

Nellie heeft zoals gezegd een groot aantal egodocumenten nagelaten maar ook heel veel gedrukte werken. Ik heb hierin een keuze moeten maken. Door Nellies grote vrijmoedigheid en openhartigheid kunnen namelijk zowel haar gepubliceerde als ongepubliceerde werken inzicht verschaffen in haar innerlijk leven. Zelfs de door haar vertaalde boeken bieden informatie, omdat Nellie het niet kon laten in voorwoord en voetnoten haar persoonlijke mening te geven. Van een scheiding tussen privé en publiek was bij haar dus nauwelijks sprake. Tijdgenoten viel dat al op. Zo prees Ida Heijermans Nellies vermogen om haar diepste innerlijke gevoelens en overtuigingen te verwoorden:

---

¹⁵ Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p. 21.

¹⁶ Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p. 63.

¹⁷ De term 'egodocumenten' is de verzamelnaam die Jacques Presser introduceerde voor autobiografieën, memoires, dagboeken en persoonlijke brieven. Arianne Baggerman, Rudolf Dekker, 'De gevaarlijkste van alle bronnen', *Egodocumenten: nieuwe wegen en benaderingen*, Amsterdam 2004, p. 3-22, aldaar p. 7.

Zij (Nellie, HB) is een van de merkwaardigste vrouwen, die ons land heeft voortgebracht en het kan voor ons slechts winst betekenen te weten wat er in haar zieleven omgaat. Bij weinigen als bij haar is het geschreven woord steeds zoo in harmonie met het innerlijk-zijn. Dat is altijd haar groote kracht geweest. Heel en heel aandachtig kunnen wij dus slechts naar Nellie luisteren, naar die mensch, welke den vrede gevonden heeft.¹⁸

De pedagoog Jan Gunning typeerde Nellies manier van schrijven als volgt; ‘met mannelijke kloekmoedigheid en vrouwelijke teederheid, met even groote openhartigheid als kieschheid, zonder eenige preutschheid maar ook zonder eenig spoor van aandikken’.¹⁹

Een autobiografie was voor mijn onderzoek een uitkomst geweest, maar die heeft Nellie niet geschreven.²⁰ Alleen in ‘Droombeeld’, verschenen in *Onze Avondtuurtjes* (1891) en in het ongepubliceerde ‘Berliniana’ (1898) haalt Nellie uitgebreid herinneringen op aan haar jonge jaren; respectievelijk aan haar middelbare schooltijd en aan haar verblijf als jonge lerares bij de herrnhutters in Gnadau. Dat Nellie juist herinneringen ophaalt aan deze periode is niet verwonderlijk; het verschijnsel dat de mens de meeste herinneringen bewaart uit de periode tussen de vijftien en vijfentwintig jaar heet in de Engelse literatuur ‘the reminiscence bump’ (de reminiscentiehobbel).²¹ Gerealiseerd moet worden dat Nellie tijdens het opschrijven haar herinneringen structureerde en keuzes maakte in wat ze wel en niet wilde vertellen. De omstandigheden waarin ze deze opschreef, hebben bijgedragen aan de constructie van het verhaal.²² Verder moet bedacht worden dat het geheugen soms fouten maakt en dat niet alles gelijkelijk aandacht krijgt. Zo staan vernederingen veelal tot in lengte van jaren ‘met onwisbare inkt’ in het geheugen gegrift.²³ Opvallend is dat van Nellie dergelijke herinneringen niet bewaard zijn gebleven, had ze die niet beschreven of heeft ze

---

¹⁸ Ida Heijermans, *De Vrouw*, 20 februari 1909.

¹⁹ Johannes Hermanus Gunning, in de inleiding van: *Nellie, Richtingslijnen, Beschouwingen verzameld door Lili Schaank-Van Kol en Ida Heijermans*, Amsterdam 1931, p. 7.

²⁰ Bezwaar van autobiografieën is dat ze soms niet eerlijk en openhartig genoeg zijn. Als voorbeeld noemt Rudolf Dekker de autobiografie van professor Mulder, Mulder was voor Nellie een mentorfiguur, iemand die ze hoog waardeerde. Rudolf Dekker, ‘Egodocuments in the Netherlands from the sixteenth to the nineteenth century’, *Dutch crossing: a journal for students of Dutch in Britain*, vol. 23 (1999), afl. 2, p. 255-285, aldaar p. 274, 275.

²¹ Douwe Draaisma, *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt: de geheimen van het geheugen*, Amsterdam 2003, p. 198, 199. Draaisma geeft drie verklaringen: 1. je geheugen is dan in neurofysiologisch opzicht in de beste conditie (dit is volgen hem vermoedelijk onjuist) 2. je maakt dan veel voor het eerst mee, dingen maken daardoor grote indruk op je en worden de moeite waard om op te slaan 3. keuzes die je toen gemaakt hebt en ervaringen die je toen beleefd hebt, maken je wie je nu bent, vormen je persoonlijkheid.

²² Draaisma, *Waarom het leven sneller gaat*, p. 123.

²³ Draaisma, *Waarom het leven sneller gaat*, p. 55.

deze documenten vernietigd? ‘Berliniana’ en ‘Droombeeld’ tonen hoe Nellie haar verleden op latere leeftijd beleefde. De informatie is daarmee zogezegd ‘indirect’ en door de werking van het geheugen niet volledig betrouwbaar.

Eén op de vijf egodocumenten is geschreven vanuit religieuze motieven, ook Nellies dagboeken geven informatie over haar geestelijk leven.²⁴ Ze startte het dagboek om al schrijvend na te denken en haar emoties de baas te blijven. Veel mensen gaan schrijven in een periode van crisis.²⁵ In de jaren voorafgaand aan haar huwelijk voelde Nellie zich eenzaam en tobde ze over haar toekomst. Doel van haar dagboek was niet om de herinneringen aan bepaalde gebeurtenissen levend te houden; er staan nauwelijks verslagen van concrete gebeurtenissen of voorvallen in. Ze schreef om haar eigen gevoelens en gedachten te verwoorden en te analyseren, niet in een vast ritme, maar op de momenten dat ze daar behoefte aan had.

De uitgebreide correspondentie verschaft informatie over Nellies sociale netwerk. Van een aantal families zijn verschillende brieven bewaard gebleven, zoals de 23 stuks van de familie Brouwer. Met een paar vriendinnen onderhield Nellie een zeer intensieve correspondentie; van Emilie Claeys, degene met wie Nellie *De Vrouw* oprichtte, liggen 57 brieven in Nellies archief. Het kan bijna niet anders dan dat Nellie zelf ook zeer veel brieven heeft geschreven en verstuurd. Enkele daarvan zijn terug te vinden in de archieven van de adressaten, maar bekend is dat ze zelf veel brieven vernietigd heeft.²⁶ De bewaard gebleven brieven verschaffen directe informatie die soms niet uit andere bronnen verkregen kan worden.

Met deze scriptie beoog ik geen volledige biografie van Nellie van Kol te schrijven. Hoofdstuk één bevat niet meer dan een korte levensbeschrijving. In de daaropvolgende hoofdstukken zal ik telkens een bepaalde periode van Nellies leven onder de loep nemen. Onderzocht wordt welke rol religie op dat moment in haar leven speelde en of deze al of niet mede bepalend was in de maatschappelijke activiteiten die zij in diezelfde periode tentoonspreidde. Door de beschikbaarheid van egodocumenten maar ook door Nellies karakter en schrijfstijl is het mogelijk

---

²⁴ Dekker, ‘Egodocuments in the Netherlands’, p. 272.

²⁵ Dekker, ‘Egodocuments in the Netherlands’, p. 273.

²⁶ Er bevinden zich brieven van Nellie in het archief van haar eigen man Henri van Kol, dat thans berust in het IISG. Maar ook in de persoonlijke archieven van Nicolaas Beets, Aletta Jacobs, Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Annette Poelman-Versluys.

haar geestelijk leven uit haar werk te destilleren. Aan het spiritisme is een apart hoofdstuk gewijd, hoofdstuk 4, vanwege de intense betrokkenheid van Nellie bij het spiritisme en vanwege de grote hoeveelheid informatie die haar spiritistische dagboeken opleverde. Het vijfde hoofdstuk bevat een analyse van Nellies eigen beschrijving van haar bekering. In het zesde hoofdstuk zal ik Nellies bekering analyseren met behulp van bekeringsmodellen uit de godsdienstpsychologie en onderzoek ik de invloed van Nellies bekering op haar doen en denken. De slotbeschouwing biedt ten slotte een terugblik op de religieuze ontwikkeling van Nellie. Bepaald wordt in welke opzichten er sprake was van continuïteit en in welke opzichten van discontinuïteit en hoe Nellies bekering begrepen kan worden.

Hoofdstuk 1 Levensbeschrijving Nellie van Kol (1851-1930)

1.1 In en voor de klas

Nellie van Kol werd geboren op 12 december 1851 in 's-Hertogenbosch als Jacoba Maria Petronella Porreij, dochter van Sophia Neirinckx en David Porreij. Haar roepnaam was Marie, maar toen ze in 1881 begon te publiceren, ondertekende ze haar werk met de naam 'Nellie'. Vanaf haar huwelijk in 1883 met Hendrikus Hubertus van Kol, ingenieur en politicus, noemde ze zichzelf Nellie van Kol. Samen kregen ze vier kinderen; twee daarvan, Lili en Ferdi, bleven in leven.²⁷ Max, Nellies eerste kind, kwam vier maanden te vroeg ter wereld; Fred overleed op éénjarige leeftijd.²⁸ In 1919 kwam het tot een breuk en ging Henri met een Japanse vrouw samenwonen. Hij overleed in 1926. In datzelfde jaar ging Nellie bij haar zoon Ferdi in Doorn wonen; ze overleed op 24 februari 1930.

Marie Porreij was de oudste van vijf kinderen. Twee broertjes (wellicht drie) en een zusje stierven op zeer jonge leeftijd, alleen haar broer Louis en zij bleven in leven.²⁹ Marie groeide op in een gegoed milieu. Haar vader was commies bij de Rijksbelastingen, maar overleed al in 1864, Marie was toen pas twaalf jaar oud. Uit het gedicht 'Levensschets' dat Nellie in 1918 in *De Vrouw*

---

²⁷ Lili heette voluit Adrienne Nellie Maria en werd geboren op 15 april 1886. Ferdi heette voluit Rienzi Ferdinand Cesar Jean en werd geboren op 19 maart 1891.

²⁸ Max werd geboren op 11 januari 1884, terwijl hij pas verwacht werd tussen 1 en 7 mei. Bron: Nellie, dagboeken 1883-1886, 20 mei 1884, archief Nellie van Kol, inv. nr. 20, 21, Aletta, Instituut voor Vrouwengeschiedenis, Amsterdam. Fredje, voluit Ferdinand Rienzi Karl Marx, werd geboren op 24 juni 1888 en overleed op 17 juli 1889. Bron: Atie van der Horst, 'Biografie van Nellie van Kol', mei 1988, archief Nellie van Kol, Aletta, Instituut voor Vrouwengeschiedenis, Amsterdam. Van der Horst, archivaris van het Aletta (destijds IIAV), baseerde zich op onderzoek verricht door Inger van Dongen. Van Dongen was een universitair studente Geschiedenis en Vrouwenstudies. Zij werkte in 1977 en 1982 aan een doctoraalscriptie Nellie van Kol, maar heeft deze niet voltooid.

²⁹ Maries eerste broertje, Joannes Franciscus Jacobus, werd geboren op 29-7-1853 en overleed op 31-5-1854. Haar tweede broertje heette eveneens Joannes Franciscus Jacobus. Hij werd geboren op 6-3-1855 en overleed op 13-2-1856. Dan lijkt er nog een derde broertje te zijn geweest met wederom dezelfde naam. Hij moet zijn geboren op 3-7-1857, maar er is geen overlijdensdatum bekend. Allen werden geboren te Den Bosch. Bron: digitaal archief van het Stadsarchief Den Bosch. Maries vierde broertje werd geboren op 7-6-1860 te Berlicum, zijn naam was Lodewijk Justinus Wilhelmus. Hij was het enige broertje dat volwassen zou worden. Op 6-10-1862 werd te Berlicum nog een zusje geboren, Anna Paulina Eugenia Catharina, zij overleed in 1865. Bron voor de twee laatstgenoemden: Brabants Historisch Informatie Centrum, <http://www.bhic.nl/index.php?id=10004>. Met dank aan Mirjam de Baar.

publiceerde, blijkt dat de relatie met haar moeder moeizaam was geweest.³⁰ Ze voelde zich door haar moeder niet begrepen, wat haar veel verdriet gedaan had. Desondanks zei ze achteraf dat ze als kind gelukkig en levenslustig was geweest:

Als kind was ik een blijde zonnestraal,
en in mij zong een vogelken zoo vroolijk.
Mijn schaterende lach was hartetaal,
en in mijn oogen glansde het zo oolijk.
Ik was al levenslust, àl fantazij;
ik was vooral: àl argeloos vertrouwen;
op 't woord van den volwassene durfde ik vrij
mijn allerstoutste luchtkastelen bouwen.
Toch was daar één verdriet, één groot verdriet:
ik voelde mij door Moeder niet begrepen.
In zooveel woorden 't zeggen, kon ik niet,
maar in haar bijzijn maakte 't mij benepen.
Maar toch, met zóóveel lach en zon in mij,
was ik gelukkig in mijn jonge jaren.
Ik miste méér dan ik wist; toch kon ik vrij
mij onder al wat levenslust had, scharen.³¹

In 1883 schreef Nellie zelfs in haar dagboek dat ze geen moederliefde gekend heeft en dat het haar ontbrak aan huiselijk geluk. Haar opvoeding vond ze bovendien maar 'gebrekkig', zodat ze dit later met 'verdubbelden arbeid' goed moest maken.³² Een rustige, zorgeloze jeugd heeft ze in ieder geval niet gehad. Zo verloor al jong haar vader, wat mogelijk tot financiële problemen in het gezin leidde, en verhuisde negen keer binnen 's-Hertogenbosch in vijftien jaar tijd. Haar moeder zou later gaan samenwonen met haar nieuwe vriend, Antoine Beekman. Zo kreeg Marie een stiefvader en nog een halfzusje, Mathilde.³³

Daalder die in zijn studie van de Nederlandse kinderliteratuur uitgebreid aandacht schenkt aan Nellie, beschreef haar als 'een dromerig, idealistisch kind, vol vage verlangens naar goedheid en de vroomheid der mystiek'.³⁴ Of er toen al sprake was van 'vroomheid der mystiek' is echter maar zeer de vraag. Er is in ieder geval geen jeugdwerk van Marie Porreij overgeleverd, waaruit dat blijkt.

---

³⁰ Sophia Frederika Juliana Wilhelmina Neirinckx overleed op 11-12-1909 te Princenhage. Bron: Brabants Historisch Informatie Centrum, <http://www.bhic.nl/index.php?id=10004>. Met dank aan Mirjam de Baar.

³¹ Nellie, 'Levensschets', *De Vrouw*, 7 september 1918, Aletta.

³² Nellie, dagboeken, 16 april 1883.

³³ Mathilde Alice werd geboren op 19 april 1866 te Sambeek. Bron: Brabants Historisch Informatie Centrum, <http://www.bhic.nl/index.php?id=10004>. Met dank aan Mirjam de Baar.

³⁴ Dirk Leonardus Daalder, *Wormcruyt met suycker: historisch-critisch overzicht van de Nederlandse kinderliteratuur*, Amsterdam 1950, p.105.

Het lijkt er eerder op dat Daalder met deze typering zijn beeld van de volwassen Nellie op het kind Marie geprojecteerd heeft.³⁵

Marie moet al op jonge leeftijd het ouderlijk huis verlaten hebben. Zij ging naar kostschool. In het artikel 'Een Droombeeld', verschenen in *Onze Avondurtjes en andere paedagogische schetsen*, blikt ze terug op het onderwijs dat ze daar genoten heeft. Ze ergerde zich eraan dat er nauwelijks iets werd uitgelegd; feiten moesten uit het hoofd worden geleerd zonder dat zij als leerlingen er de juiste voorstelling bij hadden: 'Ook vernamen wij, dat in anno zóóveel de volksverhuizingen begonnen; dat wij daarbij niet te denken hadden aan gewone 'déménagements' met al of niet gecapitonneerde verhuiswagens, werd ons niet duidelijk gemaakt, zoodat wij omtrent die gebeurtenis de allergekste voorstellingen hadden.'³⁶

Aan deze kostschool behaalde ze de lagere akte voor onderwijzeres en aansluitend de akten voor Frans, Duits, Engels en handwerken. Van 1871 tot 1876 was Marie Porreij werkzaam als onderwijzeres. Onderwijs werd in die tijd als een typisch vrouwelijk domein beschouwd, een vrouw had van nature de moederlijke kwaliteiten die voor een goede onderwijzeres nodig waren.³⁷ Gedetailleerde informatie over Maries loopbaan als onderwijzeres ontbreekt. Ze begon met lesgeven op een meisjesschool in Baarn en heeft 'een jaar lang als onderwijzeres in een der braafste gezinnen' gewerkt.³⁸ Mogelijk woonde dit 'brave' gezin in Zutphen, want daar heeft Marie een zekere ds. van Andel regelmatig horen preken.³⁹ In 1873 ging ze lesgeven aan een meisjeskostschool van de hernhutters in het Duitse Gnadau, vlakbij Maagdenburg, in de Duitse deelstaat Saksen-Anhalt. Met een deel van het geld dat ze verdiende, ondersteunde ze haar moeder, broertje en halfzusje.

---

³⁵ Vgl. 'Droomen?..... Maar als we van niets dròmen, waarom zullen we dan iets dòèn? (...) Wie niet droomt is dood, en wie niet meer droomen kan, die heeft het verloren, het bergenverzettend geloof, het geloof in zich-zelf, in de mensen, in God, - om het even welk, maar 't gelóóf, dat den atheïst even noodwendig is als den heilssoldaat, den apostel der politieke hervorming even onmisbaar als den prediker der innerlijke wedergeboorte.' Nellie, *Aphorismen*, Amsterdam 1911, oorspronkelijke titel *Graankorrels*, Amsterdam 1902, nr. 138.

³⁶ Nellie, 'Een Droombeeld', *Onze Avondurtjes en andere paedagogische schetsen*, Haarlem 1891, p. 85.

³⁷ Mineke van Essen, *Onderwijzeressen in niemandsland. Vrouwen in opvoeding en onderwijs.*, Nijkerk 1985, p.76.

³⁸ Nellie, 'Berliniana', 1898, archief Nellie van Kol, inv. nr. 58, p. 3, Aletta.

³⁹ Nellie, dagboeken, 17 april 1883.

Vijfentwintig jaar na dato bezocht Nellie, zoals ze zich inmiddels noemde, op doorreis naar Berlijn opnieuw de herrnhuttergemeenschap.⁴⁰ Ze wilde de plek zien waar ze zoveel plezier had gehad: ‘dezelfde plek waar ik als heel jong meisje zoo gul heb kunnen lachen’.⁴¹ Terugblikkend vertelt ze in ‘Berliniana’ dat er in Gnadau, naast haarzelf, nog zo’n vijftien onderwijzeressen waren die hun vrije uren gezamenlijk doorbrachten in een ‘groot tamelijk gezellig vertrek’ waar ieder een eigen hoekje had. Ze portretteert zichzelf als een durfal die graag streken uithaalde. Zo had ze een keer een heel plafond met papieren poppetjes beplakt. Ook kleide ze lange krulstaarten aan een pas geboetseerde Adam en Eva. De durf om zulke grappen uit te halen en de speelsheid om ze te verzinnen, maakte dat ze het vooral goed kon vinden met haar jongere collega’s. Temeer omdat ze haar durf soms ook inzette om lastige kwesties aan te kaarten of op te lossen: ‘Al wat om en bij de twintig was, was doorgaans met mij ingenomen, want daarin verloochende de levenslust zich nog niet, - en dan, ik haalde bij gelegenheid zoo goedtmoedt de kastanjes uit het vuur!’⁴²

1.2 Gouvernante in Indië

Eind 1875 vertrok Marie naar Indië om daar te werken als gouvernante. De migratie naar Indië was juist op gang gekomen. Het bestuursapparaat, tot 1870 bewust klein gehouden, werd vanwege de annexatie van de vele buitengewesten fors uitgebreid. Met de afschaffing van het cultuurstelsel, kregen ondernemers vrij spel. In korte tijd reisden dan ook meer Europese gelukszoekers naar Indië dan in de halve eeuw daarvoor. Het aantal vrouwen onder hen steeg gestaag, meestal waren het echtgenotes of dochters van regeringsambtenaren en plantageondernemers. Een enkeling ging individueel, vaak als gouvernante.⁴³ Zo ook Marie, ze trad in dienst bij de familie Suyk. De familie Suyk woonde op het

---

⁴⁰ In ‘Berliniana’ haalt herinneringen op aan haar verblijf in Gnadau. Voor meer informatie over de Evangelische Broederschap in Duitsland, zie: Dietrich Meyer, *Zinzendorf und die Herrnhutter Brüdergemeinde: 1700-2000*, Göttingen 2000.

⁴¹ Nellie, ‘Berliniana’, p. 8.

⁴² Nellie, ‘Berliniana’, p. 3.

⁴³ Darja de Wever (ed.), *Het is geen kolonie, het is een wereld: vrouwen bereizen en beschrijven Indië 1852-1912*, Amsterdam 2003, p. 11, 13.

eiland Java, eerst in Batavia (het huidige Jakarta), later in Buitenzorg (Bogor) en in Soerabaia.⁴⁴

Van Dongen omschrijft de familie Suyk als ‘een Indo-Europees, moederloos gezin met twee kinderen’.⁴⁵ De brieven van professor Mulder zetten dit beeld onder druk. Mulder noemt mevrouw Suyk terloops: ‘al het goede komt van God en het goede is goed, indien het u gewordt van een Javaansch kind van Mevrouw Suyk of van mij.’⁴⁶ Het zou van wel erg weinig inleving getuigen wanneer Mulder dit zeggen zou terwijl zij er helemaal niet (meer) is. Verder suggereert Mulder dat er meer dan twee kinderen zijn; in één brief spreekt hij van zowel ‘jongere kinderen’ als ‘grootste meisjes’.⁴⁷ Dat Marie naast de kinderen van de familie Suyk ook andere kinderen onder haar hoede had, is niet waarschijnlijk; gouvernantes werden in de regel voor één gezin aangesteld. Behalve Marie als gouvernante had de familie Suyk ook een kinderjuffrouw in dienst, een aanwijzing dat de familie welgesteld was.⁴⁸ Of het gezin Suyk daadwerkelijk Indo-Europees was, is niet vast te stellen. Het is mogelijk dat het hier een Nederlandse ambtenaar betreft die, zoals zoveel ongehuwde mannen in Indië destijds, een relatie kreeg met een Indische vrouw. Het was lange tijd een geaccepteerd maatschappelijk verschijnsel dat de inheemse huishoudster, de njai, niet alleen voor de huishouding van de Europese man zorgde, maar ook bij hem sliep. Vermoedelijk is Marie aldoor bij de familie Suyk gebleven, want ze schreef bij Mulders brief: ‘De fam. Suyk keerde niet naar Holland terug en in 1883 trouwde ik. Al dien tijd bleef ik daar.’⁴⁹

Uit de *Brieven aan Minette* blijkt wat voor avontuur de reis naar Indië was. Marie deed moeite zoveel mogelijk te zien en te weten te komen van de steden waar ze onderweg aanmonsterden, ze was levenslustig en nieuwsgierig. Op haar trektochten door de bergen van Indië genoot ze van de natuur: ‘En boven alles uitstekend hief, rechts van ons, de Smeroe zijn zuiver gevormden top, aan een

---

⁴⁴ Fia Dieteren, ‘Porreij, Jacoba Maria Petronella (1851-1930)’, oorspronkelijk opgenomen in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, Den Haag 1989 vol.3, www.inghist.nl 18 okt. 2008.

⁴⁵ Inger van Dongen, archief Nellie van Kol, inv. nr. 192, Aletta.

⁴⁶ Gerrit Jan Mulder, brieven aan Nellie, brief no 34, 12 augustus 1877, archief Nellie van Kol, inv. nr. 6, Aletta.

NB Bij de citaten van Mulder geef ik een datum en eventueel briefnummer. Aangezien soms het eerste blad ontbreekt, kan het zijn dat dit niet correct is. Het citaat kan dan wel bij deze brief terug worden gevonden, op microfilm.

⁴⁷ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

⁴⁸ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

⁴⁹ Mulder, brief no 32, 6 mei 1877, gedeelte 3 mei.

afgeknotten kegel gelijk, ten hemel; en ook hij blies, kalm en statig een zware rookzuil uit. (...) Het was een grootsch, een indrukwekkend gezicht. Lang bleven wij staan en konden ons er niet aan verzadigen.⁵⁰ Onbevangen nam Marie de Indische samenleving in zich op; openhartig verwoordde ze in *Brieven aan Minette* haar indrukken en gedachten. De verhouding tussen de Europeanen en de Indiërs verontrustte haar. Europeanen mochten dan spreken van broederlijke liefde, in de praktijk bleken ze zich superieur te voelen en het heel normaal vinden de baas te zijn in het land van de ander:

Wat ons, Europeanen, betreft: in *theorie* mogen wij onze broederlijke liefde uitstrekken over geel, bruin en zwart (...) in de *praktijk* blijken wij behept te zijn met al den trots, al het zelfgevoel van ons ras. Wij dulden den minder bevoorrechtten broeder, doen hem geen kwaad en soms een weinig goed, maar vinden het de meest natuurlijke zaak der wereld, dat *wij* heeren en meesters zijn in *zijn* land.⁵¹

Menig Europeaan behandelde zijn personeel alsof het zijn slaven waren.⁵² Marie vroeg zich af of het wel mogelijk was om gebroederlijk naast elkaar te leven. Wellicht waren de verschillen te groot: ‘Want het groote verschil in aanleg, denkwijze en eeuwenlange herkomst hebben het algemeen menschelijke, dat tot aanknoopingspunt zou kunnen dienen, den schijn gegeven van het bijzonder menschelijke, dat een scheidsmuur is. Oosterlingen en Westerlingen *schijnen* wezens van volkomen verschillende natuur.’⁵³ Marie heeft wel geprobeerd een brug te slaan; ze deed moeite zich de inheemse taal eigen te maken, zo blijkt uit een plakboek.⁵⁴

De eerste jaren in Indië waren voor Marie moeilijke jaren. Ze voelde zich vaak eenzaam en verlaten.⁵⁵ Wel onderhield ze goede contacten met andere Nederlanders aldaar zoals de familie Brouwer en de familie Van Soelen. Ze schreef vele brieven, misschien wel meer dan ze ontving, want telkens verontschuldigde haar correspondenten zich dat ze nog niet eerder hadden teruggeschreven. Vanuit Nederland kreeg ze met name steun van Gerrit Jan

---

⁵⁰ Nellie, ‘Op de hoogte’, *Schetsen en fragmenten*, Leiden 1886, p. 35.

⁵¹ Nellie, *Brieven aan Minette*, 's-Gravenhage 1884, p. 92.

⁵² Nellie, *Brieven aan Minette*, p. 92, 93.

⁵³ Nellie, *Brieven aan Minette*, p. 92.

⁵⁴ Piet.J. Buijnsters en Leontine Buijnsters-Smets, *Lust en Leering, Geschiedenis van het Nederlandse kinderboek in de negentiende eeuw*, Zwolle 2001, p. 458.

⁵⁵ ‘Het is zondagavond en ik heb weer dat bittere gevoel van verlatenheid; dat mij vroeger zoo dikwijls kwelde.’ Nellie, dagboeken, 15 april 1883. Het is zeer waarschijnlijk dat ‘vroeger’ hier duidde op de voorafgaande jaren in Indië, ook omdat ze haar eenzaamheid in deze jaren besprak met professor Mulder zoals uit zijn brieven blijkt.

Mulder (1802-1880), emeritus-hoogleraar in de chemie te Utrecht en voormalig politiek leider van de conservatieven.⁵⁶ Kort voor haar vertrek naar de Oost, had ze Mulder leren kennen. Sinds zijn huwelijk was stukgelopen en hij met emeritaat was, woonde hij in Bennekom, net als de moeder van Marie destijds. Hij was zozeer gesteld geraakt op Marie dat hij haar het liefst bij zich had gehouden: ‘Eerst was mijn voornemen u in een kooitje te zetten, maar ik heb hier van afgezien omdat ik vreesde dat Gij het deurtje openen zoudt’ schreef Mulder in een van zijn eerste brieven aan haar.⁵⁷

Door de briefwisseling die tussen hen op gang kwam, fungeerde hij als een mentor voor haar. Van de ruim tachtig brieven die tussen 1875 en 1879 zijn geschreven en verstuurd, zijn er slechts dertien van Mulder bewaard gebleven en dan soms maar een enkel blad ervan. Mulder die zelf inmiddels blind was geworden, dicteerde de brieven aan zijn huishoudster, sommige brieven beslaan wel twintig vellen. Zijn brieven waren persoonlijke cursussen met het doel haar voor te bereiden op ‘een grooter toneel dan het huiselijk leven’.⁵⁸ Mulder kon zich niet voorstellen dat ze dit niet zou willen, in ieder geval was hij overtuigd van haar capaciteiten: ‘Hebt Gij als vrouw in dit alles geen lust, dan zou ik mij daarin bij u bedrogen hebben, maar nooit dat gij niet de vrouw zoudt wezen voor een groote en breede toekomst.’⁵⁹ Mulder suggereerde eens dat Marie directrice kon worden van een school: ‘Eene eigene school is ook mijne illusie voor u.’⁶⁰ Bij de herlezing van de brieven schreef ze er in 1913 bij: ‘en dat vond ik vreezelijk.’

Mulder gaf Marie Porreij de kans zich intellectueel te ontwikkelen. Hij raadde haar boeken aan en doceerde haar. Hij gaf sommen op, besprak toegestuurde boeken (onder andere over astrologie, filosofie, kunstgeschiedenis, ethiek en wiskunde), beantwoordde vragen en legde wetenschappelijke principes uit.⁶¹ Hij inspecteerde of ze haar Latijn wel bijhield: ‘Zou peccare ook komen van pecus? Dat er pecunia van wordt afgeleid weet Gij. Hoe komt dat? En vanwaar komt pecukiaris. Wij zullen eens zien of dat knulletje wel goed haar Latijn

---

⁵⁶ Ronald van Raak, *In Naam van het Volmaakte: Conservatisme in Nederland in de 19e eeuw van Gerrit Jan Mulder tot Jan Heemskerk Azn.*, proefschrift Universiteit van Amsterdam 2000, p. 25.

⁵⁷ Mulder, brieven aan Nellie, 3 juli 1876.

⁵⁸ Fia Dieteren, ‘Een eigen tehuis in het land der vreemdelingschap. Privé en openbaar in het leven van Nellie van Kol’, *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, vol. 9 (1988), p. 262-275, aldaar p. 265.

⁵⁹ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

⁶⁰ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

⁶¹ Fia Dieteren, ‘De Lesbrieven van Gerrit Jan Mulder aan Marie Porreij (1875-1897)’, *Gewina* 20 (1997), p. 211-226, aldaar p. 217.

onderhoudt.’⁶² Aanvankelijk adviseerde hij haar nog wat ze zou moeten lezen, later vond hij dat ze inmiddels zelf wel een verantwoorde keuze kon maken: ‘Kies intusschen veel liever uwe boeken dan op raadgeving boeken te lezen; uit hetgeen gij nu weet ontwikkelt zich keuze genoeg.’⁶³ Ook stelde hij haar voor zelf onderzoek te gaan doen. Een aantal instrumenten kon ze zelf vervaardigen, hij beschreef hoe ze van eenvoudige middelen een balans, een galvarometer en een zuigpomp kon maken. Haar werkgever kon de verdere benodigdheden wel aanschaffen, vond hij: ‘De heer Suyck heeft geld genoeg; vraag hem om een collectie kleine natuurkundige werktuigen te mogen bestellen.’⁶⁴

Mulder heeft door zijn correspondentie een blijvend stempel op Mariës ontwikkeling gedrukt. Nellie ordende in 1913 zijn brieven voor het nageslacht en schreef her en der commentaar in de kantlijn. Uit het opschrift op het eerste blad blijkt hoezeer ze gehecht was aan deze brieven; ze wilde dan ook dat ze goed bewaard werden:

Mij zeer dierbare brieven

Zorgvuldig .... Men kan er meer uit leeren dan uit menig boek. En zoo lang mogelijk bewaren. Uit de brieven die ik om bepaalde redenen vernietigde nam ik uitreksels, in een aantal schriften verzameld.⁶⁵

Met gevoel voor dramatiek schreef Mulder dat hij zijn laatste gedachte wilde wijden aan een gebed voor het geluk van Marie. Hij wenste dat God met haar mee zou gaan op haar levensweg: ‘Tot mijne laatste gedachte zal behooren een innige bede voor uw geluk en Gij zult er naar leven, om die bede ter vervulling te brengen. God zij met u.’ Nellie schreef daar in 1913 bij: ‘Ik hoop dat ik het, al struikelend en vallend, gedaan heb.’⁶⁶ Gerrit Jan Mulder stierf in 1880.

Marie startte met het publiceren van verhalen en artikelen onder het pseudoniem Nellie, nadat ze in 1881 een literaire prijsvraag van het *Soerabaiasch Handelsblad* had gewonnen met haar reisverslag ‘Lali Djiwa’ (dit betekent ‘zielrust’). Haar artikelen in briefvorm, later gepubliceerd als *Brieven aan Minette*, trokken ‘in de Indische maatschappij groote aandacht’ en betekenden

---

⁶² Mulder, brief no 34, 12 augustus 1877.

⁶³ Mulder, brief no 32, 6 mei 1877.

⁶⁴ Mulder, brief no 34, 12 augustus 1877.

⁶⁵ Mulder, brieven aan Nellie.

⁶⁶ Mulder, brief no 34, 12 augustus 1877.

voor de krant ‘een mooien sprong vooruit’.⁶⁷ Dezelfde uitgever schonk haar ook de mogelijkheid een weekblad voor kinderen te starten, de *Kinder Courant*. In dit weekblaadje van vier pagina’s stonden sprookjes, verhalen, gedichten, raadsels en anekdotes, vaak met aandacht voor de Indische leefomgeving. Zelf was ze soms nog onzeker over de kwaliteit van haar werk. Zo schreef ze in haar dagboek: ‘Gister vernam ik van een paar kleine jongens die de *K.C.* verslinden. Zouden dat uitzonderingen zijn op den regel of zou ik werkelijk de belangstelling der kinderen weten op te wekken?’⁶⁸ De *Kinder Courant* heeft maar een jaar bestaan, van 2 april 1883 tot aan Nellies vertrek naar Nederland in 1884.⁶⁹

1.3 Huwelijk met Henri van Kol

Op 30 april 1883 ontving Marie Porreij een brief van Henri van Kol waarin hij haar voorstelde een correspondentie te beginnen. Hij was onder de indruk geraakt van haar artikelen in het *Soerabaia's Handelsblad*, waarin hij zelf ook publiceerde. Via de redactie had Marie al eerder een brief ontvangen met zijn blijk van waardering. Maar hij had in deze eerste brief ook kritiek gehad op haar werk en had ter onderbouwing hiervan zijn boek *Christendom en Socialisme* ingesloten. Zijn adres had hij er destijds niet bij vermeld. Ze was zeer verheugd dat ze nu wel kon reageren, hoewel ze het niet in alles met hem eens was:

Het doet mij genoeg dat ik u nu zelf eens dank zeggen kan voor de toezending van dat boek (= *Christendom en Socialisme*, HB), waarvan ik de strekking versta en waardeer. Zoodra het in mijn bezit was, heb ik het gelezen en wel met groote belangstelling, ofschoon niet met onafgebroken toestemming. Ik lees het nu voor den tweeden keer. Misschien is mijn oordeel dan gewijzigd, misschien ook vaster geworden. Bij gelegenheid zal dat wel eens blijken.⁷⁰

Ze waardeerde het dat Henri haar werk niet alleen prees, maar ook bekritiseerde: ‘Ook dat u mij niet onvoorwaardelijk bijvalt, doet mij genoeg: de wederlegging van één die denkt, is meer waard dan de toestemming van vijftig die het niet

---

⁶⁷ Frans Netscher, *De Hollandsche Revue*, Haarlem vol. 3 (1898), p. 541-558, aldaar p. 546.

⁶⁸ Nellie, dagboeken, 3 mei 1883.

⁶⁹ Piet en Leontine Buijnsters geven als enige reden voor het stoppen van de Indische Kinder Courant Maries vertrek naar Nederland. Volgens Aukje Holtrop stopte Marie ermee omdat ze ziek was geworden en het blad slecht liep. Buijnsters en Buijnsters-Smets, *Lust en Leering*, p. 235. Aukje Holtrop, *Nynke van Hichtum, Leven en wereld van Sjoukje Troelstra-Bokma de Boer 1860-1939*, Amsterdam 2005, p. 208.

⁷⁰ Nellie, dagboeken, 3 mei 1883.

doen.’ Met de correspondentie brak voor haar een nieuwe tijd aan; met iedere brief werd ze verliefder en gelukkiger. Dat dit haar ook kwetsbaar maakte, daarvan was ze zich bewust: ‘Waar zijn toch mijn melancholieke buien gebleven? (...) Thans (...) het is alsof er een nachtegaaltje zingt in mijn hart. Zou ik zonder die correspondentie ook zo gelukkig zijn? Weemoedig-gelukkig zeker, maar vrolijk-gelukkig zeker niet. Ik moet voorzichtig zijn, ik denk te veel aan hem.’⁷¹

Wie was deze Henri van Kol? Henri van Kol was geboren op 23 mei 1852 te Eindhoven. Hij groeide op als oudste zoon in een katholiek gezin. Zijn ouders waren goeide middenstanders en stuurden Henri naar een middelbare school in Turnhout (België) en voor de laatste drie jaar naar de openbare Hogere Burgerschool in Roermond. Uit het feit dat hij openbaar onderwijs kreeg, kan afgeleid worden dat hij uit een liberaal milieu kwam.⁷² Tussen 1870 en 1875 studeerde hij waterbouwkunde aan de Polytechnische School in Delft met aantekening B, bedoeld voor werk in Nederlands-Indië.

Henri van Kol noemde zichzelf ‘socialist en revolutionair’. In mei 1871 trok hij samen met een gewapende infanterist naar Parijs om te strijden voor het revolutionaire stadsbestuur ‘la Commune’. Het Franse regeringsleger maakte een bloedig einde aan dit democratisch gekozen stadsbestuur voordat Henri de stad bereikte. Enkele tienduizenden revolutionairen vonden de dood, 147 leden van de Commune werden zonder proces veroordeeld en gefusilleerd. In 1871 werd Henri lid van de (Eerste) Internationale. Onder de naam Astore deed hij een oproep aan andere studenten om lid te worden. De acht studenten die aan deze oproep gehoor gaven, trokken zich terug na bezwaren van minister van Justitie Jolles.⁷³ Op het eerste congres van de Internationale in Den Haag in 1872 kwam hij met tal van bekende socialisten in contact onder wie Wilhelm Liebknecht, Friedrich Engels en Karl Marx. Hij overnachtte in hetzelfde hotel als de familie Marx en trad voor hen op als tolk en gids in de stad.⁷⁴ In 1878 spoedde Henri zich naar het postkantoor toen hij vernam dat Vera Zassoulitsj in de gevangenis was beland. Zij was betrokken geweest bij de aanslag op generaal Trepow, de beruchte

---

⁷¹ Nellie, dagboeken, 11 juni 1883.

⁷² Paul van 't Veer, *Geen blad voor de mond*, Amsterdam 1958, p. 190.

⁷³ Johanna M. Welcker, ‘Kol, Hendrikus Hubertus van’, oorspronkelijk gepubliceerd in: *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, vol. 7 (1998), p. 116-123, www.iisg.nl/bwsa/bios/kol.html, 10 augustus 2009.

⁷⁴ Welcker, ‘Kol, Hendrikus Hubertus van’, www.iisg.nl 26 okt. 2009.

politiecommandant van Sint Petersburg. Door haar een huwelijksaanzoek te sturen, hoopte hij dat ze makkelijker vrij zou komen.⁷⁵

Vanaf 1876 werkte Henri als waterbouwkundig ingenieur aan de kanalisatie op Oost-Java. Hij werd getroffen door de uitbuiting van de Indiërs en plaatste een serie artikelen in het *Soerabaia's Handelsblad* waarin hij de koloniale exploitatie aan de kaak stelde. Doel van de koloniale politiek moest volgens hem niet zijn om er zoveel mogelijk eigen gewin uit te halen, maar om de kolonie tot welvaart te brengen.⁷⁶ Zelfbestuur zou de doodsklap voor de Indiër betekenen.⁷⁷ Dit standpunt gold toen als progressief en werd de ethische positie genoemd.⁷⁸ De artikelen die Henri schreef, publiceerde hij veelal onder de naam Rienzi. Cola di Rienzi (of Rienzo) was een Romeinse volksheld, bestrijder van de adel, die in het begin van de veertiende eeuw de oude Romeinse Republiek probeerde te herstellen. Hij slaagde daar deels in, maar kwam om bij een opstand. Bulwer Lytton heeft een roman aan Rienzi gewijd; het is ook mogelijk dat Henri de Romein kende uit de gelijknamige opera van Richard Wagner.⁷⁹

De 'socialist en revolutionair' Henri van Kol startte dus een correspondentie met Marie Porreij. Hij noemde haar niet Marie maar Nellie, want zo kende hij haar uit haar publicaties. Bij een van zijn brieven sloot hij een foto in. Hij was een grote, forse man, Marie was erg onder de indruk van zijn schoonheid en zijn postuur: 'Er zat een portret in dien brief. Wat is hij mooi! Veel te mooi voor mij! Zoo breed en fors als een kampvechter,' noteerde zij in haar dagboek.⁸⁰ Behalve zijn uiterlijk, bewonderde ze ook zijn bereidheid eigen geluk ondergeschikt te maken aan de verbetering van de positie van de zwakkeren. Hij was in haar ogen een veel beter mens dan zij. Ze vroeg zich af of ze wel goed genoeg voor hem zou zijn.⁸¹

Marie ontmoette Henri in 1883 voor het eerst in de Simpangse tuin in Soerabaia. Ze waren geen vreemden meer voor elkaar. Henri bleek erg verliefd te

---

⁷⁵ Van 't Veer, *Geen blad voor de mond*, p. 195.

⁷⁶ Van 't Veer, *Geen blad voor de mond*, p. 195.

⁷⁷ Margreet Schrevel, 'Het Rijke Rooie Leven - Links Kolonialisme', www.sp.nl, 26 februari 2009.

⁷⁸ Welcker, 'Kol, Hendrikus Hubertus van', <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/kol.html>, 27 september 2009.

⁷⁹ De opera *Rienzi, der Letzte der Tribunen* schreef Richard Wagner in 1848, de roman van Bulwer Lytton heet *Rienzi, Last of the Tribunes* verscheen in 1835.

⁸⁰ Nellie, dagboeken, 20 juni 1883.

⁸¹ Nellie, dagboeken, 16 juni 1883.

zijn en voelde zich daardoor erg kwetsbaar: ‘In die kleine hand ligt het geluk van een geheel menschenleven, Nellie, ik smeed je, maak geen misbruik van je almacht!’⁸² De verliefdheid was wederzijds. Marie schrok ervan dat ze Henri kuste terwijl ze nog niet eens met hem verloofd was: ‘Want terwijl hij mij plotseling van alle kanten aan zijn hart drukte, had ik hem in de benauwdheid een zoen gegeven, - een heelen kleinen, flauwen, maar toch een zoen! En dat voor de formeele verloving!’⁸³ De trouwplannen, die direct werden gesmeed, werden tot twee keer toe gewijzigd; eerst omdat Henri weg moest, daarna omdat Henri een formaliteit had vergeten waardoor ze niet in Batavia konden trouwen. Uiteindelijk trouwden zij op 27 juli 1883 in Sitoboendi, waar ze zich ook vestigden omdat Henri daar aan de kanalisatie van de Besoeki werkte.

Door het werk van Henri moest het stel geregeld verhuizen en bracht het langere periodes in huizen van anderen en in hotels door. Henri was zo vaak van huis dat ze in het eerste jaar van hun huwelijk maar één zondag samen doorbrachten.⁸⁴ Henri wilde graag dat Nellie haar werk als schrijfster voort zou zetten, daartoe kreeg zij een eigen studeerkamer. Toch schreef Nellie relatief weinig omdat ze veel zaken van de drukke Henri waarnam, zoals zijn correspondentie, maar ook het beheer van de koffieplantage Kajoumas op Oost-Java waarin de Van Kols samen met Ferdinand Domela Nieuwenhuis geïnvesteerd hadden.⁸⁵

Nellie voelde zich intens gelukkig nu ze met Henri getrouwd was, gelukkiger dan ze had durven hopen.⁸⁶ Haar geluk werd alleen geregeld verstoord door het gevoel minderwaardig te zijn.⁸⁷ Deze onzekerheid omtrent haarzelf gold ook haar uiterlijk: ‘Weet je wel dat je niet alleen mijn lieve, maar ook mijn mooie Nellie bent? Nu, om mij mooi te vinden, daar was hij verliefd voor.’⁸⁸ Nog in 1883, het jaar van haar trouwen, raakte ze zwanger. Ze was erg trots en blij: ‘Met welk een glorie knipte ik allerlei kleine kleertjes! Met welk een opgewektheid werkte en schreef ik, in ’t idee, dat dit een goeden invloed zou hebben op mijn kleinen man! Hoe trots was ik op mijn toenemenden omvang! Met welk een

---

⁸² Nellie, dagboeken, 10 februari 1884.

⁸³ Nellie, dagboeken, 10 februari 1884.

⁸⁴ Dieteren, ‘Een eigen tehuis in het land der vreemdelingschap’, p. 271.

⁸⁵ Welcker, ‘Kol, Hendrikus Hubertus van’, www.iisg.nl 26 okt. 2008.

⁸⁶ ‘Ik was opeens zoo gelukkig, neen, gelukkiger geworden dan ik ooit had durven hopen in den tijd toen ik nog hoopte en droomde.’ Uit: Nellie, dagboeken, 6 april 1884.

⁸⁷ Nellie, dagboeken, 17 februari 1884.

⁸⁸ Nellie, dagboeken, 6 april 1884.

wellust voelde ik de bewegingen van het reeds levende kind! En hoe lief hadden Henri en ik elkander!’⁸⁹ Maar het jongetje dat ze al tijdens de zwangerschap Max noemden, werd vier maanden te vroeg levenloos geboren. Voor Henri en Nellie had Max al zozeer deel uitgemaakt van hun bestaan en hadden ze hem al zozeer lief dat ze diep geraakt waren door het verlies: ‘Max had reeds zijn eigen groote plaats in ons denken en spreken en wij hadden hem reeds hartelijk lief, ofschoon wij hem nooit hadden gezien.’⁹⁰ Zijn dood deed Nellie twijfelen aan haar waarde als vrouw en echtgenote van Henri: ‘Een goede huishoudster ben ik niet; moeder word ik niet, en of ik voor Henri een goede vrouw ben als hij verdiende, betwijfel ik zeer.’⁹¹

Bedroefd om het verlies van Max moeten ze gedacht hebben dat een tijdelijke terugkeer naar Nederland hen wellicht goed zou doen; Henri vroeg verlof aan en kreeg het toegewezen. Nellie was benieuwd hoe ze Nederland vinden zou, nu ze zou terugkeren als mevrouw Van Kol.⁹² Ze verheugde zich erop haar tijd in Nederland zo te kunnen besteden dat ze weer wat te denken en te doen zou hebben. Ze wilde zich graag verder ontwikkelen: ‘Wat zal het heerlijk zijn, als ik in Holland les zal krijgen, dus iets te doen en te denken heb. (...) Het zal mij veel opgewekter maken het idee, dat ik werk en mij ontwikkel.’⁹³ Van hun viering van hun eerste trouwdag onderweg hebben ze niet genoten; ze waren beiden zeeziek.

1.4 Verlof in Europa: socialistische inburgering en moederschap

Het verlof duurde van 1884 tot 1886. Henri stelde Nellie voor aan socialisten in Nederland en België, onder wie Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Nellie en Domela raakten bevriend. Voor de kennismaking in het najaar van 1884 had Nellie al met Domela gecorrespondeerd, onder meer over het verlies dat ze beiden dat voorjaar geleden hadden; Nellie had net haar zoontje Max verloren en Domela

---

⁸⁹ Nellie, dagboeken, 10 april 1884.

⁹⁰ Nellie, dagboeken, 20 mei 1884.

⁹¹ Nellie, dagboeken, 6 juni 1884.

⁹² ‘En ik ben nieuwsgierig, hoe ik Holland en de mensen daar vinden zal, nu ik terugkeer als mevrouw van Kol!’ Uit: Nellie, dagboeken, 24 juni 1884.

⁹³ Nellie, brieven aan Henri van Kol, 10 mei 1884, archief Nellie van Kol, inv. nr. 12, Aletta, Instituut voor Vrouwengeschiedenis, Amsterdam.

zijn derde vrouw kort na de bevalling. Voor Nellie was Domela geen gewoon man, ze achtte hem sterker dan anderen. Het leed diende hij moedig te dragen: ‘Waart gij een gewoon man, ik zou troostgronden voor u trachten te vinden; doch tot u zeg ik, wat ik tot mijzelf zou zeggen: zie de smart in al haren omvang aan; proef er de volle bitterheid van, doch draag daarna het onvermijdelijke met mannenmoed.’⁹⁴ Nellie bood aan voor zijn pasgeboren zoontje te zorgen. Hij kon de plaats innemen van haar doodgeboren kind. Maar het bleef bij een aanbod, want ook het zoontje van Domela overleed al spoedig.⁹⁵ Nog datzelfde najaar vroeg Nellie om een paar dagen bij Domela te mogen logeren om kennis te maken met Cato, de vrouw die na haar scheiding bij hem was ingetrokken.⁹⁶

De Van Kols woonden van oktober 1884 tot april 1885 in Aywaille bij Luik. Nellie was er ziek geworden, maar eenmaal hersteld maakten ze samen vele uitstapjes.⁹⁷ Verder werd de tijd in beslag genomen door logees die soms lang bleven, Adèle Bergier bleef maar liefst zes weken.⁹⁸ Half april verhuisden Nellie en Henri naar Oostende. Ze waren daar lid geworden van een socialistische arbeiderskring en wilden naar Gents voorbeeld een eigen bibliotheek en bakkerij beginnen. Door deze bezigheden kwam het er opnieuw niet van de trouwdag te vieren, wat Nellie wel speet.⁹⁹ Na een half jaar in Oostende te hebben gewoond, trokken Nellie en Henri in het najaar van 1885 naar Petit-Lancy bij Genève. Ze ontmoetten daar socialisten uit allerlei landen en hadden het erg naar hun zin: ‘Te Genève beviel het ons zeer goed. Wij maakten kennis met socialisten van allerlei nationaliteit, ook met Russen, waarvan verscheidenen uit Siberië waren ontvlucht,

---

⁹⁴ Brief van Nellie aan Ferdinand Domela Nieuwenhuis, 21 april 1884, overgenomen uit: Fia Dieteren, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen’ in: Johan Frieswijk, Jacob J. Kalma, Yme Kuiper (red.), *Ferdinand Domela Nieuwenhuis, De Apostel van de Friese Arbeiders*, Drachten 1988, p. 29-43, aldaar p. 33.

Tot mijn grote spijt wordt het archief van Ferdinand Domela Nieuwenhuis in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam juist nu gedigitaliseerd zodat ik de brieven van Nellie aan Ferdinand Domela Nieuwenhuis niet in kan zien.

⁹⁵ Dieteren noemt het zoontje dat Nellie verloren heeft ‘Jan’, ik ben deze naam verder nergens tegengekomen. Dieteren, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen’, p. 33.

⁹⁶ Dieteren dateert dit verzoek abusievelijk in het voorjaar van 1884 en schrijft dat Nellie toen in België woonde. In het voorjaar van 1884 woonde Nellie nog in Indië. Meyers spreekt van het najaar van 1884, wat vermoedelijk juist is. Jan Meyers, *Domela, een hemel op aarde: leven en streven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, Amsterdam 1993, p. 213.

⁹⁷ Ze verkenden de omgeving en bezochten Amsterdam, Rotterdam en Eindhoven.

⁹⁸ Nellie, dagboeken, 2 april 1885.

⁹⁹ Nellie, dagboeken, 27 juli 1885.

ook met V.L. (Vera Zassoulitsj, HB) hebben wij hier vriendschap aangeknoopt.’¹⁰⁰

Nellie deed veel vertaalwerk voor Henri en verzorgde zijn correspondentie. Omdat ze het nuttiger achtte Henri’s secretaresse te zijn, kwam ze tot haar teleurstelling bijna niet aan schrijven toe.¹⁰¹ Van artikelen die ze voor haar huwelijk geschreven had stelde ze wel een bundel samen onder de titel *Schetsen en Fragmenten* (1886) en publiceerde ze in datzelfde jaar *Sprookjes en Vertellingen*. Ook leverde Nellie bijdragen aan *Vooruit*, het eerste socialistische dagblad in Vlaanderen.¹⁰² Haar eerste vier artikelen noemde ze *Brieven uit Genève*. Deze handelden over socialistische voormannen, over de verwachtingen ten aanzien van de socialistische beweging in Europa en over de noodzaak om te strijden tegen klassenverschillen.¹⁰³ De arrestatie van Anseele, redacteur van *Vooruit*, bracht Nellie ertoe opnieuw artikelen te schrijven, ditmaal over het socialisme en het christendom en over heldenverering.¹⁰⁴

Nellie met haar dochter Lili, 1887.
Collectie Aletta © Charls & van Es

In Genève raakte Nellie opnieuw zwanger. Dit keer geen eufore teksten in haar dagboek. Wel schreef ze voor *Vooruit* een serie artikelen over baby- en kinderverzorging met pedagogische en hygiënische adviezen aan de vrouwen van de arbeidersklasse.¹⁰⁵ Nuchter maar blij noteerde ze de geboorte van haar dochter Lili in haar dagboek: ‘Den 15en April (1886, HB) werd onze dochter Adrienne Nellie Marie geboren, die nu bijna vier maanden en een zeer groot, gezond, lief en

¹⁰⁰ Nellie, dagboeken, 12 augustus 1886.

¹⁰¹ Dieteren, ‘Een eigen tehuis in het land der vreemdelingschap’, p. 272.

¹⁰² *Vooruit*, opgericht in 1884 door Edward Anseele, werd later het officiële orgaan van de Belgische Werklieden Partij.

¹⁰³ Nellie, *Vooruit*, 20 december 1885, 9 oktober 1886, 12 januari 1886, 13-14 februari 1886.

¹⁰⁴ Nellie, *Vooruit*, 14-15 juni 1886.

¹⁰⁵ Nellie, *Vooruit*, 25 januari 1886 – 15 april 1886.

mooi kind is. Zij heeft mij nog al veel pijn gekost, maar zij is het dubbel en dwars waard.¹⁰⁶ Terwijl Lili nog maar een paar weken oud was, verscheen in *Vooruit* alweer een feuilleton dat Nellie uit het Frans vertaald had over de ellendige leef- en werkomstandigheden van vrouwen uit de arbeidersklasse.¹⁰⁷

Zeer tegen haar wens in was Nellie ook nu weer veel alleen, omdat Henri vaak op reis ging om bekende socialisten op te zoeken. Nellie vroeg hem in een brief of ze nog wel eens aan hen dacht als hij op reis was: ‘En heb je te midden van die grote B’s (Bebel en Bernstein, HB) tijd om aan je kleine bébé en haar ‘Baboe’ te denken?’¹⁰⁸ Henri en Nellie hadden vele nieuwe vrienden gemaakt, die op hun beurt de Van Kols weer introduceerden bij andere, soms invloedrijke socialisten. Henri ondernam ook vele reizen om contacten te leggen.¹⁰⁹ Nellie constateerde dat haar band met Henri veranderd was, de vele contacten van Henri maakten hem minder afhankelijk van haar. Daar kwam bij dat zij minder plezier maakten met elkaar dan ze vroeger deden.¹¹⁰ Nellie meende dat alleen een hele bijzondere (erge) gebeurtenis de situatie weer kon herstellen. Ze wilde beslist met niemand ter wereld ruilen, maar moest toch erkennen dat ze niet meer zo gelukkig was als voorheen:

Misschien als er eens wat bijzonders, des noods wat ergs gebeurde, als ik bijv. Henri een zoon schonk bijna ten koste van mijn leven, of als Henri eens verliefd werd op een andere vrouw en door deze slecht behandeld werd, zou het weer worden zooals van ouds. Op ’t eerste is meer kans dan op ’t tweede. Henri schijnt hartstochtelijk naar een zoon te verlangen, maar hij spreekt er zich nooit over uit. (...) Enfin – quand même behoort ik tot de gelukkigsten vrouwen en zou met niemand willen ruilen, maar er ontstaat langzamerhand een ledig in mijn hart, dat zoo groot dreigt te worden dat het niet meer aan te vullen is. Ik ben niet meer zoo “überschwenglich” gelukkig als vroeger. (...) Wat ik vreesde is bewaarheid: wij waren eenmaal te gelukkig, dat kon niet zoo blijven.¹¹¹

Nellie wilde graag met Henri spreken over zaken die weliswaar niet direct de hele mensheid aangaan, maar haar wel persoonlijk bezighielden. Maar Henri was te druk met zijn eigen besognes om daar acht op te slaan. Nellie vond dat ze niet mocht klagen, ze had het beter dan ze verdiende, maar ze constateerde en accepteerde dat hij die behoefte niet had en bij haar niet vervullen kon:

---

¹⁰⁶ Nellie, dagboeken, 12 augustus 1886.

¹⁰⁷ Nellie, ‘De vrouw van nr. 423’ (origineel: Sophie Kropotkine), *Vooruit*, 30 mei 1886 – 16 juni 1886.

¹⁰⁸ Nellie, brieven aan Henri van Kol, 17 mei 1886.

¹⁰⁹ Hij ging naar Londen om nader kennis te maken met Engels, Kropotkine en Stepniak en naar Ingelheim om Multatuli te ontmoeten. Nellie, dagboeken, 12 augustus 1886.

¹¹⁰ Nellie, dagboeken, 12 augustus 1886.

¹¹¹ Nellie, dagboeken, 12 augustus 1886.

Er zijn gesprekken die ik met Henri zou willen houden en die Henri niet houden wil. Hij gaat te veel op in zijn streven voor de menscheid, om zich te bekommeren om het gemoedsleven van een individu, al is dat individu zijne vrouw. En dat werpt een slagboom tusschen ons, ofschoon wij elkander toch liefhebben en in de meeste opzichten verstaan. Henri is te zeer “gepreoccupeerd” om dit te voelen, maar ik voel het des te dieper. Ik heb er behoefte aan, mijn gemoed nu en dan eens uit te storten en over dingen te redeneeren, die niet van direct belang zijn voor de “menschheid”, Henri schijnt die behoefte niet te kennen en kan ze dus bij mij niet vervullen, ofwel, hij acht ze gering om er op te letten. Dit alles is geen klacht. Ik heb geen reden tot klagen, ik heb oneindig meer dan ik verdien. Ik schrijf eenvoudig neer wat mij allengs duidelijk is geworden. Gelukkig, dat ik fatalist ben, en de dingen neem zooals zij zijn en wellicht moeten zijn.¹¹²

De viering van de trouwdag op 27 juli (1886) ging weer eens niet door; die dag werd Henri medisch goedgekeurd zodat ze terug konden naar Indië.¹¹³

1.5 Tweede verblijf in Indië: moeder en socialistisch schrijfster

Op 11 september 1886 stapten Nellie en Henri in Rotterdam aan boord van de Noord-Brabant, om op 27 oktober aan te komen in Batavia. Nellie en Henri vestigen zich opnieuw op Java, allereerst op de koffieplantage in Kajoumas ten oosten van Soerabaia, die Henri aangekocht had. Maar ze bleven daar niet lang en verhuisden zeer regelmatig.¹¹⁴ Nellie raakte weer zwanger. Ze wees het aanbod om mee te werken aan een weekblad af, omdat haar gedachten en verlangens geheel vervuld waren van Henri, Lili, het kindje dat op komst was en het socialisme: ‘De belletrie kan mij zoo weinig meer schelen nu mijn hele bestaan vervuld is van jou, van Lili, van Max (ook dit ongebooren kind noemde ze alvast Max, HB) en van het socialisme.’¹¹⁵ Ze baarde in 1888 een zoon, Ferdinand Rienzi Karl Marx. Het jongetje overleed toen hij nog maar net een jaar oud was.¹¹⁶

Naar aanleiding van de dag van de arbeid in 1897 schreef Nellie in de Indische krant *De Locomotief* hoe ze overtuigd was geraakt van de beginselen van het socialisme:

---

¹¹² Nellie, dagboeken, 12 augustus 1886.

¹¹³ Nellie, dagboeken, 12 augustus 1886.

¹¹⁴ Nellie en Henri woonden achtereenvolgens in Kajoumas, Bandoeng, een stad even ten oosten van Batavia, in Tanjoeng, dichtbij de stad Tegal, en in Baros, dichtbij Batavia. Tussen 1889 en 1892 woonde de familie van Kol weer in Tanjoeng, in Banjar en Bubu (weer dichtbij Jakarta) en in Brebes (weer dichtbij Tegal).

¹¹⁵ Nellie, brieven aan Henri van Kol, 8 maart 1888.

¹¹⁶ Het gedicht van 13 juni 1889 gaat over Lili, het gedicht van 24 augustus 1889 over Ferdi. Ferdi overleed op 7 juli 1889.

Ik ben ook, even als gij, opgevoed in allerlei vooroordeelen; ik heb óók te goeder trouw gemeend, dat er verschil in stand en bezit zijn moet; ik heb óók aanvankelijk in het socialisme niets dan duisternis, verwarring, onredelijkheid, gevaar, en wat niet al, gezien. Maar zodra ik er over na durfde te denken en mijzelf de nuchtere vraag stelde: waarom ik nu en dan een perzik, een gravure, een rijtoer, een plezierreisje hebben mag, en de arme jongen die mij onze gelapte schoenen thuis brengt niet, toen ben ik gezwicht. Hoe ik ook peins, ik zie tusschen hem en mij geen ander verschil dan hetgeen er door eeuwenlang onrecht tusschen ons ontstaan is. Mijn voorrecht is onrecht; en de eenige manier waarop ik voor dat onrecht boete doen kan, is te trachten het of te heffen.¹¹⁷

Ze wilde graag haar bijdrage leveren, maar van spreken in het openbaar raakte ze ‘altoos een beetje overstuur’.¹¹⁸ De gave om een debat te kunnen voeren, bezat ze niet. Ze had tijd nodig om de woorden van de ander te overdenken en na te gaan of er waarheid in school:

Een schitterend figuur maakt men niet wanneer men zegt: “Ik kan niet debatteeren”, want slagvaardigheid in het debat geldt voor eene der meest schitterende geestesgaven. Zelve bewonder ik deze slagvaardigheid ten zeerste (...) Een meening weerleggen is niets: maar een meening op stel en sprong weerleggen, dat is voor mij een bijna onoverkomelijk iets. Want de meening van hem die mij weerlegt, kan een ware, ja de ware zijn, en dat kan ik niet beoordeelen zonder lang en breed te hebben nagedacht.¹¹⁹

Veel meer zag zij in het schrijven om mensen bewust te maken en tot nadenken te stemmen.

Nellie leverde bijdragen aan socialistische bladen zoals de Vlaamse *Vooruit* en het Waalse *Le Peuple* van de Belgische socialisten, *Recht voor Allen*, het blad van Ferdinand Domela Nieuwenhuis en het *Groninger Weekblad* van J.A. Nieuwenhuis. Ook publiceerde ze in het liberale *Radicaal Weekblad* en in *De Locomotief*, de krant van de stad Semarang. In de laatstgenoemde krant pleitte zij bijvoorbeeld voor ‘de drie achten’. De Arbeidswet van 1889 bepaalde dat een werkdag maximaal elf uur mocht tellen, Nellie wilde een verdeling van acht uur werken, acht uur slapen, acht uur vrij: ‘Hij (de werkman, HB) wil eindelijk eens leven. (...) Hij wil de boeken lezen die hij drukt, de kunstwerken genieten die hij wrocht; hij wil de vrouw die hij liefheeft óók wel eens zien prijken met de fijne stoffen die hij weeft. Waarom ook niet? Hij heeft verstand, zinnen en hart, zo

---

¹¹⁷ Ze nam het artikel uit *De Locomotief* vier jaar later nog eens op in *De Vrouw*. Daar heb ik het uit overgenomen: Nellie, ‘1 mei’, *De Vrouw*, 8 mei 1897.

¹¹⁸ Nellie, ‘Debat’, *De Vrouw*, 5 december 1896.

¹¹⁹ Nellie, ‘Debat’.

goed als gij en ik, en niets menselijks is hem vreemd.’¹²⁰ Meestal schreef Nellie over thema’s die vooral vrouwen aangingen; over de positie van vrouwen binnen de socialistische beweging, over vrouwenarbeid, gezinsopvoeding en over beroepsmogelijkheden van vrouwen. In het *Geïllustreerd Weekblad* publiceerde ze daarnaast nog artikelen over opvoeding, onderwijs en kinderliteratuur. Een aantal van deze artikelen is later uitgegeven in *Onze avonduurtjes en andere pedagogische schetsen* (1891).

Op 19 maart 1891 werd opnieuw een zoon geboren: Ferdi, voluit Rienzi Ferdinand Cesar Jean. De naam Ferdinand was wederom ontleend aan Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Kleine Ferdinand is nog maar net twee weken oud, als Nellie constateert dat ‘moeder zijn en belletriste (...) toch niet samengaat’. Zij verkoos een goede moeder te zijn, dan maar geen groot schrijfster: ‘ik voor mij ben toch duizendmaal liever een onopgemerkte goede moeder dan een gevierde goede schrijfster.’¹²¹ Nellie richtte zich op de carrière van Henri, maar twijfelde daardoor wel aan het nut van aan haar bestaan en was soms depressief. Ze kon het idee dat ze nergens voor deugde en dat ze Henri tegenviel, niet van zich afzetten. Soms had ze willen sterven, zo nutteloos voelde ze zich:

Je zult me toch toestemmen, dat ik sinds eenige maanden alle lasten van het moederschap heb en in ’t geheel niet de lusten ervan (...) Daarenboven kan ik het idee niet van mij afzetten dat ik je in alle opzichten tegenvol (...) telkens als ik naar aanleiding van een gerecht of van een knoop of van een bediende een meer of minder hard woord van je krijg, heb ik het gevoel dat er een steen loslaat van het gebouw van ons geluk en als of we hoe langer hoe meer alledaagsche echtgenooten worden (...) dat idee, dat ik eigenlijk nergens voor deug, bekruipt mij meer en meer en doet mij evenals vroeger, dikwijls wenschen dat ik maar mocht sterven of den moed had mijzelf uit den weg te ruimen. Als ik maar in iets uitmuntte, bijvoorbeeld als ik een onberispelijke huisvrouw was (...) dan was ik al tevreden; maar zelfs die geringe plichten vervul ik slecht. Tot schrijven ontbreekt mij de lust en de zedelijke moed en aan Lili zou men zeggen dat ik ook als opvoedster niet deug. Ik heb waarlijk geen hooge ideeën van mij zelf, en als ik zeg dat ik de nuttigheid van mijn bestaan niet inzie, dan spreek ik in volle ernst.¹²²

Nellie had geen baboe, maar voedde haar kinderen zelf op en gaf ze onderricht. Ze was van mening dat je kinderen niet al op jonge leeftijd moet leren lezen, maar dat je kinderen eerst kennis van - en liefde voor - de natuur moest bijbrengen.¹²³ Haar onderwijs is van blijvende invloed geweest op Lili, die er goede herinneringen aan bewaarde:

---

¹²⁰ Nellie, ‘1 mei’.

¹²¹ Nellie, brieven aan Henri van Kol, 10 juli 1888.

¹²² Nellie, brieven aan Henri van Kol, 24 oktober 1888.

¹²³ Nellie, ‘Botanie en nog wat’, oorspronkelijk gepubliceerd in het *Geïllustreerd Weekblad*, overgenomen uit: Nellie, *Onze Avonduurtjes*, p. 58.

Het totaal vereenzaamde leven in de rimboe bracht mijn moeder er toe zelf ons onderwijs te regelen en wel volgens haar eigen-overdachte manier, zoodat wij min of meer als proefkonijntjes moesten dienst doen! Dat die eerste indrukken mijner jeugd niet zonder invloed bleven, voel ik heden nog. Zij toch was het, die ons de liefde tot dier- en plantenrijk en den sterrenhemel bijbracht, aan haar heb ik het te danken dat enkele lievelingsboeken gelezen en herlezen worden op de wijze, waarop zij ons elke kennis bijbracht: met kalme volharding, zonder haast noch overdrijving. Door haar zijn mijn oogen ziende geworden en het is met een eigenaardige ontroering dat ik las hoe een dauwdroppel, waarin het zonnelicht breekt in flitsende kleurbundels, h  r deed juichen van diep, zuiver geluk... evenals het mij doet!¹²⁴

Soms voelde Nellie zich opgesloten in huis, zij en de kinderen kwamen het erf bijna niet af, de omgang met haar personeel vond ze maar moeizaam.¹²⁵ In Baros was het bovendien veel te heet, oordeelde Nellie.¹²⁶ Ze woonde liever buiten de stad, al had ze daar minder contacten met andere Europeanen die in Indië woonden.¹²⁷ Maar de pen was voor Nellie een belangrijk communicatiemiddel; ze onderhield contact met vele vrienden in Nederland, onder andere met Domela Nieuwenhuis.

‘Veroordeeld’ stond in een telegram van 10 januari 1887 dat Ferdinand Domela Nieuwenhuis een aantal vrienden zond, onder wie vast ook de Van Kols. Domela was als hoofdredacteur van *Recht voor Allen* verantwoordelijk gehouden voor een hoofdartikel dat zich tegen de monarchie keerde. Hij werd veroordeeld tot een jaar gevangenschap.¹²⁸ Nellie raadde Domela aan het land te verlaten omwille van zichzelf en de kinderen. De kinderen zouden zo getreiterd worden met ‘een vader in het gevang’.¹²⁹ Domela ging zelf niet, maar zond zijn zoon Ferdinand die inmiddels vijftien was, wel naar Zwitserland. Nellie had Domela getipt dat Roorda van Eijsinga wel een oogje in het zeil kon houden. De manier waarop Domela gevangen gehouden werd, stuitte op grote verontwaardiging bij de socialisten. Hij werd alleen opgesloten in een cel van twee bij drie meter, hij kreeg vlees voorgeschoteld terwijl hij vegetariër was en hij mocht zijn trouwring niet omhouden. De vrees onder de socialisten dat Domela iets zou overkomen in

---

¹²⁴ Lili in het voorwoord van: Nellie, *Richtingslijnen*, p. 8.

¹²⁵ Nellie, brief van 10 januari 1889 aan Ferdinand Domela Nieuwenhuis, overgenomen uit: Dieteren, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen’, p. 35.

¹²⁶ Nellie, ‘IJdelheid, eerzucht, roem’, oorspronkelijk gepubliceerd in *De Vrouw*, april 1900, overgenomen uit: Nellie, *Richtingslijnen*, p. 164.

¹²⁷ Nellie, ‘IJdelheid, eerzucht, roem’, p. 165.

¹²⁸ Het gewraakte artikel stond in het nummer van april 1886. In januari 1887 werd zijn verzoek om cassatie verworpen en werd hij veroordeeld wegens majesteitsschennis. Meyers, *Domela*, p. 156.

¹²⁹ Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, p. 152. (brief 18 juni 1886).

de gevangenis was vrij algemeen.¹³⁰ Nellie kon wel begrijpen dat ze hem als politiek raddraaier veroordeelden, maar begreep niet waarom ze hem als persoon kwetsten door hem zijn trouwring af te nemen. Ter troost stuurde ze hem een varentakje waarop ze een kus drukte ‘voor u, mijn vriend en partijgenoot’.¹³¹

Toen ze vier jaar later hoorde dat zijn huishoudster was vertrokken, begreep ze dat Domela onthand moest zijn. Aangezien Henri en Nellie van plan waren terug te keren naar Nederland en ze hem rust wilde bieden, stelde ze voor dat hij en Cato bij hen in zouden trekken zodra zij teruggekeerd waren: ‘zodra wij in Holland zijn (...) gij “op zijn Indisch” bij ons komt inwonen’, zodat ‘gij, wij en Cato met onze gezinnen een kleine kolonie zouden vormen.’¹³² Cato was toen al maanden bij Domela weg, maar Henri had zijn opdracht hierover te zwijgen zo strikt opgevat, dat hij het ook Nellie niet had verteld. Toen Nellie het later hoorde, schreef ze Domela dat hij ‘te zeer vervuld’ was geweest ‘van partijbelangen en van de herinneringen aan uw onvergetelijke vrouw’ waardoor ‘de toestand voor Cato onaangenaam, ja onhoudbaar werd.’¹³³ Was dit de manier waarop ze Domela kende of herkende ze het ‘te zeer vervuld zijn van partijbelangen’ van thuis? Zij had toch ook al opgemerkt dat Henri drukker was met de besognes van zijn partij dan met zijn vrouw.

1.6 Actief als feministisch socialiste en kinderboekenschrijfster in Nederland en België

In 1892 kreeg Henri van Kol opnieuw verlof, dit keer omdat hij ziek zou zijn. Voordat Nellie aan boord ging, plukte ze bloemen ‘op het grafje van Fredje’ op de plantage Kajoumas, droogde deze en bewaarde deze tezamen met een haarlokje in een dagboekje dat ze over hem had bijgehouden.¹³⁴ Dit tweede verlof dat tot 1895 zou duren, betekende een definitieve terugkeer naar Europa. Per september 1895 werd Henri van Kol medisch afgekeurd. Hij liet zich in Brussel herkeuren en werd

---

¹³⁰ Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, p. 163, p. 156.

¹³¹ Dieteren, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen’, p. 29.

¹³² Dieteren, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen’, p. 36.

¹³³ Brief van Nellie aan Ferdinand Domela Nieuwenhuis, 4 maart 1891, overgenomen uit: Dieteren, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen’, p. 36.

¹³⁴ Nellie, dagboekje betreffende Ferdinand (Fred), archief Nellie van Kol, inv. nr. 24, Aletta, Instituut voor Vrouwengeschiedenis, Amsterdam.

gezond verklaard. Vermoedelijk waren er politieke of ambtelijke redenen om hem af te keuren.¹³⁵ Hij heeft zijn ontslag niet aangevochten, omdat hij het socialisme nog als uitweg had. De Van Kols vestigden zich opnieuw in Aywaille bij Luik. Henri hield zich bezig met kiesrecht en koloniale politiek. In 1894 was hij een van de zogenaamde ‘twaalf apostelen’ die de SDAP oprichtten.

Deze tijd in België, van 1892-1898, was de meest actieve periode van Nellie als feministisch socialiste. In 1892 werd Nellie voorzitter van de Union pour la Solidarité des Femmes in Brussel. Doel was dat alle wetten waarin de vrouw achtergesteld was vergeleken bij de man, herzien zouden worden.¹³⁶ De eisen waren een bijstandskas voor vrouwen die niet in staat waren om te werken, verhoging van het pensioen voor vrouwen, vergoeding van de overheid voor de huisvrouw die vanwege haar plichten als moeder niet werken kan, inkomen voor de huisvrouw vergelijkbaar met dat van andere functies in de maatschappij, afschaffing van de oorlog en ‘oorlog aan den sterken drank’.¹³⁷

Samen met de Gentse Emily Claeys richtte Nellie een jaar later de Hollandsch-Vlaamsche Vrouwenbond op. Niet om verdeeldheid te zaaien, maar om in gezin en samenleving een gelijkwaardige plek naast de mannen op te eisen:

Neen, als wij vrouwenbonden stichten, waartoe trouwens ook mannen worden toegelaten, dan is dat niet om twist en tweedracht te zaaien in het huisgezin, de partij, de maatschappij; het is eenvoudig om door eendracht macht te maken, om invloed op elkander uit te oefenen om elkaar door woord en voorbeeld aan te sporen, om de slapenden wakker te schudden, de onverschilligen vuur in te blazen; om ten slotte met een groot leger van dappere en ontwikkelde vrouwen aan de zijde der mannen, die voor recht en waarheid strijden te komen staan en te zeggen:”lijf ons in bij uw gelederen! Weldra zult ge ons in uw keurbenden erkennen.”¹³⁸

Aanvankelijk werd de redactie van het orgaan van de bond door hen beiden gedaan, maar al spoedig was Nellie degene die *De Vrouw* vulde. Haar artikelen besloegen alle terreinen van de vrouwenbeweging: de emancipatie, het kiesrecht, vrouwenarbeid, de prostitutie, de veranderende ideeën ten aanzien van het huwelijk, seksualiteit, vrouwenkleding, oorlog en vrede. Henri schreef, onder zijn pseudoniem Rienzi, bijdragen over het internationale socialisme en Aletta Jacobs over hygiëne en gezondheid. Een abonnement was duurder dan het kopen van losse nummers. De gedachte hierachter was dat een abonnement alleen binnen het

---

¹³⁵ Van 't Veer, *Geen blad voor de mond*, p. 197.

¹³⁶ Nellie, *Evolutie*, 24 mei 1893.

¹³⁷ Nellie, *Evolutie*, 24 mei 1893.

¹³⁸ Nellie, *De Vrouw*, 15 augustus 1893.

bereik van welgestelden lag en dat zo de inkomsten van het blad gegarandeerd werden.¹³⁹

Of Nellie de arbeidervrouwen daadwerkelijk wist te bereiken blijft de vraag.¹⁴⁰ In reactie op een ingezonden brief in *De Vrouw* waarin gesteld wordt dat haar blad nooit populair zal worden onder de arbeidervrouwen schrijft ze:

Dat is mij reeds gezegd, en ik leg mij er bij neer; met te meer kalmte omdat *De Vrouw* toch werkelijk door menigen ontwikkelden proletariër (van beider kunne) wordt gelezen, en voorts in handen komt van velen die zich praktisch bemoeien met vrouwen en kinderen uit den werkenden stand. Zoo komt mijn arbeid dan toch een deel van het proletariaat ten goede, al wordt mijn blad in die kringen niet populair.¹⁴¹

Veel aandacht schonk Nellie aan de opvoeding, *De Vrouw* was op dat moment het enige vrouwenblad waarin moeders tips voor de opvoeding kregen.¹⁴² Ze bestudeerde haar eigen kinderen, probeerde hun kinderziel te doorgronden en droeg haar bevindingen over op de lezeressen:

Maar, vragen wellicht sommigen, wat hebben *wij* nu toch te maken met al deze nietigheden uit Nellies kinderkamer?... Niets, indien gij liever uwe courant leest dan in de ziel van het kind. Alles, veel ten minste, indien gij begrijpt dat ik *mijn* kinderen voor u ontleed, om u te helpen *het* kind te leeren kennen en *uw* kind te verstaan. Want de kinderzielkunde is een tak van studie die door alle eeuwen heen maar al te schromelijk is verwaarloosd.¹⁴³

Om het kind rijp te maken voor de toekomstige samenleving lag de nadruk in de opvoeding op karaktervorming.¹⁴⁴ De moeder moest het kind vertrouwen. Kinderen moesten de ruimte krijgen om zichzelf te zijn, hun onschuld en fantasie mochten niet worden belemmerd door allerlei regels.¹⁴⁵ Pas dan zouden ze gelukkig zijn en goed worden: ‘Och, geven wij de kinderen de grootst mogelijke vrijheid, dan zijn zij gelukkig, en worden zij stellig goed.’¹⁴⁶

---

¹³⁹ Een los nummer kostte drie cent, een abonnement een gulden vijftig. Schouten-Hoekstra, “‘De Vrouw’ in de periode 1893-1900: Veertiendaagsch blad, gewijd aan de onderlinge opvoeding der vrouwen onder redactie van Nellie van Kol”, doctoraalscriptie historische opvoedkunde, Amsterdam 1985, p. 31.

¹⁴⁰ Dat was vanzelfsprekend wel het doel. *De Vrouw* was juist opgericht omdat Emily Claes en Nellie de taal in het blad *Evolutie* van Wilhelmina Drucker te verheven vonden om aan te slaan bij de arbeiders.

¹⁴¹ Nellie, *De Vrouw*, 17 juli 1897.

¹⁴² Nelleke Bakker, *Kind en karakter: Nederlandse pedagogen over opvoeding in het gezin 1845-1925*, Amsterdam 1995, p. 70.

¹⁴³ Nellie, ‘Bébé jukt’, oorspronkelijk gepubliceerd in *De Vrouw*, juli 1896, overgenomen uit: *Richtingslijnen*, p. 85.

¹⁴⁴ Bakker, *Kind en karakter*, p. 70.

¹⁴⁵ Nellie, ‘Eert uwe kinderen’, oorspronkelijk gepubliceerd in *De Vrouw*, juni 1898, overgenomen uit: Nellie, *Richtingslijnen*, p. 101, 103, 105.

¹⁴⁶ Nellie, ‘Bébé jukt’, p. 91.

In 1899 hield Nellie in *De Vrouw* een pleidooi om kinderen al op jonge leeftijd seksueel voor te lichten, omdat ze meende dat het de vertrouwensband tussen moeder en kind zou schaden wanneer deze niet eerlijk zou zijn en omdat seksualiteit . Deze artikelen werden later gebundeld uitgegeven als *Moeder en kind, Hoe men kiesche onderwerpen met kinderen kan behandelen*. (1898).

Toen in *De Vrouw* het gebruik van anticonceptiemiddelen verdedigd werd, kwam het blad in België op de rooms-katholieke index te staan. Claeys was een pionier op het gebied van anticonceptie, Nellie was geen principieel voorstander, maar meende dat het volk nog niet tot onthouding in staat was: ‘omdat ik ons akelig, ziek, zenuwachtig geslacht op het oogenblik nog niet in staat acht tot beperking door onthouding.’¹⁴⁷ Velen vonden deze open houding tegenover anticonceptie en seksuele voorlichting ongepast, het kostte *De Vrouw* bijna al haar Belgische abonnees. Maar in progressieve kringen bleef haar bundel *Moeder en kind* lange tijd toonaangevend.¹⁴⁸ Nellie redigeerde *De Vrouw* met succes tot 1900, het aantal abonnees verdubbelde in tweeënhalf jaar tijd.¹⁴⁹

Behalve in *De Vrouw* publiceerde Nellie van 1892 tot 1895 regelmatig in *Evolutie*, het blad van de feministisch socialiste Wilhelmina Drucker. Drucker had in 1889 de Vrije Vrouwen Vereeniging opgericht, de eerste vrouwenorganisatie vanuit een socialistische achtergrond, waaruit in 1894 de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht zou ontstaan. De vereniging probeerde door publicaties, het houden van openbare vergaderingen en het indienen van verzoekschriften draagvlak onder de bevolking te creëren en druk uit te oefenen op de politiek. Nellie trad in 1893 toe tot de commissie die de statuten moest vaststellen, het zou nog tot 1919 duren voordat de vrouwen daadwerkelijk kiesrecht kregen.

Was het voor veel vrouwen uit de arbeidersklasse bittere noodzaak om te werken, voor vrouwen uit de burgerij rustte er een taboe op vrouwenarbeid. Zij hadden geen werk, verveelden zich zelfs, maar waren financieel wel volledig afhankelijk van hun familie. Nellie pleitte ervoor dat vrouwen vrijgezel konden blijven en dezelfde arbeid zouden verrichten als mannen:

---

¹⁴⁷ Vermoedelijk oorspronkelijk verschenen in *De Vrouw*, overgenomen uit Hugo Quintus Röling, Bob Reinalda, ‘Porreij, Jacoba Maria Petronella’, oorspronkelijk gepubliceerd in: *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, vol. 8 (2001), p. 204-208, www.iisg.nl 26 aug. 2009.

¹⁴⁸ Röling, Reinalda, ‘Porreij, Jacoba Maria Petronella’, www.iisg.nl 26 aug. 2009.

¹⁴⁹ Juli 1897 telde *De Vrouw* vijfhonderd abonnees, december 1899 ruim duizend. Schouten-Hoekstra, “De Vrouw”, p. 31.

Een maatschappij is denkbaar waarin, zoals in zoo menig goed gezin, de huiswerk-doende vrouw in alle opzichten de gelijke geldt van den ander-werk-doenden man, en waarin naast de vrijwillige huisvrouw de vrijwillig celibataire staat, de *b u r g e s*, aan wie wet en zeden het recht toekennen om naast den man en op dezelfde economische voorwaarden als hij, a l l e n arbeid te verrichten waartoe zij zich lichamelijk en geestelijk bekwaam acht.¹⁵⁰

Namens de Belgische Werklieden Partij bezocht Nellie, in 1893, samen met Henri, het Internationaal Socialistisch Congres in Zürich. Nellie kwam op voor gelijke rechten, beroepskansen en beloningen voor mannen en vrouwen, ze propageerde geheelonthouding en anticonceptiemiddelen. Ten behoeve van al deze zaken trok ze door het land en sprak ze voor Nederlandse en Belgische vrouwenverenigingen. Het was toen nog heel ongewoon dat een vrouw in het openbaar het woord voerde, zoals blijkt uit een artikel dat na haar overlijden in de *Proletarische Vrouw* verscheen:

Nog zeer jong waren we in de gelegenheid Nellie te hooren spreken in een van die rookerige, ongezellige zalen van de “Geelvinck” over het weeshuis “Cempuis” in Frankrijk. Diepen indruk maakte op ons haar beschrijving van dit weeshuis van arme Parijsche kinderen, waar coeducatie was, waar de kinderen onderwijs op moderne leest geschoeid was (..) Het kleine vrouwtje op dat podium in die blauwe nevel, maakte door haar levendig, enthousiast betoog een indruk op ons, die beslissend voor ons leven is geweest. Zij heeft ons den weg gewezen waar onze belangstelling voor een groot deel naar toe is gegaan. Wij herinneren ons nog in die vergadering, dat er direct werd aangekondigd, dat er geen debat was, want Nellie kon niet debatteeren. Hoe weinig gewend toen om een vergadering bij te wonen, (wij meenen zelfs, dat ’t de eerste openbare vergadering was die wij bijwoonden en waar een vrouw sprak) toch maakte dit een eigenaardigen indruk op ons. Maar ’t wekte onze bewondering, dat iemand, die niet alle capaciteiten bezat, noodig om als spreekster op te treden, toch het woord voerde uit liefde voor haar onderwerp, waar ze anderen in wilde doen deelen.¹⁵¹

In 1896 bezocht Nellie opnieuw het Internationaal Socialistisch Congres, ditmaal te Londen. Nellie was diep geschokt door de gruwelijkheden die de Nederlanders in Atjeh begingen en kon deze niet rijmen met hun christelijke levensovertuiging:

Het waren Hollanders, die de hoofden van verslagen Atjehers met de ooren vastnagelden aan de deuren hunner woningen; Hollanders, die afgesneden menschenhoofden medevoerden als trofee.... En dat in 1896! (...) o Christus, gij vleesgeworden zachtheid en goedheid, zij noemen zich Christenen, die zóó doen! (...) O Menschheid!¹⁵²

Een jaar later organiseerde ze een handtekeningactie onder vrouwen tegen de Atjeh-oorlog.

---

¹⁵⁰ Nellie, *Aphorismen*, nr. 128.

¹⁵¹ Liede Tilanus, ‘Nellie van Kol, een herinnering’, *De Proletarische Vrouw*, 12 maart 1930.

¹⁵² Nellie, ‘Grattez le Russe’ *De Vrouw*, 10 oktober 1896.

Naar voorbeeld van de ‘Mutualité Maternelle’ te Parijs richtte Nellie, samen met Annette Versluys-Poelman en het echtpaar Rutgers, in 1897 de Vereeniging Onderlinge Vrouwenbescherming op.¹⁵³ Zij wilden financiële en sociale steun bieden aan alleenstaande en ongehuwde moeders. In *De Vrouw* vroeg Nellie regelmatig aandacht voor deze vereniging waarvan het doel was ‘alle hulpbehoevende kraamvrouwen naar vermogen steun te geven, ook en vooral aan de ongehuwde’.¹⁵⁴ Het werk van de Vereeniging Onderlinge Vrouwenbescherming sloeg aan. In het juninummer van *De Vrouw* uit 1898 meldde Nellie dat steeds meer vrouwen om steun vroegen en er een toename aan leden en schenkingen was. Het takenpakket had zich inmiddels wel uitgebreid:

(het geven van) stoffelijke hulp en zedelijke steun aan jonge, aanstaande moeders; pogingen om den vader tot bewustzijn van zijn verplichtingen te brengen; het bezorgen van betaalden arbeid aan ongehuwde moeders, op wier gedrag overigens niets aan te merken valt; het onderzoek naar gedrag en levensomstandigheden der ongelukkigen, die voor kindermoord terecht staan, een onderzoek dat reeds meermalen leidde tot verzachting van het vonnis; en ten slotte het aanbevelen van reeds veroordeelden aan het menscheijk gevoel van de beambten der gevangenis, en aan de zorgen de ‘Vereening tot zedelijke verbetering der gevangenen’.¹⁵⁵

Namens de vereniging hield Nellie een betoog op het Zedelijkheidscongres van de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898.¹⁵⁶ Zo werd Nellie een van de coryfeeën van de Nederlandse vrouwenbeweging.

Uit de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid kwam de Vereeniging voor Verbetering van Vrouwenkleeding voort, waarbij ook Nellie zich aansloot. Er was een behoefte ontstaan aan gezondere kleding. Met name de korsetten die niet alleen de taille en borst insnoerden, maar ook de schouders naar achteren en de schouderbladen naar binnen duwden, zorgden voor allerlei klachten en ziekten. Dat de modieuze dracht ontworpen was om mannen te prikkelen in plaats van gericht te zijn op het dagelijks gemak stond veel vrouwen

---

¹⁵³ Het idee was afkomstig van leden van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht. Annette Versluys-Poelman en Marie Rutgers-Hoitsema zaten in het bestuur van de VVVK. Nellie nam Versluys-Poelman aanvankelijk onder haar hoede, omdat het voor haar nieuw was deel te nemen aan dergelijke initiatieven. Myriam Everard, ‘Het burgerlijk feminisme van de eerste golf: Annette Versluys-Poelman en haar kring’, *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, vol. 6 (1985), p. 106-137, aldaar p. 115, 116.

¹⁵⁴ Nellie, *De Vrouw*, 29 januari 1898.

¹⁵⁵ Nellie, *De Vrouw*, 17 juni 1898.

¹⁵⁶ De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid wilde vrouwenarbeid, zoals dat in de volle breedte van de maatschappij beoefend werd, zichtbaar maken om zo tot meer mogelijkheden te komen. Negentig à honderdduizend vrouwen en mannen bezochten de tentoonstelling in Den Haag. In de congreszaal vonden twaalf, veelal meerdaagse, besprekingen plaats. Een daarvan was het Zedelijkheidscongres. Fia Dieteren, *1898 De nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid*, Z.p. 1995, p.11.

niet aan. Feministes vonden het volgen van de mode sowieso maar onbenullig, alsof er geen belangrijkere zaken waren! Ze wilden dat de nieuwe kleding de persoonlijkheid van de draagster niet zou verdoezelen, maar juist zou ondersteunen en benadrukken. Het spreekt vanzelf dat deze reformkleding een veelvuldig mikpunt van spot werd.¹⁵⁷

Vanaf de tweede helft van de jaren '90 besteedde Nellie weer meer aandacht aan haar schrijverschap. In 1895 startte ze samen met de Gentenaar Aimé Bogaerts de uitgave van *Ons Blaadje*, een weekblad van acht pagina's gericht op kinderen. *Ons Blaadje* werd gedrukt op goedkoop krantenpapier zodat ook arbeidersgezinnen zich het jaarabonnement van een gulden zouden kunnen veroorloven. Behalve verhalen, bevatte het krantje wetenswaardigheden over andere volkeren, historische anekdotes, wijsheden en artikeltjes overgenomen uit andere bladen. Nellie schreef zelf verhalen voor *Ons Blaadje*, maar vertaalde en bewerkte ervoor ook teksten. Eveneens vroeg ze bevriende schrijvers erin te publiceren, zoals Nienke van Hichtum, Ida Heijermans, Marie van Zeggelen (zij schreef over Indonesië) en Jacob Stamperius. In *Ons Blaadje* werd kinderen de mogelijkheid geboden minderbedeelden hulp te bieden. Ze zamelden geld in voor een ziekenhuis in Nederlands-Indië, het zogenaamde Java-fonds, voor zwakke en achtergestelde kinderen, het Kleine-Gerrit-fonds en voor melk voor 'Amsterdamsche bleekneusjes'. Vanaf 1899 deed Nellie de redactie alleen; *Ons Blaadje* bleef bestaan tot 1908.

In 1898 startte Nellie twee series kinderboeken. Ze redigeerde tot 1900 de *Bibliotheek voor Jongens en Meisjes*. Deze negen deeltjes tellende serie bevatte geen eigen werk van Nellie. In de serie *De Volks-Kinderbibliotheek van Nellie* verschenen tussen 1898 en 1914 uiteindelijk achtentachtig deeltjes. Deze uitgaven waren door Nellie zelf geschreven, door haar vertaald of door haar bewerkt. Meer nog dan de gave van schrijven, vond ze dat ze de gave van onderscheid had; goede verhalen hoefden dus niet per sé van haar hand te zijn:

Niet ik zal al de nummers vullen mijner bibliotheek, en toch zal zij zoo goed als geheel mijn werk zijn. Scheppende kracht heb ik niet, maar wèl de gave der onderscheiding. (...) Mijn taak zal zich voornamelijk bepalen tot het kiezen, schiften, ordenen, vertalen, bewerken der gegeven stof, en tot

---

¹⁵⁷ Carin Schnitger, 'Ijdelheid hoeft geen ondeugd te zijn, De Vereeniging voor Verbeetering van Vrouwenkleding', *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, vol. 6 (1985), pag. 163-185, aldaar p. 165, 163.

het aanbrengen van zulke wijzigingen, waar noodig, die het werk van anderen niet schenden, maar het genietbaarder maken voor het kind of den aankomenden jongen mensch.¹⁵⁸

Nellie liet de kinderen kennis maken met sprookjes, sagen en legenden uit eigen land, uit buurlanden, maar ook uit Zwitserland, Hongarije, Rusland, Finland, Ierland, Turkije, Zweden, China en Japan. Ze bewerkte verhalen uit de Griekse mythologie, uit verschillende wereldgodsdiensten en maakte wereldliteratuur toegankelijk voor kinderen. Toen Nellie zeventig jaar werd is *De Volks-Kinderbibliotheek van Nellie* opnieuw verschenen, in twaalf delen.

Dat de redactie van het gerenommeerde blad *De Gids* Nellie in 1899 vroeg een artikel te schrijven over kinderliteratuur, bevestigt haar toonaangevende positie als schrijfster op het gebied van kinderliteratuur en kinderopvoeding. In ‘Wat zullen de kinderen lezen?’ vraagt ze zich af wanneer een kinderboekenschrijver recht tot schrijven heeft, zet ze uiteen wat er mis is met het bestaande aanbod van kinderliteratuur en schetst ze een beeld van wat kinderliteratuur zou moeten zijn; een toren die de kinderen een verhelderend inzicht geeft in natuur en maatschappij, die uitzicht biedt naar alle kanten van de wereld, die de liefde en de fantasie prikkelt en ‘alle denkbare gaven der ziel’ voedt en ontwikkelt:

Ik zou wenschen dat de kinderliteratuur ware een hooge, slanke toren, hoog oprijzend in reine lucht; een toren met veel vensters, uitkijkend naar alle hemelstreken, - vensters van klaar en onbedrieglijk glas. En ik zou wenschen dat sommige dier vensters waren mikroskopen, om te zien al het schoon dat aan ons bloote oog ontsnapt; en dat andere waren telescopen, uitzicht gevend in de ruimten om en boven ons; en nog anderen wonderkijkers, voortooverend het kinderoog het leven van andere volken in andere landen, en andere kinderen in andere standen; en nog andere liefdekijkers, levende beelden vertoonend van menschen, groot door goedheid, waardig bemind te worden, en die liefde loonend met machtige prikkeling ten goede; en enkele vensters wenschte ik tooverkijkers vol spiegelbeeldjes van fantasie en poëzie, sprookjes en legenden van alle volken en natiën, maar zorgvuldig en met wijsheid gekozen. (...) Alle denkbare gaven der ziel: die van bewonderen, liefhebben, strijden en streven; die van medevoelen, medejuichen, medeweenen; die van samenleven en samenstreven, - ik zou ze gevoed en ontwikkeld willen zien door diezelfde kinderliteratuur¹⁵⁹

In 1898 verhuisden de Van Kols naar Princenhage bij Breda. Ze vestigden zich in Nederland omdat Henri in 1897 woordvoerder van de SDAP in de Tweede Kamer was geworden. Henri verbleef van dinsdag tot en met vrijdag in Den Haag waar

---

¹⁵⁸ Nellie, ‘Een volks-kinderbibliotheek’, *De Vrouw*, 5 oktober 1901.

¹⁵⁹ Nellie, ‘Wat zullen de kinderen lezen?’, oorspronkelijk gepubliceerd in *De Gids*, oktober 1899, overgenomen uit: Nellie, *Richtingslijnen*, p. 280.

hij een kamer had.¹⁶⁰ Hij zou Tweede Kamerlid blijven tot 1909. Lili herinnerde zich deze periode als een drukke maar interessante tijd:

Toen mijn vader gekozen werd in het parlement, moesten wij ons geliefd dorpje verwisselen tegen het gezellige verblijf te Princenhage. Mijn moeder was nu volop aan het werk. (...) De Vrouw bracht haar in aanraking met vele mensen en gaf haar handen vol werk. Ons huis was in dien tijd het rendez-vous van de meest uiteenlopende, interessantste mensen. Of mijn ouders hun opinie deelden, was bijzaak, het kwam er slechts op aan dat zij *eerlijk* waren en *mensch* in den hoogsten zin van het woord.¹⁶¹

Henri werd door Vliegen, een van de andere apostelen van de SDAP, getypeerd als iemand in wie twee socialisten huisden, een wetenschappelijke socialist en een gevoelssocialist: ‘Eén wetenschappelijke, feiten verzamelend en beoordeelend, werkend met statistieken en berekeningen, groot belang stellend in uitvindingen en economische veranderingen – de sociale ingenieur, die de nieuwe maatschappij beschouwt als een bouwwerk en wil dat geen spijker ontbreekt aan het materiaal, noodig om het tot stand te brengen.’ Maar ook: ‘De man die weent bij het zien van lijden en toort bij het zien van onrecht en dan zeer gauw geneigd is de heele theorie overboord te gooien om als de echtste, meest ouderwetsche utopist, zich iets voor te stellen als een half wonder.’¹⁶² De redevoeringen van Henri bevatten vele cijfers en statistieken, maar eindigden telkens in een felle aanklacht, door velen ervaren als bombastisch en overdreven. Zijn tijdgenoot Frank van der Goes verwoordde het als volgt: ‘Gij zijt een blad papier met aan de ene kant niets dan cijfers en aan de andere kant niets dan uitroepetekens.’¹⁶³

1.7 Bekering en nieuw leven

Na de eeuwwisseling zei Nellie vermoeid te zijn en legde ze een aantal functies neer.¹⁶⁴ In het artikel ‘Exeo’ in *De Vrouw* van 18 augustus 1900 gaf ze aan te stoppen met de redactie van haar blad; Ida Heijermans zou het stokje overnemen. Op dat moment telde *De Vrouw* 1400 abonnees. Ze schreef dat ze voorlopig rust wilde hebben en dat men haar zolang maar als een dode moest beschouwen:

---

¹⁶⁰ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 23, archief Nellie van Kol, inv. nr. 39-42, Aletta.

¹⁶¹ Nellie, *Richtingslijnen*, p. 8, 9.

¹⁶² Röling, Reinalda, ‘Porreij, Jacoba Maria Petronella’, www.iisg.nl 26 aug. 2009.

¹⁶³ Paul van ’t Veer, ‘Ir. Henri Hubertus van Kol’, *Socialisme en democratie: maandschrift*, vol. 13, p. 305-314, aldaar p. 306.

¹⁶⁴ Nellie, *De Vrouw*, 5 oktober 1901.

En nu neem ik mijn uitgedoofde lamp, en verdwijn er mee naar het rijk der vergetelheid. Eén verzoek eer ik geheel verdwijn: het is om *rust* te hebben dat ik mij lief geworden arbeid opgeef; *laat mij die rust*. Beschouw mij als een doode; zijn dooden vergeet men niet, maar men laat ze ongemoeid. Laat mij dood zijn zolang dit noodig is; zodra het leven in mij mij weer prikkelt en drijft tot nieuwe werkzaamheid zal ik mij wel weer melden, en dan reken ik op de oude vriendschap en het oude vertrouwen.¹⁶⁵

Tegelijkertijd trad ze ook af als bestuurslid van de Vereeniging Onderlinge Vrouwenbescherming en droeg ze de redactie van de *Bibliotheek voor Jongens en Meisjes* over aan Nienke van Hichtum.

Anders dan het artikel 'Exeo' wellicht deed vermoeden, bleef Nellie actief. Ze publiceerde in het blad van de Rein Leven Beweging, *Levenskracht, maandblad voor Reiner Leven*, een organisatie die de zedelijkheid van de mens op een hoger plan wilde brengen.¹⁶⁶ Daarnaast schreef ze teksten over geheelonthouding voor het blad *Wereldstrijd*. Nellie toonde belangstelling voor de theosofie; in *De Vrouw* verschenen artikelen van 'Lotus' over het theosofisch gedachtegoed. Later raakte ze verslingerd aan het spiritisme, vele avonden wijdde ze aan seances, maar uiteindelijk verloor ze het vertrouwen in de geesten.

In 1901 schreef Nellie in een artikel in *De Vrouw* dat het christelijk geloof haar interesse had gewekt. Tussen 1905 en 1907 publiceerde ze in drie delen *De bijbel voor kinderen naverteld*. Volgens Willem van der Meiden die onderzoek verrichtte naar kinderbijbels is deze uitgave 'een schoolvoorbeeld van een vroege vrijzinnige kinderbijbel'.¹⁶⁷ Korte tijd daarna noemde Nellie zich 'bekeerd en wedergeboren'.¹⁶⁸ Ze wilde geen lid worden van een kerk, noemde zich een non-conformist, maar sloot zich in 1908 wel aan bij Het Leger des Heils. Ze schreef beschouwingen over het christelijk geloof, christelijke gedichten en liederen, vertaalde christelijke boeken en publiceerde met name in *De Strijdkreet*, het orgaan van het Leger des Heils.

De familie Van Kol was inmiddels naar Voorschoten verhuisd.¹⁶⁹ Tijdens de Paardenmarkt en op Koninginnedag stelde Nellie haar tuin open. Iedereen die iets wilde drinken zonder alcohol kon melk of ranja krijgen. Samen met haar

---

¹⁶⁵ Nellie, 'Exeo', *De Vrouw*, 18 augustus 1900.

¹⁶⁶ J.M. de Groot, 'De lust tot last, De Rein Leven beweging als pionier in de strijd om de nieuwe mens', *Groniek*, afl. 120 1993, p. 55-64, aldaar p. 59.

¹⁶⁷ Willem van der Meiden, 'Wij moeten vroom en rein worden', *Literatuur zonder leeftijd*, jaargang 16, nr. 58 2002, p. 318-338, aldaar p. 330.

¹⁶⁸ Nellie, *De Vrouw*, 20 februari 1909.

¹⁶⁹ In 1904? De verslaggever van Voorschotenonline.nl meldt op 2 juli 2007 dat het echtpaar Van Kol pas in 1910 in Voorschoten kwam wonen. Bron: www.voorschotenonline.nl, 17 april 2010.

personeel bediende Nellie haar gasten. Wie het niet kon betalen, kreeg zijn drankje gratis.¹⁷⁰ De kinderen vlogen uit: Ferdi zat van circa 1906 tot 1908 op Haubinda, een kostschool in Duitsland; Lili trouwde in 1911 met de Oostenrijkse arts H. Polzer en vestigde zich in het Zwitserse Thun. Hun zoon, Heinz Hermann, zou later als schrijver, zanger en cabaretier bekend worden onder de naam drs. P.¹⁷¹ Nadat haar huwelijk was stukgelopen, keerde Lili in 1922 terug naar Nederland en hertrouwde ze in 1923 met Everhard Schaank. Henri reisde veel, vooral na 1909 toen hij geen kamerlid meer was. In 1914 kreeg hij opdracht van de minister van Koloniën om de industriële ontwikkeling in Japan te bestuderen. Vermoedelijk heeft hij daar de Japanse weduwe en journaliste Ottawa Tomi leren kennen, met wie hij vanaf 1919 samenleefde in Sougné-Remouchamps. Nellie heeft nooit over haar breuk met Henri geschreven.

Nellie had zich in 1898 nog laten roemen als de ‘Kinderkoningin van Nederland’.¹⁷² Aanleiding voor het negentien pagina’s tellend artikel in *De Hollandsche Revue* was de kroning van de achttienjarige Wilhelmina tot koningin van Nederland. Nellie was niet koningin door wet, gezag of toeval, maar ‘door haar hart, haar geest, haar talent; zij heeft het koningschap niet gekregen máár verworven.’¹⁷³ Toen Nellie in 1921 zeventig jaar werd, wilde ze beslist niet opnieuw in het zonnetje worden gezet. Er was een comité gevormd, er waren brieven uitgegaan naar bekende Nederlanders, die allen ‘brieven van groote waardeering’ hadden teruggestreven en er waren plannen Nellies werk in bredere kring te verspreiden: ‘De viering van Nellies 70en verjaardag had moeten worden iets van groote beteekenis voor hen, die Nellie hadden willen huldigen als strijdster, als opvoedster, als de geloovige die zij nu is.’¹⁷⁴ Maar Nellie drong er via brieven op aan haar een openbare huldiging te besparen. Volgens haar dochter Lili namen na 1920 haar krachten snel af en had haar moeder het gevoel dat haar levenstaak ‘was volbracht’, zij verdiepte zich met name nog in religie.¹⁷⁵

In het gedicht ‘Levensschets’ (1918) blikt Nellie terug op haar leven. Ze voelde dat haar levenseinde naderde, maar ze putte troost uit de gedachte dat zij een kind van God was:

---

¹⁷⁰ www.voorschotenonline.nl, 2 juli 2007, geraadpleegd 17 april 2010.

¹⁷¹ Brieven van Ferdi van Kol, archief Nellie van Kol, inv. nr. 17, Aletta.

¹⁷² Netscher, *De Hollandsche Revue*, p. 543.

¹⁷³ Netscher, *De Hollandsche Revue*, p. 543.

¹⁷⁴ Ida Heijermans, ‘Nellie van Kol, 12 Dec. 1851-12 Dec. 1921’, *De Vrouw*, 10 december 1921.

¹⁷⁵ Lili in het voorwoord van: Nellie, *Richtingslijnen*, p. 9.

Nù ben ik oud en grijs; - toch, zonnestraal
soms weer; toch – vroolijk kind *soms* weer, o wonder
Ja, jong weer voel ik mij, schoon telkenmaal
mijn zonne dieper zinkt: straks gaat zij onder;
maar niet in eeuwgen, nevelzwaren nacht,-
wat me in de ellendejaren zoo benauwde –
sinds ik de Zijne werd, Die mij herschiep,
mij – en mijn kindren! Die mij deed begrijpen
dat alles, hoe 't ook mee of tegen liep,
mij tot dit nieuwe kindzijn moest doen rijpen.
Ga onder, levenszon, straks of terstond:
ik heb geleefd, gelachen en geleden,
'k ben kind en mensch geweest; en 't heerlijk
heden
is: *kind* van Hem, Die als *arm mensch* mij vond!¹⁷⁶

Nellie van Kol verhuisde nog twee keer, in
1925 naar De Bilt en vandaar hetzelfde
jaar nog naar Amerongen, voordat ze in
1926 bij haar zoon Ferdi in Doorn ging
wonen. Ze overleed op 24 februari 1930 in
het Diaconessenhuis in Utrecht op 78-
jarige leeftijd. Heilssoldaten brachten haar
naar haar laatste rustplaats in Doorn.¹⁷⁷

Begravenis van Nellie van Kol, 1930.
Collectie Aletta © onbekend

¹⁷⁶ Nellie, 'Levensschets', *De Vrouw*, 7 september 1918, Aletta.

¹⁷⁷ Van Dongen, archief Nellie van Kol, inv. nr. 192, Aletta.

Hoofdstuk 2 Christelijk van huis uit, vorming en roeping (1851-1883)

Van haar geboorte tot aan haar huwelijk leefde Marie Porreij in een christelijke leefwereld: ze is opgegroeid in een protestants-christelijk gezin, ze bezocht een christelijke kostschool, werd onderwijzeres bij de Evangelische Broedergemeente, onderhield in Indië zeer nauwe contacten met dominees en correspondeerde intensief met de eveneens christelijke Gerrit Jan Mulder. Welke rol speelde het christelijke geloof in het eerste deel van haar leven, van haar jeugd tot aan haar huwelijk? Welke geloofsopvattingen kreeg ze mee van haar ouders en wat leerde ze op school? Welke ontwikkeling maakte ze door? Wat sprak haar aan in Gnadau? Op welke wijze heeft het geloof van Mulder het hare beïnvloed? En op welke manier heeft het christelijk geloof bijgedragen aan haar ontwikkeling als vrouw en als schrijfster?

2.1 Opvoeding en onderwijs

Marie Porreij groeide op in 's-Hertogenbosch. Haar ouders stonden ingeschreven bij de Nederlandse Hervormde Kerk en hebben Marie aldaar laten dopen.¹⁷⁸ Of Marie met haar ouders naar de kerk ging, of er thuis uit de bijbel werd gelezen, werd gezongen of gebeden, is niet bekend, want daarover heeft ze niet geschreven. De enige bron die een indruk kan geven van het milieu waarin ze opgroeide, is een dichtbundel van haar vader, *Mengelpoëzij*, waarnaar in nog geen enkele publicatie over Marie Porreij/Nellie van Kol verwezen is.¹⁷⁹ Deze bundel verscheen in 1850 en werd herdrukt in 1860.¹⁸⁰ Marie Porreij was toen acht jaar. Voorin staan geïnteresseerden, die bereid waren om een financiële bijdrage aan de

---

¹⁷⁸ De doopakte bevindt zich in het Stadsarchief van Den Bosch, Marie Porreij is gedoopt op 4 januari 1852. Met dank aan Janet van Oostveen-Buiter voor de assistentie.

¹⁷⁹ Met dank aan Mirjam de Baar die mij op deze dichtbundel attendeerde. Ik heb de tweede druk uit 1860 gebruikt, een herziene editie waaraan gedichten van na 1850 zijn toegevoegd.

¹⁸⁰ David Porreij heeft tussen de beide edities in nog een uitgave gepubliceerd: *Eene aalmoes, als het u belijft! : beroep op de liefdadigheid der ingezetenen van 's Hertogenbosch, ten behoeve van derzelver algemeene armen* verscheen in 1854.

publicatie te leveren, vermeld op een ‘naamlijst van intekenaren’. Bij de namen staan de beroepen vermeld; de grootste groep intekenaren bestaat uit predikanten.¹⁸¹ Hun standplaatsen worden ook genoemd, zo gaat het om predikanten uit Asten, Gorinchem, Oirschot, Someren en Waddinxveen die de bundel uit theologische dan wel literaire belangstelling wilden kopen.¹⁸²

David Porreij's *Mengelpoëzij* bevat vele gelegenheidsgedichten, gedichten voor verjaardagen, voor huwelijksfeesten en voor poëziealbums, maar ook gedichten over het sterven van enkele van zijn kinderen. Andere gedichten gaan over de natuur, de dood, de liefde en het persoonlijk leven van de auteur. De gedichten, alle geschreven tussen 1837 en 1858, zijn chronologisch gerangschikt. In het voorwoord kondigt Porreij aan dat niet alles gewaardeerd zal worden, maar dat hij geprobeerd heeft geen aanstoot te geven op het terrein van de godsdienst en de zeden.¹⁸³ Aardig is dat Marie zelf ook in de bundel genoemd wordt, in het gedicht uit september 1852 voor haar tante Josephine, een schoonzus van haar vader; ze is dan nog geen jaar oud:

Maar vergeet daarbij uw moeder,
Uwe zusters, uwen broeder
En Marie, uw nichtje, niet.¹⁸⁴

Uit de bundel blijkt dat het christelijk geloof een belangrijke plaats inneemt in het leven van David Porreij. In veel gedichten, hoe verschillend van aard ook, komt God voor. In het gedicht ‘Aan de teedergeliefde mijnes harten’, dat Porreij schreef voor de eenentwintigste verjaardag van zijn geliefde, roept hij de jarige op tot God te bidden zodat zij kracht, zegen en genade zal ontvangen en om God te danken voor haar leven:

Zend dan, lieve! Zelve uw bede

---

¹⁸¹ Ter indicatie: 6 van de 124 intekenaars waren predikant.

¹⁸² De Engelse boekhistoricus John Feather schreef over de waarde van intekenlijsten: ‘They do not tell us who read a book. They do, however, tell us who was sufficiently interested in a book to make a direct financial contribution to its publication, although even that assumption needs to be handled carefully, since some people subscribed for political or social consideration, rather than from intellectual or literary interest.’ Berry Dongelmans, ‘Over intekenaren, kopers en lezers, Een zoektocht naar het Leesgezelschap te Nieuwenhuis’, *De Negentiende Eeuw* 14 (1990), p. 189-203, aldaar p. 195, 197.

¹⁸³ ‘Niet alles, wat daarin voorkomt, zal zeker even welkom zijn; doch ik heb getracht, zooveel mogelijk voor verscheidenheid en afwisseling te zorgen en zorgvuldig al datgene te vermijden, wat der zedelijkheid of bijzondere Godsdienstige begrippen aanstoot zoude kunnen geven...’ David Porreij, *Mengelpoëzij*, Utrecht 1860, p. VII.

¹⁸⁴ Porreij, *Mengelpoëzij*, p. 275.

Tot den Hemel, op dit feest:
Bid Hem met een' reinen geest,
En mijn minnend hart bidt mede –
En de oneindige Opperheer
Ziet genadig op ons neer.

Dank Hem voor 't behoud uws levens,
Zoo rijst onze dank vereend;
Smeek, dat Hij u krachten leent,
Smeek Hem om zijne zegen tevens,
En gevoel het, als gij smeekt,
Dat mijn hart als 't uwe spreekt.¹⁸⁵

In Porreij's gedichten is God almachtig, Hij is de heerser over leven en dood. Zijn wil volgen beschouwde Porreij als een opdracht voor ieders leven.

De dood is, zeker in zijn vroege gedichten, het belangrijkste thema; de dood als brenger van verdriet, maar ook als verlosser van aardse lasten. Zo moest het weesje, om verder te kunnen gaan met haar leven, niet langer boos en verdrietig zijn, maar zich schikken in haar lot, de wil van God:

Had zij zich stil onderworpen
aan het raadsbesluit van God,
Dan had zij ook troost gevonden
En verzachting in haar lot.

Doch zij bleef halsstarrig treuren,
Morren tegen God den Heer,
En de smart knaagde aan haar leven...
't Weesje was weldra niet meer.¹⁸⁶

De typisch christelijke opvatting van de dood als bevrijding uit het aardse tranendal is terug te vinden in het gedicht 'De grijsaard'. Een echtpaar heeft een armoedig bestaan geleid. Na de dood van de vrouw treurde de man zozeer dat hij ten slotte zijn eigen graf groef en stierf. Sommige mensen, zo hoopt de dichter, zullen na hun dood meer geluk vinden dan ze tijdens hun leven hebben gekend: "Ach! niemand stond op aard hun hulp of laafnis af: - God schenke hun de vreugd, die 't leven hun niet gaf! -"¹⁸⁷

Troost kan niet alleen het vooruitzicht van het eeuwig leven geven, maar ook het lezen in de bijbel. In het gedicht 'De Nacht' gaat de weemoed dat de dag ten einde is over in de nacht als metafoor voor het lijden. De lezer wordt aangemoedigd in moeilijke tijden de bijbel ter hand te nemen omdat daarin troost

---

¹⁸⁵ Porreij, *Mengelpoëzij*, p. 94.

¹⁸⁶ Porreij, *Mengelpoëzij*, p. 2.

¹⁸⁷ Porreij, *Mengelpoëzij*, p. 17.

gevonden kan worden. Bovendien moet bedacht worden dat de hereniging met Christus niet lang meer op zich zal laten wachten:

Doorbladert 't godd'lijk Bijbelwoord
Bij 't prangen van den nood,
Dáár vindt gij – wie het stout vervloekt –
Den troost, dien gij in 't lijden zoekt,
Met gulden letterschrift geboek,
Waartoe Gods liefde u noodt!

Neen! Langer niet gezocht, geschreid,
Al treffe u slag op slag:
Die morgen, dien de Christen wacht,
Die reeds van verre u tegenlacht,
Rijst haast met onnavolgb're pracht,
Daar klimt die blijde dag.

En dan, dan is de vreemd'lingschap
Door 's levens rampwoestijn
Daar smaakt gij bij uw' Heer en Vorst
Het heil, waarnaar uw hart thans dorst,
Dat eindeloos zal zijn.¹⁸⁸

Het leven van de mens is verloren wanneer God de mens zijn zonden niet vergeeft. In het gedicht 'Het Ontwaken' komt een sterk schuldbesef naar voren: 'Vergeving, God, vergiff'nis Heer!'t Berouw, ach! Kwelt mijn hart te zeer, bij 't diep besef der zonden!'. De noodzaak tot vergeving wordt gevoeld om zo het eeuwig leven te beërven: 'Delg uit, o God! Delg uit mijn schuld; zoo zij Uw woord aan mij vervuld, tot heeling mijner wonden.'¹⁸⁹

Het christelijk geloof zozeer is ingebed in het denken en leven van David Porreij dat aangenomen kan worden dat Marie een christelijke opvoeding heeft gehad. Hij zal Marie de christelijke waarden en verhalen hebben doorgegeven en haar hebben voorgehouden te leven naar Gods wil en in afwachting van Zijn wederkomst. Hoewel David Porreij zich zondig voelde en besepte dat hij afhankelijk was van Gods genade is het beeld van een strenge, wrekende God, afwezig in zijn werk. Eerder is er sprake van een vertrouwen in een goede God die het beste met de mens voor heeft, al is de realiteit soms hard. Het is dan ook onwaarschijnlijk dat Marie opgroeide met het beeld van een God als 'boeman'.¹⁹⁰

---

¹⁸⁸ Porreij, *Mengelpoëzij*, p. 79, 80.

¹⁸⁹ Porreij, *Mengelpoëzij*, p. 114, 115.

¹⁹⁰ Inger van Dongen stelt dat Nellies ouders orthodox protestant waren en dat ze opgroeide met het beeld van God als een boeman die alles zag en slechte daden bestrafte (archieff Nellie van Kol, inv.nr. 192, Aletta). Het moet hier vooroordelen van Van Dongen betreffen, want ik heb in het bronnenmateriaal niets kunnen vinden wat in deze richting wijst.

Na de dood van vader Porreij stuurde Maries moeder haar dochter naar een kostschool, waar ze de lagere akte voor onderwijzeres kon behalen. Sinds de jaren vijftig van de negentiende eeuw was het gebruik dat jonge vrouwen dit examen, het enige waaraan ze mochten deelnemen, aflegden als bewijs van eigen kunnen en als afsluiting van hun schoolperiode.¹⁹¹ Volgens Van Dongen was de kostschool waar Marie naartoe ging rooms-katholiek.¹⁹² In dat geval betrof het waarschijnlijk de kostschool van de sociëteit van Jezus, Maria en Jozef (kortweg zusters van JMJ). Het zou een onverwachte keuze zijn voor de Nederlands hervormde Porreij. Er zijn twee aanwijzingen die tegen het katholieke karakter van de school pleiten. Ten eerste spreekt Nellie, zoals Marie zich noemt wanneer ze terugblijkt op haar schooltijd, over ‘de onderwijzer en de juffrouw’ en niet over ‘de nonnen’ of ‘de zusters’.¹⁹³ Ten tweede schreef Nellie in het schrift ‘Ervaringen’ over de ‘Chr. Normaalschool’, als de school katholiek was geweest, had ze nooit deze term gebruikt, bij scholen staat de aanduiding ‘christelijk’ synoniem voor protestant.¹⁹⁴ Vermoedelijk ging Van Dongen uit van een katholieke kostschool, omdat ’s-Hertogenbosch overwegend rooms-katholiek was.

Over haar tijd op de kostschool schreef Nellie in het opstel ‘Droombeeld’ in *Onze Avondtuurtjes* (1891). Haar herinneringen aan haar eigen schooltijd vormen hierin de opmaat voor haar visie op onderwijs. Naast de gangbare vakken kreeg zij onderricht in geloofsleer, bijbelse geschiedenis en kerkgeschiedenis. Marie had grote moeite met het leren van rijtjes, die ze zo verafschuwde dat ze deze ‘relletjes’ noemde.¹⁹⁵ Daartoe werd voor haar gevoel alles gereduceerd, zelfs de eigenschappen van God en de wonderen van Jezus:

Ook in de aardrijkskunde waren velen onzer zeer knap. Zij kenden alle rivieren, bergen, steden, enz. enz. op een ‘relletje’... Ja, alles wat er zich enigszins toe leende, werd herleid tot relletjes. De delfstofkunde en de leer der evenredigheden; de natuurkunde en de bijbelse geschiedenis; ja, zelfs de leer der zaligheid! De eigenschappen van God – op een relletje; de wonderen van Christus – op een relletje; de namen der kerkvaders, - op een relletje. Relletjes voor, en relletjes na, en wat men

---

¹⁹¹ Mineke van Essen, ‘Onderwijzeressen in niemandsland’, *Info (Tijdschrift voor Onderwijswetenschappen)*, p. 16 (1986), 6 (jan), p. 253-265, aldaar p. 260.

¹⁹² Van Dongen, archief Nellie van Kol inv.nr. 192, Aletta.

¹⁹³ Nellie, ‘Ons kleine Goedje, De Boom der Kennis, een vertrouwelijk gesprek met moeders van jonge kinderen’, *De Vrouw*, 24 april 1897.

¹⁹⁴ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 47.

¹⁹⁵ Het woord ‘relletje’ omschrijft het Woordenboek der Nederlandse Taal als ‘geklets’, ‘gerucht’, ‘kwaadsprekerij’. Bron: <http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M058739&lemmodern=relletje&lemwrdsrt=Znw>.

ons niet gaf in dien vorm, dat brachten wij er zelf in. Zóó was mijn onderwijs, en zoo was dat voor honderden van mijn tijdgenooten. Wat een vermorsen van tijd, talent, jeugd en vreugd!¹⁹⁶

Bij het vak geschiedenis ontdekte Marie dat juist de christenen veel oorlogen hadden gevoerd.¹⁹⁷ Ze begreep niet waarom ze al die wreedheden moest leren en al die namen moest weten van mensen die zich onbehoorlijk hadden gedragen en dan ook nog God voor hun karretje spanden:

Bijna elk jaar 'beviel' onze geschiedenis van een veldslag, soms twee, drie en meer veldslagen, geleverd ter wille van overspelige vrouwen, hebzuchtige koningen, op de teenen getrapte gunstelingen, of van ongewone bijbelverklaringen, maar waarin wij steeds den 'vinger Gods' moesten zien. Dat ieder volk er een eigen God op na hield, werd ons natuurlijk niet gezegd, maar feitelijk geleerd; wie echter had durven vragen, waar de God van Nederland zich schuil hield, bijv. toen de God van Frankrijk de Franschen over den Rijn hielp, ware stellig voor een vervaarlijke ketterin uitgemaakt.¹⁹⁸

Wat ze had willen leren was het verhaal van de zoekende mensheid en de geschiedenis van de filosofie:

En dan de geschiedenis! Dat er een 'menschheid' was, die dacht en voelde en zich ontwikkelde, die dwalende zocht en zoekende vond, dát vernam ik eerst toen mijn oude vriend, Professor Mulder, mij 'De school van Polybius' en 'De school van Socrates' ten geschenke gaf, en ik toevallig een oud boek, 'Iselin's Geschiedenis der menschheid', uit een hoop oude rommel opdreef. Op de school had ik slechts geleerd dat er een oneindige menigte koningen zijn geweest, waaronder hoogst merkwaardige, namelijk dunne, dikke, korte en kale.¹⁹⁹

Wellicht dat de kerk Marie meer inspireerde dan het op feiten gerichte onderwijs. Gedurende de eerste jaren dat ze werkte als onderwijzeres ging Marie er regelmatig heen zo valt op te maken uit haar dagboek. Daarin schrijft ze, vele jaren later op Java, dat ze op haar eenentwintigste een 'gelegenheidsvers zonder bombast' dichtte voor dominee van Andel, die ze in Zutphen geregeld had horen preken.²⁰⁰ Lang zou Marie niet onder zijn gehoor blijven, in 1873 vertrok Marie naar Gnadau; ze ruilde werk en kerk in om Franse les te geven op een meisjesschool van de hernhutters.

---

¹⁹⁶ Nellie, 'Een Droombeeld', *Onze Avondtuurtjes*, p. 88.

¹⁹⁷ Nellie, 'Een Droombeeld', p. 85.

¹⁹⁸ Nellie, 'Een Droombeeld', p. 85.

¹⁹⁹ Nellie, 'Een Droombeeld', p. 84.

²⁰⁰ Nellie, dagboeken, 17 april 1883.

2.2 Onderwijzeres bij de Evangelische Broedergemeente in Gnadau

De reden voor Maries vertrek naar Duitsland is onbekend. Zocht zij avontuur? Miste ze uitdaging? Vermoedelijk beide. Haar werk in Nederland had ze maar saai en weinig uitdagend gevonden: ‘Want ik was een jaar lang onderwijzeres geweest in een der braafste gezinnen van een der braafst stedekens in ons brave vaderland.’²⁰¹ Bij aankomst in Gnadau was Marie ‘een bom vol ongerechtigheden’ zo schreef ze vijftientig jaar na dato in *Berliniana* (1898).²⁰² Waarschijnlijk wilde Marie ook letterlijk afstand nemen van haar moeder. Ze heeft haar jeugd als ongelukkig ervaren; ze verwoordt dat op meerdere plaatsen in haar werk. In *Berliniana* schrijft ze: ‘ik die aan het leven nog heel wat geluk te goed had’.²⁰³ Zou haar gemoedstoestand, het gevoel ‘een bom vol ongerechtigheden’ te zijn, niet ook het resultaat zijn geweest van de slechte verstandhouding met haar moeder? Het verblijf in Gnadau kon haar, ver weg maar in een veilige omgeving, de gelegenheid bieden tot zichzelf te komen.

Hoe Marie in contact is gekomen met de hennhutters blijft onduidelijk. Wellicht kende ze iemand uit de Evangelische Broedergemeente in Zeist. Daar was een groep religieuze vluchtelingen uit Duitsland, ongeveer even groot als de totale bevolking van het dorp, in 1746 een nederzetting gestart, in en rond slot Zeist. De veelheid aan bedrijven en winkels bracht werk en welvaart; het werd het centrum van de Evangelische Broedergemeente in Nederland.²⁰⁴ De Evangelische Broedergemeente is geen apart kerkgenootschap, maar een interconfessionele opwekkingsbeweging. Ze streeft naar eenheid onder de christenen; de individuele geloofsbeleving en het belijden van het verzoenend lijden van Christus staan centraal. Marie verwoordde dit in *Berliniana* als volgt:

Zoo al men weet is de Hennhutters of Broedergemeente geen op zichzelf staande sekte, maar kan iedereen daarvan lid worden die ten diepste overtuigd is van de Verzoenings- en Verlossingsleer door het bloed van Christus, ja in een soort van mystieke zielsgemeenschap staat met den Heiland. Deze gemeenschapgevoelen erkennen en er zijn leven naar inrichten is de grondgedachte der Broedergemeente, en schier haar enig dogma.²⁰⁵

---

²⁰¹ Nellie, ‘*Berliniana*’, p. 3.

²⁰² Nellie, ‘*Berliniana*’, p. 3.

²⁰³ Nellie, ‘*Berliniana*’, p. 7.

²⁰⁴ Voor meer informatie over de Evangelische Broedergemeente in Zeist, zie: A. de Groot, P. Peucker, *De Zeister Broedergemeente 1746/1996*, Zutphen 1996; H. Wels, *Hennhutters in Zeist, wonen, werken, geloven*, Abcoude 1999.

²⁰⁵ Nellie, ‘*Berliniana*’, p. 1.

In hoeverre Marie ‘dit enige dogma’ destijds onderschreef, vertelt ze niet, maar om hier onderwijzeres te worden, zal ze in ieder geval affiniteit moeten hebben gehad met hun bevindelijke beleving van het christelijk geloof. Achteraf stelde ze de combinatie van vroomheid en enkel het dogma van de verzoeningsleer erg op prijs: ‘Het is dus een wonderlijke vermenging van vrijzinnigheid en geloof. Maar een zeer bekoorlijke.’²⁰⁶ Marie werd echter geen lid van de hernhuttergemeenschap.²⁰⁷ Hierdoor mocht ze niet deelnemen aan de liefdesmaaltijden. Dat betreurde ze niet zozeer uit religieus oogpunt maar om het eten zelf: ‘Ik mocht als vreemde niet aan de liefdemalen deelnemen, wat mij speet, want ik vond die bollen heel lekker.’²⁰⁸

De hernhuttergemeenschap zoals Marie deze leerde kennen, hanteerde een zekere vorm van tucht voor de eigen leden. Eenieder die zich bezondigde aan onzedelijk gedrag werd daar op aangesproken, zo nodig uitgesloten van het Avondmaal en in laatste instantie uit de gemeenschap verbannen. Nellie is zich, vijftientig jaar na dato, ervan bewust dat dit, volgens vele christenen, niet de vorm van naastenliefde is die Christus de mensen leerde, maar waardeerde wel de zedelijkheid die de gemeenschap op deze manier wist te bewaren:

Trouwens een schaap dat dreigt af te dwalen wordt eerst vriendelijk-ernstig vermaand; helpt dit niet, dan wordt hem of haar den toegang tot het Avondmaal ontzegd; blijkt ook dit middel vruchteloos dan wordt hij uit de gemeente gebannen. Zoó wordt de besmetting der gemeente door schurftige schapen voorkomen. En nu moge men zich afvragen of dit afsnijden van het zieke lid geheel en al in de geest van Christus is, - het resultaat dezer methode is dat de Hernhuttergemeente iets zeldzaam reins is in onze door velerlei hartstochten bewogen wereld.²⁰⁹

Onmiddellijk nuanceert Nellie deze opmerking. Dat er zedelijke regels worden gehanteerd, betekent niet dat de mensen daar beter zijn dan elders. Grootste gevaar voor onjuist gedrag lijkt zij de hartstocht te vinden en deze neemt de mens altijd met zich mee:

Dat het individu in zulk een reine wereld daarom nog niet vrij is van menselijke gebreken, soms van zeer kleinzielige (...) dat ligt voor de hand. De mensch blijft overal dezelfde. In de reinste, naïefste wereld neemt hij zijnen hartstochten mede even goed als hij in de meest hartstochtelijk bewogen wereld zijn deugden meeneemt en handhaven kan.²¹⁰

---

²⁰⁶ Nellie, ‘Berliniana’, p. 1.

²⁰⁷ Nellie, ‘Berliniana’, p. 4.

²⁰⁸ Nellie, ‘Berliniana’, p. 4.

²⁰⁹ Nellie, ‘Berliniana’, p. 1.

²¹⁰ Nellie, ‘Berliniana’, p. 1, 2.

Naast de strenge kant van de tucht beschrijft Nellie ook ceremonieën van de hernhuttergemeenschap die zij kwalificeert als ‘zeer liefelijk’. Zo noemt zij de liefdemalen en het gebruik dat een leek of de voorganger bij sommige gelegenheden eenieder op beide wangen een zoen geeft. Om misverstanden te voorkomen, vermeldt ze erbij dat ‘de schapen en de rammen’ in dit laatste geval strikt gescheiden blijven. Op Paasmorgen werd iedereen gewekt met bazuingeschal. Dit maakte indruk: ‘De blazers zijn niet altoos virtuosos, (...) maar de totaal-indruk is toch werkelijk verheffend, vooral wanneer men zoo iets voor het eerst in zijn leven bijwoont.’ Een deel van de Paasviering vond ‘onder gezang en bazuingeclank op het kerkhof’ plaats.’ De gedachte dat ‘de dooden nog gerekend worden onder de levenden’ leek Nellie te ontroeren, ze noemde dit een ‘zeer liefelijk en innig denkbeeld’.²¹¹

Marie was geen vroom en braaf meisje zoals wellicht verwacht wordt van iemand die bewust voor een werkkring in een piëtistische gemeenschap kiest.²¹² Het uithalen van streken is zo prominent aanwezig in *Berliniana* dat het zinnig is daar even bij stil te staan. Marie beschouwde het als een vorm van levenslust die tegengesteld was aan de brave, rustige en vrome omgeving van de hernhutters: ‘Zoo kwam ik daar vol stouten levenslust, onder al die stille, bedaarde, gladgekamde menschen, om als fransche onderwijzeres werkzaam te zijn aan de meisjeskostschool aldaar.’²¹³ Enkele jaren later schreef ze in haar dagboek dat ze nog steeds graag mensen aan het lachen maakt, dat het een deel van haar persoonlijkheid is die zich opdringt na serieuze arbeid:

Ik schijn niet kalm te kunnen genieten wanneer ik in gezelschap van vertrouwde menschen ben; gelukkig dat mijn vroolijkheid aanstekelijk is; ik heb er later altoos spijt van, dat ik zoo als clown speel, maar een mensch kan zijn natuur niet uitschudden; daarenboven: du sublime au ridicule il n’y a qu’un pas. Als ik in mijn eentje zoo kalm, ernstig, enthousiastisch zelfs heb zitten schrijven, dan heb ik behoefte aan mijn ander ik, mijn clown natuur weer eens naar voren te brengen.²¹⁴

Zoals Marie het later nodig had om lol te maken als ze een tijd had zitten schrijven, zo had ze in het bedaarde Gnadau soms de behoefte om uit de band te springen. Maar tegelijkertijd lijkt de Marie waarop Nellie terugblijkt in *Berliniana* serieuzer dan de anderen. Zo vermeldt ze twee keer dat een collega haar

---

²¹¹ Nellie, ‘Berliniana’, p. 2.

²¹² De Latijnse term pietas betekent ‘doorleefde vroomheid’. Piëtisten hechten grote waarde aan de persoonlijke beleving van zonde en genade.

²¹³ Nellie, ‘Berliniana’, p. 3.

²¹⁴ Nellie, dagboeken, 24 april 1883.

verliefdheid met iedereen deelde, behalve met Marie. Hadden de collega's gemerkt dat Marie zich niet interesseerde voor dit soort conversaties? Dat lijkt aannemelijk, want ook later op Java ergert Marie zich vreselijk aan gesprekken die in haar ogen nergens over gaan:

Er zijn in Indië kringen, waarin gebrekkig gedacht en gebrekkig gesproken wordt en waar toch veelheid, ja overvloed van woorden is; waarin uren achtereen gedacht wordt aan *niets*, gegiecheld om *niets*. Niets, niets en nogmaals niets. Ik kan u niet zeggen, Minette, welk gevoel er over iemand komt, die gedwongen is, zulk gezelschap bij te wonen! Het is een onophoudelijk kippevel krijgen, een voortdurend zeeziek zijn, een zedelijk flauw worden zonder einde... Moest ik kiezen tusschen eeuwigdurende eenzaamheid en zulk gezelschap, ik geloof dat ik de eerste koos.²¹⁵

Anders dan haar collega's las Marie niet alleen veel boeken, maar ook moeilijkere. Zo riep een collega tijdens het verblijf in Gnadau op een keer uit: 'O ja, jij, jij leest alles, jij leest zelfs Klopstock.'²¹⁶ Vijfentwintig jaar later meent ze dat haar gebrek aan zelfkennis reden was om (meer) streken uit te gaan halen: 'ik was een recht ondeugend nest gebleven, ondeugender naarmate ik mijzelf minder begreep'.²¹⁷ Misschien begreep ze zichzelf wel minder goed, juist omdat ze merkte dat ze anders was dan de anderen. Ze was intelligenter, had meer durf en was speelser en serieuzer tegelijk.

2.3 Gouvernante in Indië

Marie werkte als gouvernante in Indië van 1875 tot 1883. Het beroep van gouvernante moet voor veel jonge vrouwen lastig geweest zijn. In *Onderwijzeressen in niemandsland. Vrouwen in opvoeding en onderwijs* beschrijft Mineke van Essen welke onmogelijke eisen aan een gouvernante werden gesteld. Binnen het gezin hoorde ze tot een andere stand: 'Eerst en bovenal verlangde men van de gouvernante ondergeschiktheid.'²¹⁸ Daarnaast moest ze uit een beschaafd milieu komen, een goede opvoeding hebben genoten en het liefst drie vreemde talen vloeiend spreken. Ten slotte moest ze kinderen van verschillende leeftijden

---

²¹⁵ Nellie, *Brieven aan Minette*, p. 125, 126.

²¹⁶ Met 'Klopstock' bedoelde deze collega *Der Messias* van Friedrich Gottlieb Klopstock. Meermalen staat vermeld dat Marie dit zeer omvangrijke bijbelse gedicht aan het lezen was. Het is een epos geïnspireerd op *Paradise Lost* van John Milton, met een sterk piëtistische inslag. Haar liefde voor de dichtkunst en haar belangstelling voor het christelijk geloof gingen hier samen.

Nellie, 'Berliniana', p. 2, 3.

²¹⁷ Nellie, 'Berliniana', p. 3.

²¹⁸ Van Essen, *Onderwijzeressen in niemandsland.*, p. 210.

kunnen lesgeven. Ze moest dus ‘beschaafd, ontwikkeld, deskundig, maar volledig ondergeschikt’ zijn. Velen vonden het een eenzaam bestaan, sommigen hadden geen overwicht over de kinderen of moesten voortdurend beschikbaar zijn en soms bemoeide de familie zich met de inhoud van het onderwijs of breidden ze het aantal uren uit bij slecht weer.²¹⁹ Hoe bracht Marie het er vanaf?

In het dagboek dat Marie tussen 1883 en 1886 bijhield, verwijst ze nauwelijks naar haar dagelijks leven als gouvernante, geen anekdotes over belevenissen met de kinderen, amper verslagen van voorvallen of andere concrete gebeurtenissen. Kennelijk schreef ze niet om haar dagelijkse beslommeringen van zich af te schrijven. In de door mij bestudeerde correspondentie schreef Marie alleen aan Gerrit Jan Mulder over haar werk als gouvernante. Marie wilde haar brieven altijd weer terug hebben, Mulder voldeed hier met tegenzin aan: ‘Eindelijk zijn hier bijgevoegd al uwer brieven, ook de laatste, maar ik zie ze met weemoed gaan.’²²⁰ Haar eigen brieven heeft ze verbrand, net als een aantal brieven van Mulder, omdat er teveel privéperikelen instonden.²²¹ Doordat Mulder telkens reageerde op de brieven van Marie, geven zijn bewaard gebleven brieven een indruk van wat haar bezighield.

Marie vertelde Mulder over haar aanpak. Hij prees haar dat ze met de kinderen speelde; dit zou de basis van veel goeds kunnen zijn.²²² Soms vroeg ze hem zijn mening over de manier waarop ze de kinderen de bijbel voorlas. Mulder ging er niet verder op in, maar keurde haar werkwijze goed.²²³ Mulder was van mening dat zijn pupil haar tijd en energie moest besteden aan studeren en aan de kinderen die haar waren toevertrouwd:

Doe nu uw uiterste best, om uw verblijf in Indië uit twee oogpunten te beschouwen a uw en goeden geest over te planten op kinderen, zoodat Gij daarin voort leve; b dien tijd aan te zien als een student zijn studie jaren doet, waarin hij zich voorbereidt voor een besten werkkring. Voor het laatste mist Gij in Indië hulpmiddelen; maar uw geest weet daarop wel raad en nergens dan in Indië zoudt Gij zooveel vrijen tijd kunnen hebben voor eigene studie.²²⁴

---

²¹⁹ Van Essen, *Onderwijzeressen in niemandsland*, p. 210-212.

²²⁰ Mulder, brieven aan Nellie, 15 september 1875.

²²¹ ‘Tussen no. 35 en no. 80 lag een hele reeks brieven die ik verbrand heb; zij vermelden teveel persoonlijke kwesties en hoogst onaangename familiegeschiedenissen. Dat was een tijd van veel verdriet.’ Mulder, brief no 80, juli 1879.

²²² ‘Het gemeenschappelijk spelen met de grootste meisjes en de kinderjuffrouw kan de grond worden van wie weet hoe veel goeds in de toekomst.’ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

²²³ ‘Bijbel voorlezen aan de kinderen: Uwe wijze vind ik zeer best.’ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

²²⁴ Mulder, brief no 32, 24 april 1877, gedeelte 1 mei.

De kinderen waren erg op Marie gesteld. Mulder was ervan overtuigd dat Marie veel voor de kinderen betekende: ‘Het is waarlijk meer dan goud waard dat de jongere kinderen zoo zeer aan u hangen, en hebt Gij het vroeger niet opgemerkt, des te gelukkiger zijt Gij dan thans. Ik heb de stelligche verzekering, dat Gij op het hart van kinderen een grooten indruk maakt.’²²⁵

Al leek Marie haar werk goed te volbrengen, in Indië voelde ze zich niet echt thuis. In haar optiek was dit ook niet mogelijk, daarvoor waren de verschillen te groot en de herinneringen en bindingen aan het vaderland te talrijk:

Wij kunnen het niet helpen: wij voelen ons uit onze sfeer gerukt; en het denkbeeld, dat wij hier niet thuis zijn, niet langer zullen blijven dan hoog noodig is, geeft ons een zekere onverschilligheid omtrent het land onzer inwoning en de maatschappij, waarin wij leven. Wij mogen Indië’s natuur bewonderen, de Indische leefwijze aangenaam, de Indische tafel onovertrefbaar vinden; wij mogen hier de hartelijkste en teederste banden aanknopen, - het helpt alles niet; het gevoel van vreemdelingschap, van *niet thuis* zijn, is niet weg te redeneeren; met duizenden vezelen van herinnering, gewoonte, betrekkingen, blijven wij aan het vaderland verbonden.²²⁶

De Indische samenleving was strak hiërarchisch georganiseerd. De residenten aan de top gedroegen zich tegen het einde van de negentiende eeuw steeds meer als almachtig en gingen zich zelfs van inheemse feodale gebruiken bedienen. Maar ook voor de lagere Nederlandse bestuursambtenaren was de macht verleidelijk; zij wezen de inheemse ambtenaren voortdurend op hun ondergeschikte plaats.²²⁷ Waren de Europeanen gekomen op zoek naar geld, geluk en avontuur, de Javaan werkte hard om te ontsnappen aan de armoede. Doordat de kosten voor de uitbreiding van het Nederlandse gezag op de Javanen werd verhaald en de inkomens daalden, hadden veel Javanen het financieel moeilijk gekregen. De explosieve bevolkingsgroei was ten slotte de belangrijkste oorzaak van de achteruitgang van de welvaart.²²⁸ In deze samenleving kwam de jonge Marie terecht. Vanzelfsprekend kon ze als vrouw niet delen in de macht. Hoe reageerde ze op de grote maatschappelijke ongelijkheid? Hoe vond zij dat de Nederlanders met de inheemse bevolking om moesten gaan?

Door te publiceren kon Marie haar stem laten horen. Ze schreef brieven over het leven in Indië, zogenaamd aan een vriendin in Nederland, die verschenen in het *Soerabaiasch Handelsblad*. Hadden mannen in eerste instantie veel

---

²²⁵ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

²²⁶ Nellie, *Brieven aan Minette*, p. 93.

²²⁷ Hubrecht Wim van den Doel, *Het Rijk van Insulinde, Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie*, Amsterdam 1996, p. 149, 150.

²²⁸ Van den Doel, *Het Rijk van Insulinde*, p. 156, 157.

reisjournalen geproduceerd om de thuisblijvers te informeren over de kolonie en pas later romans gepubliceerd, bij de vrouwen ging het precies andersom; pas na vele romans over Indië, die meestal als onbeduidend werden afgedaan, publiceerden vrouwen hun reisverslagen die vaak wel positief ontvangen werden.²²⁹ Door het succes van Maries brieven, werden ze later gebundeld en gepubliceerd als *Brieven aan Minette* (1884). Marie waarschuwt de lezer dat ze, als vrouw, geen volledig beeld van de Indische maatschappij kan geven. Over kennis hoe een land bestuurd moet worden, beschikt ze nu eenmaal niet. Daar komt bij dat de kijk van vrouwen, zo stelt Marie, nu eens gekleurd wordt door het gevoel - de vrouw is wel goed thuis op het gebied van hart en gemoed- dan weer door kleingeestigheid. Ongekleurde informatie, zo waarschuwt ze de lezer, is moeilijk te krijgen en slechts een enkele Europeaan is geïnteresseerd in land en volk, de anderen zijn alleen uit op het maken van winst.

Marie Porreij, circa 1880.
Collectie IISG © Salzwedel

Wij vrouwen, reizend of niet krijgen niet alles te zien. Maar zien wij goed, wát wij zien? Dat is de vraag. En ik meen te mogen beweren, dat wij, in het algemeen, de wereld zien nu eens door den rooskleurigen sluier van ons gevoel, dan weder door het donkere floers onzer kleingeestigheid. Voor de afschuwelijkste dingen, die wij te weten komen, hebben wij soms eene wonderlijke, weeke verontschuldiging, vooral wanneer de held van het treurspel een belangwekkend zondaar is; en over de meest natuurlijke, meest verklaarbare misstappen, vooral wanneer eene zuster ze deed, vellen wij soms een oordeel, zóó scherp, zóó liefdeloos, dat het woord *vrouw* dan verre van synoniem is met *engel*. Onbekend met staatkunde, staathuiskunde, staatsmanskunst, ontsnapt ons veel, wat van wezenlijk belang is in de huishouding van volk en staat en menschheid; maar des te beter tehuis op het gebied van hart en gemoed, zien wij veel, wat voor den grover bewerktuigden man verborgen is. Kortom, Minette, het Bataviasche menschenleven ligt vóór mij en ik wil u mededeelen, wat ik daarvan alzoo heb gehoord, gezien en gedacht. Doch reken daarbij op groote onvolledigheid: ten eerste, omdat ik eene vrouw ben; ten tweede, omdat niets ter wereld zeldzamer te verkrijgen is dan juiste en onpartijdige inlichtingen, en ten derde, omdat onze Archipel mank gaat aan het euvel van alle koloniën: men is er, om zoo spoedig mogelijk fortuin te maken en heen te gaan; op dat doel worden alle krachten van lichaam en ziel geconcentreerd. Van belangstelling in, van grondige kennismaking met land, volk en taal, is slechts bij uitzondering sprake.²³⁰

²²⁹ De Wever (ed.), *Het is geen kolonie, het is een wereld*, p. 9.

²³⁰ Nellie, *Brieven aan Minette*, p. 90, 91.

Als vrouw hoort ze zich niet bezig te houden met het landsbestuur, vindt ze. Ze meent zelfs dat ze nooit zal ijveren voor vrouwenkiesrecht.²³¹ Vrouwen kunnen grote invloed uitoefenen op de samenleving door de opvoeding van hun kinderen. Daartoe moeten ze wel maatschappelijk betrokken zijn en de wil hebben de samenleving te verbeteren:

Nog ééns: ik bemoei mij niet met politiek en zal nimmer vechten voor het stemrecht der vrouw; maar wel geloof ik en houd ik staande, dat de vrouwen een oneindigen invloed kunnen hebben, óók op onze regeering, door hare kinderen te leeren altoos recht door zee te gaan, al is ook het tegenovergestelde voordeeliger; door hen voor te houden, dat burgerplicht een heilige plicht is; dat de kleine belangen van den enkele niet in de waagschaal gesteld mogen worden tegen de groote belangen van het algemeen, en dat het groot en goed en ook zoet is, zich zelve te vergeten voor anderen.

Indien de vrouwen wat meer belang stelden in zaken van algemeen gewicht, indien zij de maatschappij ernstig wilden hervormen zonder bazuingeschal en hoorngeklank, dan zou er een tijd kunnen komen, dat een goed en edel volk mocht roemen op eene goede en edele regeering.²³²

In dit Indië kreeg Marie het moeilijk. Ze gebruikte haar dagboek om haar gevoelens te uiten en om over haar toekomst na te denken. Schrijven en studeren werden in het algemeen niet beschouwd als activiteiten die geschikt waren voor de vrouw. De vrouw behoorde haar levensvervulling te zoeken in huwelijk en moederschap, Nellie achtte haar leven dan ook ‘arm aan veel, wat de mensch, de vrouw, behoeft om gelukkig te zijn’.²³³ Al werd ze als schrijfster gewaardeerd en kreeg ze veel lof, ze zou pas gelukkig zijn als ze iemand haar liefde kon geven, al was het maar aan een hond:

Ik weet niet of ik al die dingen bijzonder prettig vind; zij houden mij bezig, vervullen mij voor een poos; maar ik gaf al mijn talent, al mijn succes gaarne weg voor het geluk waarvan ik vroeger droomde. Ik droom er niet meer van; ik schrei niet meer om mijn verlatenheid; mijn hart schijnt zoo niet versteend, dan toch gekristalliseerd te zijn. Ik leef als een ziellooze. De wijde wereld ligt vóór mij en eerlang zal ik er mijn vleugels wijd in uitslaan.. en met tranenloozen weemoed gevoel ik, dat in die wijde wijde wereld nergens een tehuis is, dat ik het mijne noem! Ik zal een hond koopen; als dat gekochte beest mij zijn liefde geeft zal ik tenminste één hart hebben, dat mij toebehoort, mij alléén!²³⁴

Het verlangen naar een partner werd steeds ondraaglijker: ‘Gisteren ontving ik bericht van de verloving van Ada Brouwer. Ik was in een huilerige bui en dacht,

---

²³¹ Later zal ze plaatsnemen in een commissie die de statuten voor de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht moet opstellen.

²³² Nellie, *Brieven aan Minette*, 's-Gravenhage 1884, p. 130.

²³³ Nellie, dagboeken, 16 april 1883.

²³⁴ Nellie, dagboeken, 28 maart 1883.

terwijl het vocht uit mijn oogen sijpelde: Het is toch hard, allen om u heen gelukkig te zien en zelf verlaten en onbemind te zijn!’²³⁵

Tot de vrienden die haar konden steunen, behoorden enkele predikanten. In haar dagboek noemt ze Ds. v. S. het meest, vermoedelijk dominee van Soelen zoals ze een keer (per ongeluk?) voluit schrijft.²³⁶ Met hem had ze een nauwe band. Soms liet ze hem lezen wat ze geschreven had en vroeg ze hem om advies: ‘Naar aanleiding van den 2e en 3e Brief aan Minette, nieuwe série, schreef ik aan ds. v. Soelen Wilt u de nevengaande brieven eens goed lezen? Ik aarzel een weinig ze openbaar te maken.’²³⁷ Met dominee van Soelen en zijn vrouw bracht ze geregeld de avonden door: ‘Gister heb ik bij Ds. L. van S. geeten en veel indrukken mee gebracht.’²³⁸ Een ander domineesgezin met wie ze veel contact had, was de familie Brouwer. Hun brieven, drieëntwintig in totaal, heeft ze altijd bewaard.²³⁹ Op het schutblad schreef ze:

Brieven van de Brouwertjes
1878-1888
Aan mijn erfgenamen:
Deze brieven moet gij lezen en zoo lang mogelijk bewaren.
Deze menschen hadden mij lief en ik hen.
’t Zijn herinneringen aan den paradijstijd van mijn leven.
Moeder.
Febr. ’13.

Noch in de brieven van de Van Soelens, noch in de brieven van de Brouwers speelt het christelijk geloof een belangrijke rol. Evenmin lijkt Marie veel over haar eenzaamheid verteld te hebben. Hun brieven gaan over het leven van alledag, over het wel en wee van hun familie en over Maries toekomst als schrijfster. De erkenning van haar werk door dominee Brouwer en dominee van Soelen was voor Marie een grote steun. Ze hechtte veel waarde aan hun woorden:

---

²³⁵ Nellie, dagboeken, 12 april 1883.

²³⁶ Vermoedelijk is dit ds. J.C. Schagen van Soelen, geboren op 29 november 1838 te Amsterdam, gepromoveerd op 7 oktober 1864 te Leiden en in Indië als predikant werkzaam geweest van 1864 tot augustus 1887. Met dank aan Mirjam de Baar. Bron: <http://www-old.vu.nl/hdc/Hulppredikers.pdf>, 5 augustus 2009.

²³⁷ Nellie, dagboeken, 15 april 1883.

²³⁸ Nellie, dagboeken, 10 mei 1883.

²³⁹ Adèle (Ada) Brouwer was een leeftijdgenoot van Marie, ze spreekt over haar aanstaande huwelijk en noemt Marie herhaaldelijk ‘lief zusje’. Mogelijk is Adèle Bergier (met wie Marie/Nellie haar hele leven gecorrespondeerd heeft) dezelfde persoon. Haar brieven bevinden zich in het archief van Nellie in het Aletta Instituut te Amsterdam.

Ds. Brouwer schreef mij eens: “Gij zijt op weg eene beroemdheid te worden; doch gij kunt die weelde wel dragen.” Zouden de profetieën in vervulling gaan? Ik heb niets dan succes en een man als Ds. v. S. moet tot v.H gezegd hebben dat hij geen inleidend woord tot de K.C. (Kinder Courant, HB) zou schrijven, omdat hij zich als schrijver beneden mij achtte!²⁴⁰

Moest Marie het in Indië van de contacten met enkele dominees hebben, in Nederland was Gerrit-Jan Mulder haar steun en toeverlaat. Mulder en Marie ervoeren hun vriendschapsband als zeer bijzonder: ‘Gij wilt dat onze vriendschap op een eenige plaats zal staan, ik wil het ook (...) Mij dunkt, wij kunnen in deze over onze wederzijdsche ondervinding te vreden zijn en wij mogen stellig het besluit trekken uit al het gebeurde, dat twee onvolmaakte menschen vrij wel met elkander vereenigd zijn.’²⁴¹ Mulder spreekt Marie in zijn brieven aan met u en gij en soms Gij. Een enkele keer wordt zijn toon informeler, minder serieus, plagerig zelfs: ‘Woorden intrekken. Ik trek in dat onze vroegere correspondentie een schim is geweest (...) Malle meid dat je bent! Als er van trekken gesproken wordt, dan zal ik je eens bij die kleine neus komen nemen en dan zou er wat anders instaan.’²⁴²

Marie vroeg Mulder hoe ze met haar eenzaamheid om kon gaan. Eenzaamheid zag Mulder als noodzakelijk voor de ontwikkeling, juist in deze gemoedstoestand ontwikkelt een mens zich, weet hij zijn gemoed te verheffen.²⁴³ Het leven in eenzaamheid is voor hem het eigenlijke vormende leven: ‘Ik ben er innig dankbaar voor dat ik vroeg heb leren verstaan, dat het eigenlijke leven is het vormende in eenzaamheid en dat men slechts om twee reedenen onder menschen treden mag, namelijk om hun heil of genoegten te brengen en voor zich zelven heil en genoegten in te oogsten.’²⁴⁴ Vanaf zijn studententijd zocht hij de eenzaamheid op. Mulder ziet dat Marie dezelfde weg gaat, maar waarschuwt haar, omdat een vrouw voorzichtiger moet zijn, want zij laat zich gemakkelijk meeslepen door haar gevoel.²⁴⁵

---

²⁴⁰ Nellie, dagboeken, 28 maart 1883.

²⁴¹ Mulder, brief no 34, 12 augustus 1877.

²⁴² Mulder, brief no 31, 24 april 1877.

²⁴³ Van Raak, *In Naam van het Volmaakte*, p. 41.

²⁴⁴ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

²⁴⁵ Zoo heb ik tot aan mijn studenten tijd zooveel ik kon de eenzaamheid gezocht en na mijn studententijd (...) heb ik dat zoeken der eenzaamheid streng voortgezet. (...) Gij gaat nu denzelfden weg op en Gij zult zien dat deze weg een beste is; een man kan nog door harde ondervinding tot wijsheid komen, zoo hij die nog niet heeft, maar een vrouw moet, juist opdat zij zoo ligt op de vleugelen van haar gevoel wordt mede genomen de harde toestanden zoo veel mogelijk ontlopen. Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

Zo lang Marie geen man en kinderen had, zocht ze met de moed der wanhoop een andere wijze om haar leven zinvol te maken, ze zocht geluk in het goed doen voor anderen.

Ze wilde leven voor de mensheid.²⁴⁶ Door het succes dat ze inmiddels als schrijfster had, voelde ze zich zelfverzekerder van haar positie in de samenleving en innerlijk sterker:

Ik gevoel mij meer en meer werkend lid van de grote maatschappij; ik los mij meer en meer op in 't geheel, terwijl mijne zelfstandigheid, mijn innerlijke onafhankelijkheid toeneemt. Ik gevoel in mij een oneindige kracht tot liefhebben en lijden. Ik ben bereid mij aan de menschen te geven, terwijl ik weet, dat ondank het loon is der zelfopoffering.²⁴⁷

Het lukte Marie niet haar gevoelens van eenzaamheid zo positief te beleven als haar leermeester deed. Wel slaagde ze erin geen pijn meer te ervaren. Ze voelde zich als een gestorven geest die rondwaarde, immuun geworden voor pijn, zozeer had ze zich er bij neergelegd dat meer persoonlijk geluk voor haar niet was weggelegd. Pijn, verdriet en wanhoop hadden plaats gemaakt voor kalmte, ze voelde zich 'zoo rustig, zoo verheven boven alle leed en pijn als een die reeds gestorven als geest op de aarde rondwaart'. Ze vroeg zich af of het slechts tijdelijk zou zijn, maar achtte dit niet waarschijnlijk 'want ik heb een levensdoel; ik ben verzoend met het leven, het lijden en de menschheid.'²⁴⁸ Marie vond dat het leven haar niet veel gegeven had en was daardoor niet bang iets te verliezen. Wederom gebruikte ze het beeld 'een gestorven geest' te zijn, het leven kon haar niet meer raken, angsten en zorgen kende ze niet. Haar liefde die ze niet aan een partner kwijt kon, zou ze schenken aan de mens in het algemeen.

Tegenover het leven ben ik zoo kalm als een Stoïcijn: het heeft mij zoo weinig gegeven dat het mij niets te ontnemen heeft. Zorg en angst ken ik niet. – Van de menschen verwacht ik niets.(...) Kortom ik gevoel mij vrij en onafhankelijk van alles en iedereen, zoo zelfs dat het mij soms is, als ware ik reeds gestorven en dwaalde ik nog slechts een poosje onder de levenden rond. (...) Het is geen hoogmoed, als ik zeg, dat ik in mijn hart veel liefde en vertrouwen heb, - een ongenoten kapitaal, want ik heb in de wijde wereld niemand om mij bijzonder aan te geven. Ik kan dus niet beter doen, om het daardoor ontstane gevoel van leegte aan te vullen, dan den mensch lief te hebben en te vertrouwen, vergetende hoe hij soms is, en vasthoudende aan hetgeen hij worden moet en kan. Daarom kan ik niet anders spreken dan ik doe.²⁴⁹

---

²⁴⁶ Nellie, dagboeken, 15 april 1883.

²⁴⁷ Nellie, dagboeken, 15 april 1883.

²⁴⁸ Nellie, dagboeken, 15 april 1883.

²⁴⁹ Nellie, dagboeken, 16 april 1883.

Maar of de mensen haar begrepen betwijfelde ze, al waardeerden ze haar wel: ‘Tot nu toe heb ik over de menschen geen klagen. Men prijst mijn talent, men stelt vertrouwen in mijn bedoelingen. Dat is veel. Of men mij waarlijk begrijpt? Ik weet het niet, ik weet het niet!’²⁵⁰

In het gedicht 'Herinnering' uit de bundel *Stamelingen* vertelt Nellie hoe ze, zittend op een rotswand, overweegt zichzelf van het leven te beroven. Haar ‘ziel was duister en levensmoe’, ‘de afgrond ginds diep beneên aan der bergen voet lonkte’, dan zou ‘het gedaan zijn met de wanhoopspijn die mij het leven tot last doet zijn’. Ze waagt de sprong niet omdat ze er niet van overtuigd is dat ze wanneer ze haar lichaam doodt, ze ook haar gedachten en gevoelens doden zal:

Een stem weerklonk in mijn zielenacht:
“Hebt gij uw wezen geheel in uw macht?...
Vermoorden kunt gij het brooze lijf,
zoo ’t u gerieft;
maar dat andere in u, dat denkt en voelt,
en lijdt en lieft?
Wat voordeel had u uw dood gebracht,
Zoo dat bleef leven in wanhoopsnacht?”²⁵¹

Wanneer dit zich heeft afgespeeld blijft onbenoemd. Het gedicht geeft de aanwijzing dat ze al erkenning als schrijfster had (‘velen mijn aardsche lot benijdden’) en dat het in Indië was (gezien het berglandschap, Marie maakte graag trektochten in de bergen). In haar schrift ‘Ervaringen’ waarin ze verslag doet van spiritistische seances, schrijft ze dat ze in Soerabaia het plan heeft gehad zichzelf van het leven te beroven omdat ze een thuis en liefde miste. Achteraf kan ze zich er nog boos om maken dat de geest van Mulder beweerde de stem te zijn geweest die haar had tegengehouden:

Dat ik te Soerabaya plan had gehad een einde aan mijn leven te maken, wist hij (Mulder, HB); (vreemd: ik had het toch “zachtjes” bij mijzelf besloten; hij had het toen dus niet door “hooren”) Als reden gaf hij op: huiselijke moeilijkheden. Maar, - ik had geen huis. ’t Was juist het gemis aan alles wat op een home, op liefde, op teederheid geluk mij levens-verdrietig maakte. Ik vroeg: Weet u wat mij weerhield? “Neen” was het antwoord. Toen vertelde ik van de stem die ik duidelijk had gehoord: “Wat helpt het of gij uw lichaam doodt, als uwe ziel toch blijft leven?” Ik vroeg hem – Mulder was aan den stok! – of hij wist van wie die stem geweest kon zijn, waarop de stok wees: G.J. Mulder!!! (Nu achteraf denk ik “unverschäm!”... En ik begin te gelooven dat wij al dien tijd de dupe zijn geweest van schaamteloze lagere geesten, die onder allerlei namen ons wat kwamen vertellen.)²⁵²

---

²⁵⁰ Nellie, dagboeken, 15 april 1883.

²⁵¹ Nellie, *Stamelingen*, Amsterdam 1912, p. 102, 103.

²⁵² Nellie, ‘Ervaringen’, p. 20, 21.

Dat de gedachte aan zelfmoord zich aan Marie opdrong is niet verbazingwekkend; uit de dagboeken van de periode 1883-1886 blijkt dat Marie soms inderdaad zeer ongelukkig was. Maar tegelijkertijd lijken het buien te zijn, ze zet haar werk gewoon voort en geniet op andere momenten van haar succes als schrijfster.²⁵³

2.4 Intellectuele en zedelijke vorming door Gerrit Jan Mulder

Naast morele steun boden de brieven van Gerrit Jan Mulder Marie de mogelijkheid om kennis te vergaren. Mulder, die zowel in de geneeskunde als in de farmacie was gepromoveerd, was een bevlogen wetenschapper. Zijn modern chemisch laboratorium, het eerste in Nederland, groeide binnen enkele jaren uit tot een onderzoek- en onderwijscentrum van internationale faam.²⁵⁴ Zijn wetenschappelijke belangstelling was echter veel breder dan de scheikunde alleen, hij hield zich ook bezig met metafysica en moraal. Bij Marie vond Mulder tot zijn vreugde ook een liefde voor de wetenschap: 'Ik ben dankbaar dat Gij dit geluksgevoel van kennis hebt; nu gaat het bij u niet meer verloren.'²⁵⁵ Gedurende hun correspondentie werden mondjesmaat de eerst meisjesscholen opgericht en zette een enkele HBS haar deuren voor meisjes open. Bij herlezing noemde Marie Mulders brieven 'mijn hoogeschool', zozeer vond ze dat de brieven haar gevormd hadden.²⁵⁶ Vermoedelijk waren zijn brieven een voortzetting van het privéonderwijs dat Marie al in Bennekom van hem had genoten.

Mulder had bemerkt hoe intelligent en getalenteerd Marie was. De Utrechtse historica Fia Dieteren, die onderzoek doet naar leven en werk van Nellie van Kol, leidt uit het lesprogramma af dat Mulder Marie beschouwde als hoogbegaafd.²⁵⁷ In eerste instantie legde hij daardoor de lat te hoog: 'hij was te streng en deed mij daardoor te goeder trouw veel pijn. Maar nooit ben ik daarom

---

²⁵³ Van Dongen stelt dat Marie/Nellie in de jaren 1875 tot 1883 vaak depressief was en dat ze in 1875 serieus zelfmoord heeft overwogen. Uiteraard ben ik benieuwd naar de bron voor het laatste. Wellicht het gedicht 'Herinnering', maar hoe komt ze dan aan het jaartal 1875? Wat het eerste betreft; mij lijkt het niet juist om Marie als 'depressief' te bestempelen. Ondanks haar pijn en verdriet dacht ze na over haar toekomst, werkte ze daaraan en genoot ze van de successen die ze behaalde.

²⁵⁴ Dit laboratorium bevond zich in het Leeuwenberghgasthuis

<http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn2/mulder>, 30 juni 2009.

²⁵⁵ Mulder, brief no 34, 12 augustus 1877.

²⁵⁶ Mulder, brief no 31, 24 april 1877, gedeelte 3 mei.

²⁵⁷ Dieteren, 'De Lesbrieven van Gerrit Jan Mulder aan Marie Porreij', p. 224.

boos geweest.²⁵⁸ Mulder was ervan overtuigd dat Marie een goede bijdrage kon leveren aan de samenleving: ‘Ik erken in u een vrouw die zoo God haar het leven spaart, veel goeds kan doen in de wereld. Houdt uw oog in nederigheid op den Oneindige gerigt. Hij zal niet ophouden u te blijven zegenen.’²⁵⁹ Bij het ‘veel goeds doen’ dacht Mulder aan haar mogelijkheden om de maatschappij op een hoger zedelijk plan te brengen. Mulder streefde naar morele volmaaktheid, ieder individu moest zijn eigen specifieke taak vervullen en zo een bijdrage leveren aan de vooruitgang van de maatschappij als geheel. Het individu kon zichzelf verheffen, dat wil zeggen maatschappelijke vooruitgang in harmonie met de bestaande orde boeken, door kennis op te doen. Zo werd het verwerven van kennis een zedelijke plicht.²⁶⁰

Vrouwen dienden minder te weten dan mannen, want zij waren, op een enkele uitzondering na, minder intelligent: ‘... omdat de kwestie zoo zelden voorkomt, of een vrouw de noodige intelligentie heeft voor een breeder verstandelijk bestaan.’²⁶¹ Mulder was ervan overtuigd dat Marie door kennis te verwerven, beter in staat zou zijn de vervolmaking van de maatschappij te dienen. Niet dat Mulder vond dat Marie de kennis, de invloed en het gezag van de man moest hebben. Hij was ervan overtuigd dat mannen en vrouwen verschillende gaven en taken hadden gekregen in de wereld. De belangrijkste kracht van de vrouw was het brengen van beschaving.²⁶² Voor Marie zag hij hierin een grote taak weggelegd:

Gij moet doen uitkoomen voor de wereld dat schoone letteren en alle schoone kunst in de hoogste mate zedelijk zijn moet (...) Gij hebt in Nederland een schoone taak; Gij schrijft niet anders dan in den genoemden zin. (...) maar Gij bestrijdt ook wat daartegen zondigt. Op deze wijze kunt Gij een zegen worden voor Nederland. Gij moet laten zien wat een beschaafde vrouw is, hoe zij te voelen, te denken en te handelen heeft. Die taak is niet gemakkelijk omdat de zin van bijna alle Nederlandsche vrouwen bedorven is, die met de 19^e eeuw zijn opgegroeid. Gij kunt die taak volbrengen.²⁶³

Het streven naar beschaving en morele volmaaktheid is bij Mulder ingebed in het christelijk geloof. Mulder kwam tijdens zijn studie in contact met twee

---

²⁵⁸ Mulder, brief no 29, 1 april 1877.

²⁵⁹ Mulder, brief 32, 6 mei 1877.

²⁶⁰ Van Raak, *In Naam van het Volmaakte*, p. 26.

²⁶¹ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

²⁶² Dieteren, ‘De Lesbrieven van Gerrit Jan Mulder aan Marie Porreij’, p. 214.

²⁶³ Mulder, brief no 32, 6 mei 1877.

hoogleraren die hem blijvend beïnvloed hebben: Johann Friedrich Schröder, een wiskundige en filosoof, en Philip Willem van Heusde, filosoof.

Van Heusde was een platonist die grote invloed heeft gehad op de Groninger Richting, een vrijzinnige stroming binnen de Nederlandse protestantse theologie. Binnen de ‘Groninger school’ was veel aandacht voor het gevoelsleven, waarmee zij zich afzette tegen het teveel aan rationalisme van de Verlichting. Centraal stond de gedachte dat de mens door Christus als voorbeeld van morele volmaaktheid te volgen steeds meer gelijkvormig aan God kon worden. Dit ideaal kon verwezenlijkt worden door de juiste opvoeding.²⁶⁴ Deze opvoedingsgedachte van Van Heusde werd bepalend voor het denken van Mulder. Mensen die moreel verheven zijn, kunnen verstand, gevoel en wil zodanig op elkaar afstemmen dat ze intuïtief kennis hebben van zaken die voor het verstand verborgen blijven.²⁶⁵ Dit directe verband tussen kennis en moraal heeft Mulder eveneens van Van Heusde overgenomen, zij het andersom: door kennis te vermeederen meende hij de zedelijkheid te bevorderen. Zo stond het tot zich nemen van ‘geestelijk voedsel’ in dienst van het afstemmen van het leven op God: ‘Men kan ook aan zijn studie gaan zoals men aan tafel gaat, en denken: “Heer zegen deze spijze amen.”’²⁶⁶ Het verstand is een van de middelen om het leven af te stemmen op God:

Ik wil natuurlijk van het verstand niets afdoen, maar er zijn hogere kringen van zedelijk leven en die ontkent men tegenwoordig. (...) Ik bedoel het hogere leven, waarin we met God samen zijn en Hem als kinderen bij de hand houden Hem vragende en smeevende om kracht opdat wij betere menschen mogen worden. De tegenwoordige wijsbegeerte wil verstandigere menschen, wil meer en rijper worden; ik wil betere menschen en meer en inniger zijn.²⁶⁷

De geleidelijke ontwikkeling van de mensheid naar wijsheid en gelijkvormigheid aan God die Van Heusde leerde, stond in scherp contrast met de traditionele leer van zondeval en verzoening van de protestantse orthodoxie.

Van de wiskundige Schröder leerde Mulder dat de buitenwereld een wereld vol tekenen was, die door bestudering verstaan kon worden. Zo kon de mens inzicht krijgen in het bestaan van een schepper en in goed en kwaad.²⁶⁸ De leer van Schröder sloot goed aan bij de voorliefde van Mulder voor de

---

²⁶⁴ Albert Jan Rasker, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795, Geschiedenis, theologische ontwikkelingen en de verhouding tot haar zusterkerken in de negentiende en twintigste eeuw*, Kampen 1986, p. 48.

²⁶⁵ Van Raak, *In Naam van het Volmaakte*, p. 40, 41.

²⁶⁶ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

²⁶⁷ Mulder, brief no 31, 24 april 1877.

²⁶⁸ Van Raak, *In Naam van het Volmaakte*, p. 36.

natuurwetenschappen. Mulder maakte geen onderscheid tussen alfa- en bètawetenschappen; bepalend was of de wetenschap resulteerde in kennis van schoonheid, goedheid en waarheid, waarvan de waarheid als belangrijkste gold. Over de evolutietheorie sprak Mulder opvallend weinig.²⁶⁹ Terwijl dit voor veel gelovige tijdgenoten een heikel issue moet zijn geweest, bleef Mulder kalm en nuchter. Hij bleef God zijn schepper noemen. Dat God er wat langer over had gedaan, deed niets af aan de grootheid van Zijn schepping: ‘Is dan alleen goed wat op een oogenblik geschiedt?’²⁷⁰ Ieder dier of mens had een eigen functie binnen de schepping, zo ook de spin, door Marie zo intens verafschuwd: ‘Hoe men aan spinnen liefde komt. (...) eindelijk zal ik u zeggen, wat ik zoo lang voor u verborgen gehouden heb: ik hou ook niet van die kleine beesten. (...) En dat de spinnen een schakel in de schepping vormen is zeker, want zij zijn er.’²⁷¹

Schröder en Van Heusde namen een prominente plaats in in Mariës lesprogramma. Marie schreef Mulder dat ze de voorkeur gaf aan Schröder; Mulder vond de twee te verschillend om hen met elkaar te vergelijken: ‘Gij schrijft dat Gij van Schröder nog meer dan van Van Heusde houdt. (...) Van Heusde vond hetgeen Schröder voordroeg te streng, te koel, te wiskundig en Schröder vond wat van Heusde leerde te veel zwevende, te weinig praktisch. (...) Volg mijn raad en vergelijk niet dan wanneer het noodig is.’²⁷² In 1913 schreef Nellie bij deze passage: ‘Ik dank ook zeer veel aan een paar geschriften van deze twee.’ De invloed van Van Heusde op Marie is blijvend gebleken, want vele jaren later, in 1896, schrijft ze in *De Vrouw* dat ‘de menschheid, haars ondanks en wellicht onbewust, telkens weder terugkeert tot de ideeënleer van Plato en de zedeleer van Christus’.²⁷³

---

²⁶⁹ Voor meer informatie over het debat rondom de evolutietheorie in de negentiende eeuw zie: Janneke van der Heide, *Darwin en de strijd om de beschaving in Nederland 1859-1909*, Amsterdam 2009 en Bart Leeuwenburgh, *Darwin in domineesland*, Nijmegen 2009.

²⁷⁰ Mulder, brief no 29, 1 april 1877.

²⁷¹ Mulder, brief no 31, 24 april 1877.

²⁷² Mulder, brief no 31, 24 april 1877.

²⁷³ Nellie, ‘Bébé jukt’, p. 85. Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) was een Zwitsers schrijver, (politiek) hervormer, filosoof en pedagoog. Voor zijn pedagogische ideeën en zijn belang voor Zwitserland, zie Fritz Osterwalder, ‘Die Pädagogik der Erinnerungskultur aus pietistischer Quelle’ in Ulrike Gleixner, Erika Hebeisen (red.): *Gendering Tradition: Erinnerungskultur und Geslecht im Pietismus*, Korb 2007, p. 213-231. Friedrich Fröbel (1782-1852) was een Duits opvoedkundige die de nadruk legde op een aangename leeromgeving, lichaamsbeweging en eigen werkjes voor jonge kinderen. Voor een uitleg over zijn ideeën, zie Kees Both: ‘Kindergarten – tuin voor kinderen: De bedoelingen van Fröbel’ in *De wereld van het jonge kind, maandblad voor onderwijs, verzorging en opvoeding*, vol. 32 (2005) afl 5, p.142-145.

2.5 Mulder en Marie, overdracht van een vrijzinnig christelijk geloof

De brieven van Gerrit Jan Mulder zijn doordrenkt van het christelijk geloof, God en Jezus worden regelmatig genoemd en hij moedigde Marie voortdurend aan op het juiste spoor, dat van het christelijk geloof, te blijven. Wat betekende dit geloof voor hem buiten dat het een aansporing was ter vervolmaking van de wereld? Wat droeg hij daarvan in zijn brieven aan Marie over? Met dat de vraag gesteld wordt, moet gerealiseerd worden dat slechts een klein gedeelte van de correspondentie bewaard is gebleven. De brieven van Marie zijn er niet meer, de brieven van Mulder zijn zeer incompleet. En wat geloofde Marie zelf? Hield ze zich bezig met het christelijke geloof?

Uit de brieven van Gerrit Jan Mulder blijkt dat Marie waarde hechtte aan de bijbel; ze legde hem bij haar hoofd als ze ging slapen. Of ze er dan ook eerst in las, blijft onduidelijk. Het zou kunnen dat het haar een gevoel van bescherming gaf: ‘Gij legt den Bijbel bij uw hoofd, als Gij ter ruste gaat, waarlijk ik lach daar niet mede: alle goede hulpmiddelen zijn goed.’²⁷⁴ Dat Marie wel in de bijbel las, blijkt uit sommige andere opmerkingen in Mulders brieven: ‘Gij vindt als nu ligt in Jesaja wat Schröder er aan schoons in vond.’²⁷⁵

Mulder zelf was goed thuis in de bijbel. Hij was zeer onder de indruk van de Tora, deze was, in zijn ogen, zijn tijd ver vooruit. Over het Joodse volk uit zijn tijd was hij minder positief: ‘De wetgeving overslaan. In de wetgeving der Joden ligt de geheele zedelijke toestand van dat wat valt en daarom acht ik deze juist het voornaamste. (...) Mozes was zeer kundig en zijn tijd eeuwen vooruit. Jammer dat hij niet aan het hoofd gestaan heeft van een veel beter volk.’²⁷⁶

Dat Marie ook boeken van de voormalig dominee en journalist Busken Huet, die zelf eveneens in Indië verbleef, las, ontstemde Mulder zeer.²⁷⁷ Voor deze man heeft Mulder geen goed woord over, hij heeft immoreel gehandeld doordat hij zijn prachtige ambt, het predikantschap, verruild had voor een

---

²⁷⁴ Mulder, brief no 30, 7 april 1877, gedeelte 17 april.

²⁷⁵ Mulder, brief no 31, 24 april 1877.

²⁷⁶ Mulder, brief no 34, 12 augustus 1877.

²⁷⁷ Voor meer informatie over Busken Huet, zie Olf Praamstra, *Busken Huet: een biografie*, Amsterdam 2007.

schrijverschap voor geld. Marie zou zijn werk niet moeten lezen, al kan hij misschien best schrijven:

Busken Huet Waarom leest Gij zoo trouw zijne verslagen? Gij kunt toch dadelijk zien dat hij een kundige blaffer is. Wat hebt Gij dan aan zijne kunde als hij blaft? Gij hebt nog veel te veel geloof aan menschen. Huet is een predikant die het heerlijke ambt (...) heeft vaarwel gezegd en schrijver voor geld in Indië is gaan worden. Zulke lieden kunnen welligt best schrijven, maar als personen doen wij hen niet gelden. (...) Mag ik u nog een raad geven: lees dan zoo min mogelijk dingen van verloopen dominees. (...) Ik zeg dat Gij beter kunt en dan moet Gij ook beter.²⁷⁸

Van Jezus leek Marie een streng en onvriendelijk beeld te hebben. Mulder moest het voor Hem opnemen toen Marie hem ondervroeg ten aanzien van Zijn gedrag bij feesten:

Ik geloof dat Hij er vrolijk was, zoo vrolijkheid te pas kwam. Denk aan de bruiloft waar veel wijn op was. Maar Gij moet u Jezus ook niet denken altoos in de strenge vormen geweest te zijn, die van hem opgekeeken staan; dan waren alle kinderen in schrik van hem weggelopen en dat hij de kinderen lief had is opgeteekend. En dat was in de drie laatste hoog ernstige jaren van zijn leven.²⁷⁹

Hoe ze toen over God dacht, wordt niet duidelijk uit de brieven van Mulder, maar enkele jaren later, in 1883 geloofde Marie niet (meer) in een God die de aarde nauwlettend bestuurde, maar in een immanente God. Dat blijkt uit een aantekening waarin Ds. v. S. haar schreef: ‘U zal mij echter vergunnen van uwe denkbeelden te verschillen: Ik houd mij nog altoos vast aan den God die de haren des hoofds heeft geteld, niet alleen aan den God in ons.’²⁸⁰ Kennelijk had Marie zo haar eigen ideeën over God, mens en natuur, want Ds. van Soelen vervolgde: ‘Zoo’n kloof tusschen natuur en zedewet en leven kan ik niet aannemen.’²⁸¹ Helaas valt niet meer te achterhalen op welke bewering Ds. van Soelen hier reageerde.²⁸²

Uit de brieven van Mulder spreekt een groot vertrouwen in God als het om het dagelijks leven gaat. Hij hield Marie voor dat God regeert en voor haar zorgen zal: ‘Leg uw hoofd gerust neder, God zal voor u zorgen. Wij doen onze pligten van oogenblik tot oogenblik en geven dan als kinderen ons geheele lot aan God

---

²⁷⁸ Mulder, brief no 32, 6 mei 1877.

²⁷⁹ Mulder, brief no 34, 12 augustus 1877.

²⁸⁰ Nellie, dagboeken, 29 april 1883.

²⁸¹ Nellie, dagboeken, 29 april 1883.

²⁸² In de brieven van Ds. van Soelen die bewaard zijn gebleven (archief Nellie van Kol, inv. nr. 8, Aletta) is dit fragment helaas niet terug te vinden.

over.²⁸³ Hij spoorde haar aan tot God te bidden. Ze kon op Hem vertrouwen: ‘Vertrouw op God, hij zal rust, kracht en genade geven.’²⁸⁴ Wanneer Marie Hem trouw bleef, tot Hem bad en de weg zou gaan die Hij haar wees zou ze anderen tot zegen zijn: ‘Verlaat zijne hand nooit bidt Hem tweemaal daags en telkens als gij Hem noodig hebt en hij zal de vruchten zegenen, die Gij gekweekt hebt van de krachten door Hem in u gelegd. Volg kalm den weg, langs welken Hij u leiden zal en gij zult een zegen worden voor anderen, eerst in het klein en daarna in het groot.’²⁸⁵ Mulder moedigde Marie aan tot God te bidden en Hem alles te vertellen, dan zou God haar gedachten zuiveren:

...ik heb bij uw doen niets te voegen dan: blijf waken en bidden; stoor u aan geen schepsel op aarde, maar ga nu Gij den eenigen waren weg gevonden hebt, daarop met vasten tred voort, met god in het oog. Zeg Hem uit vrije beweging tot de kleinste schuilhoeken van uw hart bloot. Hij kent ze wel, maar zoo Gij ze Hem biddend bloot legt, zal Hij ze voor u volkomen zuiveren. Dank Hem voor de blijdschap die Hij telkens daarover in uw hart strooijen zal en peil uit die blijdschap de echte levensenergie. Geniet kunst en wetenschap leef blijde en vergenoegt, maar laat alles ten slotte steunen op God. Want Hij alleen is de waarheid.²⁸⁶

Dat Mulder Marie voorhield dat ze op God kon vertrouwen, dat Hij voor haar zou zorgen, dat ze Hem alles diende te vertellen en haar ook nog op het hart bond ‘Vraag ook dit aan Hem, vraag alles aan Hem’ komt niet overeen met het beeld dat Ronald van Raak van Mulders geloof schetst in zijn proefschrift *In Naam van het Volmaakte: Conservatisme in Nederland in de 19^e eeuw van Gerrit Jan Mulder tot Jan Heemskerk Azn.*²⁸⁷ Daarin betoogt hij dat de mens in de visie van Mulder, voor wat betreft zijn dagelijks handelen, niet bij God te rade moet gaan of moet luisteren naar religieuze regels of dogma, maar moet vertrouwen op zijn eigen morele vermogens.²⁸⁸ Deze duiding is strijdig met Mulders brieven aan Marie, brieven die Van Raak niet gelezen heeft.

De waarde van het christelijk geloof lag voor Mulder niet alleen in de zedelijke leer, maar ook in het nieuwe perspectief, het ‘standpunt van over het graf’. Hiermee bedoelde hij dat het eeuwige leven het uitgangspunt moest zijn voor het invullen van het aardse leven:

---

²⁸³ Mulder, brieven aan Nellie, 7 april 1877.

²⁸⁴ Mulder, brief no 29, 1 april 1877.

²⁸⁵ Mulder, brief no 29, 1 april 1877.

²⁸⁶ Mulder, brief no 30, 7 april 1877, gedeelte 17 april.

²⁸⁷ Mulder, brief no 31, 24 april 1877, gedeelte 1 mei.

²⁸⁸ Van Raak, *In Naam van het Volmaakte*, p. 26.

Wijsheid, Waarheid en liefde. Ik geloof niet dat het christendom een enkel nieuw begrip op aarde gebragt heeft, maar het heeft iets op aarde gebragt dat boven begripen gelegen is, namelijk het heeft alhier verkondigd dat het aardse leven geheel en al moet worden ingerigt uit het standpunt van over het graf. Dat is het eenige nieuwe, maar dat juist is ook het oneindig voortreffelijke, want nu is het leven eeuwig en nu moet God in elk menschenhart op aarde de bron van het leven van elken mensch zijn. Daarom is ook het christendom de eenige ware Godsdienst.²⁸⁹

De immer hetzelfde blijvende eeuwigheid kan de mens de juiste keuzes wijzen:

Het staat tusschen u en mij vast dat Jezus Christus volkomen juist gezegd heeft zooals het is, namelijk, dat hij die hier goed leven wil, aan de overzijde van het graf moet vragen, hoe hij dat moet doen. Daarom ligt de essentie van het christendom daarin zijne eeuwigheid, zijne oneindige voortreffelijkheid, zijne kracht in alle lijden; want is alles hier beneden over tweeduizend jaren geheel veranderd aan de overzijde van het graf is over tweeduizend jaren alles zoals het thans is.²⁹⁰

De mens had de verantwoordelijkheid zijn leven harmonieus in te passen in de schepping, hij moest zijn leven afstemmen op God: ‘Hij (de mensch, HB) moet zien te verstaan hoe Gods wil is en in dien zin moet hij zijn trachten leggen.’²⁹¹

Weliswaar leek Mulder niet te geloven dat God voor ieder individu vastomlijnde plannen had die de mens diende te volgen, maar de beloning voor een leven naar Gods wil zou, zo stelde Mulder, een groter geluk zijn.

Mulder benadrukte steeds weer dat Mariës verwachtingen van mensen te hoog lagen; mensen waren onvolmaakt en dus ook hun handelingen. Dit moest de mens accepteren van zichzelf, maar ook van de ander. Kennelijk had Marie daar moeite mee, want ze bleef over negatieve ervaringen met haar familie schrijven. Mulder raakte er geïrriteerd van, familieleden waren maar gewone mensen en van mensen kon je slechte dingen verwachten:

Een al te vrijheid lievende heer in Leiden is u tegengevallen (...) men laat u geld met interest terug geven wat voor uwe opleiding als kind is besteed; en andere min gunstige ervaringen somt Gij op, dat doet gij telkens en telkens: Gij hebt zoovele hokus pokus dingen op uwen weg ontmoet en Gij trekt daaruit een besluit dat mij niet regt helder is en dat ik nu daar laat. Maar weet gij niet dat Gij in een wereld met menschen zijt?²⁹²

Behalve de (eigen) menselijke onvolkomenheden te accepteren, kon de mens tot God bidden om hem te verlossen van het kwade:

Men kan in de wereld niet ontloopen dat de menschen gebreken hebben en in de eerste plaats omdat wij er zelf vol van zijn. Altoos naar onze eigen gebreken te zien, zou ons eenzijdig maken,

---

²⁸⁹ Mulder, brief no 31, 24 april 1877.

²⁹⁰ Mulder, brief no 34, 12 augustus 1877.

²⁹¹ Mulder, brief no 34, 12 augustus 1877.

²⁹² Mulder, brief no 34, 12 augustus 1877.

maar driemaal daags mogen wij het wel doen en des zondags extra. Ik bedoel bidden: verlos ons van den booze.²⁹³

Mulder had ervaren dat ‘echte trouw hoogst zeldzaam voor komt onder de menschen’.²⁹⁴ Maar de mensen konden wel werktuigen zijn in Gods hand. Het goede van God kon door mensen heen werken: ‘Gij zijt hierin niet op het regte spoor: al het goede komt van God en het goede is goed, indien het u gewordt van een Javaansch kind van Mevrouw Suyck of van mij.’²⁹⁵ Maar op deze goedheid van mensen kon je niet bouwen: ‘Vraag aan God en wees dankbaar zoo een mensch u iets goeds doet; maar bouw nooit met zekerheid op een mensch.’²⁹⁶

Marie hunkerde naar vriendschap, maar vond dat ze haar vrienden niet zoeken moest, God zou hen op haar weg brengen. Mulder stemde hier uit eigen ervaring volledig mee in:

Gij zelf zegt dat Gij naar menschen niet zoeken moet, maar hen van God moet ontvangen. Ik verklaar u op mijne eer, dat die enkele malen waarop ik een mensch gezocht heb, mij tenslotte onheil hebben gegeven, en ik verklaar u met de hand op het hart dat ik zoo oud als ik ben (...) ik twaalf menschen op aarde gevonden heb, waarvan ik zou mogen verklaren dat zij mijne waarachtige vrienden of vriendinnen zijn geweest.²⁹⁷

Alleen wanneer de vriendschap was ontstaan door toedoen van God kon de band goed zijn: ‘Een leven met menschen is dan alleen goed, indien God de banden tusschen hen en onz zelf gelegd heeft.’²⁹⁸ Mulder, de scheikundige, zag vriendschap als een samensmelting. Des te inniger de band, des te meer was er sprake van liefde. Ware liefde konden mensen elkaar niet geven, deze kwam alleen van God. Mensen konden niet zelf het volmaakte bewerkstelligen: ‘Vriendschap is een samensmelting van twee personen tot een geheel. Hoe inniger de samensmelting is, des te meer wordt vriendschap liefde en is de samensmelting volkomen dan is die liefde zuiver uit God.’²⁹⁹ Volgens Mulder bleven verwante geesten samenleven na de dood, vandaar dat hij schreef: ‘Bij den dood (...) alzoo verlaat ik u niet en gij mij niet.’³⁰⁰ Toen op een keer Marie teleurgesteld was in een vriendin, schreef Mulder dat hij veel meer waarde hechtte

---

²⁹³ Mulder, brief no 34, 12 augustus 1877.

²⁹⁴ Mulder, brief no 32, 6 mei 1877.

²⁹⁵ Mulder, brief no 34, 12 augustus 1877.

²⁹⁶ Mulder, brief no 32, 6 mei 1877.

²⁹⁷ Mulder, brief no 31, 24 april 1877.

²⁹⁸ Mulder, brief no 31, 24 april 1877.

²⁹⁹ Mulder, brief no 31, 24 april 1877.

³⁰⁰ Mulder, brieven aan Nellie, 3 juli 1876.

aan de vriendschap met een overleden iemand, omdat deze hem hulp en raad uit hogere sferen kon geven. Nellie heeft in die zin naar eigen zeggen ook steun gehad aan Mulder zelf.³⁰¹ Maar uiteindelijk komt het er op aan dat de mens een vriendschapsband met God heeft, aldus Mulder.³⁰²

Of Marie in haar eerste jaren in Indië ook geloofde in een leven na de dood, valt niet te zeggen. Eén keer, in haar dagboek, zegt ze ‘aan een volgend leven’ te geloven, omdat ze op dat moment zo intens genoot van de veelheid aan gedachten en van het schrijven:

’t Was vroeger zoo duister en leeg in mij en nu zoo vol, zóó vol, dat ik vanwege den overvloed van dit leven geloof aan een volgend. Ik denk, ik leef! Juicht het soms in mij. Ik gevoel mij soms zoo opgewekt, zoo gelukkig! Ik versta de scheppingen van anderen en zelf schep ik ook iets, zij het dan gering! Het is, alsof er een bron in mij borrelt, die nooit opdrogen zal.³⁰³

De euforie van haar rijkdom aan gedachten maakte haar bang om te zelfingenomen te zijn. Ze zag de noodzaak zich te verootmoedigen, dat wil zeggen zich onderdanig te tonen, voor God. Ze zei in God te geloven, zijn bestaan en belang te erkennen, maar Hem niet lief te hebben. Haar genegenheid ging uit naar de imperfecte mensen. Vanwege het gevaar dat dit zou uitlopen op hoogmoed nam ze zich voor ’s avonds voor het slapen gaan weer te bidden. Kennelijk had ze die gewoonte wel gehad, maar deed ze dat niet meer:

Maar nu moet ik mij hoeden voor zelfbehagen. En meer dan ooit moest ik mij verootmoedigen voor den God in wie ik geloof, wiens wezen en waard ik erken en dien ik toch niet van harte liefheb. Ik huichel niet, neen, maar mijn geloof is een koud geloof. Toch is er warmte in mijn hart; maar ik geloof, dat ik de edele menselijkheid liever heb dan de volmaakte Godheid. Zou ik niet weer eens beproeven te bidden, eer ik slapen ga? Ik zal het beproeven. Ik vrees, dat anders mijn geloof aan de edele menselijkheid zal ontaarden in menschen en zelfvergading.³⁰⁴

Marie wilde haar leven geven aan de mensheid, ze twijfelde alleen aan de eerbaarheid van haar motieven. Was het wel liefde voor andere mensen dat haar dreef? Of was het eigenbelang en was ze gewoon bang voor straf?

En kon ik nu de vezelen ontrafelen van dit besluit, wie weet, over hoeveel zelfzucht, dubbelhartigheid, lafheid ik te blozen zou hebben! Zeker is het, dat ik nog ver ben van het reine

---

³⁰¹ ‘Ook acht ik een overleden vriend oneindig veel meer waard dan een nog levenden; hij geeft u alleen den besten raad uit Hoogere sferen; hij geeft u altoos raad en hij leidt u altoos aan de hand tot God. Een overleden vriend is voor u geboden (?) op het standpunt der oneindigheid. Nellie: Dat heeft hij zelf gedaan na zijn dood.’ Mulder, brief no 31, 24 april 1877.

³⁰² Mulder, brief no 31, 24 april 1877.

³⁰³ Nellie, dagboeken, 29 april 1883.

³⁰⁴ Nellie, dagboeken, 29 april 1883.

willen, en dat het weinige goede, dat ik wellicht bezit te zeer overschat. Zeker is het, dat mij nu en dan “de vrees voor straf” bekruipt voor verzuimde gelegenheden, zelfbehagen, liefdeloosheid, halve waarheden.³⁰⁵

Die straf moet dan toch straf van God zijn. Waarom was ze daar bang voor? De straf die ze vreesde was een straf voor het verzuimen van de zedelijke plicht, Marie volgde hier dus het godsbeeld van Mulder. Van Jezus was Marie weinig gecharmeerd zo bleek uit Mulders woorden. Zou ze Jezus dan ook niet meer beschouwd hebben als haar grote morele voorbeeld? En als ze de God in wie ze zei te geloven in 1883 niet kon liefhebben, maar de mensheid wel, waarom zou ze dan nog langer geloven in een christelijke god?

2.6 Opvoeden door te schrijven

Het was Gerrit Jan Mulders stellige overtuiging dat Marie Porreij haar bijdrage diende te leveren aan de zedelijke vervolmaking van de wereld. Daartoe moest zij zorg dragen voor haar eigen ontwikkeling. Marie moest het juiste gezelschap zoeken, volgens Mulder ging ze nog teveel met te onbeduidende mensen om: ‘Vergun mij de opmerking dat Gij in uwe ontwikkeling reeds veel verder zijn zoudt, indien Gij in den geest (Nellie: “en in den werkelijkheid”) niet zoo veel hadt nedergezeten in onbeduidende of gewone kringen. (Nellie: “volkomen waar”).’³⁰⁶

Door haar familie moest ze zich niet laten dwarsbomen. Tot grote ergernis van Mulder schaamde Marie zich voor het gedrag van haar neef uit Leiden: ‘Wat is toch een Neef. Het is veroordelenswaard zich een lid zijner familie te schamen, die van eenvoudige bandetie is, maar het is dwaas, zich in zijn ontwikkeling in de maatschappij te laten terug houden door familie die niet veel aanzien heeft.’³⁰⁷ Haar moeder eiste voortdurend geld; ze liet Marie zelfs de kosten voor haar opleiding als kind met rente terugbetalen. Mulder achtte het haar plicht niet in haar gekwettheid te blijven steken: ‘Geef van uwe liefde, maar verstik nooit onder familie eigenaardigheden, die Gij niet omkeeren kunt. Dat is geen zelfzucht, maar heilige pligt; ik heb hetzelfde gedaan en zou nog niet anders doen indien ik

---

³⁰⁵ Nellie, dagboeken, 29 april 1883.

³⁰⁶ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

³⁰⁷ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

weder beginnen moest.³⁰⁸ Niet ‘eert uw vader en uw moeder’ maar ‘vervul uwe roeping’ hield Mulder Marie voor:

Zoo roep ik u dan ook hier uit het diepste van mijn hart toe: vervul uwe roeping dat is: Wordt van de beschaafde weereld, die God daarvan van u verwacht. Wees nederig maar arbeid voortdurend aan de uitbreiding uwer talenten en laat ze door niets ter wereld, ook niet door heele of halve bloedbanden daarvan aftrekken.³⁰⁹

Niets of niemand mag een individu afhouden van zijn roeping, ook de familie niet.

Wat Marie precies zou gaan doen, wist noch zij in 1877 noch hij. Wel was Mulder ervan overtuigd dat ze buiten de muren van haar huis zou treden: ‘...ik mag toch niet laten ontnemen, dat gij, mits lust hebbende in die roeping, het eenmaal zeker niet zult nalaten, om het uwe bij te dragen ter bevordering van het goede op een grooter tooneel dan dat van het huiselijk leven.’³¹⁰ Zolang Marie nog niet wist wat ze doen zou, kon ze maar het beste bij de familie Suyck blijven, komt tijd, komt raad: ‘Blijf bij de familie Suyck en keer met haar naar Europa bijv. over vier jaren. In dien tijd weet Gij zeker wat te doen in de toekomst.’³¹¹ Maar als ze grote plannen had, moest ze dat goed voorbereiden, want voor een vrouw zou dit niet gemakkelijk zijn, aldus Mulder. Ze moest iets gaan doen waar ze zich volledig in kon vinden, iets fatsoenlijks en ordentelijks:

Zoo Gij u tot iets groots geroepen voelt, moet Gij altoos een oog in dat zeil houden, want voor een vrouw is die zaak niet gemakkelijk. Maar uw geheele karakter moet ook bij uw later optreden een zijn van het begin van uwen werkkring reeds. Geen ...frats? , maar waarachtige fatsoenlijkheid, geen hoogmoed, maar ware ordentelijkheid.³¹²

Marie wilde het liefst schrijver worden, ze wist alleen nog niet waarover te schrijven. Mulder zei haar dat haar hart haar dat zou ingeven. Ze moest eerst haar persoonlijkheid ontwikkelen. Ze moest ‘grondig’ worden, ‘helder, klaar en juist’, dan kwamen de onderwerpen vanzelf wel. Ze kon alvast beginnen met het maken van aantekeningen:

Waar over later in het openbaar te schrijven. Over alles wat God u in het hart zal zenden. Dat moet bij Dichters gaan als uit overvloed. Bereid u voor tot mensch en tot karakter en dan komt al het overige goede vanzelf. Grondig, door en door grondig moet Gij worden, helder en klaar en juist;

---

³⁰⁸ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

³⁰⁹ Mulder, brief no 30, 7 april 1877, gedeelte 17 april.

³¹⁰ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

³¹¹ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

³¹² Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

dan komt de stof van zelf. Zoo gij later wilt schrijven moet gij vroeg beginnen aantekeningen te maken, waar gij de dingen vinden kunt. Ook uitreksels van beste verhandelingen, ook uitnemende gezegden, alles in afzonderlijke boeken opgeteekend en onder bepaalde rubrieken. Hoe vroeger Gij dit alles begint, des te meer materiaal hebt gij.³¹³

Wanneer ze eerlijk zou schrijven, zou het ook waarde hebben voor anderen. Met haar bijdrage als schrijfster kon ze de mensheid als geheel beroeren, opvoeden zelfs. Zo zou ze haar zedelijke plicht vervullen, stelde ze ook zelf in 1883:

Ik beschouw de opvoeding niet als uitsluitend betrekking hebbende op den mensch, maar ook en vooral op den menschheid. Mensch en menschheid worden steeds meer één voor mij. (...) moet ik wel aantoonen, dat de groote golvingen in de menschheid ook den mensch beroeren en dat omgekeerd de steentjes, die de mensch in de groote zee der menschheid werpt, hun bepaald aantal kringen vormen. – Kortom, met te schrijven wat ik schrijf, volbreng ik een zedelijke plicht, en daar ik mij gewend heb, wáár te wezen jegens mijzelf, kan ik het ook wezen tegenover anderen.³¹⁴

Mulders overtuiging dat de mensheid op een hoger zedelijk plan gebracht moest worden en dat ieder mens daar een bijdrage aan moest leveren, had Marie Porreij zich dus volkomen eigen gemaakt.

Marie zag het als haar taak om, als schrijfster, de zedelijke ontwikkeling van Indië verder te stimuleren. Ze voelde zich moreel superieur aan de Indiërs, zo merkt Bianca Roemaat terecht op in ‘Het gevoel van vreemdelingschap is niet weg te redeneren’.³¹⁵ Volgens Marie kenden de Indiërs nog geen ‘hogere beschaving’; ze schreef op grievende wijze over hun uiterlijk:

De (Indische, HB) vrouwen zien er over het algemeen iets beter uit dan de mannen; haar gelaat is fijner besneden, gevulder en donziger; doch ook zij ontsieren zich door dat walglijke sirkauwen waardoor tong, tandvleesch en lippen een steenroode kleur verkrijgen. De kunst van glimlachen verstaan zij niet; trouwens, daar behoort hogere beschaving toe; maar bij de minste aanleiding heffen zij een onwelluidend schaterend gelach aan, waarbij zij den mond wijd opensperren en u een blik gunnen in het afzichtelijke duistere hol, dat bij hen dienstdoet als mond.³¹⁶

De opvatting dat de inheemse bevolking van Indië moest worden ‘opgevoed’ en ontwikkeld was aan het eind van de zeventiger jaren gemeengoed geworden.

Abraham Kuyper, leider van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), had deze ‘voogdijgedachte’ die later bekend kwam te staan als ethische politiek, als eerste in zijn partijprogramma opgenomen.³¹⁷

---

³¹³ Mulder, brief no 30, 7 april 1877.

³¹⁴ Nellie, dagboeken, 16 april 1883.

³¹⁵ Bianca Roemaat, ‘Het gevoel van vreemdelingschap is niet weg te redeneren’: Nellie van Kol (1851-1930) in Nederlands-Indië, *Het Verleden Tijd Schrift, Vakgroep Economische en Sociale Geschiedenis*, vol. 12 (1994), afl. 1, p. 16-20, aldaar p. 19.

³¹⁶ Nellie, *Brieven aan Minette*, p. 29.

³¹⁷ Van den Doel, *Het Rijk van Insulinde*, p. 153, 154.

Het was volgens Marie een gebrek dat de Indische kinderen geen schoolboeken hadden die refereerden aan hun eigen leefwereld: ‘Dat de leerboeken en leermiddelen bijna alle dezelfde zijn, die op de Europeesche scholen gebruikt worden, is een euvel.’³¹⁸ Indische kinderliteratuur was nodig om de opvoeding van de Indische jeugd te verbeteren: ‘Het uitgebreid en verbeterd volksonderwijs zal er zeker veel toe bijdragen om het Hollandsch der kleurlingen en ook dat van vele Creolen te zuiveren en te kuischen; maar het onderwijs alléén kan niet alles doen, en het mist hier den machtigen steun eener eigene kinderliteratuur.’³¹⁹ Zelf publiceerde ze in 1883 de bundel *Bloemensprookjes* waarin - om herkenning te bieden - exotische bloemen zoals die in Indië bloeiden een hoofdrol speelden. Ze zette de *Indische Kinder Courant* op, een wekelijks verschijnende krant met verhalen voor de Indische jeugd. Ze wilde graag haar baan als gouvernante opzeggen om zich helemaal aan het schrijven te kunnen wijden. In antwoord op een journalist die de *Kinder Courant* aanpreef, schreef ze dat ze als schrijfster mogelijkheden zag een zinnige bijdrage aan de samenleving te bieden door haar zedelijke invloed te doen gelden:

Ik dank er (=uw warme aanbeveling, HB) u vriendelijk voor en hoop dat ze den invloed mag hebben, dien u beoogt, want op de K.C. bouw ik mijn geheele toekomst. Zij moet in de eerste plaats het zedelijk levensdoel worden waarnaar ik reeds lang in den blinde heb rondgetast; maar ook zoo mogelijk een middel om onafhankelijk van het onderwijs te bestaan en mij geheel aan de letteren te kunnen wijden. – Steun en sympathie zijn mij dus in alle opzichten gewenscht.³²⁰

Door de combinatie van werk en schrijverschap kwam ze nauwelijks aan lezen toe, dat stoorde haar zozeer dat ze zich afvroeg of ze wel recht op schrijven had. Tot haar eigen verbazing en verrukking zat haar hoofd opeens vol verhalen:

Maar ik heb toch niet zooveel gedaan als ik doen wou. Van Heusd, Hoekstra, Göthe, Schiller, Shakespeare, Oeklen schläger, Euripides, Homerus, Virgilius - zij allen vragen mij, waarom ik hen niet lees? (...) Vele sprookjes vragen mij waarom ik hen niet opschrijf; vele schimmen waarom ik hen geen gestalte geef, vele gedachten waarom ik hen niet uitwerk en opschrijf? Als ik in bed lig, te moe om te zien of te schrijven, gaan er hele opstellen door mijn hoofd. (...) 't Is toch zonderling! Waar haal ik opeens de helderheid en den rijkdom vandaan?³²¹

Het succes van de brieven in het *Soerabaiasch Handelsblad* (vanaf 1881) en de *Kinder Courant* (vanaf 1882) maakten Marie bewust van haar talent. Ze was trots op de manier waarop ze zich ontwikkeld had, te meer omdat ze het allemaal zelf

---

³¹⁸ Nellie, *Brieven aan Minette*, p. 121.

³¹⁹ Nellie, *Brieven aan Minette*, p. 121.

³²⁰ Nellie, dagboeken, 15 april 1883.

³²¹ Nellie, dagboeken, 29 april 1883.

had moeten doen. Na het herlezen van een gedicht dat ze als jonge vrouw geschreven had voor het afscheid van Ds. van Andel schreef ze: ‘’t Is mooi, al zeg ik het zelf! Mooi voor iemand van 21 jaar, die nooit in geletterde kringen had verkeerd, die met niemand over kunst en letteren spreken kan (...) I am a self-made woman! Dat is mijn trots!’³²² Toch zat haar ook juist dit dwars. Hoeveel beter zou ze zich niet ontwikkeld hebben als haar omstandigheden gunstiger waren geweest? Als haar ouders haar beter begrepen en meer gestimuleerd hadden? Als ze onderwijs had mogen volgen op een manier die haar aansprak? Als ze niet had hoeven lesgeven?

Ik las zoeven de eerste regelen van De Genestets levensbeschrijving door Prof. Tiele. Welk een leven! Mij dunkt, onder zulke omstandigheden moet het voor iemand van aanleg al zéér gemakkelijk zijn, een groot man te worden. Wat zou er, onder dergelijke omstandigheden van mij geworden zijn? Met een hartstochtelijk karakter zat ik levenslang tusschen verwenschte schoolmuren, gebannen onder menschen die kleine laagheden beter verstonden dan groote ondeugden, met een geest, die op adelaarsvleugelen de zon tegemoet had mogen vliegen, moest ik stilzitten en luisteren naar het oehoe! van uilen en het gebrom van roerdompen; met een hart geneigd tot hondentrouw, bleef ik alleen: honden streelt men, legt men de hand op den kop, - ik ken geen liefkozing! Met dorst naar hoogere kennis moest ik de kindertjes het ABC leeren. Ik heb lust het uit te gillen van wanhoop en bitterheid! Wat had ik kunnen worden?!³²³

Hoeveel beter zou ze niet geschreven hebben wanneer zij iemand had gehad om lief te hebben?

O bitter bestaan van een begaafde, doch eenzame vrouw! Ik ken al de hartstochten die er verbonden kan zijn aan een dichterlijke natuur, maar als een non moet ik mijn weg gaan, zedig en bedaard. (...) Ik moet mij groot houden voor de menschen en al wat ik schrijf zou veel meer den stempel van echtheid dragen, indien mijn bestaan niet zo ruw in tegenspraak was met mijn natuur.³²⁴

Deze hartenkreet uitte Marie op 17 april 1883. Nog dezelfde maand viel een brief van Henri van Kol op haar deurmat, hij zou haar leven een andere wending geven.

Samenvattend: Marie Porreij is opgegroeid in een Nerderlands-hervormd gezin in het overwegend rooms-katholieke Den Bosch. Het christelijk geloof lag stevig verankerd in het leven van haar vader en dus ongetwijfeld ook in haar opvoeding. David Porreij geloofde in een almachtig God, had een sterk zondebesef, maar eveneens een groot vertrouwen in Gods genade. Op de kostschool ontdekte Marie

---

³²² Nellie, dagboeken, 17 april 1883.

³²³ Nellie, dagboeken, 17 april 1883.

³²⁴ Nellie, dagboeken, 17 april 1883.

dat juist veel christenen om de meest dubieuze redenen oorlogen hebben gevoerd. Ze vond het absurd dat haar geleerd werd daar de hand van God in te zien. Wat ze graag had willen leren was het verhaal van de zoekende mensheid. Als onderwijzeres ging ze regelmatig naar de kerk. Bij de Evangelische Broedergemeente in Gnadau kon ze, in ieder geval achteraf, de combinatie van vroomheid en enkel het dogma van de verzoeningsleer waarderen.

De vriendschap met Gerrit Jan Mulder heeft Marie gevormd. Hij gaf haar de kans zich intellectueel te ontwikkelen. Zijn platonische visie op de mens, maar ook zijn streven naar de morele volmaaktheid van de mensheid waarbij Christus gold als het grote voorbeeld, heeft zij van hem overgenomen. Dat het mogelijk zou zijn om nog contact te hebben met vrienden die overleden zijn, is ook een overtuiging van Mulder die, zo zal later blijken, bij Marie heeft postgevat. Tijdens haar eerste jaren in Indië leed Marie onder het alleen zijn. Ze meende als vrouw pas haar bestemming gevonden te hebben wanneer ze man en kinderen had. Tegelijk worstelde ze met ambities die verder reikten dan ze maatschappelijk voor een vrouw geaccepteerd waren. Mulder vond dat ze haar roeping moest volgen, ze kon een grote bijdrage leveren aan de zedelijke vooruitgang van de mensheid. Daartoe zag Marie aanvankelijk alleen mogelijkheden in opvoeding en onderwijs. Toen ze eenmaal erkenning vond voor haar schrijverstalent, ging ze dit beschouwen als haar zedelijke bijdrage. Door haar inzet voor de kinderliteratuur in Indië vervulde ze haar zedelijke plicht; ze hielp de Indische beschaving naar een hoger plan.

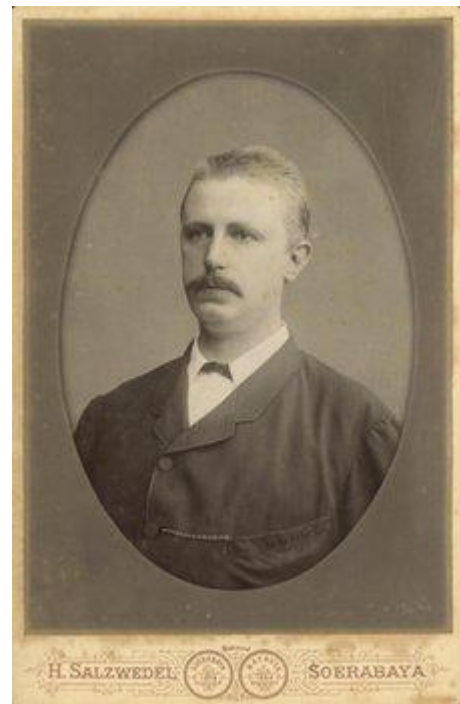
Mulder spoorde Marie aan een persoonlijke relatie met God te onderhouden. Of ze dat werkelijk deed, blijft de vraag. Ze had moeite in een persoonlijke, transcendente God te geloven, ze was er eerder van overtuigd dat God in de mensen zelf aanwezig was. Telkens weer had ze volgens Mulder te hoge verwachtingen van mensen; hij benadrukte dat ze het heil niet van hen moest verwachten, maar van God. Moeite had ze met de strenge kant van Jezus, Mulder hield haar voor dat Hij ook vrolijk en liefdevol moet zijn geweest. Hoewel Marie erg verlangde naar vriendschap zocht ze geen vrienden; ze meende dat God haar die zou geven. Marie las wel in de bijbel, maar de gewoonte om 's avonds te bidden had ze niet meer. Ze las wel graag de boeken van voormalig dominee en journalist Busken Huet. Soms vreesde ze straf voor het verzuimen van haar zedelijke plicht.

Hoofdstuk 3 Gegrepen door het socialisme (1883-1900)

Als Nellie in 1883 met Henri in het huwelijk treedt, verdwijnt de vanzelfsprekendheid om te leven vanuit een christelijke levensovertuiging. Nellie wordt een overtuigd socialiste; ze schrijft voor talloze socialistische bladen en wordt actief in feministisch-socialistische organisaties. Haar zoons worden genoemd naar socialistische voormannen als Karl Marx en Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Heeft Nellie het christelijk geloof dan volledig achter zich gelaten? Ontwikkelt ze nieuwe vormen van spiritualiteit? En zo ja, is er sprake van enige continuïteit? Of blijft Nellie het christelijk geloof wel degelijk trouw? En hoe weet ze dit dan te verenigen met haar socialistische overtuigingen?

3.1 Verbintenis met Henri van Kol en het socialisme

In fictieve brieven beschreef Nellie haar indrukken van Indië, van de natuur en van de mensen in een geheel eigen, openhartige stijl. Deze artikelen van Nellie in het *Soerabaia's Handelsblad* hadden Henri van Kol plezier gedaan en geraakt.³²⁵ Henri van Kol was hoogstwaarschijnlijk de eerste (actieve) socialist in Nederlands-Indië.³²⁶ Vermoedelijk herkende hij zich in Nellies werk, want hun visies op Indië vertoonden grote overeenkomsten. Beiden zagen hoe ongelijkwaardig de Javanen en Europeanen met elkaar omgingen. Beiden meenden dat

Henri van Kol, circa 1880.
Collectie IISG © Salzwedel

³²⁵ Nellie, dagboeken, 2 mei 1883.

³²⁶ Schrevel, 'Links Kolonialisme', http://www.sp.nl/nieuws/spanning/200801/rijke_rote_leven.shtml, 30 september 2009.

de Indische cultuur op een lager peil stond dan de Nederlandse en dat Nederland daarmee de taak had Indië te helpen in haar ontwikkeling. Beiden veroordeelden de uitbuiting, het gegeven dat vele Europeanen Javanen behandelden als slaven. En beiden wilden ze zich inzetten voor een betere samenleving. Henri was het niet met alles eens wat Nellie schreef; dit was voor hem aanleiding geweest Nellie zijn *Christendom en Socialisme* toe te sturen.³²⁷ *Christendom en Socialisme*, zijn eerste boek, was een uitvloeisel van een debat dat hij in 1880 in de sociëteit te Djember op Java met de anti-socialistische zendeling Isaac Esser hield.³²⁸ Hij droeg het geschrift op aan zijn moeder; wanneer het blijk zou geven van naastenliefde dan was dat te danken aan haar, aldus het opschrift.³²⁹ Kernvraag in het boek is of het socialisme en het christendom verenigbaar zijn zodat ze samen de wereldproblemen zouden kunnen oplossen. Henri heeft vele lezingen gehouden over *Christendom en Socialisme*, kennelijk had hij bij velen de belangstelling weten op te wekken.³³⁰

In Henri's ogen waren de overeenkomsten tussen de eerste christenen en de socialisten van zijn tijd opvallend. Zoals de eerste christenen alles opgaven en op reis gingen om het evangelie te verkondigen, zo trokken de socialisten de wereld rond om het socialisme te verkondigen en offerden daar alles voor op. De socialisten werden geregeld beschimpt en bekogeld met stenen, Jezus en zijn apostelen zouden volgens hem nu evenmin warm worden onthaald.³³¹ Maar de Kerk van zijn tijd verkwanselde in zijn optiek haar taak om op te komen voor de zwakkeren. Zij had de solidariteit met de zwakkeren, het elan en de daadkracht die de eerste christenen nog wel hadden gehad, verloren. De Kerk gebruikte al eeuwenlang haar macht slechts voor eigen belang: 'Sedert eeuwen gebruikt dan ook de Christen Kerk den naam van God, om hare heerschzucht te bevredigen, haar eigen belang te behartigen.'³³² De Kerk bleek niet geïnteresseerd te zijn in

---

³²⁷ 'Niet al het geschrevene kan ik echter toestemmen. Dit is mogelijk reeds gebleken uit het boekje dat ik (Rienzi) u, door tusschenkomst van den heer Uilkens, vóór eenige weken heb toegezonden.' Uit: Nellie, dagboeken, 2 mei 1883.

³²⁸ Van 't Veer, *Geen blad voor de mond*, p. 194 en Welcker, 'Kol, Hendrikus Hubertus van', www.iisg.nl 26 oktober 2009.

³²⁹ Henri van Kol, *Christendom en Socialisme*, 's-Gravenhage 1882, p. 44.

³³⁰ Van 't Veer, *Geen blad voor de mond*, p. 193.

³³¹ 'Indien thans Jezus eens met zijne apostelen op de wereld verscheen, welk hard lot zou hen beschoren zijn!' Van Kol, *Christendom en Socialisme*, 's-Gravenhage 1882, p. 45.

³³² Van Kol, *Christendom en Socialisme*, p. 69.

het welzijn van de mensen, maar slechts in de bloei van het instituut zelf.³³³ Wel was de interesse voor de arbeider van katholieke zijde groter dan van protestantse zijde. Want hoewel slechts een enkele bisschop priesters aanspoorde belangstelling te hebben voor de arbeiders, hoefde er van bovenaf maar een seintje te komen en de machinerie trad in werking. Bovendien stonden kapelanen dichter bij de gewone man dan de geleerde dominee; ze kwamen zelf dikwijls uit het volk. Zo waren er in Duitsland talrijke katholieke arbeidersverenigingen, terwijl deze bij de protestanten zeldzaam waren, aldus Henri.³³⁴

Grote veranderingen, zoals eerlijkere maatschappelijke verhoudingen, moeten volgens Henri bewerkstelligd worden door het volk; het christendom is zelf ontstaan uit het volk: ‘Het is niet aan de grooten en machtigen der aarde, maar steeds aan de onderste klassen van het volk, dat de menschheid in gewichtige tijdperken hare redding verschuldigd is. Zoo heeft het Christendom zijn ontstaan te danken aan het plebs der steden en dorpen van Galilea!’³³⁵ En ditzelfde volk zou gaan twijfelen aan de goede wil van de leiders van de Kerk wanneer deze de socialisten die voor hen opkwamen zouden tegenwerken: ‘Dat de Kerk meer en meer alle vertrouwen en alle achting verliest, is de straf voor haar niets-doen, of liever voor haar tegenstand aan allen, die verbetering wenschten te brengen in het lot der lijdende klasse.’³³⁶ De geestelijke zou door zijn opdracht tot naastenliefde bij uitstek de vertegenwoordiger van het zuivere socialisme moeten zijn.³³⁷ Als de Kerk zich richt op de menselijke kant van haar leer, de mensen aanzet elkaar lief te hebben en als de Kerk zich inzet voor onderlinge gelijkheid, dan is het socialisme verenigbaar met de Kerk:

Is dit socialisme vereenigbaar met ’t Christendom?

Ja! Zoo de Christen-Kerk in deze zaak weet af te scheiden wat hare leer bovennatuurlijks bevat, van ’t zuiver menschelijke; wanneer zij zorg draagt dat *allen broeders* zijn, en dat *zij liefde hebben onder elkander*.

---

³³³ ‘Onverschillig voor het welzijn der menschheid, hebben zij, wat er goeds en edels was in Christus leer misvormd en vervalscht, om den bloei der kerk te bevorderen.’ Van Kol, *Christendom en Socialisme*, p. 69.

³³⁴ Van Kol, *Christendom en Socialisme*, p. 57, 58.

³³⁵ Van Kol, *Christendom en Socialisme*, p. 48.

³³⁶ Van Kol, *Christendom en Socialisme*, p. 54.

³³⁷ ‘Ach! Waarom werden steeds uitsluitend de belangen der kerk behartigd, doch zoo zelden gehoor gegeven aan die schoone lessen eener reine menschenliefde, die ons uit sommige verzen van het Evangelie tegenklinken? Waarom blijkt het geen waarheid te zijn, wat von Scheel beweerde: ‘Dat de geestelijke de aangewezen vertegenwoordiger is van het zuivere socialisme.’ Uit: Van Kol, *Christendom en Socialisme*, p. 72.

Neen! Wanneer de Kerk niet méér belangstelling toont in het geluk hier op aarde, *wanneer zij niet onafhankelijk van de dogma, die men aanneemt of verwerpt*, haar steun verleent aan allen, die een eind willen maken aan de maatschappelijke wanverhoudingen, die verbetering willen brengen in 't onbillijk lot der onterfden.³³⁸

Henri is ervan overtuigd dat een verzoening tussen christendom en socialisme mogelijk is. Hij roept de Kerk op zich te scharen aan de zijde van de socialisten.³³⁹ Maar de toekomst van het socialisme is niet afhankelijk van die keuze. Het socialisme zal zijn doel toch wel bereiken, met of zonder christendom. Het christendom zal alleen blijven bestaan als het een sociaal christendom wordt aldus Henri van Kol.³⁴⁰

In *Christendom en Socialisme* gaf Henri aan zelf geen hulp van God te verwachten als het gaat om sociale gerechtigheid: 'Geef ons heden ons dagelijksch brood,' bidt de arbeider en welk antwoord komt van boven? (...) Is God gevoelloos? De werkman bidt, doch verhongert, terwijl hij aan 't bidden is. God helpt niet!'³⁴¹ Henri geloofde niet (meer) in God, maar begrijpend wat het voor Nellie betekende zei hij tegen haar te kunnen geloven: 'Ik geloof eigenlijk niet, maar uit liefde, zou ik kunnen geloven!'³⁴² Nog tijdens de eerste ontmoeting verloofden zij zich en besloten ze te trouwen. Wel verbazingwekkend, want Henri zei later eigenlijk niet te geloven in het huwelijk.³⁴³ Gelijk werd besloten dat een inzegening in de kerk niet bij de trouwplechtigheid zou horen: 'Op dien tocht (eerste ontmoeting en verloving, HB) werd ook besloten, dat wij niet kerkelijk zouden trouwen.'³⁴⁴ De volgende morgen ontmoetten ze elkaar weer en spraken voornamelijk over het socialisme. Henri hoopte Marie te winnen voor het socialisme: 'Het hoofdonderwerp van gesprek dien morgen was het Socialisme. H. hoopte van mij "een klein socialistje" te maken.'³⁴⁵

Nellie leek geheel en al verzoend met het gegeven dat Henri afscheid had genomen van het christelijk geloof. Ze was blij dat Henri zich inzette voor 'hetgeen recht is' en wilde hem daarin steunen, ook al zou hij er zelf aan ten onder gaan: 'Zoo lang hij strijdt voor hetgeen recht is, zal ik hem ter zijde staan en

---

³³⁸ Van Kol, *Christendom en Socialisme*, p. 89, 90.

³³⁹ Van Kol, *Christendom en Socialisme*, p. 96.

³⁴⁰ Van Kol, *Christendom en Socialisme*, p. 99.

³⁴¹ Van Kol, *Christendom en Socialisme*, p. 82.

³⁴² Nellie, dagboeken, 10 februari 1884.

³⁴³ 'Hij vertrouwde mij toe dat hij eigenlijk tegen het huwelijk was.' Nellie, dagboeken, 13 februari 1884.

³⁴⁴ Nellie, dagboeken, 10 februari 1884.

³⁴⁵ Nellie, dagboeken, 13 februari 1884.

steunen. Als het noodig is zal ik zelf hem ter strijde zenden, - al wist ik vooraf, dat het slagveld zijn sterfbed worden zou.³⁴⁶ Toch speet het haar bijna een jaar later nog dat Henri niet in de kerk wilde trouwen: ‘Nog doet het mij leed, dat geen predikant een hartelijk ernstig woord tot ons sprak; - maar dat kon niet zijn.’³⁴⁷ Of Nellie nog in de kerk kwam na haar verbintenis met Henri, schrijft ze niet, wel hield ze contact met mensen die ze via de kerk kende: ‘Henri moest weg. Ik bleef bij Ds. v. S., dien ik, even als zijn vrouw, in het huiselijk leven hoog heb leren schatten.’³⁴⁸

Het huwelijk werd op 27 juli 1883 voltrokken. Marie Porreij zou voortaan als Nellie van Kol door het leven gaan. Hoe ingrijpend deze gebeurtenis haar leven veranderde, is op te maken uit de volgende passage uit *Schetsen en Fragmenten* (1886): ‘In het “land der vreemdelingschap” vond ik een eigen tehuis en in de plaats van het zeldzame genot der natuur trad blijvend huiselijk geluk.’³⁴⁹ Fia Dieteren stelt dit citaat centraal in haar artikel ‘Een eigen tehuis in het land der vreemdelingschap, Privé en openbaar in het leven van Nellie van Kol’.³⁵⁰ Door de woorden ‘in plaats van’ te gebruiken, bracht Marie een rigoureuze scheiding aan tussen haar leven voor en tijdens haar huwelijk. Dit huwelijk bracht met zich mee dat er geen tijd overbleef om bergtochten te maken zoals ze voor haar huwelijk deed. De zeldzame, kortstondige momenten dat ze genoot van de natuur werden vervangen door blijvend huiselijk geluk:

Hoe alomvattend de scheiding tussen het leven als ongehuwde vrouw en het bestaan als gehuwde vrouw voor haar was, blijkt uit het feit dat Nellie deze activiteiten niet alleen in activiteit en ruimte (reizen in de natuur versus werken in huis) maar ook in emoties (genot versus geluk) en de intensiteit daarvan (zeldzaam versus blijvend) tot uitdrukking bracht.³⁵¹

Dieteren wijst er terecht op dat ‘het land der vreemdelingschap’ waarin Marie zegt een eigen tehuis gevonden te hebben, niet alleen moet worden opgevat als een verwijzing naar haar bestaan als Europese vrouw in een Aziatisch land. Door haar bekendheid met de bijbel mag verondersteld worden dat Nellie bewust deze bijbelse uitdrukking gebruikte. ‘Het land der vreemdelingschap’ duidt de gehele

---

³⁴⁶ Nellie, dagboeken, 13 februari 1884.

³⁴⁷ Nellie, dagboeken, 10 april 1884.

³⁴⁸ Nellie, dagboeken, 6 april 1884.

³⁴⁹ Nellie, *Schetsen en fragmenten*, Leiden 1886, p. 173.

³⁵⁰ Dieteren, ‘Een eigen tehuis in het land der vreemdelingschap. Privé en openbaar in het leven van Nellie van Kol’ in: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, vol. 9 (1988), p. 262-275.

³⁵¹ Dieteren, ‘Een eigen tehuis in het land der vreemdelingschap.’, p. 263.

wereld aan met de bijgedachte aan onderdrukking en vijandschap.³⁵² ‘Het land der vreemdelingschap’ is dan een metafoor voor het leven van Nellie voor haar huwelijk in Indië, ver van huis en zonder familie. In dit land van vreemdelingschap heeft ze een thuis gevonden.

Door het huwelijk met Henri had Marie, volgens Dieteren, een vervulling van haar bestaan als echtgenote gevonden. Vrouwen moesten gewoonlijk hun bestemming in de privésfeer zoeken, mannen in de publieke sfeer. Marie plaatste zich als ongehuwde vrouw met ambities in de openbare ruimte buiten de vrouwensfeer, waardoor het in haar optiek onmogelijk werd zich gelukkig te voelen als vrouw. Door haar huwelijk zou ze niet langer een buitenstaander zijn en zou ze zich gelukkig kunnen voelen als vrouw. Daarbij kwam dat Henri grote waardering had voor Marie als schrijfster, hij wilde graag dat ze haar schrijverschap voort zou zetten. Het moet in haar ogen een ideaal toekomstperspectief zijn geweest, te trouwen met een man die haar eveneens de ruimte zou bieden om te schrijven en studeren, aldus Dieteren.³⁵³ Henri had de schrijfster in Nellie lief, maar de praktijk was minder ideaal. Naar haar eigen zeggen kwam het, na haar trouwen, van schrijven bijna niet meer. Nellie was druk als secretaresse voor Henri, wat ze bovendien ook nuttiger vond. Maar nu ze niet veel meer schreef, erg alledaags werd, als huisvrouw verzaakte en ook nog eens teveel geld uitgaf, had ze het idee dat ze Henri in alle opzichten teleurstelde. Dat haar familie hem geld kostte, ervoer ze als vernederend en deed haar besluiten zo min mogelijk geld voor zichzelf te besteden:

Eens zei Henri – voor en kort na ons huwelijk dat het “huishouden doen” bijzaak was; hij had in mij hoofdzakelijk “de schrijfster” lief en hoopte, dat ik schrijfster zou blijven. En allengs, ben ik schrijfster- af geworden; ik heb er mij bij neergelegd om geheel in Henri op te gaan en zelf van ’t toneel te verdwijnen, ik vond, dat ik nuttiger was door Henri’s secretaresse te zijn, dan door zelf te schrijven. En intusschen ben ik een armzalige huishoudster gebleven, en Henri verwijt mij, dat ik veel geld vermors, en dat wij voor veel geld slecht leven. Nu heb ik voortaan altijd het idee, dat ik Henri in alle opzichten teleur stel: ik schrijf niet van betekenis; ik word erg alledaagsch en ik neem mijn plichten als huisvrouw slecht waar... Ik wou dat ik van den wind kon leven, zoodat althans mijn onderhoud geen cent kostte! Ik heb Henri geen fortuin aangebracht, mijn familie kost hem geld. (...) Het maakt, dat ik soms een gevoel van vernedering over mij heb, dat mij het leven vergalt. Henri mocht tenslotte denken dat ik hem om zijn geld heb getrouwd en tot degenen behoor die “goed riemen snijden van andermans leer”. Doch sedert 10 Aug. staat het bij mij vast, dat ik zoo min mogelijk voor mijzelf zal uitgeven en niet alleen nooit meer om iets vragen, wat ik trouwens zelden doe, maar het ook altijd zoo trachten in te richten, dat Henri geen onkosten voor mij heeft.³⁵⁴

---

³⁵² *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, Leiden, 1987, deel 23, kolom 405.

³⁵³ Dieteren, ‘Een eigen tehuis in het land der vreemdelingschap’, p.274.

³⁵⁴ Nellie, dagboeken, 12 augustus 1886.

Zowel Henri en Nellie ijverden voor een betere wereld, Henri een socialistische, Nellie een zedelijk christelijke. Ze discussieerden over hun idealen. Voor Nellie was het zedelijke element, het kiezen voor het moreel goede, in ieder idealisme onontbeerlijk. Henri meende dat een idealisme ook zonder zedelijkheid mogelijk was. Dit was het onderwerp van de enige ruzie die ze schijnen te hebben gehad in hun eerste huwelijksjaren: ‘Eéns hebben wij gekibbeld; Henri beweerde dat een onzedelijk idealisme mogelijk, ik, dat het onmogelijk was. Wij raakten in vuur en ik werd boos.’³⁵⁵ De overeenkomsten waren dus veel groter dan de verschillen.

Hoe dicht de socialistische idealen bij de christelijke lagen en hoezeer Henri zich daarvan bewust was, had hij al laten zien in zijn traktaat *Christendom en Socialisme*. In zijn boek *Onze Aarde zij een Paradijs* spreekt Henri zelfs in bijbelse taal over het socialisme: ‘Het socialisme zal allen redding brengen die belast en beladen zijn, het zal vrede brengen op aarde, hoop aan hen die wanhoopten.’³⁵⁶ Hij geeft begrippen uit het christendom een nieuwe, socialistische lading: ‘Het vuur der loutering zal het socialisme zijn. Van onzer aarde, die thans een hel van jammer is voor de meerderheid harer bewoners, wil het socialisme een Paradijs maken voor allen.’³⁵⁷

Dat Henri ijverde voor een betere wereld, wat ook Nellies christelijke ideaal was, maakte het voor haar gemakkelijker zijn andere route, die van het socialisme te aanvaarden. Wellicht verwachtte ze haar christelijk geloof tijdens haar huwelijk overeind te kunnen houden, ze kon immers contact blijven houden met haar christelijke vrienden. Maar Henri had zich voorgenomen van haar een ‘klein socialistje’ te maken. Daar zou hij zozeer in slagen dat ze al spoedig nog maar weinig tijd voor zichzelf overhield. Ze verzorgde de correspondentie van Henri, vertaalde voor hem en schreef in socialistische bladen. Op 2 april 1885 schreef ze: ‘Ander de hand ben ik ijverig socialiste geworden en werk goed mee aan den “Vooruit”. Ook voor ’t Soer. Hb. (*Soerabaia's Handelsblad*, HB) schreef ik weer eens een stukje gister. En ik help Henri zóó trouw met allerlei dingen, dat ik soms voor mijzelf geen tijd overhoud.’³⁵⁸

---

³⁵⁵ Nellie, dagboeken, 10 april 1884.

³⁵⁶ Henri van Kol, *Onze Aarde zij een Paradijs*, Gent 1896, p. 23.

³⁵⁷ Van Kol, *Onze Aarde zij een Paradijs*, p. 21.

³⁵⁸ Nellie, dagboeken, 2 april 1885.

3.2 Vriendschap met Ferdinand Domela Nieuwenhuis

Henri had Nellie voorgesteld aan zijn socialistische vrienden. Met sommigen raakte ze bevriend. Onder hen bevond zich Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Domela had, net als de Van Kols, een christelijke achtergrond. Hij was luthers predikant geweest. Hij had gestudeerd aan het luthers seminarium in Amsterdam waar zijn vader hoogleraar was. Zijn vader voelde zich aangetrokken tot de Groninger richting, dezelfde protestantse theologische stroming die we bij Mulder tegenkwamen. Binnen de Groninger Richting was veel aandacht voor de historische Jezus en werd de verzoeningsleer afgewezen. Domela ging in zijn afstudeerscriptie nog een stap verder; hij betoogde dat er geen noodzaak was om in God te geloven, maar wel om te leven als Jezus.³⁵⁹ Hij behoorde als predikant tot ‘de Modernen’, een theologische stroming die naar harmonie zocht tussen geloof en godsdienst enerzijds en de opkomende natuurwetenschappen anderzijds.³⁶⁰ Nellie, die gevormd was in het christelijk geloof door Gerrit Jan Mulder, moet de taal die Domela sprak vertrouwd in de oren hebben geklonken.

In 1879 brak Domela met de kerk, volgens Hille de Vries uit teleurstelling over haar passieve opstelling ten aanzien van het sociale vraagstuk.³⁶¹ Domela meende bovendien dat de kerk, tegen de geest van Jezus in, partij gekozen had voor de rijken en machtigen.³⁶² In zijn afscheidsrede zei Domela dat hij het vertrouwen in de kerk verloren had doordat zij niet de noodzakelijke bezieling en verandering in de maatschappij wist te brengen:

‘steeds leefde ik in de illusie, dat de kerk vervuld kan worden met nieuw leven, dat zij wederom de maatschappij, de samenleving kon bezielen, maar meer en meer heb ik ingezien, dat de kerk als zodanig niet in staat is die taak te aanvaarden, dat zij staat en steeds meer staan zal naast de maatschappij als een overblijfsel van het verleden zonder kracht en heerlijkheid, alleen door sleur en gewoonte een kwijnend bestaan voortslappende.’³⁶³

---

³⁵⁹ Elsbeth Etty, ‘De Jezus van het Nederlandse proletariaat’, *NRC Handelsblad*, 19 juni 1993.

³⁶⁰ Eric Henri Cossee, *Willem Muurling (1805-1882), een Groninger wordt modern*, afscheidsrede Rijksuniversiteit Groningen, 2 oktober 2009.

³⁶¹ Hille de Vries, ‘Domela Nieuwenhuis en de verhouding tussen kerk en maatschappij in de negentiende eeuw’ in eds: Frieswijk, Kalma, Kuiper (red.), *De Apostel van de Friese Arbeiders*, p. 44-60, aldaar p. 48, 49.

³⁶² De Vries, ‘Domela Nieuwenhuis’, p. 53.

³⁶³ Ferdinand Domela Nieuwenhuis, *Mijn afscheid van de kerk*, Haarlem 1879, p. 3.

Had Henri niet al eerder in zijn traktaat *Christendom en Socialisme* dezelfde teleurstelling in de kerk verwoord? Henri was eveneens van mening dat de kerk zich aan de armen niets gelegen liet liggen en dat zij de kant van de macht had gekozen. En ook hij had het christendom verruild voor het socialisme omdat hem dat een meer succesvolle route naar een betere samenleving leek. Ondanks Domela's breuk met de kerk, bleven onderwerpen die met bijbel en christendom te maken hebben, terugkeren in zijn toespraken en geschriften. Zo startte hij onmiddellijk na het neerleggen van zijn ambt, nog een lezingencyclus over figuren uit de bijbel en in artikelen in *Recht voor Allen* schaamde hij zich niet voor zijn bijbelkennis.³⁶⁴

Domela identificeerde zich graag met Jezus. Hij wilde Hem navolgen door sober te leven, zich totaal en belangeloos in te zetten voor het volk, mededogen te hebben voor de armen en door altijd kalm en standvastig te blijven.³⁶⁵ Met zijn lange haar en zijn baard leek hij op Hem. Dat hij vegetariër, geheelonthouder en niet-roker was, hielp om de vergelijking geloofwaardiger te maken.³⁶⁶ Jan Willem Stutje, die werkt aan een biografie over Ferdinand Domela Nieuwenhuis, meent dat hij 'een bijna mystiek bezwerende verschijning' was.³⁶⁷ Daar kwam bij dat dit imago ook deels gemaakt werd door de massa die hem aanbad. Hij genoot een ongekende populariteit in de onderste lagen van de bevolking. Deze mensen zagen graag een Jezusfiguur in hem, ze dichtten hem bijzondere krachten toe: 'Mensen huilden bij zijn aanblik, wrongen zich in bochten om hem aan te raken; ze noemden hem 'meester' en 'vader'.³⁶⁸ Veel Friezen noemden hem zelfs hoopvol 'us ferlosser'.³⁶⁹ Domela liet zich de verering welgevallen, zo meent Meyers. Misschien wilde hij de religieuze sfeer niet bederven en vond hij zijn introverte houding voldoende afweer.³⁷⁰

Nellie deed een beroep op Domela's fascinatie voor Jezus toen ze zich stoorde aan de verruwing van het taalgebruik in *Recht voor Allen* tijdens zijn gevangenschap. In navolging van Van Heusde, een van de grote leermeesters van

---

³⁶⁴ De Vries, 'Domela Nieuwenhuis', p. 46, 47.

³⁶⁵ Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, p. 157, 158.

³⁶⁶ De Vries, 'Domela Nieuwenhuis', p. 53.

³⁶⁷ Jan Willem Stutje, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) Revolte en melancholie. Romantiek in Domela's kritiek op de moderniteit', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, vol. 5 (2008), afl. 2, pag. 3-27, aldaar p. 7, 8.

³⁶⁸ Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, p. 158.

³⁶⁹ Frieswijk, Kalma, Kuiper, *De Apostel van de Friese Arbeiders*, p. 7.

³⁷⁰ Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, p. 158.

Mulder, beschouwde Nellie Christus als voorbeeld van morele volmaaktheid; de mens had de taak Christus zo goed mogelijk na te volgen. Vandaar dat Nellie zich niet kon voorstellen dat Domela grove taal goedkeurde: ‘daartoe dweept gij te zeer met de figuur van Christus’.³⁷¹ Voor Domela was Jezus veeleer de volmaakte socialist. In 1873 verklaarde hij in een preek dat Jezus, wanneer hij in zijn tijd had geleefd, een arbeider zou zijn geweest, wonend ‘in de volkswijken temidden van ruwe, onbeschaafde mensen’.³⁷² Domela zag Christus niet als een verlosser. Hij was ervan overtuigd dat alleen de arbeiders zichzelf konden bevrijden.³⁷³ De enige maatstaf voor het menselijk handelen was volgens Domela het menselijk geweten. Zijn streven was een menswaardig bestaan voor eenieder. Nellie geloofde in de opvoedende kracht van het socialisme, meende dat het socialisme het innerlijk van de mens verbeterde en zo een rechtvaardigere wereld zou bewerkstelligen. Domela verwachtte meer van de vereniging van krachten van de arbeiders.

Domela had het in de jaren ’70 en ’80 zowel privé als politiek zwaar te verduren. Hij verloor drie echtgenotes en zes kinderen, hij moest een jaar de gevangenis in en als eerste socialist in de Tweede Kamer werd hij door de anderen met de nek aangekeken. Het leed wat hem overkwam, wist hij te ‘exploiteren’. Geregeld citeerde hij Jezus, waardoor hij zijn lijden koppelde aan het lijden van Jezus. Zo zei hij ter afscheid van zijn socialistische vrienden in het Volkspark in Amsterdam: ‘Weent niet om mij, maar over uzelf en uwe kinderen.’³⁷⁴ Voor zijn vijanden was zijn Jesuslook en zijn identificatie met Jezus een dankbaar thema om hem belachelijk te maken. Veel vrouwen echter waardeerden hem als denker en leraar, als pacifist en als strijder, en een enkele ook als inspirator van het feminisme.³⁷⁵ Zij leefden mee met zijn wel en wee, zo ook Nellie. Op 15 juli 1888 had Nellie in de krant gelezen dat Domela bij zijn installatie als Tweede Kamerlid, gewond was geraakt. Ze schreef Henri:

Ventlief, wat een treurmare las ik in de courant! Zij hebben Domela Nieuwenhuis met een degen verwond. Dien martelaar wordt nu ook niets geschonken (...) Indien iemand, dan verdient *hij* als een heilige vereerd te worden. Ware Nederland in het bezit van een Siberië of was de doodstraf nog niet afgeschaft, dan werd zelfs de smartelijke verbanning of de dood aan het schandhout hem

---

³⁷¹ Dieteren, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen’, p. 35.

³⁷² De Vries, ‘Domela Nieuwenhuis’, p. 47.

³⁷³ Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, p. 157.

³⁷⁴ Meyers, *Domela, een hemel op aarde*, p. 157.

³⁷⁵ Dieteren, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen’, p. 30, 31.

niet bespaard! Laten wij hopen dat de wond althans niet gevaarlijk is, in dat geval zal zij *in de gevolgen* wellicht goed zijn!³⁷⁶

Enkele dagen later bleek dat Domela de degen had gekregen, het maakte deel uit van zijn Tweede Kamerkostuum. Het gerucht van de verwonding met de degen paste bij het beeld dat vele socialisten van Domela hadden, namelijk dat van een martelaar. Dat zijn toetreding tot de Tweede Kamer zonder slag of stoot was verlopen, lag niet in de lijn der verwachting.³⁷⁷ Misschien wel juist omdat hij een vergelijkbare christelijke achtergrond had en privé soortgelijke nare gebeurtenissen te verwerken had gekregen, luchtte Nellie haar hart in haar brieven aan hem. Ze vertelde hem over haar armoedige jeugd, haar halfzusje en over een aanranding toen ze acht jaar was.³⁷⁸ Zo was Ferdinand Domela Nieuwenhuis voor Nellie een vertrouwenspersoon geworden.

Behalve vertrouwenspersoon was Domela een voorbeeldfiguur voor Nellie. Dat socialist zijn meer betekende dan strijden voor de arbeiders, maar om een nieuwe levensstijl vroeg, nam ze van Domela over. In navolging van hem werd ze vegetariër, geheelonthouder en anti-militairistisch. Domela werd vegetariër in een tijd dat dat in Nederland nog nieuw was. Al in 1876 kwam hij in aanraking met Eduard Baltzer, net als hij vrijzinnig predikant en oprichter van het tijdschrift *Vegetarische Warte*. In 1878, hetzelfde jaar waarin hij verklaarde socialist te zijn, werd hij vegetariër. Een vleesloos menu hoorde bij zijn invulling van het socialisme. Alleen uit zelfbehoud was een mens gerechtigd een ander wezen te doden.³⁷⁹ Nellie is later eveneens vegetariër geworden, het kan bijna niet anders dan dat ze dit van Domela heeft overgenomen. Aan haar zoontje van vier legde ze uit dat ze nu ‘slim’ waren geworden:

Bij mijn jongen, die weldra vijf jaar wezen zal, liggen de begrippen van tijd en volgorde nog in de meest volmaakte verwarring. Hij noemt gisteren morgen en heeft van al wat in de toekomst ligt geen andere dan hoogst vage voorstellingen. Eerst sinds eenige maanden heeft hij in zijn geschiedenis een jaar vastgesteld en dit wordt aangegeven door het verdwijnen van het vlees van onze tafel. Al wat voor hem in het verre verleden ligt behoort tot den tijd “toen wij nog dom waren”, d.w.z. “toen wij nog vlees aten”; al het meer nabij liggende tot het tijdperk “toen wij al slim waren”, d.w.z. toen wij geen vlees meer aten.³⁸⁰

---

³⁷⁶ Brief van Nellie aan Henri, overgenomen uit: F. Dieteren, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen’, p. 29.

³⁷⁷ Dieteren, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen’, p. 29.

³⁷⁸ Brief van Nellie aan Ferdinand Domela Nieuwenhuis, 7 januari 1888 en 2 september 1890, Dieteren, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen’, p. 35.

³⁷⁹ Dirk-Jan Verdonk, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis: dominee, socialist, anarchist, vegetariër’, *Leven: tweemaandelijks tijdschrift over vegetarisch eten*, afl. 2 (mrt/apr 2002), p. 29.

³⁸⁰ Nellie, ‘Bébé jukt’, p.84.

Bij de socialistische levensstijl hoorde voor Domela ook het afzweren van drank, ook dit nam Nellie over. Speciaal voor het Nationaal Congres voor Geheelonthouding, gehouden te Utrecht op 6 en 7 november 1896, schreef Nellie ‘Sociaal-Democratie en Onthouding’, een redevoering vermoedelijk daar door haar gehouden.³⁸¹ Nellie maakte zich boos om al het geld dat aan drank werd besteed. Drank bracht alleen maar ellende, terwijl er met dat geld zoveel goeds kon worden gedaan:

Waar het Nederlandsche Volk, te samen gerekend, 75 miljoen 's jaars uitgeeft aan brood en 25 miljoen aan verwarming, daar besteedt het 89 miljoen aan drank. Negen-en-tachtig miljoen aan iets, dat even overtollig is als de weelde in kleding en huisraad, maar oneindig schadelijker dan deze voor de gezondheid der individuen en het geluk hunner nakomelingen. Verbeeld u deze 89 miljoen beschikbaar gesteld voor nuttige doeleinden! Voor de ontginning van heidegronden en de drooglegging van poelen; voor volksscholen met voeding en kleding; voor luchtige, aangename verblijven ten gebuike van de invaliden van den arbeid of van afgetobde vrouwen met ziekelijke kleinen, - wat een perspectief van blijden arbeid, van lachenden jeugd, van rust voor zieken en vermoeiden, waar wij thans niets van zien dan hopelooze ellende, chronischen honger, jammer en verdriet zonder einde!³⁸²

‘Alle krachten moeten samenwerken’ in de strijd tegen drankmisbruik; het socialisme en de beweging van geheelonthouders vullen elkaar daarin goed aan, want waar het socialisme invloed krijgt, verdwijnt het drankprobleem:

Geen geheel-onthouder zal ontkennen, dat de sociaal-democraten machtige bondgenooten zijn in zijn strijd, zonder daarom nog leden hunner bond te wezen. Waar het socialisme verschijnt, daar verdwijnt, althans voor een groot deel, de dronkenschap. De proletariër die leest, denkt, redevoeringen aanhoort of houdt, drinkt of niet meer of zeer matig; de proletariër, die hopen uitziet naar en ijverig medewerkt tot de komst van het Koninkrijk der Sociale Rechtvaardigheid, heeft er geen behoefte meer aan zich te bedwelmen om zijn ellende te vergeten. (...) Helderdenkende socialisten voeren dan ook, op zedelijke en wetenschappelijke gronden, een specialen kruistocht vóór de geheel-onthouding, naast hun werken voor radicale hervorming. Want benevens het noodlot der omstandigheden, erkennen zij ook de macht van den vrijen wil en de waare der zedelijke volmaking van binnen naar buiten.³⁸³

Ferdinand Domela Nieuwenhuis keurde geweld af. Ook dat sprak Nellie aan. In *De Vrouw* schreef Nellie het antimilitaristische artikel ‘Als het kindje komt...’ waarin ze de vreugde rond de geboorte van een kind verbond met de zinloosheid van het omkomen van soldaten in oorlogsgeweld. Ze verzette zich tegen het romantische beeld van soldaten die uit vaderlandsliefde een heldendood sterven. De meeste mannen waren niet soldaat geworden uit overtuiging, maar gedwongen

---

³⁸¹ Nellie, ‘Sociaal-Democratie en Onthouding’, St. Anna-parochie, 1896, p. 1-7.

³⁸² Nellie, ‘Sociaal-Democratie en Onthouding’, p. 1, 2.

³⁸³ Nellie, ‘Sociaal-Democratie en Onthouding’, p. 6, 7.

door loting.³⁸⁴ Nellie verafschuwde dan ook de loting. Ze vond oorlogen een ‘gemors met geld en levens’, geld en mensen konden zoveel nuttiger worden ingezet: ‘Waarom kanonnen en geweren niet omgesmeed tot ploegscharen en spaden, tot stoomschepen en locomotieven?’³⁸⁵

Fia Dieteren meent dat Domela de stap van Nellie naar de socialistische wereld kleiner maakte door ‘het religieuze elan’ dat hij de vroege socialistische beweging gaf.³⁸⁶ De vraag rijst wat Dieteren bedoelt met deze term. Domela wees godsdienst niet af zoals Marx die vond dat godsdienst de mens een onjuist bewustzijn en valse troost bood. In zijn vroege politieke jaren gaf Domela het christelijk geloof een socialistische invulling, maar het socialisme van Domela was geen christelijk socialisme. Wel deden zijn toespraken denken aan preken en de plechtig gezongen liederen aan de samenzang in de kerk. Sprak dit Nellie aan? Het zou kunnen. Of was het zijn identificatie met Christus, zijn uiterlijk en bijbelcitataten? Mogelijk. In ieder geval zag ze aan Domela dat er geen noodzaak was om radicaal te breken met haar christelijk geloof; ze kon, ook als socialiste, Christus blijven zien als het ultieme morele voorbeeld en bijbelse verhalen en voorbeelden blijven gebruiken in haar socialistische geschriften. Zo is Domela voor Nellie van grote waarde geweest om zich te ontwikkelen als socialiste met blijvende ruimte voor haar christelijk geloof.

3.3 Nellie als feministisch socialiste

Het socialisme en het feminisme waren in Nellies optiek ontstaan omdat de oude structuren in de samenleving niet meer pasten bij het moderne denken. Van Jezus ‘de groote Wijze’ kon geleerd worden dat een nieuw product ook een nieuwe verpakking nodig had:

Jezus de groote Wijze, heeft gezegd: “Men doet geen wijn in oude lederzakken, anders barsten de lederzakken en de wijn wordt uitgestort. De eigenwijze menschheid echter wil altijd haar nieuwen wijn in oude lederzakken doen; ook nog in onzen tijd. De bestaande wetten, verhoudingen en zeden tusschen de beide geslachten, zijn verouderd, zijn in strijd met den nieuweren, vrijeren,

---

³⁸⁴ Nellie, ‘Als het kindje komt...’, oorspronkelijk gepubliceerd in *De Vrouw*, februari 1897, overgenomen uit: Nellie, *Richtingslijnen*, p. 213.

³⁸⁵ Nellie, ‘Als het kindje komt...’, p. 216.

³⁸⁶ Dieteren, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen’, p. 42.

meer humanen geest die er over de menschheid waait. (...) Overal ontstaan er (...) om zoo te zeggen, bubbels (...) Zulk een bobbel is het socialisme, en het feminisme is er ook een.³⁸⁷

Om de verspreiding van het socialisme te verduidelijken verwees Nellie naar de gelijkenissen van Jezus over het zuurdesem en het mosterdzaadje. Het beginsel dat alle mensen gelijke rechten en plichten zouden moeten hebben, was een ‘historisch noodzakelijk verschijnsel’, het socialisme was ‘het nieuwe evangelie waarnaar de menschheid dorst’:

Het socialisme is een groote beweegkracht; *de* beweegkracht bij uitnemendheid onzer eeuw, daar het niet enkel rechtstreeks werkt door zichzelf en zijne aanhangers, maar ook door eerlijke tegenstanders aan te sporen tot de ontplooiing hunner beste krachten, wat alles de menschheid ten goede komt. Het beheerscht zelfs degenen die zich zijn tegenstanders wanen, en zodoende de geheele wereld. Het is als het zuurdesem waarbij Christus zijne leer vergeleek, als het kleine zaadje, opschietende tot den machtigen boom waarin de vogelen des hemels nestelen. Alles wat waarachtig menselijk is kan gedijen in de schaduw van het socialisme, het eerlijke en oprechte geloof zo goed als de strenge wetenschap, de warme broederliefde zoowel als de juichende levensvreugde; - niet omdat socialisten zulke bijzondere heiligen zijn, maar omdat hun beginsel een historisch noodzakelijk verschijnsel is, het nieuwe evangelie waarnaar de menschheid dorst, de nieuwe wet waaraan de menselijke geest willens of onwillens voor de naaste toekomst zal onderworpen wezen.³⁸⁸

Nellie had hoge verwachtingen van het socialisme in de toekomst. Ze was ervan overtuigd dat de levens van arbeiders verbeterd kon worden.³⁸⁹ Ze dagdroomde dat de twintigste eeuw ‘schoon en grootsch en edel’ zou worden. De arbeider zou ‘water en gas in zijne woning’ hebben, een dakterras ‘waarheen hij gaan kan om frisch te ademen, en om reine indrukken op te vangen’ en zijn kinderen zullen naar school gaan en ‘leeren dat er in de wereld in ons en òm ons oneindige schatten van schoonheid, geluk en genot liggen opgehoopt, schatten bestemd voor iedereen’.³⁹⁰ Alle mensen moesten helpen waarmaken dat het ‘de eeuw der vervulling, der verlossing, der redding zou worden’.³⁹¹ Niet eerder verwoordde Nellie haar utopisch socialistische toekomstverwachting zo concreet. Door het socialisme zou de arbeider een menswaardiger bestaan krijgen.

Het verbeteren van de leef- en werkomstandigheden van de arbeiders was volgens Nellie niet zo ingewikkeld, een paar simpele maatregelen zouden al grote

---

³⁸⁷ Nellie, *Aphorismen*, nr. 131.

³⁸⁸ Nellie, *De Vrouw*, 11 september 1897.

³⁸⁹ Niet voor niets noteerde ze na een bezoek aan de begraafplaats Père Lachaise in Parijs het opschrift op het graf van Auguste Comte: ‘L’amour pour principe, l’ordre pour base, le progress pour but.’ Nellie, dagboeken, 7 februari 1885.

³⁹⁰ Nellie, ‘Het schoone leven’, oorspronkelijk gepubliceerd in *De Vrouw*, september 1897, overgenomen uit: Nellie, *Richtingslijnen*, p. 26, 27.

³⁹¹ Nellie, ‘Het schoone leven’, p. 24.

veranderingen brengen. Maar daarnaast diende de mensheid opgevoed te worden, ieder mens te beginnen bij zichzelf:

Het is niet zoo moeilijk te zeggen wat het eerst gedaan moet worden om een einde te maken aan de stoffelijke ellende der massa; een paar maatregelen van zeer gewone rechtvaardigheid, - en de weg is geopend tot het verschaffen van werk en brood aan millioenen, en het besnoeien der onverantwoordelijke hebzucht van enkelen. Maar het is zéér moeilijk te zeggen waar en bij wie de zedelijke opvoeding der menschheid moet aanvangen, - want de geheele menschheid heeft opvoeding noodig. Er zijn millioenen die moeten opgeheven worden uit het moeras der zedelijke en stoffelijke ellende; maar er zijn andere millioenen die moeten worden verlost uit de doolhoven van valsche begrippen en verterende zelfzucht en ijdelen waan... Allen moeten wij gered en verlost worden, allen moeten wij leeren de waarheid te zien en de schoonheid, allen de wijsheid te zoeken en na te leven. Wáár dan te beginnen en bij wien?...Ieder bij zichzelf.³⁹²

Eenieder moet op zoek gaan naar zijn eigen 'Zelf'; dit 'Zelf' moet begrepen worden als de ziel van de mens waarin zowel het geweten als het karakter een belangrijke rol speelt. De mens moet het 'Zelf' liefhebben omdat het van nature goed is.³⁹³ Als eenieder zijn 'Zelf' zou liefhebben, dan zou er vrede op aarde zijn, want het 'Zelf' is voor de mens niet alleen 'een trouwe vriend', maar ook 'een wijze raadsman' en 'een strenge rechter'.³⁹⁴

Uit het 'Zelf' was 'de innerlijke geest van het socialisme' zoals leiders van het eerste uur als Domela die hadden, ontstaan. En dat was wat Nellie in het socialisme zo aantrok. Wanneer het socialisme beleefd werd met het hart, bezat het een opvoedende kracht:

Wèl vat menig socialist het socialisme even plat, plomp en vleeschelijk op als het Christendom wordt opgevat door menigen Christen; maar de *innerlijke geest* van het socialisme, het *esoterisch* socialisme, is van oneindig beter gehalte. Vrucht van datzelfde pijnlijk gevoel van onverdiende bevoorrechtting, vrucht van waarachtige liefde en mededoogen en brandend rechtsgevoel, althans bij zijne voorloepers, grondleggers en eerste aanhangers, kan het niet anders dan nog altoos een opvoedenden invloed uitoefenen op al degenen die het *met het hart* verstaan. Het esoterisch socialisme heeft dit gemeen met alle uitingen van oprecht geloof, religie, humanisme en van sommige wijsbegeerte, wetenschap en kunst, dat het rechtstreeks is opgeweld uit de beste bronnen der menselijke ziel.³⁹⁵

Bij Nellie persoonlijk had het socialisme menig vooroordeel geslecht en kiemen van liefde gelegd. Daar waar het socialisme voet aan de grond kreeg, steeg het welzijnsniveau van de mensen doordat het mensen opvoedde:

---

³⁹² Nellie, 'Het schoone leven', p. 22.

³⁹³ Nellie, 'Mijn eigen zelf', oorspronkelijk gepubliceerd in *De Vrouw*, juli 1897, overgenomen uit: Nellie, *Richtingslijnen*, p. 15.

³⁹⁴ Nellie, 'Mijn eigen zelf', p. 19.

³⁹⁵ Nellie, vermoedelijk oorspronkelijk verschenen in *De Vrouw*, overgenomen uit: Netscher, *De Hollandsche Revue*, p. 550.

Ik ben niet meer zo naïef, te geloven dat ieder die zich socialist noemt een driedubbel overgehaalde heilige is, - dat weten wij allemaal wel beter; maar het feit is niet te loochenen, dat overal waar het socialisme doordrong en wortel schoot, zich de opvoedende kracht toonde van datgene wat uit 's mensen beter ik geboren werd: het drankgebruik nam af, de solidariteit ontstond, de lust tot kennen en weten nam toe, de behoefte aan een in alle opzichten menswaardiger bestaan werd grooter; en al is een socialist meestal heel wat anders dan een feminist, ik weet toch van gezinnen wier huwelijksleven een hooger wijding kreeg door het socialisme; en ook weet ik van hetgeen men zou kunnen noemen "bekeeringen", omkeeringen van een menselijk wezen ten goede, van stille heldendaden en aandoenlijke opofferingen, alles dankzij dat onbewuste opvoedende element, dat de adelbrief van het socialisme uitmaakt. Ik zelve heb aan mijn gevoels-socialisme – dat altoos gevoels-socialisme gebleven is en wel blijven zal – de ontkieming te danken van menig diep verborgen liefdezaadje en de afstroeping van menig dwaas, dom vooroordeel; en het is dáárom dat ik zoo innig overtuigd ben van de opvoedende kracht dezer strooming.³⁹⁶

De overtuiging dat de mensheid een morele groei moest doormaken had Nellie ontleend aan Van Heusde, Christus mocht dan het volmaakte voorbeeld zijn, het socialisme beschouwde ze als het geëigende instrument voor de opvoeding van de mensheid.

De natuur kan, zo meende Nellie, eveneens verbetering in mensen hun levens brengen. Mensen moeten hun ziel openleggen voor anderen en openstellen voor de natuur en leren om al het moois dat ze om zich heen zien vast te houden:

Mijn leven is schoon, vrienden! En het uwe? (...) Ja, ik heb nu meer dan ik verdien; maar reeds was er schoonheid in mijn leven, toen ik nog een arm vergeten persoontje was dat hare portie leed en zorgen had, en vooral veel innerlijke smart. Maar mijne ziel lag open, als een helder klein meer in de bergen, voor alle schoon rondom haar (...) Er zou méér schoonheid zijn in méér levens, indien wij al het schoon dat om ons heen is opvingen in onze ziel als in een klaren spiegel, en het vasthielden, gelijk de gevoelige plaat van den photograaf. Kost het geld, onze oogen op te heffen tot den sterrenhemel? (...) Kost geld, zich des zondags te begeven buiten de stad in het vrije veld, en de zon te zien ondergaan in een draperie van goudgerande wolken (...) Kost het geld, een bloemken te plukken en te bewonderen? (...) Kost het geld, af te dalen in de diepten onzer ziel en daar de fonteinen des levens op te sporen, en wijsheid te vinden die niemand ons geven kan?³⁹⁷

Slechte leefomstandigheden belemmeren mensen het zicht op de natuur. Het zijn de mensen die het beter getroffen hebben die zich moeten optrekken aan de natuur en redding moeten brengen. Wie zich openstelt voor de natuur is ook ontvankelijk voor gevoelens die de mens aanzetten tot goede daden. Deze daden kunnen de mensheid redden, zo meende Nellie:

Zal dan de mensheid gered zijn, wanneer alle menschen geleerd zullen hebben op te zien naar den sterrenhemel, en droomend te turen in het hart der bloemkens en naar de wondere pracht van den zonsondergang? ... Ik durf bijna zeggen van ja. Niet door dat opzien en bewonderen zelf zal dat moeras worden gedempt: maar zij die bewonderen zetten hunne ziel open voor de gevoelens, die machtige prikkels kunnen worden tot daden – daden van plicht en menschenliefde. En wanneer rustige schoonheidsgenieting en stille schoonheidsoverpeinzing zullen worden gerekend te

---

³⁹⁶ Nellie, *De Hollandsche Revue*, p. 550.

³⁹⁷ Nellie, 'Het schoone leven', p. 20, 21.

behooren tot de waarachtige levenseischen, en geen honger en ellende – noch ook overdaad van zinsgenot – de menschen zullen doof en blind maken voor het schoon van de natuur en kunst en wetenschap en innig zieleleven, ja, dan zal de menschheid zijn gered!³⁹⁸

Ieder individu heeft de opdracht anderen aan te zetten tot een goed leven zodat deze op zijn beurt anderen weer kan inspireren.³⁹⁹ Iedere goede daad, ieder goed woord, iedere goede gedachte, ieder goed leven heeft waarde en blijft bewaard voor een betere toekomst.⁴⁰⁰ Vrouwen konden beginnen de verschillen in rang en stand terug te dringen door goed te zijn voor hun dienstbode: ‘Want iedere mevrouw, die zich bewust is goed, wezenlijk goed te zijn voor haar dienstbode (of -boden) (...) – die kan gerust tot dezen zeggen dat het onderscheid tusschen haar – Mevrouw – en haar, - het meisje – altoos nog véél te groot is, maar dat daaraan een einde komen zal en kan door gemeenschappelijk streven’.⁴⁰¹

Dat Nellie zich met name op vrouwen richtte, maakt haar nog niet een feministisch socialiste. Er dient onderscheid gemaakt te worden tussen vrouwenactivisme, waarbij vrouwen zich inzetten voor anderen zoals de armen of gehandicapten, de vrouwenbeweging, waarbij vrouwen zich solidair tonen met hun seksegenoten en het feminisme, waarbij vrouwen een eind willen maken aan mannelijke privileges en gelijke rechten opeisen.⁴⁰² Nellie bewoog zich op de twee laatstgenoemde terreinen.

Nellie engageerde zich als feministe, zonder overigens zichzelf zo te noemen. Bovenaan iedere bladzijde van *De Vrouw* prijkte: ‘GEEN SLAAF IS ZOO TEN VOLLE SLAAF ALS DE VROUW.’⁴⁰³ Het kan bijna niet anders dan dat deze tekst ontleend was aan de vertaling van *The subjection of women* van John Stuart Mill (1869) *De slavernij der vrouw*. Deze titel moet bij veel vrouwen op de verbeelding hebben gewerkt.⁴⁰⁴ Zo ook bij Nellie die het boek pas veel later las.⁴⁰⁵ Als voorzitter van de Union pour la Solidarité des Femmes stelde Nellie de wetgeving aan de kaak waarin vrouwen achtergesteld werden bij mannen. Niet

---

³⁹⁸ Nellie, ‘Het schoone leven’, p. 21.

³⁹⁹ Nellie, ‘Mijn eigen zelf’, p. 17. Deze cumulatieve voorstelling verwoordt ze ook in: ‘Het schoone leven’, oorspronkelijk gepubliceerd in *De Vrouw*, september 1897.

⁴⁰⁰ Nellie, ‘Mijn eigen zelf’, p. 16.

⁴⁰¹ Nellie, *De Vrouw*, 23 oktober 1897.

⁴⁰² Annemieke van Drenth, Francisca de Haan, *The rise of caring power : Elizabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands*, Amsterdam 1999, p. 46.

⁴⁰³ Van de vierde tot en met de zesde jaargang (van 1897 tot 1900), vanaf 1900 veranderde ze dit in: ‘HOE HOOGER ONZE IDEALEN STIJGEN, DES TE HOOGER STIJGEN WIJZELF.’

⁴⁰⁴ Volgens de redactie van weblog Waterland was dit bij Aletta Jacobs het geval. Bron: <http://waterlog.wordpress.com/2009/04/23/john-stuart-mill-valt-een-beetje-gegen/>

⁴⁰⁵ Nellie, *De Vrouw*, juni 1898.

alleen in de politiek en op de werkvloer moest de vrouw gelijke rechten krijgen als de man, ook in het huwelijk. Vrouwen dienden niet langer in de schaduw te staan van hun man, laat staan achter hem te verdwijnen. Beiden moesten offers brengen om elk tot hun recht te komen en samen gelukkig te kunnen zijn.⁴⁰⁶

Behalve ondergeschiktheid, bracht het huwelijk voor sommige vrouwen ook mee dat ze werden uitgebuit of, zoals in het geval van ongehuwde moeders, werden buiten gesloten:

Wat ik tegen het huwelijk heb is niet dat het twee liefhebbende zielen bindt voor het leven, - dat waren ze reeds door hun liefde, indien die echt was. Ook niet dat het aan de ouders bepaalde verplichtingen oplegt jegens hun kroost; zedelijk voelende mensen erkennen en vervullen die zonder dat wel. Wat ik ertegen heb is vooreerst: de vernederende positie waarin de huwelijkswet de vrouw plaatst tegenover den man, en, ten tweede, de afschuwelijke speculatie die er in de wereld mee gedreven wordt, benevens de eigengerechte houding die het velen doet aannemen tegenover de ongehuwde moeder en het buitenechtelijk kind; om niet eens te spreken van de overdreven zedelijke beteekenis die eraan wordt gehecht. Dàt zijn mijn grieven; en die zijn zóó groot, dat ik soms zéér in verzet kom tegen het bestaande, niet o m d a t het bestaat, maar omdat het door de meesten gemaakt wordt tot iets laags en slechts, wat het volstrekt niet behoeft te zijn.⁴⁰⁷

Het delen van het bed, is ‘een uitvinding van den lust, en tevens een bewijs dat de vrouw geacht wordt altoos onder ’t bereik te moeten zijn van den man, en dat de aspiraties der menschen betreffende het huwelijk niet hoog gaan...’⁴⁰⁸ Meisjes moesten niet opgevoed worden met het oog op het huwelijk. Getrouwd moest worden uit liefde, niet om voorzien te zijn, noch uit fatsoen.⁴⁰⁹ Zoals sommige vrouwen probeerden een echtgenoot te bemachtigen, ‘vernedert ons geslacht, het bederft de mannen, het ondermijnt den eerbied van den man voor de vrouw’.⁴¹⁰ Wie zich stoorde aan de felheid en de verbittering van de feministes of hun houding onnatuurlijk vond, diende te beseffen dat het onrecht hen aangedaan even groot is geweest, aldus Nellie. De fontein spuit even hoog als de druk die erop wordt gezet.⁴¹¹

Naast haar feministische activiteiten spande Nellie zich in voor de vrouwenbeweging. Vrouwen moesten oog hebben voor elkaar. Zij dienden zich,

---

⁴⁰⁶ Nellie, *De Vrouw*, 4 juli 1896.

⁴⁰⁷ Nellie, *Aphorismen*, nr. 49.

⁴⁰⁸ Nellie, *De Vrouw*, 9 juni 1900.

⁴⁰⁹ ‘Onze zeden oordeelen streng over het onervaren meisje dat zich door een mooiprater om den tuin te laat leiden; maar zij prijzen als fatsoenlijk de wijze maagd, die onder liefde trouwt “om geborgen te zijn.” Nellie, *Aphorismen*, nr. 45.

⁴¹⁰ Nellie, *Aphorismen*, nr. 78, 1911.

⁴¹¹ Nellie, *Aphorismen*, nr. 132, 1911.

vanuit liefde, rechtsgevoel en solidariteit, in te zetten voor vrouwen die het moeilijk hadden, zonder daarbij te oordelen of te moraliseren:

Vrouwen optredend voor vrouwen; sterkeren voor zwakkeren; door kracht of toeval staande gebleven en voor haar die de wereld “gevallenen” noemt, - en dat zonder een zweem van brave neerbuigendheid, zonder zalvende vertoogen, zonder aanzien des persoons, enkel en alleen uit liefde, rechtsgevoel en solidariteit, - het behoort voor mij tot de sterkste bewijzen voor en de edelste vruchten van het zich baanbrekend gemeenschapsgevoel dat onzen tijd kenmerkt.⁴¹²

Ze sprak haar ongenoegen uit over de verschillende oordelen die man en vrouw te beurt vielen in het geval van ongehuwd moederschap:

De eene partij staat bloot aan verguizing, verachting, uitbanning, als straf voor eene in gemeenschap-gepleegde daad. ‘Onderlinge Vrouwenbescherming’ ziet het als haar taak protest aan te teekenen tegen het feit dat van de twee bedrivers eener gemeenschappelijke daad, de zwakste – en die nog wel door de natuur is aangewezen om er de pijnlijke gevolgen van te dragen, - er den last en verachting van lijdt, terwijl de andere straffeloos daar henen gaat en nog zoovele slachtoffers maken kan als zich door hem willen laten bedriegen.⁴¹³

Jonge, ongetrouwde vrouwen moest getoond worden dat de wereld hen niet als verloren beschouwde, omdat zij zich hadden laten meeslepen door ‘goedgelovigheid en eigen begeeren’.⁴¹⁴

Omdat in christelijke landen er het hardst geoordeeld werd over ongehuwde moeders, herlas Nellie ‘van a-z en zeer nauwkeurig’ de vier evangeliën. Van haar onderzoek deed ze verslag in *De Vrouw*; ze wijdde er maar liefst vier pagina’s aan! Haar bleek dat Jezus ‘ten allen tijde eerbied en teederheid’ betoonde jegens de vrouw. Hij was absoluut niet de asceet en vrouwenverachter voor wie velen hem hielden. Evenmin hechtte hij waarde aan een bekrachtiging van een relatie door een priester of magistraat. Dat Hij nooit zinspeelde op de wenselijkheid van het huwelijk, past in zijn denken dat niet de vorm maar de inhoud telt:

Het is geheel volgens den geest van dezen vormenverbreker bij uitnemendheid, wiens leer was “dat de sabbat er is om den mensch en niet de mensch om den sabbat,” en dat men “geen nieuwen wijn doet in oude lederzakken;” de waarheid bevrijdde, dat hij zich bitter weinig bekommerde om eenige instelling, gesanctioneerd door de farizeërs, - wezens die hij juist om hunne vormheiligheid hartgrondig verachtte.⁴¹⁵

---

⁴¹² Nellie, *Aphorismen*, nr. 43, 1911.

⁴¹³ Nellie, *De Vrouw*, 10 september 1898.

⁴¹⁴ Nellie, *De Vrouw*, 29 januari 1898.

⁴¹⁵ Nellie, *De Vrouw*, 1 januari 1898.

Nellie riep vrouwen op zichzelf op te voeden: 'En ik zeide tot mij zelf; ik zal spreken tot alle mijne zusters, tot haar zeggende: Voed u zelven op, om uw zelfs en om der menschheid-wille. Wees goed, wees groot, wees innerlijk schoon.'⁴¹⁶

Nellie verwachtte veel van een ommekeer van het hart. Wanneer de mannen aan de macht zouden luisteren naar hun 'Zelf', zouden ze alle problemen kunnen oplossen:

Keerden allen, die in Nederland de teugels van het bewind in handen hebben, eens tot zich zelven in, - ze vonden onmiddellijk het antwoord op alle vragen die hen bekommeren. Zij wisten *onmiddellijk* in welken zin ze op te lossen, het Atjevraagstuk, het proletariërvraagstuk, het vrouwenvraagstuk, het alcoholvraagstuk, kortom al die vraagstukken die men terecht branden noemt, omdat zij invreten in het geluk en de welvaart van volkeren en individuen.... De weg is zoo duidelijk afgebakend, zoo gemakkelijk te volgen voor wie wil en durft..... *Zweer af de zelfzucht, - dien de liefde...*⁴¹⁷

Redding moest komen van de moeders, het werd tijd dat zij, ook op wereldniveau, de touwtjes in handen kregen:

De tijd is gekomen dat wij vrouwen onze boeien moeten verbreken, moeten opstaan in heiligen toorn en ons deel vragen aan de wereldheerschappij. De tijd is gekomen dat de wereld bestuurd moet worden door *moeders*, - nu de mannen gebleken te zijn als despoten en barbaren te werk te gaan. Op, vrouwen, ontwaakt en verzet u! In naam van alles wat heilig en recht en goed is, eischt uwe rechten en handhaaft ze! (...) Vrouwen, de menschheid schreit naar u, zij schreit naar *moeders!*⁴¹⁸

3.4 Nellie als de opvoedkundige

Toen haar kinderen nog klein waren, was het Nellies streven hen op te voeden tot goede socialisten. Zo kon ze het socialisme dienen op een manier die bij haar paste, ze vond zichzelf nog te vurig om deel te nemen aan vergaderingen:

Mijn levenstaak zal zich daar hoofdzakelijk bepalen tot de opvoeding onzer kinderen. Henri wil zich hoofdzakelijk aan de studie van het socialisme en het schrijven van brochures (...) wijden. (...) Ik ben een beetje 'farouch' en voedt liever in mijn stille voorkamer een paar kinderen op tot strijdbare socialisten dan dat ik mij meng in het gewoel en mijn stem verhef in vergaderingen.⁴¹⁹

---

⁴¹⁶ Nellie, 'Het schoone leven', p. 27.

⁴¹⁷ Nellie, *De Vrouw*, 1 januari 1898.

⁴¹⁸ Nellie, *De Vrouw*, 10 oktober 1896.

⁴¹⁹ Het Franse woord 'farouche' betekent: wild, woest, schuw, onbedwingbaar, ontembaar. Fia Dieteren besteedt in haar artikel geen aandacht aan dit woord. Brief van Nellie aan Ferdinand Domela Nieuwenhuis, 2 november 1890, overgenomen uit: Dieteren, 'Een eigen tehuis in het land der vreemdelingschap', p. 274.

Lili kreeg de socialistische beginselen tegelijk met de moedermelk binnen, zo meende Nellie, omdat ze vaak met socialistische teksten in de weer was, terwijl ze Lili de borst gaf: ‘Als ik van Lili een echte vrouw en een goed socialiste maak, dan ben ik nog wel zo nuttig voor de partij (...) Met de moedermelk krijgt zij onze beginselen in, in letterlijke zin, want menigmaal help ik Henri zijn artikelen nazien, terwijl ik haar aan de borst heb.’⁴²⁰

Over haar verwachting van Lili als toekomstige socialiste publiceerde Nellie op 27 april 1887 een gedicht in *Vooruit*.⁴²¹ Ook ‘Fredje’, voluit Ferdinand Rienzi Karl Marx geheten, wilde ze opvoeden tot een goed socialist. Ter gelegenheid van zijn eerste verjaardag publiceerde Nellie een versje in *Recht voor Allen* waarin ze aangeeft dat ze met de naamkeus de hoop uitspreekt dat hij net zo’n denker zal worden als Karl Marx en net zo’n doener als Ferdinand Domela Nieuwenhuis:

Naar de denker heet hij ‘Karel’,
Naar de doener ‘Ferdinand’,
Och, bleek eens ons heerlijk ventje
Aan die beiden nauw verwant.

Heerlijk ventje, dat zo vrolijk
Dartelt aan uw moeders hand,
Wilt ge eens mijn zorgen lonen,
Wilt ge uw liefde mij betonen?
Wordt als Karel en Ferdinand!⁴²²

Vanaf de jaren negentig verschoof Nellies aandacht in haar publicaties van het opvoeden van haar eigen kinderen naar de opvoeding van kinderen in het algemeen.

In de burgerij was het gezin als emotionele kern belangrijk geworden. Burgervrouwen zoals Nellie maakten zich zorgen om de druk die het werk van de arbeidersvrouw op het gezin legde; door de uithuizigheid was een ordelijk, geregeld en gezellig gezinsleven bijna onmogelijk geworden. Volgens de burgerij schoten arbeiders tekort in hun omgang met de kinderen met een hoge zuigelingensterfte, kinderverwaarlozing en jeugdcriminaliteit tot gevolg.⁴²³ Veel

---

⁴²⁰ Dieteren, ‘Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen’, p. 33, 34.

⁴²¹ *Vooruit*, 27 april 1887.

⁴²² Oorspronkelijk gepubliceerd in *Recht voor Allen*, overgenomen uit: Van ’t Veer, *Geen blad voor de mond*, p. 199.

⁴²³ Ali de Regt, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid, Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940*, Amsterdam 1984, p. 134.

burgervrouwen gingen zich richten op de opvoeding van de arbeidsvrouwen tot goede huisvrouwen.⁴²⁴ Zo niet Nellie. Met haar bijdragen in *De Vrouw* wilde zij vrouwen aan het denken zetten over maatschappij, politiek en religie, maar ook opvoeding. In de laatste categorie artikelen nam ze vaak haar eigen kinderen ten voorbeeld, niet om een algemene regel te illustreren, maar als stof ter overweging:

Ik poseer niet als model-opvoedster, al neem ik mijn eigen kinderen steeds tot uitgangspunt, en al vertel ik gaarne van mijn eigen ervaringen en doen. Ik heb zelve altoos het meest geleerd uit het nadenken over hetgeen ik van anderen zag; en het eenige doel dat ik daarom beoog met het keuvelen over mijn kleine goedje, is dat andere moeders daardoor zullen nadenken over haar kleine goedje, zoodat, te slotte, de opvoeding van ons kleine goedje niet het gewrocht moge zijn van sleur en naäperij, maar van zelfstandig denken en individueel toepassen. Wie meent dat ik ooit eenig artikel schrijf als regel van handelen, als kort begrip aller paedagogische wijsheid, die miskent mij. Ik geef alles als stof ter overweging, meer niet. Iedere denkende moeder moet haar eigen methode vinden. Doch het kan nut hebben, aan de moeders aanleiding en stof tot denken te geven.⁴²⁵

Naast de artikelen die ze schreef, besprak Nellie nieuw uitgekomen boeken en beantwoordde ze vragen van moeders over de opvoeding.

Nellie geloofde in de oorspronkelijke goedheid van de menselijke geest.⁴²⁶

Volgens haar kon de kinderziel niet langer gezien worden als een kleine uitgave van de volwassen mensenziel. Dan zou er voorbijgegaan worden aan de onschuld en oprechtheid van de kinderziel:

Ten allen tijde hebben de volwassenen in 't kind een mensch in 't klein gezien, hebben ze de reine oprechte kinderziel afgemeten naar het vaak bedorven en altoos verwarde complex dat wij menschenziel noemen; hebben zij aan 't kind zonden toegekend en van het kind begrippen geëischt die het niet hebben *kon*; hebben zij het tegelijkertijd overschat en onderschat. Doch begrepen hebben zij het nooit.⁴²⁷

Kleine kinderen zijn, onder normale omstandigheden, de eerlijkheid zelve. Wees Plato al niet op de 'aangeboren waarheidszin' en stelde Christus, geleid door goddelijke intuïtie, niet al kinderen ten voorbeeld?⁴²⁸ De ouder hoefde zich dus geen zorgen te maken wanneer het kind een keer ongehoorzaam of driftig was, het behoefde slechts het kind te omringen met liefde.⁴²⁹

---

⁴²⁴ De Regt, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid*, p. 91.

⁴²⁵ Nellie, 'Ijdelheid, eerezucht, roem', p. 161, 162.

⁴²⁶ In de heersende Kantiaanse opvatting was het pasgeboren kind niet onschuldig, maar zedelijk neutraal. In aanleg waren zowel goed en kwaad aanwezig.

⁴²⁷ Nellie, 'Bébé jukt', p. 85.

⁴²⁸ Nellie, 'Bébé jukt', p. 82.

⁴²⁹ Nellie, 'Driftkopje', oorspronkelijk gepubliceerd in *De Vrouw*, januari 1899, overgenomen uit: *Richtingslijnen*, p. 110.

Kinderen moest geleerd worden te streven naar zedelijke volmaaktheid. Niet om zelf volmaakt te worden, maar om het leven aan te kunnen.⁴³⁰ De wil om de knapste, de mooiste en de beste te zijn, is onzedelijk wanneer dit het enige motief voor handelen is. Een ouder die deze wil aanwakkert, pleegt ‘een zedelijken moord’.⁴³¹ Kinderen moet geleerd worden dat het ontwikkelen van een goed karakter het allerbelangrijkste is:

Reeds in het algemeen gesproken is het de taak eener zedelijke opvoeding, den kinderen te geven de juiste waardeering van lichamelijk schoon. Hem moet als met de moedermelk worden ingegeven de overtuiging: dat hoogst van al staat karakterschoonheid; dat daarop volgt de schoonheid van geest en verstand, en dat als wezenlijk waardevol bezit voor den mensch, lichaamsschoonheid eerst in de derde en laatste plaats komt.⁴³²

Om haar woorden kracht bij te zetten, verwees ze naar Jezus die net als zij niet tegen bepaalde zonden preekte, maar aandrang op de verbetering van de wil en het hart. Zo’n ‘innerlijke wedergeboorte’ moesten ook de socialisten nastreven:

Ik heb leeren inzien dat dat tobben over afzonderlijke “gebreken” een groote hinderpaal is bij de opvoeding van den wil en het hart. Jezus heeft dat ook ingezien; hij heeft voor zoover ik weet, nergens gepredikt tegen zeven hoofd- en talloze pekelszonden; maar hij heeft steeds en overal aangedrongen op verbetering van hart en wil, op innerlijk herboren worden. Die innerlijke wedergeboorte is het, die wij bij onze kinderen moeten voorbereiden door ons geheele zijn en doen.⁴³³

De moeder is in Nellies gedachtegoed de sleutelfiguur. Terecht merkt de historisch pedagoog Nelleke Bakker op dat de term opvoeder bij Nellie, net als overigens bij andere feministes, gereserveerd voor moeders, blijft. Algemeen werd verondersteld dat de vrouw over natuurlijke opvoedingstalenten beschikte zoals zachtmoedigheid, geduld, inlevingsvermogen en een gemis aan zelfzucht schrijft ze in haar studie *Kind en karakter: Nederlandse pedagogen over opvoeding in het gezin 1845-1925*.⁴³⁴ In alles moest het kind de moeder kunnen vertrouwen. Waarheid en vertrouwen waren het fundament van de opvoeding.

Nellie meende dat de opvoeding een grote bijdrage kon leveren aan de karaktervorming van jonge kinderen.⁴³⁵ Daarbij geloofde ze in de mogelijkheden

---

⁴³⁰ Nellie, ‘Bébé jukt’, p. 90, 91.

⁴³¹ Nellie, ‘Ijdelheid, eerezucht, roem’, p. 160.

⁴³² Nellie, ‘Jalousie’, oorspronkelijk gepubliceerd in *De Vrouw*, mei 1899, overgenomen uit: *Richtingslijnen*, p. 134.

⁴³³ Nellie, ‘Driftkopje’, p. 110.

⁴³⁴ Bakker, *Kind en karakter*, p. 149.

⁴³⁵ De kritieke fase in de ontwikkeling in het derde levensjaar heeft Nellie wellicht overgenomen van de Amsterdamse ‘stadsgeneesheer’ Allebé. Bakker, *Kind en karakter*, p. 70, 71.

van de opvoeder.⁴³⁶ Moeders spoorde ze aan om goed naar hun kinderen te kijken, ze te begrijpen en de opvoeding op hen af te stemmen. Het gebod ‘Eert uw vader en uw moeder’ keerde ze om: ‘Ja, ouders, wilt gij geëerd worden door uw kinderen, begint dan met hen te eeren.’⁴³⁷ Doel van de opvoeding was niet de kinderen te onderwerpen aan de wil van de ouders, maar op een goede manier leiding te geven aan de wil van het kind. Zo kon het geweten zich vormen, doordat de wil van de ouders dan vanzelf ‘de stem van het betere ik’ werd.⁴³⁸ Nellies gedachten over kinderopvoeding vertonen overeenkomsten met die van de Zweedse onderwijzeres en feministe Ellen Key (1849-1926), wat bewijst dat deze ideeën toen ‘in de lucht zaten’.⁴³⁹ Haar boek *De Eeuw van het Kind* (1899) wordt wel beschouwd als de bijbel van de ‘vom Kinde aus’-opvoeding.

In tegenstelling tot andere auteurs die over opvoeding schreven, stelde Nellie dat kinderen het nodig hebben om door hun moeder geliefkoosd te worden.⁴⁴⁰ Lichamelijke werd in de negentiende eeuw zozeer geassocieerd met seksualiteit dat daarop, zeker in prescriptieve teksten, een taboe rustte.⁴⁴¹ Volgens Nellie moesten moeders voor hun kinderen zijn zoals de zon en de dauw voor de natuur: warm en weldadig. Kinderen begrijpen het niet wanneer zij niet geknuffeld worden.⁴⁴² Wanneer een kind overvloedig geliefkoosd wordt, levert de moeder een bijdrage aan een betere wereld, want zijn verlangens worden bevredigd en zijn verwachtingen voor de toekomst blijven gezond:

Maar zij (kinderen die verkiezen bij hun moeder te blijven boven een liefdesrelatie, HB) bevestigen de stelling dat moederlijke liefkoozingen, in overvloed geschonken, de zinnen van het kind voor het tegenwoordige bevredigen en voor de toekomst kalm en rein houden; en dat de wereld beter, reiner en gelukkiger zou zijn, indien alle moeders de kunst van liefkoozingen verstonden, en een tijd lang de eerste, de éénige, de allesbevredigende liefde waren harer zonen en dochteren.⁴⁴³

Moeders zouden het liefkozen bewuster moeten inzetten bij de opvoeding.⁴⁴⁴ Iedere moeder kan proberen Jezus’ gebod om elkaar lief te hebben, na te volgen.

---

⁴³⁶ Dit in tegenstelling tot de Ethische Beweging die de ouders onbekwaam achtte en het zedekundig onderricht aan de school wilde overlaten. Bakker, *Kind en karakter*, p. 70.

⁴³⁷ Nellie, ‘Ons kleine goedje’, Eert uw kinderen’, *De Vrouw*, 1897/1898, p. 207.

⁴³⁸ Bakker, *Kind en karakter*, p. 71.

⁴³⁹ Buijnsters en Buijnsters-Smets, *Lust en Leering*, p. 421.

⁴⁴⁰ Nellie, *Aphorismen*, nr. 31.

⁴⁴¹ Bakker, *Kind en karakter*, p. 73.

⁴⁴² Nellie, *Aphorismen*, nr. 33, 1911.

⁴⁴³ Nellie, ‘Bébé jukt’, p. 98, 99.

⁴⁴⁴ Nellie, ‘Bébé jukt’, p. 98.

Dit gebod maakt alle andere geboden en verboden overbodig. Zijn liefde was een volmaakte liefde:

Inderdaad, overal, maar in de huiselijke opvoeding vooral, is de veelheid van geboden en verboden een ramp. En Jezus had het alweer aan het rechte eind toen hij, heengaande, tot zijn discipelen sprak: Eén gebod geef ik u: dat gij elkander liefhebt. *Eén gebod*. Meer niet. En iedere moeder die een zuigeling op haar schoot heeft, kan het beproeven of dat ééne gebod, het gebod der vertrouwende, helpende, leidende liefde, niet de geheele opvoeding omvat. Want het was geen vleeschelijke, zelfzuchtige, grillige liefde die Jezus zijn vrienden voorschreef; maar die hoge, geestelijke, volmaakte, waarvan zijn eigen leven een toonbeeld was geweest.⁴⁴⁵

Deze positieve waardering van het liefkozen was volgens Bakker revolutionair.⁴⁴⁶

Om de vertrouwensband niet te schaden, moesten ouders de vraag waar de baby's vandaan komen eerlijk beantwoorden. Vanaf de kleutertijd al konden kinderen, in grote lijnen, op de hoogte worden gesteld van de voortplanting. Een vroegtijdige seksuele voorlichting was gewenst, want wanneer de seksuele voorlichting aan het toeval werd overgelaten, werd 'het natuurlijke' besproken als iets 'geheimzinnigs, leelijks en gemeens'. Aldus bedierven kinderen uit pure nieuwsgierigheid de onschuld en onbevangenheid bij elkaar. Nellie zelf was, op vijftienjarige leeftijd, volstrekt niet voorbereid geweest op de verhalen van haar klasgenootjes, liever was zij goed en tijdig voorgelicht zodat ze haar onbevangenheid had kunnen bewaren:

En zoo kwam ik op ruim vijftien jarigen leeftijd op de kostschool, niet geheel ongelijk aan een onbeschreven blad. – Ik bleef niet onbeschreven. Met 4 meisjes van mijn leeftijd en ontwikkeling werd ik, voor het fransch, ingedeeld in één klasje. Wij moesten schriftelijk werk maken terwijl de onderwijzer en juffrouw elders bezig waren. Wij waren alle vijf nog al vlug, hadden vóór het einde der les onze taak af en babbelden dan. En dáár werd ik ingewijd. Deze meisjes, - ik heb het later leeren inzien, - waren niet slecht, maar werden gekweld door onbevredigde nieuwsgierigheid; en háár leven had er, meer dan het mijne, toe geleid die nieuwsgierigheid op te wekken. Even als bij mij, was ook bij haar de sexuele opvoeding overgelaten geweest aan het toeval (...) Ik weet nog nagenoeg alles wat ik bij die gesprekken opdeed. Niet één dier meisjes scheen met de kinderzonde of ander direkt kwaad bekend te zijn; het was dan ook niets verdorvens wat er verhandeld werd in ons klasje; neen; maar het natuurlijke werd er behandeld als iets geheimzinnigs, leelijks en gemeens. Wij brachten elkander tot niets slechts, maar bedierven bij elkander de onschuldige opvatting van het natuurlijke, de onbevangenheid waarmede een goed ingelicht kind staat tegenover de werkelijkheid, de reinheid die niet het gevolg is van niet-weten, maar die samen kan gaan met goed en tijdig weten.

Ik herinner mij nog zéér goed, - en ik weet van anderen dat het met alle onbedorvenen zoo gaat, - de gewaarwording van pijn die ik had na de twee, drie eerste conversaties van dien aard. Niets in mijne opvoeding had mij gewapend tegen zulke aanvallen. Niets dan het toeval had mijne onbeschermdede verbeelding rein gehouden....⁴⁴⁷

---

⁴⁴⁵ Nellie, 'Contrarie', oorspronkelijk gepubliceerd in *De Vrouw*, juli 1900, overgenomen uit: *Richtingslijnen*, p. 200.

⁴⁴⁶ Bakker, *Kind en karakter*, p. 73.

⁴⁴⁷ Nellie, 'Ons kleine Goedje, De Boom der Kennis, een vertrouwelijk gesprek met moeders van jonge kinderen, *De Vrouw*, 24 april 1897.

Voor arbeiderskinderen zal Nellie het zeker noodzakelijk hebben gevonden ze jong voor te lichten. Zij moesten op veel jongere leeftijd meedraaien in de wereld van volwassenen dan burgerkinderen. De meesten verlieten rond hun twaalfde de school om mee te gaan werken. Ze werden op jongere leeftijd seksueel actief en trouwden eerder dan burgerkinderen. Velen uit de burgerklasse weten de seksuele vroegrijpheid aan de kleine behuizing, maar ook wel aan het werk, met name fabrieksarbeid zou een zedenbedervende uitwerking hebben.⁴⁴⁸

Verhalen waarin ouders met hun kinderen gesprekken voerden over de bevruchting en de geboorte publiceerde Nellie onder de titel ‘Ons kleine goedje’ in *De Vrouw*. Deze verhalen dienden als voorbeeld voor de ouders. Ze sprak de moeders expliciet aan om hen te overtuigen:

Moeders uit de arbeidende klasse! Niemand toont de liefde voor zijn kroost op zulk een tastbare wijze als gij, want gij werkt u voor uwe kinderen het bloed uit de vingers. Niemand verdient dan ook zozeer als gij dat uw kinderen u eerbiedig lief hebben, u volkomen vertrouwen. Welnu, met hetgeen ik heden voor u schreef, bedoelde ik niets anders dan u een zeker middel aan de hand te doen, om op een gegeven oogenblik, dien eerbied en dat vertrouwen bij uw kinderen te zien verdubbelen in plaats van af te nemen. Verstaat gij mij?⁴⁴⁹

Waar veel moeders de seksuele opvoeding als gevaarlijk terrein beschouwden, hadden zij niet alleen niets te vrezen, maar misten zij ook prachtige gesprekken:

“Mama, alles wat bestaat heeft eigenlijk “dezelfde geboorte”, want de bloemen, de dieren en de mensen zijn eerst eitjes, en ze zitten allemaal een tijd in hun moeders lijf.” Och zij die zich nooit op dit “gladde ijs” durfden wagen, weten niet dat dit “gladde ijs” eigenlijk een heerlijk grastapijt is, waarop men onbedorven kinderen veilig lopen kan; en dat daarop bloempjes bloeien, geurige bloempjes van naïeveteit, teederheid en vertrouwen, die nergens anders willen tieren dan op het gebied van waarheid en oprechtheid.⁴⁵⁰

Onanie of ‘zelfbevlekking’ vond Nellie zeer verwerpelijk. Verschillende malen heeft zij hierover in *De Vrouw* geschreven. Ze sprak moeders rechtstreeks aan in de hoop dat zij het hun kinderen zouden verhinderen:

Moeders, weest op uw hoede! Geen kind is er van nature tegen gevrijwaard. Waar vroege zinnelijkheid hem niet verleidt, daar doet het voorbeeld van een makkertje, of het toeval dat hem tot de ontdekking eener aangename prikkeling brengt (...) Moeders kunnen nooit te waakzaam zijn, kunnen nooit teveel voorzorgsmaatregelen nemen: lichaamsreinheid, ruime kleeven, prikkellooze spijzen en dranken, beweging in de open lucht en volmaakt vertrouwelijke omgang met de kleinen.⁴⁵¹

---

⁴⁴⁸ De Regt, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid*, p. 121, 122.

⁴⁴⁹ Nellie, *Moeder en kind, hoe men kiesche onderwerpen met kinderen kan behandelen*, Rotterdam 1898, p. 8.

⁴⁵⁰ Nellie, *Moeder en kind*, p. 31.

⁴⁵¹ Nellie, *De Vrouw*, 9 juni 1900.

Wanneer de ouders beiden een eigen slaapkamer hadden, het door Nellie gewaardeerde twee-slaapkamer-stelsel, konden de kinderen bij de moeder slapen waardoor de moeder ze in de gaten kon houden.

Een belangrijke rol voor de moeder zag Nellie ook weggelegd in het onderwijzen van haar kind. Het onderricht moest aansluiten bij de natuur en de ontwikkeling van het kind. Dat sommige kinderen willen leren lezen, komt omdat ze zo graag willen doen wat hun ouders doen, desnoods verdiepen ze zich in letters.⁴⁵² Beter is het om hun kennis aan te dragen die hun directe leefwereld betreft en die zij kunnen verwerven door middel van hun zintuigen. Kinderen moet een rustige, onbezorgde jeugd worden gegund ‘aan de volle moederborst der natuur’, het onderwijs zou dus moeten beginnen bij plant en dier.⁴⁵³ Analooq aan de ontwikkeling van de mensheid, moet een kind pas leren lezen als het al praktische kennis heeft opgedaan en toe is aan verdieping.⁴⁵⁴ Zolang het kind nog niet kan lezen, zal het zich volledig richten op de moeder. Zij zal dan ‘een bron van onbeperkten invloed op haar kind’ zijn:

Het kind, dat nog niet lezen kan, is, wat betreft de voldoening van zijn weetlust, volkomen afhankelijk van zijn moeder. (Voor moeders, die haar kinderen grootendeels of geheel aan vreemden overlaten, schrijf ik niet.) Zijn pretjes, zijn kleine vaardigheden, alles heeft hij uitsluitend van haar.; en door haar tussenkomst ontvangt hij niets dan goede, reine, voedende en verheffende indrukken. (...) Om iets te leeren, om zijn dorst naar kennen en weten te lesschen, is het kind gedwongen zich tot haar te wenden, zijn behoeften eerst voor zich zelf en daarna voor haar duidelijk te maken door ze onder woorden te brengen. Zoo wordt de wensch om te weten voor het kind tevens een oefening, en de bevrediging van dien wensch voor de moeder een bron van onbeperkten invloed op haar kind.⁴⁵⁵

Het idee om kinderen allereerst te leren over de natuur heeft Nellie opgedaan in het Amerikaanse tijdschrift *Babyhood*.⁴⁵⁶ Onmiddellijk nadat ze het artikel gelezen had, probeerde ze het uit op haar eigen dochter Lili.⁴⁵⁷ Het beviel beiden zo goed dat het natuuronderwijs werd voortgezet.⁴⁵⁸ Dat dit idee bij Nellie postvatte is niet zo verwonderlijk. Nellie was een groot natuurliefhebber; de

---

⁴⁵² Nellie, ‘Vroeg lezen’, oorspronkelijk gepubliceerd in het *Geïllustreerd Weekblad*, overgenomen uit: *Onze Avondurtjes en andere paedagogische schetsen*, Haarlem 1891, p. 78.

⁴⁵³ Nellie, ‘Vroeg lezen’, p. 80, 81.

⁴⁵⁴ Nellie, ‘Vroeg lezen’, p. 72, 73.

⁴⁵⁵ Nellie, ‘Vroeg lezen’, p. 75.

⁴⁵⁶ Nellie, ‘Botanie en nog wat’, oorspronkelijk gepubliceerd in het *Geïllustreerd Weekblad*, overgenomen uit: *Onze Avondurtjes*, p. 58.

⁴⁵⁷ Nellie, ‘Botanie en nog wat’, p. 58, 59.

⁴⁵⁸ Nellie, ‘Botanie en nog wat’, p. 65, 66.

natuurbeschrijvingen in *Brieven aan Minette* en *Schetsen en Fragmenten* getuigen daarvan. Ze zei intens te kunnen genieten van de natuur deels door de gave van het waarnemen die ze had gekregen en ontwikkeld, deels als compensatie voor gemist geluk:

Men heeft mij, als jong meisje, er wel eens schertsende mee geplaagd, dat ik zooveel moois kon zien in een bloem, een veld met bloeiende alang-alang, een tjemara, een steenen beeld, een dauwdrup. Enkelen echter bekenden mij, dat ze mij benijdden. En inderdaad, de gaaf van waarnemen en opmerken, mij gedeeltelijk aangeboren en gedeeltelijk door eigen toedoen ontwikkeld, heeft mij uren van waarachtig genot geschonken in een periode, dat mijn portie levensgeluk al heel klein was.⁴⁵⁹

Wellicht was het voor Nellie, aangezien ze veronderstelde dat het kind onbedorven geboren werd, heel vanzelfsprekend om de leerstof te laten aansluiten bij de belangstelling van het kind. Dat het bewonderen van de natuur volgens haar een reinigende werking op de ziel van de mens heeft, pleitte er ook voor kinderen al jong liefde voor de natuur bij te brengen.

Bakker stelt dat Nellie ‘zweeg over godsdienstige vorming en zelfs iedere verwijzing naar christelijke levensidealen achterwege’ liet.⁴⁶⁰ Dit klopt maar deels. In *De Volks-Kinderbibliotheek* (1898-1914) nam Nellie verhalen uit verschillende wereldreligies op. Kennelijk hechtte ze er waarde aan dat kinderen hier kennis van namen. Godsdienstige rituelen maakten inderdaad geen vast deel uit van de door haar voorgeschreven opvoeding. Zo schreef Nellie dat ze haar kinderen niet kan leren tot God te bidden, omdat ze niet in een persoonlijke God geloofde. Maar een mens kon evengoed spreken met zijn eigen geweten:

Nu ik mijn kleinen jongen voorlees uit Mad. De Pressensé, moet ik hem noodzakelijkerwijs spreken over *God* en over *bidden*. Ik heb hem moeten zeggen dat mijne wetenschap omtrent God zeer gering is, en ik hem niet kan leeren bidden zooals degenen die aan een persoonlijke God gelooven; maar dat wij iets anders kunnen doen dat even goed is: *spreken met ons geweten*.⁴⁶¹

De leer van Jezus was niet de enig zaligmakende leer, maar omvatte dezelfde innerlijke waarheid als die van andere grote denkers:

Niet omdat zij van Jezus is, maar omdat zij zoo innig menselijk en zoo eenvoudig- verheven is; zoo gemakkelijk te doen voor ieder wie durft. Omdat zij au fond, dezelfde waarheid is die sprak in

---

⁴⁵⁹ Nellie, ‘Botanie en nog wat’, p. 67.

⁴⁶⁰ Bakker, *Kind en karakter*, p. 70.

⁴⁶¹ Nellie, ‘Driftkopje’, p. 110.

de zielen van Lao-tse en Kong-fu-tse, van Zoroaster en Buddha, van Plato en Tolstoï; en ook in onze eenvoudige, maar niettemin grootsche zielen...⁴⁶²

Bij Jezus was de juiste moraal te vinden, Hij doorzag mensen, had ze lief en was wijs. Het is niet nodig gelovig te zijn, maar de kern van een uitspraak van Jezus kan de moeder inspireren en helpen bij de opvoeding:

Geef hem (zoontje van 2,5 jaar van een lezeres die haar een brief had geschreven, HB) zuivere gezonde moraal, - geen brave braafheid, maar stevige, kerngezonde moraal, analoog aan deze: "indien uw rechteroog u ergert, trek het uit en werpt het van u; wie God zegt lief te hebben en zijn broeder haat, die is een leugenaar; doe wel en zie niet om; neem uw kruis op en volg mij." U hoeft het niet zo bijbelsch te zeggen, dat doe ik zelf ook niet. Maar wat u uw kind als moraal geeft, moet toch analoog zijn aan de beste voorschriften die Jezus gaf, want Jezus was een hartenkenner, en tevens de incarnatie der meest begripende liefde en der meest beminnelijke wijsheid. Zonder geloovig te zijn en naar de kerk te gaan, kunnen wij gerust voor ons zelve eens zitten nadenken over den een of anderen "tekst" – uit de Bergrede, bijv. – en de *kern* daarvan opnemen in ons eigen gemoedsleven en ons stelsel van opvoeden.⁴⁶³

Nellie beschouwde zichzelf niet als een gelovige, maar als een agnostica, een niet-wetende. Ze vond iedere vorm waaronder ze oprechtheid en waarheid proefde aantrekkelijk. Ze veroordeelde daarom het christelijk geloof niet en deed moeite oprecht gelovigen niet te kwetsen:

Jarenlang ben ik geweest agnostica, niet-wetende, niet-kennende; maar ook niet-oordeelende en nog veel minder veroordeelende. Ik geloof niet dat ik met opzet ooit één woord heb gezegd, dat den eerlijk geloovende kon kwetsen in zijn eerste gevoelens. Integendeel. Onder welken vorm ook ik waarheid en oprechtheid vermoedde, daar voelde ik mij heengetrokken met onwederstaanbare kracht....⁴⁶⁴

Regelmatig hanteerden Lezeressen van *De Vrouw* het begrip 'onze zeden' in hun ingezonden brieven, dit tot grote irritatie van Nellie:

Wie zegt mij wat 'onze zeden' eigenlijk zijn of willen en wat voor product van zedelijkheid de mensch geeft die zijn leven inricht naar 'onze zeden'? (...) 'Onze zeden'? bah! De zedelijkste mensch is wellicht hij die ze het meest met voeten treedt. Onze zeden?... Mijn kinderen allebei, mijn zoon en mijne dochter, ik zag ze liever sterven in mijn armen, dan dat ik moest beleven, dat ze braaf werden óm het volgen onze zeden!⁴⁶⁵

Haar afkeer betreft hier een blinde gehoorzaamheid aan de heersende (ongeschreven) regels. Mensen moeten zelf nadenken en hun verantwoordelijkheid nemen. Het ging haar om een bewuste gehoorzaamheid aan

---

⁴⁶² Nellie, *De Vrouw*, 1 januari 1898.

⁴⁶³ Nellie, 'Driftkopje', p. 112.

⁴⁶⁴ Nellie, 'Een volks-kinderbibliotheek', oorspronkelijk gepubliceerd in *De Vrouw*, oktober 1901, overgenomen uit: Nellie, *Richtingslijnen*, p. 290.

⁴⁶⁵ Nellie, *De Vrouw*, 4 augustus 1900.

de allerhoogste zedenwet, om zelfbeheersing dus, en om waarheidsliefde. De hoogste wet waaraan ouders moesten gehoorzamen, is vrijheid.⁴⁶⁶ Het deed er niet toe welke overtuiging gevolgd werd, die van het socialisme, de liefde of het christelijk geloof zolang er maar eerlijk in geloofd werd:

Maar heb u zelven leeren kennen en opgevoed; heb de hoogste wet ontdekt waaraan te gehoorzamen vrijheid is, en streef dagelijks daaraan te gehoorzamen; en uwe verhouding tot uw kind wordt een andere. Het doet er niet toe hoe gij die wet noemt: God, Christus, liefde, goedheid, wijsbegeerte, zedelijke vrijheid, socialisme; het doet er toe of gij eerlijk gehoorzaamt aan die wet. Gij eischt en gebiedt niet meer omdat gij de Papa of Mama zijt, maar omdat gij het uw plicht acht uw kind te plaatsen op den weg waarop gij vrede en vrijheid vondt.⁴⁶⁷

3.5 Nellie als kinderboekenschrijfster en publiciste van jeugdliteratuur

Nellie heeft zeer veel publicaties voor kinderen op haar naam staan. Ze wilde de kinderen goede lectuur bieden. Of ze de avonturen zelf geschreven had of niet was niet van belang, waar de verhalen vandaan kwamen evenmin, het was de kwaliteit die telde:

Voor de kinderen wil ik niet zijn als de koningin der witte mieren, die ééns begonnen met eieren te leggen – lees: boeken te schrijven – daarmee voortgaat tot in het oneindige. Liever ben ik voor hen de gewone werkbij, die overál de stoffen vandaan haalt waarvan zij honing en was en bijenbrood maakt. Ik ken velden die afgegraasd schijnen en het nog niet zijn; ik ken bronnen die eeuwig frisch blijven. Dáár wil ik gaan en bloemen plukken en water putten, en beide den kinderkens brengen. (...) ik verkeer niet in de waan dat al het goede juist van mij moet komen. Mijn vreugde is: het goede, frissche, mooie, gezonde op te rapen waar ik het vind vlak bij huis of van verre, en het den kinderen te geven tot geestelijke spijs en verstandelijke vorming en onschuldig vermaak.⁴⁶⁸

Haar doelgroep was de arbeidersklasse: ‘mijn weg, mijn geheel persoonlijke weg ligt elders: ik moet werken voor degenen die geen dure boeken kopen kunnen.’⁴⁶⁹ Volgens Ida Heijermans, Nellies opvolgster als redactrice van *De Vrouw*, was zij de eerste schrijfster die begreep wat arbeiderskinderen nodig hadden: goede lectuur voor weinig geld.⁴⁷⁰ Door voor arbeiderskinderen goede,

---

⁴⁶⁶ Verder vertonen haar denkbeelden verwantschap met de Ethische Beweging, die zedelijk onderricht los van iedere godsdienstige opvoeding wenste. Bakker, *Kind en karakter*, p. 70, 71.

⁴⁶⁷ Nellie, ‘Te zoet?’, oorspronkelijk gepubliceerd in *De Vrouw*, 23 mei 1900, overgenomen uit: *Richtingslijnen*, p. 187.

⁴⁶⁸ Nellie, ‘Een volks-kinderbibliotheek’.

⁴⁶⁹ Nellie, ‘Een volks-kinderbibliotheek’.

⁴⁷⁰ ‘Zij is de eerste in ons land geweest, die begreep wat het kind uit de gezinnen, die moesten verworden onder den oeconomischen druk, aan goede lectuur miste. Aan haar warme hart en helder inzicht ontsprong *Ons Blaadje*, dat jaren lang een geschenkje van kostelijke verhalen kwam neerleggen op de tafels van hen, die geen goed boek kopen konden. (...) Belangeloos trok en

maar goedkope kinderboeken en tijdschriften te publiceren, vervulde ze haar socialistisch opvoedingsideaal.

Nellie vond dat er al te lang niet goed nagedacht was over kinderlectuur. Om die reden was ze dankbaar dat ze haar ideeën in zo'n prestigieus blad als *De Gids* (1899) mocht publiceren. Ze verbeeldde zich niet de wijsheid in pacht te hebben, maar wilde mensen aan het denken zetten:

Ik zou naar aanleiding van al het bovenstaande nog heel wat te zeggen hebben; maar het is mij voldoende dat de Redactie van een zoo veel gelezen orgaan als *De Gids*, mij veroorloofde daarin reeds zoo breedvoerig als ik deed, mijn gedachten uiteen te zetten over een al te lang en al te erg stiefmoederlijk behandelde kwestie. Meer dan een uiteenzetting van gedachten heb ik ook niet bedoeld; en al heb ik lang en veel over kinderlectuur nagedacht, ik verbeeld mij volstrekt niet er alles omtrent te weten, en dat alles het best. Maar ik zal zeer gelukkig zijn, als velen beginnen er over na te denken en er zich over uit te spreken, en wij te slotte op sommige punten geraken tot een op goede gronden gevestigde meening.⁴⁷¹

Goede kinderlectuur moest ontwikkelend, alzijdig en helder zijn, maar ook naar het beginsel religieus dat wil zeggen vroom.⁴⁷² Voor de vroomheid van het boek is het niet nodig de namen van Jezus, God, Mozes of Boeddha te noemen. Een boek is vroom wanneer het in hun geest geschreven is en zij zich erin zouden herkennen:

Het is volstrekt niet noodig, dat in een wezenlijk religieus kinderboek de naam van God of Jezus genoemd worde. Hij mag genoemd worden, zoo goed als die van Mozes of Boeddha: het zou laf zijn, zijn zielliefde te verloochenen. Maar de vroomheid van een boek bestaat niet in het veelvuldig noemen van die namen. Ze bestaat daarin, dat Jezus of Boeddha, dat boek lezende, zouden kunnen zeggen: "Zie onze geest leeft daarin!" En Mozes zou kunnen getuigen: "Al mijne verboden hadden slechts ten doel om gehoorzaamheid mogelijk te maken aan dit gebod van het Zelf."⁴⁷³

In een vroom boek wordt niet een bepaald geloof uitgedragen, maar wordt ieder mens aangespoord op zoek te gaan naar zijn 'Zelf'. Het Zelf is goed en streng en is derhalve een goede raadgever. Daarom moet het Zelf door iedereen gekoesterd en gehoorzaamd worden.⁴⁷⁴ De mate waarin de ziel wordt getoond, bepaalt de kwaliteit:

---

bleef zij aan den arbeid. Voor het kind dat niet veel betalen kon, stelde zij deeltjes samen, eenvoudig naar het uiterlijk, maar innerlijk van overstromenden rijkdom.'

Ida Heijermans, 'Nellie van Kol, 12 Dec. 1851-12 Dec. 1921'.

⁴⁷¹ Nellie, 'Wat zullen de kinderen lezen?', oorspronkelijk gepubliceerd in *De Gids*, oktober 1899, overgenomen uit: Nellie, *Richtingslijnen*, p. 283.

⁴⁷² Nellie, 'Wat zullen de kinderen lezen?', p. 266.

⁴⁷³ Nellie, 'Wat zullen de kinderen lezen?', p. 267.

⁴⁷⁴ Nellie, 'Wat zullen de kinderen lezen?', p. 267.

Voor mij bestaat de *supérioriteit* van een boek in den *graad van zielsopenbaring*, en de hoedanigheid dezer geopenbaarde ziel; en deze *supérioriteit* is volstrekt niet het uitsluitend kenmerk van romans, gedichten, novellen of dergelijke kunstvormen (...) Zij kan ook gevonden worden in boeken van wetenschappelijken inhoud, om het even of zij populair of streng betoogend zijn geschreven.⁴⁷⁵

Kinderen moet geleerd worden dat het ‘Zelf’ van iemand met een ander geloof niet wezenlijk anders en dus even goed als dat van henzelf. Nellie zocht werken uit de verschillende religieuze richtingen uit waarin de ziel van die religie werd blootgelegd. Ze was nog op zoek naar joodse en katholieke boeken:

Wij moeten onze Joodsche, Protestantsche of Vrije-gedachte kinderen niet leeren al die anderen te *verdragen*, - dat is hoogmoed, die nog zeer na grenst aan het overwonnen standpunt van geloofshaat en vervolging. Wij moeten hen leeren al die anderen lief te hebben om der wille van hun Zelf, dat bij den Jood even heilig is als bij den Christen, en bij den Katholiek even rein als bij den Protestant. Wij moeten hen zeggen dat (...) zij *in wezen* niet van elkander verschillen (...) Door Protestanten van verschillende gezindten werden er genoeg voortreffelijke boekjes van dien aard geschreven (...) Wie mij zou willen helpen aan titels van boekjes waaruit niet de *leer*, maar de *ziel* van Katholicisme en Jodendom den lezer sympathiek tegemoet treedt, zal mij grootelijks verplichten.⁴⁷⁶

Zo moest een goed kinderboek in Nellies optiek behalve onderhoudend, ook opbouwend zijn voor het karakter en de intelligentie van het kind. Daarmee verzette Nellie zich tegen de schrijvers die het kind alleen wilden vermaken:

Doch vanwaar nu dat verschil van meening? Ik denk haast, dat het voor een groot deel voortvloeit uit verschil van inzicht omtrent de bestemming van kinderlectuur. Is die er om het kind te *vermaken* of om het te *leeren*? (...) Wie zeer beslist de vermaak-methode aanhangt, nu, die is gauw klaar. Voor hem is (behoudens enkele *negatieve* deugden, waarover straks) allicht een boek goed, dat de kinderen een uurtje of dagje aangenaam bezig houdt. (...) Wie de leer-methode belijdt, die is kieskeuriger. Die wil dat een boek, hoe vermakelijk ook, iets nalaat: een kern van denken en voelen, één van die gezonde atomen waaruit zich een karakter en een intelligentie opbouwen. Ik ben van de *leer-methode*, en wel op grond van het eenvoudige feit: dan *een onbedorven kind altoos leeren wil*.⁴⁷⁷

De achtentachtig deeltjes tellende serie van *De Volks-Kinderbibliotheek* bracht kinderen in contact met verhalen uit verschillende culturen en wereldgodsdiensten. Nellie wilde de kinderen inzicht geven in de samenleving en hun blikveld verruimen naar de rest van de wereld. Zo zette Nellie haar schrijverschap in voor de ontwikkeling van de jeugd. Door leerzaam te schrijven voor kinderen werkte ze aan haar ideaal om de mensheid op een hoger plan te brengen.

---

⁴⁷⁵ Nellie, ‘Wat zullen de kinderen lezen?’, p. 256.

⁴⁷⁶ Nellie, ‘Wat zullen de kinderen lezen?’, p. 268.

⁴⁷⁷ Nellie, ‘Wat zullen de kinderen lezen?’, p. 261.

Samenvattend: Toen Marie/Nellie trouwde met Henri, wilde hij niet dat hun huwelijk in de kerk ingezegend zou worden. Henri geloofde niet in God, maar beschouwde het socialisme als de ware interpretatie van de christelijke leer, de kerk zou zich in moeten zetten voor meer onderlinge gelijkheid. Zoals Henri hoopte, werd Nellie een overtuigd socialiste; ze ijverde voor een betere wereld door in socialistische kranten te publiceren en in feministisch-socialistische organisaties te participeren. Nellie raakte bevriend met Ferdinand Domela Nieuwenhuis, ze leefde mee met zijn persoonlijk wel en wee en vertrouwde hem zeer persoonlijke dingen toe. Nellie achtte Domela een bijzonder mens, maar leek niet ontvankelijk voor zijn identificatie met Jezus. Wel nam Nellie van Domela over dat bij socialist zijn een nieuwe levensstijl hoorde; ze werd in navolging van hem vegetariër, pacifist en geheelonthouder. Jezus was voor Domela niet de verlosser, de arbeiders konden alleen zelf zich bevrijden, maar de volmaakte socialist. Voor Nellie was Hij nog steeds het ultieme morele voorbeeld, reden waarom ze Domela, die toch zo dweepte met Jezus, aansprak op grof taalgebruik in zijn *Recht voor Allen*. Door het voorbeeld van Domela wist Nellie zich gesteund om, als overtuigd socialiste, blijvend ruimte te houden voor haar christelijk geloof.

Nellie geloofde dat het socialisme het beste in mensen naar boven bracht en in die zin een opvoedende waarde bezat. Ze ontwikkelde haar eigen vorm van spiritualiteit rond het 'Zelf'. Ieder mens moest op zoek naar zijn eigen 'Zelf'. Dit 'Zelf' is van nature goed, adviseert en corrigeert de mens. Als iedereen naar zijn 'Zelf' zou luisteren, zouden er geen oorlogen meer zijn. Mensen moesten hun ziel openstellen voor de natuur en proberen haar schoonheid vast te houden. Dat zou de mensen aanzetten tot goede daden en zo redding brengen. De arbeiders hadden volgens Nellie recht op verbetering van hun woon- en werkomstandigheden, de gegoede burgerij moest leren hun welvaart te delen met de arbeidersklasse. Speciale aandacht had Nellie voor de vrouw; ze ijverde voor gelijke rechten en gelijke arbeidsmogelijkheden van man en vrouw. In het bijzonder zette ze zich in voor een betere positie van ongehuwde moeders. Nu mannen machtswellustelingen bleken te zijn, moest redding komen van de moeders.

In *De Vrouw* gaf Nellie opvoedadviezen aan de moeders, dikwijls ontleend aan het christelijk geloof. Nellie zag de vertrouwensband tussen moeder en kind

als het noodzakelijke fundament van de opvoeding. Doel was niet het leren van gehoorzaamheid, maar de verbetering van wil en hart zoals Jezus ook had gepredikt. Nellie geloofde dat de opvoeding in iedere generatie de hartstocht en het egoïsme verder moest en kon inperken. Hartstochten verstoorden de balans in de mens en hielden de mens af van het goddelijke. De mens moet niet slaaf zijn van zijn verlangens; de geest moet heersen over het lichaam, niet om asceet maar om vrij te zijn. Jezus bezat de juiste moraal, Zijn gebod ‘dat gij elkander liefhebt’ was het enige dat de moeders moesten eerbiedigen. Zij moesten hun kinderen proberen te begrijpen, hun kennis aandragen over hun directe leefomgeving en hen overvloedig liefkozen. Door kinderverhalen te publiceren, droeg ze bij aan de opvoeding van de kinderen, door in *De Vrouw* te schrijven over vrouwenkwesties in de ruimste zin van het woord droeg ze ook bij aan de opvoeding van de vrouwen.

Hoofdstuk 4 In de ban van het spiritisme (1886-1907)

In 1886, het jaar dat dochter Lili geboren werd, liet Nellie te Genève door Julius Crépieus een karakterschets maken op basis van haar handschrift. Vermoedelijk dateert dit ‘graphologisch portret’ van de eerste helft van het jaar, aangezien het gezin Van Kol tot september in Genève woonde om daarna naar de Oost te gaan. Van 1886 tot 1892 verbleven de Van Kols in Indië, daar lijkt Nellie zich niet met het bovennatuurlijke bezig te hebben gehouden, haar tweede verslag dateert pas uit 1895. Uit haar schrift ‘Diversen op occult gebied’ blijkt dat Nellie tussen 1895 en 1902 zo’n twintig keer mensen met paranormale gaven raadpleegde. De verslagen in *Diversen op occult gebied* stoppen in januari 1902 met een seance bij Mad. Lay-Fonvielle te Parijs. In november 1900 leerde Nellie van een kennis de stok hanteren, gelovend dat de opgeroepen geesten de stok in beweging brachten. Na een maand ontdekte Nellie dat ze mediamiek kon schrijven. Vrijwel vanaf het begin nam ook Henri deel aan de seances. Dat een van de geesten van zijn overleden moeder bleek te zijn, maakte hem enthousiast: ‘Er kwamen antwoorden op vragen; en toen den naam van den geest gevraagd werd deed deze een poging om hem te schrijven: er kwam Moeder. Van dat oogenblik af was Henri voor de zaak gewonnen.’⁴⁷⁸ Nellie en Henri bestedden veel tijd aan de stokseances, drie avonden in de week ‘aanzitten’ was zeker in het eerste jaar eerder regel dan uitzondering.

Dat het spiritisme Nellies aandacht trok, is niet zo verwonderlijk gelet op de populariteit ervan in de maatschappelijke kringen waarin zij zich bewoog. Omstreeks de eeuwwisseling was er grote belangstelling voor het spiritisme. Ondermeer hogeropgeleiden zoals politici, artsen, letterkundigen en theologen raakten korte of langere tijd geboeid door het spiritisme. In zijn omvangrijke studie *Op het Breukvlak van Twee Eeuwen* constateert Jan Romein dat met name veel socialisten belangstelling hadden voor het spiritisme. Historicus Logie Barrow noemt socialisme en spiritisme verwante –ismen. In beide stromingen was een vooruitgangsstreven, het socialisme ijverde voor algemene materiële ontwikkeling via partijpolitiek, het spiritisme wilde een individuele ontwikkeling

---

⁴⁷⁸ Nellie, ‘Ervaringen’, p.1.

op gang brengen via contact met de overledenen. Bovendien waren beiden ‘lekker onorthodox’ en hadden beiden dezelfde vijanden namelijk het kapitalisme en het orthodox christendom.⁴⁷⁹

De gedachte dat de geest van overleden mensen blijft voortbestaan en dat het mogelijk is om met deze geesten in contact te komen, is het uitgangspunt van het spiritisme. In zijn proefschrift *Op zoek naar nieuwe zekerheid, negentiende-eeuwse protestanten en het spiritisme* onderscheidt Derk Jansen drie soorten van spiritisme: het Franse spiritisme, het moderne of Angelsaksische spiritisme en het christelijke spiritisme. Bij het Franse spiritisme heeft de ziel het vermogen tot reïncarnatie en hebben de uitspraken en adviezen van de geesten absolute geldigheid. De geesten leiden de mens. Het moderne of Angelsaksische spiritisme is in opkomst aan het einde van de negentiende eeuw. Het baseert zich op empirisch onderzoek en wil van daaruit tot wetten te komen. De derde categorie is het christelijk spiritisme. Christenen die zich met spiritisme bezighielden, waren protestanten die bijvoorbeeld tot de Groninger Richting behoorden. Zij waren onorthodox, geloofden niet in predestinatie, noch in verdoemenis, maar vonden in het spiritisme een ‘onweerlegbaar’ bewijs voor een leven na de dood. Soms werd het geloof in reïncarnatie gecombineerd met christelijke geloofsopvattingen.⁴⁸⁰

Gezien Nellies afkomst kan Nellie tot de laatste groep gerekend worden. Nellie was immers van vrijzinnig-protestanten huize en de theologen aan wie professor Mulder, Nellies mentor, zich verwant voelde, behoorden tot de Groninger Richting. Maar Nellies belangstelling ging uit naar het moderne of Angelsaksische spiritisme. Veelzeggend is Nellies keuze voor het tijdschrift *Het Toekomstig Leven*, een ‘halfmaandelijksch tijdschrift voor spiritisme en aanverwante wetenschappen’. Getuige haar schrift *Ervaringen* las ze veel in dit tijdschrift en ze heeft er ook menigmaal in gepubliceerd.⁴⁸¹ Nellie had ook kunnen kiezen voor het christelijk-spiritistische tijdschrift, *Op de grenzen van twee*

---

⁴⁷⁹ Johan Wulterkens, ‘Geloof in daden. Het spiritisme van P.J. Troelstra’, *Onvoltooid Verleden*, 2002, afl.15, p. 39 - 47, aldaar p 42.

⁴⁸⁰ Derk Jansen, *Op zoek naar nieuwe zekerheid, negentiende-eeuwse protestanten en het spiritisme*, Meppel 1994, p. 9, 10.

⁴⁸¹ Nellies artikelen over het spiritisme verschenen in de eerste zes jaargangen van *Het Toekomstig Leven*. Naar eigen zeggen, publiceerde ze, meestal een à twee keer per jaar, in de vijfde jaargang, in 1901 dus, vier keer. In ‘Ervaringen’ geeft ze een overzicht van haar bijdragen. Nellie, ‘Ervaringen’, p. 294, archief Nellie van Kol, inv. nr. 39-42, Aletta, Instituut voor Vrouwengeschiedenis, Amsterdam. Voorbeeld van een verwijzing naar gelezen artikelen over spiritisme: ‘Ik las in die dagen veel over aura’s en kleuren en vormen van aura’s’. Nellie, ‘Ervaringen’, p. 149, 150.

werelden van de schrijfster, pedagoge, feministe en spiritiste Elise van Calcar. In dit tijdschrift, dat grotendeels door Van Calcar zelf volgeschreven werd, speelde het religieuze element een grotere rol dan in de andere bladen.⁴⁸² De redactie van *Het Toekomstig Leven* had een geheel andere invalshoek, zij waren op zoek naar wetenschappelijk bewijs voor spiritistische verschijnselen en wilden onderzoekers een podium bieden om te schrijven over hun wetenschappelijke waarnemingen.⁴⁸³ Nellie was kennelijk meer geïnteresseerd in de wetenschappelijke waarde van het spiritisme dan in zijn christelijke component.

Nellie meende dat door het spiritisme een deel van de waarheid te vinden was. Door de stroomversnelling in de ontwikkelingen in wetenschap en techniek was het beeld ontstaan dat op een dag alles verklaard en begrepen zou kunnen worden. Dit moedigde wetenschappers aan ook het occulte te onderzoeken.⁴⁸⁴ Alles kon niet zonder meer geloofd worden, vond ook Nellie. Gegevens uit seances dienden geverifieerd te worden: ‘Wat de geesten zeggen moeten we niet onvoorwaardelijk geloovent. Alles controleren met ons verstand. Na veel jaren van studie zullen we er achter komen. Hij (Mulder, HB) zal ons altijd waarheid geven.’⁴⁸⁵ Jan Romein spreekt van een paradox die karakteristiek is voor de periode rond de eeuwwisseling. De belangstelling voor het spiritisme lijkt op het eerste gezicht een protest tegen het heersende rationalisme en positivisme, maar in werkelijkheid wilden de mensen met behulp van de rede ook terreinen veroveren die naar hun aard niet voor de ratio toegankelijk zijn.⁴⁸⁶

Opvallend is dat, waar Nellie in haar gewone dagboeken zeer onregelmatig schreef, ze in haar spiritistische dagboeken wel een vaste regelmaat aanhield; van iedere seance, vaak twee of drie per week, schreef ze een verslag. Waren de seances voor haar zo indrukwekkend dat ze deze al schrijvend wilde verwerken? Of documenteerde ze wat ze beleefde in de hoop structuur of waarheid in haar ervaringen te ontdekken? In dit hoofdstuk wil ik ondermeer achterhalen welke

---

⁴⁸² Protestantse theologen van de ‘Groninger richting’ hadden ook een eigen tijdschrift, dat zich met name richtte op dominees: *Geest en Leven*. Zowel *Geest en Leven* als *Op de grenzen van twee werelden* leggen de nadruk op het christelijke fundament van het spiritisme.

⁴⁸³ Leonieke Vermeer, ‘Als de tafel danst, dan wankelt de wetenschap. De relatie tussen spiritisme en wetenschap in Nederland rond 1900.’, *Gewina, tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wisunde en techniek*, vol. 30 (2007), afl. 1, p. 26-43, aldaar p. 26.

⁴⁸⁴ Jan Romein, *Op het Breukvlak van Twee Eeuwen*, Leiden 1967, p. 213.

⁴⁸⁵ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 21, 9 december 1900.

⁴⁸⁶ Romein, *Op het Breukvlak van Twee Eeuwen*, p. 213.

‘ware’ kennis Nellie meende op te doen via het occulte en het spiritisme. Hoe meende zij bijvoorbeeld dat het leven na de dood eruit zag? Verder onderzoek ik welke waarde Nellie hechtte aan uitspraken van geesten en wat het contact met hen voor haar betekende; waarom besteedde Nellie zoveel tijd en aandacht aan het oproepen van geesten? Tenslotte wil ik een antwoord vinden op de vraag hoe bij Nellie het spiritisme zich verhoudt tot het christelijk geloof.

4.1 Belangstelling voor het paranormale en de theosofie

Opstap naar het spiritisme was Nellies’ belangstelling voor het paranormale en de theosofie. Nellie bezocht met enige regelmaat mensen met paranormale gaven, in de consulten vindt een verschuiving plaats. De eerste jaren liet Nellie vooral karakterschetsen maken. Sommige portretten waren gebaseerd op een analyse van haar handschrift (in 1886 en in 1896), andere op basis van een haarlok (1895, 1898) of op basis van een horoscoop (1895). Eind 1897 bezocht Nellie een astroloog, in maart 1898 een somnambule, aansluitend twee helderziende kaartleggers (1898, 1899) en vervolgens op de wereldtentoonstelling in Parijs (1900) een waarzegger en een handlezer. Vanaf 1901 leek Nellie alleen nog geïnteresseerd in seances waarin ze contact kon leggen met geesten van overleden vrienden en familieleden.⁴⁸⁷

Nellie was benieuwd wat de paranormaal begaafden zouden zeggen over haar persoon, haar gezin, haar werk, kortom haar leven. Wanneer ze iets opmerken dat klopt, toont Nellie zich daar verguld mee: ‘Ik vroeg naar mijn levende kinderen. En dit was wel aardig, die beschreef ze precies...’⁴⁸⁸ Algemener beweringen past ze toe op haar leven, tussen haakjes schrijft ze er het volgende bij:

Veel vrouwen beoordelen mijn bezigheden (“De Vrouw”!) en dat is in den laatsten tijd zeer toegenomen. (Het aantal abonnees klom in dien tijd soms bij 20 en 50 tallen). Naar aanleiding van een artikel dat ik schreef (over kinderliteratuur in De Gids) wordt mijn naam druk besproken. Ik heb mij met dat artikel vijanden gemaakt, want de meesten begrijpen mij nog niet helemaal. Maar

---

⁴⁸⁷ Weliswaar liet ze in 1901 ook nog een karakterschets maken op basis van een haarlok, maar opgemerkt dient te worden dat dit gedaan werd door het medium Alfred Peters bij wie Nellie en Henri hetzelfde jaar nog geesten kwamen oproepen. In 1901 bezocht Nellie ook nog eenmaal een helderziende kaartenlegster.

⁴⁸⁸ Nellie, ‘Diversen op occult gebied’, p. 76, archief Nellie van Kol, inv. nr. 38, Aletta.

ik moet in de richting van dat artikel voortgaan om invloed te verkrijgen, en het eind zal verblijdend zijn.⁴⁸⁹

Wanneer Nellie iets niet geloven kan, dan zet ze dat erbij:

Op een regeringspersoon zal ik door dat artikel een invloed verkrijgen die hem belemmert in zijn werk (dat klinkt heel onwaarschijnlijk.) De kaarten voorspellen “vermeerdering van geld met een verblijding” – zonder sterfgeval (Nog niet vervuld) 1922. Mijn werk zal na eenigen tijd een hogere vlucht nemen. (Bibliotheek?) doch eerst zal ik tegenkansing ondervinden.⁴⁹⁰

Soms was de inhoud treffend, zoals in onderstaande uitspraak die enkel gedaan is op basis van (studie van?) een haarlok: ‘Een groot schrik en overwerken. Zij werkt tegen een stroom in (ik had toen nog De Vrouw). Het is een vrouw die schrijft.’⁴⁹¹ Geregeld ook werd de plank totaal misgeslagen. Zo dacht de schrijver van een ‘graphologisch portret’, P.H.F. Bakker, dat Nellie een man was.⁴⁹² En volgens de astroloog Allan Leo die in het tijdschrift *Light* een horoscoop voor één shilling aanbood, zou Nellie vurig in de liefde zijn, wat ze heel beslist weersprak: ‘You are ardent in love-affaires (nee man, zoo kalm als een kluwentje stopgaren).’⁴⁹³

Slechts bij een paar bezoeken krijgt Nellie de gelegenheid vragen te stellen. Zo vraagt ze of Henri herkozen zal worden en een andere keer of hij veilig zal terugkeren van zijn reis.⁴⁹⁴ Opvallend is dat ze tot twee keer toe naar haar eigen gebreken vraagt.⁴⁹⁵ Een andere terugkerende vraag betreft de toekomst van haar kinderen. Ze wil niet zozeer weten welk beroep ze later zullen uitoefenen, maar of zij zich zullen ontwikkelen tot ‘nuttig voor de mensheid’:

Ik mocht wat vragen en vroeg: Quel est mon plus grand défaut? Het antwoord luidde: ‘Celui d’être trop bonne et de croire que tout le monde est comme vous.’

Aansluitend: “Que deviendra mon fils?” vroeg ik “Est il méchant?” vroeg de tolk. –Non- “Voulez-vous savoir quel emploi il aura?” Non, mais s’il sera utile à l’humanité? – Eenige ceremoniën met Koran en bidsnoer. Antwoord: “Votre fils est né charitable; il sera utile à l’humanité; son avenir est clair” (dat zegt de astroloog ook.) “Et ma fille?” vroeg ik. “Voulez-vous savoir si elle se mariera?” Non, peu m’importe: la même chose que mon fils. Nieuwe ceremoniën. “Votre fille aura plus de bonnes chances que votre fils, mais elle sera moins charitable. – Mon mari est député; sera t-il réélu?... “Non”(Jawel Sidi Ali Baba!).⁴⁹⁶

---

⁴⁸⁹ Nellie, medium Eduard Lobé, ‘Diversen op occult gebied’ p. 29.

⁴⁹⁰ Nellie, medium Eduard Lobé, ‘Diversen op occult gebied’, p. 34.

⁴⁹¹ Nellie, medium Mevrouw Colson, ‘Diversen op occult gebied’, p. 18.

⁴⁹² ‘De schrijver, want ’t is waarschijnlijk een man, is iemand zeer ontwikkeld en beschaafd, met artistieke aanleg.’ Nellie, medium P.H.F. Bakker, ‘Diversen op occult gebied’, p. 14.

⁴⁹³ Nellie, astroloog Allan Leo, ‘Diversen op occult gebied’, p. 73.

⁴⁹⁴ Nellie, ‘Diversen op occult gebied’, p. 36, 70.

⁴⁹⁵ Nellie, ‘Diversen op occult gebied’, p. 36, 76.

⁴⁹⁶ Sidi Ali Baba ‘le célèbre Chiromancien’, ‘Diversen op occult gebied’, p. 36.

Een onjuiste uitspraak maakte een medium in de ogen van Nellie niet per se ongelooftwaardiger. Zo blunderde sjeik Abdoel op de wereldtentoonstelling in Parijs door de jeugd van Nellie gelukkig te noemen: ‘Votre vie est divisé en trois parties; votre jeunesse était assez heureuse (ahem!ahem!); puis soit venu de grands chagrins (oui!); mais l’avenir sera bon.’ Ondanks deze misser hechtte Nellie waarde aan een voorspelling van dezelfde sheik dat ze geld zou krijgen, wellicht uit een erfenis. Anders zou er geen reden zijn zich bedrogen te voelen: ‘Dans 4 mois vous recevez 7000 francs, soit par héritage, soit autrement. (o sheik, o sheik, wat hebt ge mij bedrogen!)’.⁴⁹⁷ Een medium kan op het ene terrein begaafder zijn dan op het andere. Zo vond Nellie Mrs Manks een uitzonderlijk goede helderziende, maar was ze niet onder de indruk van haar als trance-medium:

I see your mama in the flesh still. You made more of your pappa. She was rather an anti-mamma to you (Dit alleen maakt Mrs Manks tot een clairvoyante van verwonderlijke kracht)(...) ‘Als trance-medium herhaalde Mrs Manks zich dikwijls – wat misschien Roodhuiden manier is? Als clairvoyante die wist wat ze zei vond ik haar veel interessanter.’⁴⁹⁸

Soms verdacht ze mediums ervan dat ze bewust bepaalde effecten bewerkstelligden om zo meer indruk te maken: ‘In trance rakende kreeg Mad. Lay zulk een schok dat haar haren losvlogen. ’t Is waar dat die ook maar losjes, zonder haarspeld, op haar achterhoofd vastzaten. Ik denk dit is een kleine mise en scène. Om meer effect teweeg te brengen.’⁴⁹⁹ En op het moment dat twee astrologen elkaar tegenspraken, twijfelde ze aan hun kennisniveau en aan de systematiek: ‘Volgens Geo Wilde ben ik een Jupiter in Scorpio person (volgens Leo een Mars in Scorpio HB) en is Henri meer bepaald a son of Mars. Heeft iedere astroloog zijn aparte hemelorde?’⁵⁰⁰ Soms bedacht ze redenen waarom een voorspelling niet was uitgekomen:

Maar 1899 was “the year of the bad stars”. Ik geloof niet dat er van al de booze voorspellingen iets is uitgekomen; maar vreemd genoeg voorzag ook hij iets aan het hart, en ernstige ongesteldheid

---

⁴⁹⁷ Nellie, Sjeik Abdoel op de ‘Parijsche Tentoonstelling’, ‘Diversen op occult gebied’, p. 34. NB Terzelfder tijd, september 1900, vond in Parijs het derde internationale congres van spiritisten en spiritualisten plaats. Omdat Nellie alleen deze sjeik consulteerde en spreekt van een tentoonstelling, neem ik aan dat ze niet dit congres maar de wereldtentoonstelling bezocht heeft.

⁴⁹⁸ Nellie, ‘Diversen op occult gebied’, p. 41, 42, 44.

⁴⁹⁹ Nellie, ‘Diversen op occult gebied’, p. 74, 75.

⁵⁰⁰ Nellie, ‘Diversen op occult gebied’, p. 74.

tegen 't voorjaar. – Ik ben echter niet ziek geweest, wel wat koortsig. Misschien zijn de kwade kanten tegengewerkt door een beetje rust die ik nam.⁵⁰¹

Andere keren was ze teleurgesteld. Het opzoeken van paranormaal begaafden zou in 1900 plaats maken voor spiritistische seances in huiselijke kring. In 1922 herlas ze het schrift *Diversen op occult gebied* en krabbelde er her en der een opmerking bij.

Terwijl Nellie met enige regelmaat een medium raadpleegde, begon ze zich ook te interesseren voor de theosofie. In het blad *Evolutie* van Wilhelmina Drucker schreef Nellie er in 1893 voor het eerst over; ze doet verslag van lezingen van Annie Besant, gehouden op twee achtereenvolgende avonden.⁵⁰² De Britse Besant, aanvankelijk een agnoste en feministisch socialiste die streed voor vrouwenrechten en geboortebeperving, bekeerde zich in 1889 tot de theosofie na een ontmoeting met Helena Blavatsky, de grondlegster van de beweging. Blavatsky, meestal aangeduid als madame Blavatsky, was een aristocratische Russin die uit spirituele hongersnood de wereld had afgereisd. Ze had haar naam gevestigd met haar eerste boek *Isis Unveiled*; met *The Secret Doctrine*, verschenen in drie delen, groeide haar faam.⁵⁰³ De geheime leer van Blavatsky die allerlei elementen uit oosterse godsdiensten bevatte, werd door Besant overal uitgedragen.⁵⁰⁴ Nellie die Besant voor het eerst meemaakte, vatte onmiddellijk sympathie voor haar op; ze leek haar vriendelijk en Nellie kon aan haar zien dat zij 'veel gedacht en veel geleden' had.⁵⁰⁵ Kernbegrippen in Besants toespraken waren evolutie en reïncarnatie, aldus Nellie.⁵⁰⁶ De mens maakt in meerdere levens een graduele ontwikkeling door naar volmaaktheid; het hoogste stadium is 'het geheel en al geestelijk leven'. Van een arbeider die lange werkdagen maakt, kan

---

⁵⁰¹ Nellie, een astroloog, 'Diversen op occult gebied', p. 20.

⁵⁰² Nellie, 'Vergaderingen enz', *Evolutie*, 24 mei 1893.

⁵⁰³ Haar zoektocht had haar onder andere langs de indianen in Quebec gevoerd, de mormonen in Noord-Amerika, lokale voodoo gebruiken in Midden- en Zuid-Amerika, hindoe monniken in India en boeddhisten in Lhasa, Tibet. René Zwaap, 'De geheime leer', *De Groene Amsterdammer*, 15 december 1999. Voor informatie over Madame Blavatsky's leven en ideeën: Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, Berkely 2004.

⁵⁰⁴ Zwaap, 'De geheime leer'.

⁵⁰⁵ Nellie, 'Vergaderingen enz'.

⁵⁰⁶ Vermoedelijk beïnvloedde de theosofie Nellies denken over voorbehoedsmiddelen. De reïncarnatie gedachte maakte theosofen huiverig voor voorbehoedsmiddelen. Nellie was aanvankelijk voor het gebruik van voorbehoedsmiddelen, maar begon te twijfelen en wilde er liever geen uitspraken meer over doen. Dit leverde Nellie boze reacties van het echtpaar Rutgers en Aletta Jacobs op. Schouten-Hoekstra, "De Vrouw", p. 48.

niet verwacht worden dat hij aan zijn ontwikkeling werkt. Het is dus noodzakelijk dat ieder mens vrije tijd heeft om zo tot zijn recht te kunnen komen.⁵⁰⁷

Het eerste artikel over theosofie in *De Vrouw* verscheen op 9 oktober 1897: 'Theosofie en onze kinderen'. Het artikel was Nellie aangeboden, door wie blijft onbenoemd, de auteur is niet bekend. Ze had het niet geweigerd omdat er zich onder haar lezers, naast 'Vrijdenkers en Atheïsten', 'goedgelovige Roomschen, Protestanten en Joden, ook overtuigde Spiritisten en Theosofisten' bevonden. Van de schrijver van het artikel kon geleerd worden om 'een zedelijken sfeer' om ons heen en in ons huis te scheppen zodat de kinderen 'vrij ademen en gezond leven' konden.⁵⁰⁸ Het was derhalve de moeite waard om op te nemen. Bovendien, zo zou ze een half jaar later benadrukken; is de waarheid allesomvattend, vele wegen leiden erheen:

Laten we toch niets a priori veroordeelen als dwaas, onmogelijk of onwaar; geven we een ieder het recht om op zijne wijze waarheid te zoeken; *de* waarheid is één en ondeelbaar, in háár moeten dus eenmaal alle denkbeelden samen komen, om het even of ze haar oorsprong namen in de wetenschap der materie die van geen oergeest weten wil, of in het onderzoek naar dien oergeest, die zich aan zoovelen onwederstaanbaar opdringt. De waarheid omvat alles, dus óók den geest, dus óók de stof.⁵⁰⁹

Ook in de theosofie school waarheid, zo meende Nellie.⁵¹⁰

Daarna volgde, op 26 maart 1898, het artikel 'Een klein beetje Theosophie'. De manier waarop het artikel ondertekend is 'A., 8 Maart. Lotus' roept vragen op. Heeft Nellie het zelf geschreven? De datering zou daarop kunnen duiden, de A. staat dan voor Aywaille waar Nellie inderdaad tot 1898 heeft gewoond. Maar Lotus? Nellie schreef nooit onder een andere naam dan de hare, waarom hier dan wel? Lotus lijkt een naam voor een ingewijde, madame Blavatsky werd wel 'de witte Lotus' genoemd.⁵¹¹ Voelde Nellie zich ten tijde van het schrijven van dit artikel een theosofiste? Zowel de schrijfstijl als de thema's passen bij Nellie; de tekst gaat over zelfopoffering, seksuele onthouding en, minstens zo karakteristiek voor Nellie; over Jezus in de bijbel. Dit artikel lijkt een inleiding te zijn op de vierdelige, theosofisch gekleurde serie 'Eenige beschouwingen over den Mensch' die volgde. De eerste drie afleveringen zijn niet

---

⁵⁰⁷ Nellie, 'Vergaderingen enz'.

⁵⁰⁸ Nellie, *De Vrouw*, 9 oktober 1897.

⁵⁰⁹ Nellie, *De Vrouw*, 9 april 1898.

⁵¹⁰ 'In de theosofie is veel waars...' Nellie, 'Ervaringen', p. 21, 9 december 1900.

⁵¹¹ Zwaap, 'De geheime leer'.

ondertekend, onder de laatste staat alleen 'Lotus'.⁵¹² De teksten gaan over 'de scheppende kracht en hare weerspiegeling in den mensch en in de natuur', 'over den wil', 'over het geopenbaarde en het ongeopenbaarde', 'over zelferkenning en reïnkarnatie', 'over de nieuwe kracht en over Universele Broederschap'. In deze artikelen is Nellies hand veel minder te herkennen; is daar misschien toch iemand anders aan het woord? Zoals zo vaak, ligt de waarheid in het midden.

Vermoedelijk heeft Nellie, zoals ze zo vaak deed, deze teksten 'van Lotus' ergens gevonden en in bewerkte vorm overgenomen. Bij het eerste artikel 'Een klein beetje Theosophie' zou ze meer werk hebben gemaakt van de redactie om zo een brug te slaan naar haar lezerspubliek, daarna achtte ze wellicht een dergelijke bewerking niet meer nodig. Omdat het teksten van een theosoof betrof, ondertekende ze deze met 'Lotus'.

Wel direct aan het woord is Nellie in het artikel 'Lectuur' uit 1898.⁵¹³ Uitvoerig - het geheel beslaat maar liefst drie pagina's - bespreekt ze de vier voordrachten die in de nieuwste bundel van Annie Besant zijn opgenomen en geeft ze haar visie op de theosofie.⁵¹⁴ Nellie vindt de theosofie een troostrijke leer. Besant toonde aan hoe mensen stoffelijk, zedelijk en intellectueel met elkaar verbonden zijn. De theosofie verklaart waarom het sommige mensen veel minder goed lukt dan andere om een zedelijk leven te leven; zij lopen achter in ontwikkeling, maar zullen nog meerdere levens voor zich hebben om te kunnen groeien tot volmaaktheid. Voor Nellie was dit een antwoord dat paste in de manier waarop zij zich altijd verbonden heeft gevoeld met andere mensen:

Zoo heb ik altoos, als bij intuïtie, geloofd in de fundamenteele éénheid der menschelijke ziel. Ik heb mij nooit kunnen voorstellen dat de liederlijke dronkaard die vloekend over den weg zwaait, of de schaamteloze deerne die op de hoeken der straten de mannen lokt met oneerbare taal, in aanleg en bestemming van mij verschilden, al leidden duizend oorzaken mijn pad naar een zuiverder levenssfeer. En wie is er die durft stilstaan bij en een antwoord geven op deze vraag: indien er maar één aardeleven is, en dat ééne leven beslissend voor de geheel eeuwigheid die daarachter ligt, - hoe zal het dan gaan met degenen die in dit leven niet zoo rein konden zijn als ik, omdat alles, alles hen naar de laagte trok?⁵¹⁵

In de theosofische levensbeschouwing is niets bestemd tot verloren gaan of eeuwig lijden. Doordat al het goede dat de mens doet, bijdraagt aan zijn

---

⁵¹² Nellie, *De Vrouw*, vier artikelen vanaf 4 juni 1898.

⁵¹³ Nellie, *De Vrouw*, 7 mei 1898.

⁵¹⁴ Nellie, 'Lectuur. Annie Besant. Levenstoestanden na den dood. Vier voordrachten over theosofie. Amsterdam 1898.', *De Vrouw*, 7 mei 1898.

⁵¹⁵ Nellie, 'Lectuur. Annie Besant.'

ontwikkeling, stimuleert het mensen om het goede te doen. Afhankelijk van de wilskracht wordt het lijden verlengd of de vervolmaking bespoedigd. Zo is de theosofie een leer van hoop en verzoening, aldus Nellie.

De theosofie paste, volgens Nellie, uitermate goed bij ‘den besten geest onzer eeuw’. Allereerst vanwege de ‘edelhoedige gevoelens’, zoals het ervaren van een broederschap tussen de mensen en het meer en meer onzelfzuchtig willen worden. Ieder mens beïnvloedt met zijn denken, voelen en handelen andere mensen, daarom moet de mens ‘gezond trachten te zijn om gezondheid te verspreiden’ en ‘blijmoedig, om treurigheid en angst bij anderen te verdrijven’. ‘Welke leer was ooit zoo door-en-door altruïstisch als de Theosofische?’ vroeg Nellie zich af. Eveneens passend bij haar tijd vond ze de aandacht voor de geest en niet de vorm. Besant stelde dat het innerlijk verband tussen de wereldgodsdiensten en alle grote leraren, het zogenaamde ‘godelijk weten’ was.

Ook in het christendom was deze waarheid bewaard gebleven, maar door de twisten in de kerken, was ‘de levende geest’ doodgelopen ‘in het moeras van dogmatiek en vormendienst’. De theosofie kon het christendom de geest teruggeven: ‘De geest, de geest die levend is en ons levend maakt, die wil de Theosophie ons openbaren; in de vormen laat zij ons vrij.....’ Het leven van Jezus moest opgevat worden als de geschiedenis van een ziel. De kracht van het verhaal gaat verloren wanneer het opgevat wordt als een uiterlijk levensverhaal; het is een beeld van het geestelijk leven. Deze nieuwe interpretatie schonk aan Jezus, volgens Nellie, ‘de juiste maat van waardeering’, passend bij de tijdgeest van haar eeuw.

Nellie las het boek *Levenstoestanden na den dood* van Besant ‘met gespannen belangstelling, ja met een zekeren geesteshonger’. Occulte boeken vond ze verrijkend, maar ze raakte er niet van in de ban:

Al wat mystiek, al wat occult is heeft mij altoos aangetrokken, - niet zóó dat ik er mijn vrije onafhankelijke standpunt ooit een oogenblik voor verliet, maar zóó dat ik de aroom er van als het ware opnam in mijn innerlijk wezen, dit daardoor verrijkend en uitbreidend, even als het zich verrijkt en uitbreidt met de beste resultaten van materialistische wetenschap en logische redeneering.⁵¹⁶

---

⁵¹⁶ Nellie, ‘Lectuur. Annie Besant.’

Vier redenen gaf Fia Dieteren onlangs in haar lezing waarom zoveel feministische vrouwen en wellicht ook Nellie, zich aangetrokken voelden tot de theosofie.⁵¹⁷ Allereerst is het ‘Opperwezen’ in de theosofie zowel mannelijk als vrouwelijk en staan mannen en vrouwen er op gelijke voet. Het is opmerkelijk dat Nellie dit nergens noemt. Ten tweede streefden theosofen, net als veel feministes onder wie Nellie, naar een betere, meer zedelijke samenleving. Ten derde werd de eigen verantwoordelijkheid binnen de theosofie belangrijker gevonden dan de dogma; een echo van professor Mulders devies aan Nellie om haar roeping te volgen. Als vierde reden noemt Dieteren dat in de door theosofen opgerichte schooltjes, ‘vom Kinde aus’ gewerkt werd, dus volgens de regels van de moderne pedagogiek die feministes als Nellie ook voorstonden. Toch zei Nellie ‘van het niet geloovigen slag’ te zijn. Ze was bereid de waarheid aan te nemen, in welke gedaante deze ook zij, maar ze meende dat ‘het waarachtige leven’ in de diepte van de menselijke ziel moest worden gezocht, niet ‘op de vergankelijke schuimvlokken eener godsdienstige richting’. Haar voorkeur ging uit naar een levensovertuiging waarin het Opperwezen mens en wereld bewust gewild had:

Mijn *natuurlijke sympathieën* echter zijn aan den kant dergenen die in de stof de wilsuïting, de gedachtenbeelding zien van een oneindigen, zich zelf bewusten Geest. Hoe die geest zelf er kwam; waarom hij de stoffelijke wereld en vooral den mensch niet liet blijven in het zalige *niet* waarin geen leed is en geen teleurstelling, - met die vragen kwel ik mij niet langer.⁵¹⁸

Theosofen meenden, wanneer ze zich er volledig op toelieden, zicht te kunnen krijgen op ‘het licht en weten’. Voor Besant was dit misschien weggelegd, zij was vrij van familiebanden, maar Nellie was getrouwd en moest haar kinderen opvoeden. Om een dergelijke theosofische ontwikkeling door te kunnen maken, was ze, naar eigen zeggen, te zeer gebonden aan het dagelijks leven.

4.2 Seances thuis: een venster naar de geestenwereld

Bij zowel de eerste stokseance in 1900 als de laatste in 1907 was Lieschen, vermoedelijk een vriendin, erbij.⁵¹⁹ Aanvankelijk stelden Nellie en Henri alleen

---

⁵¹⁷ De workshop ‘De religieuze factor in de biografie’ werd gehouden op 19 en 20 november 2009 te Groningen.

⁵¹⁸ Nellie, ‘Lectuur. Annie Besant.’

⁵¹⁹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 2, 302.

gesloten vragen.⁵²⁰ Maar al gauw maakten ze gebruik van een spelbord: ‘Dat schrijven ging N.B. altoos met den grooten spelstok, dien wij samen vasthielden, op een stuk papier dat met presse-papiers op tafel werd vastgehouden.’⁵²¹ Nellie vond de stok een prettiger instrument dan de planchette, een houten plankje op wieltes met een potlood eraan: ‘Met de planchette kreeg Henri krabbels en den naam Mulder. Met het potlood oefeningskrassen. Ik zat met planchette wel een half uur en kreeg niets.’⁵²² Het mediamiek schrijven beviel Nellie ook zeer goed. Jan Sommer legt in zijn boek *Spiritisme* uit, dat bij het je jezelf in een gemoedstoestand brengt waarbij je je niet meer laat dirigeren door je bewuste, maar de geesten laat bepalen wat je schrijft. Mensen schrijven in trance dingen op, waar ze later geen weet meer van kunnen hebben.⁵²³ Bij Nellie werkte het toch anders. Wanneer Nellie mediamiek wilde schrijven, ging ze ervoor zitten, concentreerde ze zich en wachtte ze af welke geest zich kwam melden. Nellie liet niet zozeer haar pen door een geest dirigeren, maar schreef op wat de geesten tegen haar zeiden.

Nellie schreef nog veel meer want ze hield rapporten bij en maakte verslagen van haar seances. Een enkele keer publiceerde ze een dergelijk verslag, maar verreweg de meeste pagina’s schreef ze enkel en alleen voor zichzelf. Ze was er druk mee: Ik schreef in die dagen zóóveel rapporten en hield zóóveel seances dat er geen ordelijk bijhouden aan is.⁵²⁴ In 1902 herschreef ze haar aantekeningen in het schrift ‘Ervaringen’. Hoewel dit bedoeld was als een samenvatting, zou het geheel uiteindelijk 371 pagina’s beslaan: ‘Wat ik zeer uitvoerig in andere schriften heb opgeteekend van onze ervaringen en séances met den stok of door “mediamiek” schrift, wil ik hier in ’t kort opteekenen. In de volgorde waarin het kwam, en zoo wijs of dwaas, zoo waar of onwaar als het kwam.’⁵²⁵

Soms beklagden de geesten zich dat Nellie en Henri te vaak contact zochten: ‘Bij het aanzitten met Henri kwam Mulder zeggen: “Jullie moeten niet

---

⁵²⁰ ‘Wij deden nog altoos de vragen, die beantwoord werden met ja en neen; niet de beste methode.’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 3.

⁵²¹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 14.

⁵²² Nellie, ‘Ervaringen’, p. 16.

⁵²³ Jan Hendrik Sommer, *Spiritisme*, Kampen 2001, p. 65.

⁵²⁴ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 127, 5 maart 1901.

⁵²⁵ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 1.

zoo dikwijls met ons spreken.”⁵²⁶ Nellie spendeerde eveneens vele avonden aan het mediamiek schrijven; ze noemde het wel ‘rapporten krijgen’. Ze had het schrift waarin ze de rapporten opschreef altijd bij zich en noemde haar aandrang tot mediamiek schrijven soms chronisch.⁵²⁷ Behalve in gewoon schrift kreeg Nellie ook berichten in spiegelschrift: ‘Natuurlijk – want in die periode probeerde ik alles – ging ik zitten in de hoop spiegelschrift te krijgen. (...) toen in gewoon schrift: “Nellie moet geen spiegelschrift vragen want dat kan ik haar niet geven” (...) maar later kreeg ik het van allemaal tot vervelens toe.’⁵²⁸ Mulder was in Nellies optiek bij zijn leven ook al een spiritist, ze had dus zijn goedkeuring:

Daarna kwam de geest van de levende Mina mij vertellen dat kort voor zijn dood de Prof. haar had verteld dat hij altoos met geesten had omgegaan, en dat dat zijn groote trots was. (Hijzelf had mij dat ook verteld, omdat zijn meeste vrienden spiritisten waren. Die zagen ook de geesten, maar dat had hij niet beproefd; hij wist niet of hij medium was enz. enz) (...) de inhoud kwam toch daarop neer dat Prof. bij zijn leven spiritist was.⁵²⁹

Door haar contact met geesten van overleden dierbaren, kreeg Nellie inzicht in de gang van zaken na de dood. Na de dood gaat de mens niet naar de hemel of de hel, hemel en hel zijn overal.⁵³⁰ De mens leeft voort als geest, maar is zich dat niet onmiddellijk bewust. Zolang een geest niet tot bewustzijn is gekomen, kan er geen contact mee worden gelegd. Voor Nellie zou de overgang na de dood niet moeilijk zijn, zo meende zij. Zij bereidde zich er immers al op voor: ‘Als ik plotseling stierf, dan werd ik zonder voorbereiding in hun kring opgenomen omdat ik mij hier al heb voorbereid. Ik zal niet voor zoo heel veel te boeten hebben “omdat ik veel liefheb”.’⁵³¹ Geesten hebben een andere gedaante die alleen door de onsterfelijke ziel van de mens te herkennen is.⁵³² Geesten zijn alleen zichtbaar voor mensen wanneer zij zichzelf materialiseren. Dit materialiseren kunnen ze

---

⁵²⁶ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 37, 24 december 1900.

⁵²⁷ Ik had mijn ‘rapportenschrift’ destijds altijd bij mij en nam het ter hand telkens als ik ‘aandrang’ tot schrijven voelde, die was, sommige dagen, chronisch. Uit: Nellie, ‘Ervaringen’, p. 116.

⁵²⁸ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 131.

⁵²⁹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 159, 160.

⁵³⁰ ‘De hemel is niet op een andere planeet, is geen plaats, is overal. De hel eveneens. De andere planeten zijn bewoond door levende wezens; maar hij (Mulder, HB) heeft daarvan geen voorstelling, is er nooit geweest.’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 21.

⁵³¹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 93.

⁵³² ‘Lange rapporten van Molenaar van allerlei dingen, o.a. dat hij nu een andere gedaante had, met mijn sterfelijke oogen zou ik hem niet meer herkennen, wel met mijn onsterfelijke ziel. Van ons zien ze meer de ziel dan het lichaam.’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 85.

niet allemaal, veel pogingen mislukken. Externe factoren, zoals stormachtig en mistig weer, kunnen de materialisatie bemoeilijken.⁵³³

Mensen en geesten zijn omgeven door een astraal, mensen nemen deze niet waar, maar geesten wel. Nellie definieert een astraal als volgt: ‘Astraal is een fijne stof die van het hoofd der menschen uitgaat en verschillende kleuren en vormen aanneemt, dat hangt af van het aantal trillingen in die stof.’⁵³⁴ Een astraal is niet hetzelfde als een aura: ‘Er is onderscheid tusschen astraal en aura. De aura omgeeft den geheelen mensch, en het astraal geeft alleen de gedachten en gevoelens weer.’⁵³⁵ Aan het astraal van levende mensen en van geesten kunnen geesten informatie aflezen: ‘Wij stonden er in de eerste dagen altoos verwonderd dat ze zoovèl van ons wisten, maar later hebben ze ons dat zelf opgehelderd: ze lezen alles in ons astraal.’⁵³⁶ Een astraal verandert voortdurend, zoals gevoelens en gedachten gaan en komen, de blijvende herinnering is alleen bij God.⁵³⁷ Een astraal wordt helderder naarmate een geest ouder wordt en meer ontwikkeld raakt.⁵³⁸ Het astraal helpt de geesten ook om te communiceren met de mensen, doordat het een (soort) woordenboek bevat.⁵³⁹ Geesten lezen in het astraal zowel over vorige levens, als over de toekomst. Nellie zou, volgens haar astraal, in een vorig leven dominee zijn geweest: ‘U waart dominee in ’t begin der Hervorming, ergens in het Zuiden van België, dicht bij Duitschland. Niet veel bijzonders toen... slecht voor kinderen, zedeloos zelfs. U had geen makkelijk leven toen; ze hebben u bijna verbrand. Onze geesten hebben ons meermalen meegedeeld dat ik protestantsch priester in België ben geweest.’⁵⁴⁰ En volgens hetzelfde astraal ging Nellie een gelukkige toekomst tegemoet: ‘Ik zal nog lang gelukkig met Henri

---

⁵³³ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 340.

⁵³⁴ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 151, 152.

⁵³⁵ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 165.

⁵³⁶ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 4.

⁵³⁷ ‘De geesten lezen de gebeurtenissen in ons astraal als een spiegelbeeld. Voorbijgaande dingen staan ook maar voorbijgaand in het astraal: de blijvende heugenis van alles is bij God.’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 124.

⁵³⁸ ‘Mijn jongens ziet hij (Molenaar, HB) niet, omdat hun astraal wegens hun jeugd niet zoo helder is als bijv. dat van den Professor. Zijn eigen, Molenaar, astraal is nog niet helder, maar zal het worden.’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 71.

⁵³⁹ ‘Dus jullie (Max en Fred, HB) spreekt niet als wij? “Neen, wij spreken door denkbeelden.” Kost het jullie dan geen erge inspanning om met ons te spreken? “Neen, want wij zien de woorden in jullie astraal en nemen die eruit. “Dragen wij dan een heel woordenboek in ons astraal om? “Ja.” En raakt jullie niet in de war met al die woorden? “Neen, net zoo min als jullie zelf.” Nellie, ‘Ervaringen’, p. 83.

⁵⁴⁰ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 62.

leven en mijn plannen zouden slagen.⁵⁴¹ Later, in 1920, heeft Nellie hier ‘ai, ai’ bijgeschreven, omdat ze inmiddels niet meer met Henri samenleefde. Soms vroeg Nellie de geesten zelf om in de toekomst te kijken. Zo vroeg ze, vergeefs, Henri’s moeder of ze zou slagen met haar bibliotheek: ‘Moeder, die na Max kwam, wist van mijn Bibliotheek-plannen; maar zij kon niet in den toekomst zien of ik zou slagen.’⁵⁴²

Geesten hebben taken te verrichten.⁵⁴³ Nellies zoons vangen kinderen op: ‘Fred was op ’t oogenblik aan zijn werk: op kinderen passen, hen leeren bidden en God liefhebben. (...) Hij en Fred deelen het werk bij de kinderen. Prof.’s werk is voor ons en voor andere menschen te bidden. Moeders werk is: bij papa blijven en hem beschermen tegen slechte kennissen.’⁵⁴⁴ Later starten Fred en Max een school.⁵⁴⁵ Naast deze taak in de geestenwereld begeleiden zij de mensen op aarde die ze liefhebben. Zo vergezelt Fred vaak zijn vader Henri: ‘Fred zei dat hij Papa dikwijls naar Den Haag vergezelde, maar dan zat hij niet in den trein.’⁵⁴⁶ Zo nodig waarschuwen de geesten de mensen. Zo had Nellie een keer het plan opgevat met Kerst naar Brussel te gaan, maar werd haar dat ten sterkste afgeraden omdat ze dan een ongeluk zou krijgen. Ze beloofde niet te gaan: ‘Ma moet niet naar Brussel (dat was ik N.B. van plan, met kerstmis). Waarom mocht hij (=Max, HB) niet zeggen; maar door vragen kreeg ik het toch: dat er mij dan een ongeluk zou overkomen. En nog eens: “Ik ben niet gerust”. Ik beloofde niet naar Br. te zullen gaan.’⁵⁴⁷ Ook boden de geesten uitkomst wanneer iets zoek was geraakt; een ring die kwijt was, werd teruggevonden met behulp van de geesten.⁵⁴⁸

Geesten zijn niet aan elkaar gelijk, sommigen kunnen meer dan anderen, sommigen mogen meer dan anderen. ‘Mulder is een machtige geest, niet alwetend, maar hooger dan de anderen.’⁵⁴⁹ Het komt voor dat geesten terug moeten naar de aarde om iets af te maken of, voor straf, om een beter leven te gaan leiden. Nellie kreeg ook te horen dat ze nog eens terug zou moeten om haar

---

⁵⁴¹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 154.

⁵⁴² Nellie, ‘Ervaringen’, p. 17.

⁵⁴³ ‘Arbeid had hij (Molenaar, HB) nog niet, die zou hij later krijgen als hij meer ontwikkeld was.’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 63.

⁵⁴⁴ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 92.

⁵⁴⁵ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 283.

⁵⁴⁶ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 18.

⁵⁴⁷ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 9.

⁵⁴⁸ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 224.

⁵⁴⁹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 79.

werk te voltooien: ‘Het spreekt vanzelf dat u sympathie hebt voor de Latijnsche volkeren: u heeft er meermalen toe behoord. U moet nog eens naar de aarde terug; niet voor straf, maar om uw werk te voltooien. Na 25 of 30 jaar. U zult dan jong sterven en daarna behoeft u niet meer terug.’⁵⁵⁰ Alleen de geesten die in lagere sferen verkeren, kunnen contact leggen met mensen op aarde.⁵⁵¹ Onder deze geesten bevinden zich de zogenaamde spotgeesten. Met spotgeesten kan beter geen contact worden gezocht, want zij zijn niet te vertrouwen: ‘Spotgeesten houden je voor de gek; die zijn afkomstig uit de rubriek der ledigloopers, zinnelijken en menschen die met hun tijd geen raad weten.’⁵⁵² Geesten die in lagere sferen verkeren, zijn, zelfs al zijn het kinderen, niet vrij van seksuele lusten.⁵⁵³ Enkele geesten mogen, na enige tijd waarin ze zich ontwikkeld hebben, naar hogere sferen, zodat ze dichterbij God zijn.

God is geen persoon, maar een geest die bezielt.⁵⁵⁴ God is niet almachtig, maar wel algoed. De hemelse hiërarchie leek volgens Nellie wel op die van het Leger des Heils: een groot lichaam, bezield door een enkele geest.⁵⁵⁵ De geesten kunnen God niet zien, alleen voelen. Sommige geesten mogen dichterbij God komen dan andere: ‘Fred vertelde: Prof was ‘naar God’. Ze zien God niet, maar voelen zijn nabijheid. Moeder komt bij God; Fred en de anderen komen alleen maar, zoo te zeggen in de voorhal van den hemel.’⁵⁵⁶ God deelt zijn macht met engelen en geesten. Engelen zijn nooit op aarde, geesten wel.⁵⁵⁷ Alle geesten lijken soms naar God te moeten, ze zonderen zich af om zich te richten op God.⁵⁵⁸ Mulder gaat geregeld naar God om te bidden voor Nellie en de mensen die haar dierbaar zijn, dan kan hij niet bij Nellie komen: ‘Mulder kon niet komen, die was bij God om te bidden voor ons...’⁵⁵⁹ Bidden doen geesten anders dan mensen: ‘Zij bidden heel anders dan wij, maar hoe dat kan hij (Fred, HB) niet

---

⁵⁵⁰ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 63, 64.

⁵⁵¹ ‘Uit dit en andere gesprekken maak ik op dat men, om een of andere reden, vrijwillig wat langer in de lager sferen blijven kan.’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 17.

⁵⁵² Nellie, ‘Ervaringen’, p. 75.

⁵⁵³ Hij (Mulder, HB) zei dat kinderen die vroeg stierven niet van strijd ontheven zijn, maar tegen dezelfde hartstochten hebben te strijden. Maar ze hebben geen lichaam, geen organen, zei ik. “Neen, maar de voorstelling er van. (...) In de hooger liggende sferen bestaat geen strijd.” Nellie, ‘Ervaringen’, p. 70.

⁵⁵⁴ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 301.

⁵⁵⁵ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 161.

⁵⁵⁶ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 65.

⁵⁵⁷ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 153.

⁵⁵⁸ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 205.

⁵⁵⁹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 30.

verklaren.⁵⁶⁰ Geesten waren soms ook moe als ze naar God waren geweest, dan mocht Nellie geen contact met ze zoeken: ‘In 14 dagen mochten we niet aanzitten.’⁵⁶¹ Geesten kunnen, door gebed, voorspraak doen bij God. Mulder beweert tegen Henri meer bij God gedaan te kunnen krijgen dan wie ook:

Hoor naar mijn raad alleen (de geest van Mulder spreekt, HB). Geen man kan zo veel bij god gedaan krijgen als ik. Als ik u helpen kan, beveel slechts. Alles zal ik voor u doen. Gij niet (dan iets heel persoonlijks) Gij moet in god geloven; gij moet loven zijn naam. God is vol liefde. Bij God is heil en verlossing. Bij God is dood en leven. Gij moet daar steeds aan denken, want jij bent een bij God geliefd persoon. Ondanks mijn fouten? vroeg Henri. “Ja”.⁵⁶²

Niet alleen Mulder, maar ook Nellie en Henri zelf, zouden lievelingen van God zijn. Henri’s moeder zei dat zij bij Henri moest zijn van God “want Henri is een lieveling van God”. Nellies reactie is tweeslachtig, hoewel de gedachte dat God lievelingen zou hebben haar tegenstaat, vraagt ze meteen naar haar eigen positie: ‘En Nellie? Vroeg ik. “Nellie ook” (Maar mij komt die uitlating heel verdacht voor. Heeft God “lievelingen”? Dat is niet rechtvaardig. En gesteld het ware zoo, wat hebben wij dan voor bijzonders gedaan om het te zijn? Ik geloof er niets van.’⁵⁶³

Nellies belangstelling voor de geestenwereld kwam niet alleen voort uit nieuwsgierigheid. Nellie miste het contact met professor Mulder. Hij had haar onderwezen, begeleid en van adviezen voorzien. Hij was haar vertrouwenspersoon geweest. Ze miste zijn steun en stem. Daarnaast had ze nog verdriet om het overlijden van haar beide zoons, niet voor niets bewaarde Nellie speelgoed dat van Fred was geweest.⁵⁶⁴ Ze miste hen, wilde weten waar ze terecht waren gekomen en hoe het hen verging. Nellie probeerde zich een voorstelling te maken van haar dierbaren in het hiernamaals. Mulder zei eruit te zien als een man van zestig, Max zag eruit als een jongen van zestien en leek op Lili:

Zoo hulpeloos als kinderen op aarde zijn zij daar nooit, ze kunnen zich niet dadelijk zelfstandig bewegen, maar het bewustzijn komt pas later. De Prof. had, toen Max hem zag, een schijnghedaante; zijn wezenlijke gedaante is niet zichtbaar. Max had toen de gedaante van een klein kind en nu heeft hij die van een jongen van 16 jaar, hij lijkt op Lili. De Prof. die van een man van zestig.⁵⁶⁵

---

⁵⁶⁰ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 92.

⁵⁶¹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 57.

⁵⁶² Nellie, ‘Ervaringen’, p. 26, 27.

⁵⁶³ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 84.

⁵⁶⁴ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 93.

⁵⁶⁵ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 90, 91.

Ook zei hij dat Max op Henri leek en Fred op Nellie.⁵⁶⁶ De geest van Mulder verzekerde haar dat hij de jongens had opgevangen na hun ‘overgang’, ze waren beiden wakker geworden in zijn armen.⁵⁶⁷ Dit moet voor Nellie een hele prettige en geruststellende gedachte zijn geweest. Mulder voedde de jongens op en leerde hen God te aanbidden:

Mulder leerde hem God aanbidden en liefhebben en met andere geesten omgaan, en voor jullie bidden en met jullie spreken. Vóór dat hij omgang met ons had, kende hij ons al. In Zwitserland was hij niet bij ons, toen was hij nog te jong; maar in Indië en België. Aan Fred’s sterfbed was hij niet; Mulder haalde Fred en bracht hem bij Max als een slapend kind; maar Fred ontwaakte spoedig en bleef toen altoos bij Max en Mulder. Ze speelden samen en kibbelden niet, maar waren wel eens stout: bijv. niet ophouden met spelen als zij geroepen worden of niet goed opletten bij het leren. Omtrent dat leren kon hij geen uitleg geven. Ze hadden omgang met pas gestorven kinderen van allerlei ras en soort.⁵⁶⁸

Max en Fred waren net zo dol op Mulder als op hun eigen moeder: ‘Van niemand hielden hij (Max, HB) en Fred zooveel als van Mulder en van mij. Op Lili zouden zij passen en haar goede gedachten ingeven.’⁵⁶⁹ Mulder zou niet voor altijd bij Max en Fred blijven, hij mocht dichterbij God toe, Max en Fred zouden zich dan zelf moeten redden maar Mulder wel zo nu en dan blijven zien: ‘Weldra zal Mulder naar een hogere sfeer gaan, en zullen Max en Fred op zichzelf moeten staan, maar zij zullen hem toch nu en dan zien.’⁵⁷⁰

Met Max en Fred erbij was het gezin weer compleet. Nellie, Henri en ook Lili hebben veel plezier beleefd aan de seances met Max en Fred. Een tijdlang maakten de jongens gekke tekeningen, waar ze met zijn allen veel pret om hadden: ‘In deze periode waren ook “tekeningen” aan de orde van de dag. Malle poppen, die ons of onze vrienden moesten voorstellen, en die ons soms tranen deden lachen. Ook verkochten Max en Fred soms doller grappen. Max vooral, schoon in een der vroegste séances Max de ernstige heette en Fred de grappenmaker.’⁵⁷¹ Max en Fred waren volgens Mulder vaak bij Lili en Bébé. Zo kon Nellie in gedachten genieten van al haar kinderen tegelijk: ‘Mulder vertelt dat

---

⁵⁶⁶ Mulder vertelt (...) dat Max op Henri lijkt (eerst zei hij “mijnheer”) en Fred op mij. En.... Dat Fred vrolijk van aard is en Max meer ernstig!!!’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 6.

⁵⁶⁷ Fred was ook ontwaakt in Mulders armen en Max was erbij. Hij kende Max niet. Mij was hij vergeten, maar Mulder bracht hem naar mij toe en zei: “Zie dat is je moeder, heb haar lief en bid voor haar.” Nellie, ‘Ervaringen’, p. 94 ‘Van zijn (Max, HB) “overgang” herinnerde hij zich niets, een paar jaar oud, ontwaakte hij in Mulder’s armen: als zuigeling.’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 90.

⁵⁶⁸ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 91, 92.

⁵⁶⁹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 92.

⁵⁷⁰ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 92.

⁵⁷¹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 22.

Max veel bij Lili is en Fred bij Bébé.⁵⁷² Behalve plezier maken, werd er ook geliefkoosd: ‘Daarna spelde hij: Ma, kus mij eens. En na hem kwam Max nog even: Ma, kus mij ook.’⁵⁷³

Nellie was erg blij als ze de jongens weer even kon horen praten:

Wat ben ik blij met mijn lei! Die kleine jongens! Eerst deed Fred (...) wat hij kon, door zich te manifesteren. En te roepen ‘Maatje! Maatje! – En nu deed Max wat hij kon door te zeggen “ga maar naar beneden, Moedertje! En door mij direct schrift te geven. Denkelijk zijn zij daarbij geholpen door sympathieke geesten uit de kring der mediums. Hun allen hartelijk dank!”⁵⁷⁴

Nellies verlangen om haar zoons weer te zien was erg groot, maar slechts een paar keer krijgt ze (een glimp van) hun te zien.

De geest vertoonde zich eenige malen. Telkens riep ik “’t Is een kind!” niet durvend veronderstellen (wel hopen!) dat het Fred was. Toen kwam de gestalte vlak v  r mij, alsof zij uit het kabinet naar mij toe wilde treden, en duidelijk hoorden allen roepen: “Maatje! Maatje! Maatje! (...) Lili beweert dat ze Freds gezicht heeft gezien, een “roze” gezicht wat zou overeenkomen met zijn blonden aard. En ik vermoed dat Lili meer of min clairvoyant is.”⁵⁷⁵

Later dacht ze het ook wel verbeelding kon zijn geweest:

Ik had, verbeeldde ik mij, op het punt zijnde van ’t inslapen, een kinderkopje gezien dat uit splijtende wolken te voorschijn kwam. Dat had ik natuurlijk gezien met de oogen toe. Fred zei op de séance (d.w.z. ik dwong hem bijna om te zeggen) dat dit een poging van hem geweest was om zich te materialiseren. Hij zou zich nog wel eens materialiseren (...) Henri en Lili waren ziend medium, ik niet, maar ik zou hem bij die gelegenheid toch zien. Nu zou hij de hand op onze gezichten leggen. Henri en Lili verbeeldden zich dat ze wat voelden. Ik geen aasje.⁵⁷⁶

De seances thuis waarbij de geesten van Max en Fred werden opgeroepen, hadden het karakter van een gezellige gezinsbijeenkomst. Lili was daar geregeld bij en soms ook Bébé. Later betwijfelde Nellie of ze er verstandig aan had gedaan om de kinderen er zo bij te betrekken en hen het te presenteren als de waarheid zelf: ‘Op de kinderen maakte, wat de geesten van hun drift en plagen gezegd hadden, wel eenigen indruk. Bébé vroeg zelfs of ik met hem bidden wilde. – Ik betwijfel nu (Febr. 1902) of ik er wijs aan heb gedaan den kinderen al die dingen mee te deelen als in een evangelie.’⁵⁷⁷ Maar hoe had ze het anders moeten brengen? Voor

---

⁵⁷² Nellie, ‘Ervaringen’, p. 6.

⁵⁷³ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 16.

⁵⁷⁴ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 350.

⁵⁷⁵ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 352.

⁵⁷⁶ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 7, 8.

⁵⁷⁷ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 47.

haar was op dat moment de geestenwereld haar leefwereld en waren hun uitspraken de waarheid: ‘Ik was te goeder trouw en geloofde alles zelf.’⁵⁷⁸

4.3 Nellies interactie met de geesten

Geesten die door Nellie, al dan niet samen met Henri, opgeroepen waren, kwamen altijd.⁵⁷⁹ Na drie seances hebben de geesten van de overleden personen die voor Nellie en Henri tijdens hun leven het belangrijkste waren, zich gemeld: Fred, Max, Mulder en Henri’s moeder.⁵⁸⁰ Bij het mediamiek schrijven, meldden steeds deze geesten zich, maar ook bij seances, al dan niet thuis, zoals bij een toevallige ontmoeting in een hotel met Mertijn Pydfill, een spiritist en helderziende: ‘Er ontstond een gesprek en een sympathieke strooming maakte den Welshman plotseling clairvoyant. Achter mij zag hij moeder (=moeder van Henri HB), achter Henri Mulder. Voorts zag hij kinderen om mij heen: I am sure, after passing over, you will occupy an important place in the world of spirit-children.’⁵⁸¹ Later kwamen Charles Delon, Liebknecht, Molenaar, Ottolander, en Nobels er nog bij, allen ‘oude bekenden’, maar geen mensen die een belangrijke rol hebben vervuld in de levens van Nellie en Henri.⁵⁸² Met deze negen geesten onderhield Nellie intensief contact. Soms vonden de geesten de frequentie te hoog of het aantal geesten te groot, dan legden zij haar beperkingen op.⁵⁸³ Molenaar bleek, tot Nellies verrassing maar ook ergernis, verliefd op haar te zijn:

En nu, dien 27en Jan. kwam Henri op het ongelukkige idee Molenaar “te laten komen”. (...) Nu dan, Molenaar kwam. En zijn eerste woord was:”Ik ben allang hier geweest om Nellie te zoenen; Nellie is de eenige vrouw die ik ooit heb lief gehad. Ik was verplet. Maar je had toch zoovél vrienden en vriendinnen zei ik. Ja, maar geen enkele die ik zoo hoog schatte als u.” Nu, dat wist ik niet, en had er nooit over nagedacht.⁵⁸⁴

---

⁵⁷⁸ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 47.

⁵⁷⁹ ‘Nu riep mijn man Liebknecht op en deze kwam, natuurlijk. Alle geesten die wij roepen, komen.’, Nellie, ‘Ervaringen’, p. 32.

⁵⁸⁰ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 1-3.

⁵⁸¹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 54.

⁵⁸² Nobels was de hoofdonderwijzer van de kostschool die Nellie bezocht : ‘Toen werd gespeld “Nobels” ..... Dat was de hoofdond. a.d. Chr. Normalschool toen ik er was.’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 47.

⁵⁸³ ‘Tot zaterdag voor 8 dagen mocht ik niet schrijven. En van wie dit verbod ook kwam, het was een wijs verbod, want bij al dat geschrijf en gedoe zou een mensch zijn beetje verstand kwijt raken. Dit was den 7en Maart 1901. Nellie, ‘Ervaringen’, p. 196.

⁵⁸⁴ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 62, 63.

Hij bekende Nellie dat zijn grootste zonde was dat ‘hij omgang met Nellie wilde’.⁵⁸⁵ Ze zou het contact met Molenaar voortaan mijden. Nellie kreeg ook rapporten van geesten van kinderen die tijdens hun leven *Ons Blaadje* lazen: ‘Max Vriesendorp – dit was een lezertje van *Ons Blaadje*. Hij schreef heel kinderlijk en dat Max en Fred op hem pasten. “Ik ben zoo blij dat ik met u praten mag, ik hield zooveel van u en ik vond *Ons Blaadje* altijd zoo mooi.’⁵⁸⁶ Deze kinderen schonken haar waardering en liefde. Vanaf april 1901 duiken zo nu en dan ook geesten van bekende mensen uit de geschiedenis op zoals Louise de Coligny en Queen Victoria, maar voor Nellie bleven haar kinderen en Mulder verreweg het belangrijkste.⁵⁸⁷

Haar verlangen naar contact met Mulder, omschreef ze later als een obsessie: ‘Is ’t niet een echte obsessie? Altijd Mulder of pseudo-Mulder en altijd het verbod met andere geesten om te gaan.’⁵⁸⁸ Mulder zou haar altijd de waarheid zeggen, zo geloofde ze.⁵⁸⁹ Maar sommige uitspraken van de geest van Mulder kon ze niet geloven, dat kon Mulder niet zijn: ““Nellie moet een heel lief vrouwtje zijn voor Mulder.” Als dat Mulder is die zoo spreekt, dan ben ik Jack the Ripper, schreef ik in mijn dagboek’, aldus Nellie.⁵⁹⁰ Het vertrouwen van Nellie in Mulder werd regelmatig beschaamd. De uitspraak dat ‘de menselijkheid een aanvang in den mug neemt’, ontkende Mulder later gezegd te hebben, dit tot ergernis van Nellie.⁵⁹¹ Soms betrapte ze Mulder op onwaarheden. Zo had hij beweerd dat Oom Frans de week ervoor was overleden, maar de bewuste oom bleek al vijf jaar niet meer in leven te zijn:

We interpelleerden den Prof. over dat valsche doodbericht van Oom Frans (Mulder zei dat hij een week geleden overleden was, na navraag bleek hij al 5 jaar dood, HB). Hij zei dat geesten zich vergissen kunnen, maar hier was geen vergissing in het spel: Oom Frans was eerst kort geleden tot bewustzijn gekomen. N.B. Dit was Mulder’s replicatie. Die van Moeder luidde. Oom Frans is met den duivel mee geweest, daar hij eerst moest boete doen.⁵⁹²

---

⁵⁸⁵ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 178.

⁵⁸⁶ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 110. en: ‘Willem en Jacob van Mens: wij lazen *Ons Blaadje* altoos met zooveel genoegen en wij vonden Mevrouw Nellie zoo lief omdat zij ons altijd zulke goede dingen zei. Wij zijn zoo gelukkig hier. Wij hebben vriendjes gevonden die ook *Ons Blaadje* lazen. En Mama is hier ook. Het is hier veel mooier dan op aarde. Nellie, ‘Ervaringen’, p. 274.

⁵⁸⁷ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 194, 195, 201.

⁵⁸⁸ ‘Hij (Mulder) zal ons altijd waarheid geven.’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 251.

⁵⁸⁹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 21, 9 december 1900.

⁵⁹⁰ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 212

⁵⁹¹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 22.

⁵⁹² Nellie, ‘Ervaringen’, p. 16.

Ook Tante Mies zou zijn gestorven, maar zij bleek nog in leven te zijn: ‘Ook zei hij (Mulder, HB) nog: “Bij van den Heuvel te Eindhoven is tante Mies gestorven.” Wanneer? “Drie dagen geleden (dus 12 of 13 Dec.) En wanneer zullen wij het doodsbericht krijgen? “morgen” (Maar het kwam niet, om de eenvoudige reden dat Tante Mies nòg leefde (20 Febr. 1902).’⁵⁹³ Mulder verontschuldigt zich dat hij zich ook wel kan vergissen en niet alles weet: ‘Geesten die met opzet liegen zijn er heusch niet, maar wij zijn niet alwetend en vergissen ons wel eens.’⁵⁹⁴ Nellies verlangen om contact te hebben met Mulder, was groter dan het zijne. Hij vermaande haar soms niet zo vaak contact op te nemen en wees haar soms af als lastig.⁵⁹⁵ Toen Nellie een keer vroeg waarom ze niet over haar aangelegenheden spraken, zei Mulder: ‘Nellie moet maar blijven doorwerken aan de Bibliotheek.’⁵⁹⁶ Dan wilde hij geen contact met haar.

Wanneer een nieuwe geest zich meldt bij een seance met het medium Peters in Londen, blijkt dit Nellies vader te zijn.⁵⁹⁷ Ook bij het mediamiek schrijven, krijgt ze telkens berichten van hem. Hij heeft eerst boete moeten doen voordat hij Nellie mocht spreken. Nellie is ontstemd over zijn interventie in haar leven: ‘Vader P.? Mijn Vader? ‘Ja, vader van Marie P. , P. is nu goed genoeg om met u te spreken. Hij heeft lang moeten boeten voor zijn zonden en zijn zinnelijkheid en nu mag hij met u spreken. (...) En die entree van mijn vader in mijn leven beviel en bevalt mij niets.’⁵⁹⁸ Vader P. op zijn beurt verwijt Nellie dat zij hem vergeet. Weliswaar was Mulder meer een vader voor haar dan hij dat was, toch wil hij herinnerd worden. Hij is trots op haar:

Vergeet mij niet, vergeet mij niet, vergeet mij niet! (...) gij vergeet mij uit liefde voor een ander! (Wie zijt gij dan?) “Vader P.”(en voor wie vergeet ik u?) “Voor Mulder, maar die was ook meer uw vader dan ik. Vergeet mij niet Marie, vergeet mij niet. (Waarom herhaalt u dat zoo?) “Omdat ik u zo liefhad mijn oudste kind, mijn liefste Marie. Mijn vader trots was op u gevestigd, en gij hebt meer gedaan dan ik ooit had kunnen verwachten, dat gij doen zoudt. Vergeet mij niet, vergeet mij niet.”⁵⁹⁹

---

⁵⁹³ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 27, 28.

⁵⁹⁴ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 70.

⁵⁹⁵ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 143, 144.

⁵⁹⁶ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 283.

⁵⁹⁷ ‘Voorts beschreef hij een geest die op een afstand bleef en die zoo erg aan de keel geleden had. Peters viel in een stoel en greep hijgend naar de keel. (Ik meen dat ook Mrs Manks van dien geest gesproken heeft, maar ben er niet zeker van. Eerst veel later viel mij in dat mijn vader aan keeltering of zoo iets overleden is.)’ Nellie, ‘Diversen op occult gebied’, p. 45, 19 oktober 1901.

⁵⁹⁸ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 265.

⁵⁹⁹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 270, 271.

Achteraf bedacht ze dat de geest die het medium Peters in Londen beschreef ook haar vader moet zijn geweest: ‘Voorts beschreef hij een geest die op een afstand bleef en die zoo erg aan de keel geleden had. (...) (Eerst veel later viel mij in dat mijn vader aan keeltering of zoo iets overleden is. Sedert heb ik van vader een paar schriftelijke rapporten gehad, maar heb met hem gebroken. Hij was een beetje lastig en mijn ‘genre’ niet....)’.⁶⁰⁰ Nellie verbrak het contact nog geen drie weken nadat haar vader zich voor het eerst had gemeld. Mulder meende dat het beter zou zijn, omdat hij geen reine geest was. En ze was toch meer zijn kind, dan dat van haar vader:

Na mijn overleg had ik maar besloten David P. telkens weg te zenden. Ik voel toch geen sympathie voor dien geest. Ik ging zitten te schrijven en kreeg “Gij wilt dat uw vader niet meer met u spreken zal. Uw wensch zal worden opgevolgd, uw vader zal u niet meer lastig vallen: vaarwel.” Voor u is het beter zóó. Uw vader is geen reine geest en zou u op den duur meer kwaad dan goed doen. En “Hij zal op de aarde terugkeeren en zijn leven zal hem bekeren. Gij moet u niet ongerust maken, uw [...] is goed. Ja, van mij zijt gij het kind veel meer dan van hem” Mulder.⁶⁰¹

Soms is Nellie bang dat haar vader contact met haar zal blijven zoeken en zich voor zal doen als de geest van een ander.

Om de mogelijkheden te verkennen, gaven Nellie en Henri geesten kleine opdrachten zoals het aanwijzen van een lichaamsdeel of het verschuiven van een voorwerp: ‘We begonnen toen ook fysieke proeven te nemen: verzochten onze geesten een licht voorwerp bijv. een vloeierol of een brievenweger, aan ’t schommelen te brengen. De stok kwam er dicht genoeg bij, maar schommeling ontstond er nooit.’⁶⁰² Ook probeerde Nellie de inhoud van een brief te weten te komen door deze tegen het voorhoofd aan te houden, hoewel het haar vroeger eens gelukt was, lukte het dit keer niet:

Ik nam proeven met psychometrie: hield ongelezen brieven tegen het voorhoofd om te zien welken indruk ik kreeg (Dat was vroeger, vóór wij met “geesten” omgingen, wel eens gelukt). Nu wilde ik opschrijven. Mij werd medegedeeld dat de brief in kwestie een “rekening van den molenaar” bevatte (...) Het getal werd tot in centen genoemd. ’t Was echter een bedelbrief.⁶⁰³

---

⁶⁰⁰ Nellie, ‘Diversen op occult gebied’, p. 45, 19 oktober 1901.

⁶⁰¹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 273, 6 november 1901.

⁶⁰² Nellie, ‘Ervaringen’, p. 23 en ‘Ook ... we soms iets, bijv.: wijs eens naar Henri’s kin, of naar Nellies neus; ook dat “lukte”. Maar als Henri een woord dacht en dan de oogen sloot, en de stok moest, onder mijn toezicht alléén, dat woord spellen, dan kwam er niets van terecht.... En dat geeft te denken.’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 23.

⁶⁰³ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 34.

Met deze proefjes stopten ze al snel en er zouden binnenshuis weinig van dit soort bovennatuurlijke ervaringen bijkomen. Een keer meende Nellie telepathisch contact te hebben gehad met Henri die op dat moment in Winschoten was en een keer kwam een tafeltje een stukje van de grond.⁶⁰⁴ Soms vroegen de geesten Nellie om mensen brieven te sturen, wat ze getrouw deed. Ze kreeg de brieven echter als onbestelbaar retour: ‘Aan de verzoeken der bovengenoemden mochten wij (lees ik) echter voldoen, anoniem. Getrouw, goedaardig en aandoenlijk heb ik dat gedaan, en kreeg alle brieven als onbestelbaar terug.’⁶⁰⁵

De geesten wezen Nellie op haar eigen fouten, zo werd haar boosheid en nurksheid verweten.⁶⁰⁶ Ze begreep de kritiek niet altijd:

Hij (Nobels, HB) wist hoe Men. V. en ik van onzen voornaam heetten. Dat “kon hij uittellen”. Hoe? “Dat lees ik in uw astraal.” Daarin las hij ook onze fouten. De mijne was (N.B.!) “ik moest nog beter leren bidden en zijn naam nu en dan noemen in mijn gebed; ook moest ik beter leren geloven in de eindelijke overwinning van het goede op het slechte.”⁶⁰⁷

Er werden akelige, belastende dingen tegen haar gezegd, zoals dat haar ‘astraal’ zou stinken en dat ze dan weer te zacht, dan weer niet zacht genoeg was voor haar zoon:

Wat is astraal? “Uitvloeisel der ziel.” Wat leest u (Mulder, HB) in mijn astraal? Vroeg ik. En er kwam een merkwaardig antwoord: Nellie is soms lief naar den schijn.” Verbaasd vroeg ik naar een nadere verklaring; deze luidde: “Haar astraal riekt niet goed.” (Après quoi on peut tirer l’échelle!). Op diezelfde séance heette ik ook nog te zwak, te zacht voor bébé, maar kort geleden was ik niet zacht genoeg voor hem... Mulder was ditmaal niet de echo van Mulder.⁶⁰⁸

Wanneer ze na een week haar pijn te boven is en weer wil schrijven, blijken de geesten zeer onwillig. Even lijken ze niet meer van haar te houden. Fred bezweert haar dat hij nog steeds van haar houdt, maar dat ze niet moet denken dat ze niets meer te leren heeft:

Verontmoedigd over mijn “stinkend astraal” had ik een week lang niet durven schrijven. Eindelijk werd mijn verlangen naar hen te groot. Ik nam potlood en papier. Eerst kwam Mulder. Heeft u mij iets te zeggen? Vroeg ik deemoedig. “Neen”. Waarom niet? ... Geen antwoord. Een poosje later kwam Moeder. Heeft u me niets te zeggen? “Neen.” Max: had niets te zeggen dan dat er niets is. Geeft jullie dan niets meer om mij? “Neen” Kan er geen ander komen? “Neen.” Meneer Delon niet? “Neen.” Wil jullie dan niets meer van mij weten? “Neen.” Na een poosje riep ik Fred, in de hoop dat die barmhartiger zijn zou. Heb je me niets te zeggen, Fred? “Neen.” Maar hou jullie dan

---

⁶⁰⁴ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 154, 292.

⁶⁰⁵ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 12.

⁶⁰⁶ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 232.

⁶⁰⁷ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 44.

⁶⁰⁸ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 45.

niet meer van me? Toen schreef hij: Mama moet niet zoo moedeloos zijn. Mama moet niet denken dat wij niet van haar houden, want dat is niet waar. Mama is de beste vrouw van de wereld en wij houden heel veel van haar, en Mama is de beste moeder van Lili en Bébé, en de beste vrouw van Papa, en de beste vriendin van Max en Fred.” Maar waarom heeft de Prof. dan zulke lelijke dingen tegen me gezegd? “Men moet niet alles letterlijk opnemen; men moet meer nadenken over wat wij zeggen en niet meenen dat men niets meer te leeren heeft.”⁶⁰⁹

Dat de geesten zo onaangenaam tegen haar doen en dat zoveel dingen niet kloppen doet bij Nellie de vraag rijzen of ze nou moet twijfelen aan de geesten of aan zichzelf? ‘Zijn de geesten dan vergeetachtig? Of haten ze mij en plagen mij daarom? Of speelt er een mij parten onder allerlei namen? Of ben ik gek?’⁶¹⁰

In de interactie tussen Nellie en de geesten valt niet veel te merken van haar politieke opvattingen. Het socialisme kan even geproefd worden, wanneer gezegd wordt dat God geen onderscheid maakt naar rang of stand: ‘De standverschillen zijn wel van betekenis voor iemands ontwikkeling, maar niet voor iemands waarde voor God.’⁶¹¹ Haar feminisme lijkt ook afwezig, alleen het medium Peters merkt tijdens een seance in Londen op dat ze de vrouwen in haar land nog meer zal helpen dan ze al gedaan heeft: ‘Tot mij nog: I see a long life before you and you will allways be able to do what you want. You have helped the women of your country a good deal, and you will help them still more, but in another way than you think.’⁶¹²

Nellies streven een goed zedelijk leven te leiden, is evenmin prominent aanwezig. Opvallend is de gedachte dat de mensen op Mars, waar Fred ook was geweest, daar verder waren in hun zedelijke ontwikkeling: ‘De menschen zijn daar wel 10 maal grooter dan hier, en staan zedelijk ook veel hooger. Fred had ze alleen maar gezien, maar Mulder en Nobels staan in betrekking tot de Marsbewoners.’⁶¹³ Verder komt vooral het gebrek aan moreel besef naar voren. Nellie is zeer geschokt wanneer geesten, al dan niet terecht, onzedelijk gedrag van vrienden onthullen: ‘En hij (Molenaar, HB) noemde den naam eener vriendin, ik had ze ontmoet, met wie hij zijn vrouw bedrogen had. (...) Zóó bederven ze alles; zelfs je illusies omtrent menschen die je voor door en door braaf hield!’⁶¹⁴ Volgens Mulder is zinnelijkheid, het gebrek aan beheersing, de ergste zonde:

---

⁶⁰⁹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 48.

⁶¹⁰ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 245.

⁶¹¹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 92, 93.

⁶¹² Nellie, ‘Diversen op occult gebied’, p. 50, 51.

⁶¹³ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 66.

⁶¹⁴ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 64.

‘Zinnelijkheid is de ergste zonde, eerzucht en gierigheid zijn minder erg. Men moet zich beheerschen. Er zijn menschen die hun zinnelijkheid niet helpen kunnen, maar er zijn er die ze voeden, en dat is erg. Prostitutie is een noodzakelijk kwaad.’⁶¹⁵

Na een intensieve periode van twee jaar van seances en mediamiek schrijven, kwam bij Nellie vanaf 1904 de nadruk weer te liggen op bijeenkomsten waarin mediums optraden. Ze bezocht bijeenkomsten buitenshuis en organiseerde seances bij haar thuis. Sommigen mediums bleven logeren, het ging er veelal gemoedelijk aan toe: ‘Na de seance dronk het medium (Alfred Peters, HB) een kop chocolade en rookte een sigaar en zat rustig met Lili in de huiskamer.’⁶¹⁶ Maar Nellie bezocht ook een seance waarbij het medium uit de kleren ging, erg theatraal vond Nellie.⁶¹⁷ Het meest spectaculair was zonder twijfel de seance bij het medium William te Londen. Nellie en Henri werden toen door maar liefst tien geesten bezocht, sommige geesten kregen ze ook te zien, zoals Max en Fred, professor Mulder en Henri’s moeder, verder werd Nellie door Mulder liefkozend over haar handen, hoofd en schouders gestreeld en werd Henri van de grond getild. In *Het Toekomstig Leven* heeft Nellie deze seance uitvoerig beschreven onder de titel ‘In Londen’. In ‘*Ervaringen*’ resumeert ze:

Voorspellingen enz. werden niet gedaan. Wij hoorden kloppingen en stemmen (in 5 talen). Wij zagen lichten en geestenhoofden. Wij voelden de aanraking van handen op onze armen, schouders en hoofden, en Henri werd van zijn stoel afgetrokken en opgetild. Zesderlei manifestaties dus. (...)’Prof. Mulder sprak, toonde zich, toonde een zwevend lichtje dat achter mij ging hangen, en liefkoosde mijn hoofd en schouders.’⁶¹⁸

4.4 Spiritisme en geloof

Nellie en Henri kregen grote sympathie voor het Leger des Heils, het Leger wordt veelvuldig genoemd in het schrift ‘*Ervaringen*’: ‘Omstreeks dezen tijd (geschreven 25 februari 1901) was er in mij een levendige sympathie voor het Heilsleger ontstaan. Ook Henri voelde er sterk voor. En nu bewegen zich tal van rapporten om het heilsleger. Er werden, dat is waar, heel mooie dingen van

---

⁶¹⁵ Nellie, ‘*Ervaringen*’, p. 74.

⁶¹⁶ Nellie, ‘*Ervaringen*’, p. 321.

⁶¹⁷ Nellie, ‘*Ervaringen*’, p. 326.

⁶¹⁸ Nellie, ‘*Ervaringen*’, p. 51, 52.

gezegd.⁶¹⁹ Nellie zei er zelfs ‘vol’ van te zitten.⁶²⁰ Ze besprak het Leger des Heils ook met Mulder.⁶²¹ Het medium Alfred Peters te Londen veronderstelde dat Nellie de dogma van het Leger des Heils tegenstonden en dat dit haar tegenhield zich bij hen aan te sluiten:

Na een paar minuten nam hij de steen terug zag er in en zei: Ik zie het Heilsleger voorbijgaan met vlaggen en vaandels... Er is een tijd geweest dat u zich bij het Heilsleger hebt willen aansluiten; maar u kondt hun dogma niet aannemen. Hun goedheid en liefde hebben u nog, maar hun orthodoxie stuit u af... Alle dogma stooten u af, you are a too much independent thinker..... not orthodox at all....⁶²²

Voor Nellie was het spiritisme onderdeel van het christelijk geloof. De bijbelschrijvers moeten wel veel ervaring hebben gehad met het occulte dat de geesten de bijbel zo goed kunnen uitleggen: ‘Hun verklaringen (van de geesten, HB) helderen dáárom zoo menig Bijbelwoord op, omdat de Bijbel geschreven is door menschen die veel ervaring hadden van het occulte.’⁶²³ Nellie was bezig met het schrijven van een kinderbijbel, de geest van Mulder spoorde haar aan daarmee door te gaan: ‘Ik moest maar trouw doorgaan met mijn Bijbel.’⁶²⁴ Nellie besteedt opvallend weinig aandacht aan Jezus, hij wordt bijna niet genoemd in het schrift *Ervaringen*. Ze vermeldde wel dat Jezus herinneringen heeft aan hogere sferen.⁶²⁵

Bijzonder is dat de gang van zaken in het hiernamaals menigmaal de rooms-katholieke opvatting volgt. Zo werden Nellie en Henri gevraagd te bidden voor het zielenheil van Henri’s moeder, een rooms-katholiek gebruik overbodig in de ogen van protestanten: ‘Moeder komt (...) Zij wil dat wij voor haar zullen bidden en tien zielmissen laten lezen in den Kloosterkerk te Eindhoven.’⁶²⁶ Dit zou nog verklaard kunnen worden door Henri’s katholieke komaf, maar wat te denken van Nellies overtuiging dat ze geen boete hoeft te doen omdat ze zoveel heeft liefgehad?⁶²⁷ Kennelijk heeft Nellie in haar omgang met Henri zich een aantal rooms-katholiek overtuigingen eigen gemaakt. Sommige geesten spoorden Nellie aan tot vroomheid om een plek in de hemel te bemachtigen. Henri’s

---

⁶¹⁹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 94, 95.

⁶²⁰ ‘En ik was destijds vol van het Heilsleger.’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 128.

⁶²¹ Verder hadden wij (Nellie en Mulder, HB) het over het Heilsleger, de profeten, Jezus, Vincentius de Paulo. Het einde was: vergeet mij niet. Nellie, ‘Ervaringen’, p. 97.

⁶²² Nellie, ‘Ervaringen’, p. 49, 50.

⁶²³ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 166.

⁶²⁴ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 318.

⁶²⁵ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 209.

⁶²⁶ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 3.

⁶²⁷ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 93.

moeder tekende hemel en hel als aansporing om te bidden: ‘Toen wou ze (moeder, HB) “teekenen” en teekende iets heel verwards. Daarna spelde ze dat is de hel en de duivel; en gaf den raad: gij moet u oefenen in de vroomheid door dagelijks te bidden.’⁶²⁸ Ook Fred meende dat Nellie alles in het werk moest stellen om in de hemel te komen: ‘Fred zei: dat we door bidden de spotgeesten van ons af moeten houden. En alle vier kwamen met een boodschap die God hun had opgedragen: jullie moeten alles doen om in den hemel te komen in zaligheid.’⁶²⁹

De bijeenkomsten van het Leger des Heils werden bijgewoond door geesten: ‘’s Avonds aan den stok vertelde Mulder dat de zaal van het Heilsleger vol goede geesten was, die hoopten dat er ook voor hen zou gebeden worden. De zingende vrouwen (koor) waren allen mediums.’⁶³⁰ De geesten waar Nellie contact mee onderhield gingen soms met haar mee naar de dienst: ‘’t Was zondag (3 maart 1901) en uit “rapporten” bleek dat ze (de geesten, HB) allemaal met mij waren geweest naar de morgendienst in het Heilsleger.’⁶³¹ Henri’s moeder moedigde het bijwonen van de samenkomsten aan, ze vond dat Lili en Bébé bij het Leger des Heils konden leren bidden: ‘’s Avonds ging ik mee naar de samenkomst en we zaten daarna nog eens aan. Moeder zei: niet meer naar de samenkomst gaan zonder Lili en Bébé; die moesten daar leren bidden. Henri had er ook mee naar toe moeten gaan. Henri zei mij dat hij, toen wij weg waren, spijt had gehad dat hij niet mee was gegaan.’⁶³²

Hoezeer de meetings bij het Leger des Heils voor Nellie verenigbaar waren met het spiritisme, blijkt wel uit het feit dat het niet alleen voorkwam dat Nellie het ene moment nog zat te praten met mensen van het Leger en het volgende moment mediamiek zat te schrijven, maar ook dat sommige officieren van het Leger meededen aan de stokseances bij Nellie thuis.⁶³³ Maar niet alle mensen binnen het Leger stonden open voor het spiritisme. Commandant Clibborn wijdde er een hele avond aan om uit te leggen dat het spiritisme een manier van de duivel was om mensen van het ware verlossingsgeloof af te

---

⁶²⁸ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 28, 29.

⁶²⁹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 37.

⁶³⁰ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 124.

⁶³¹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 122 en : ‘Zij waardeerden de dienst bij het Leger’. Nellie, ‘Ervaringen’, p. 142.

⁶³² Nellie, ‘Ervaringen’, p. 96.

⁶³³ ‘’s Avonds had ik twee officieren van het Heilsleger bij mij. Toen zij weg waren ging ik natuurlijk weer zitten schrijven (ik was eraan verslaafd!) Nellie, ‘Ervaringen’, p. 134. ‘Een off. van het Heilsleger zit met mij aan.’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 7.

houden. Na deze bijeenkomst ging Nellie gewoon weer aanzitten en sprak er met haar geesten over, Clibborn had haar kennelijk niet weten te overtuigen! Ze begreep Mulders reactie als een advies om niet met zulke gelovigen in debat te gaan, wat vermoedelijk ook haar eigen mening was:

We hadden Kommandant Clibborn van het Heilsleger bij ons gehad, die een heelen avond had zitten betoogen dat het einde der dingen aanstaande was. Voor hem was het spiritisme de laatste uitvinding van Satan. Men sprak wel van den “anti-christ”. Het spiritisme was voor hem de “anti-pentecôte”. Het maakt wel ongeloovigen tot deïsten, maar het verbergt een fijn lemmeet waarmee het het “ware” geloof doodt – het verlossingsgeloof. Want alle spiritisten gelooven tot aan een zeker punt: God; maar niet verder: het verlossend bloed.
's Avonds na de meeting zaten wij nog even aan. Mulder kwam en zei: Jullie moet maar doen alsof jullie aan het heilsleger gelooft, want die menschen moeten hun geloof behouden (ik denk de bedoeling is: láát hen in hun geloof, redeneer niet met hen) En gekscherend: Ja, wij weten 't wel, wij zijn de anti-heilige geest.⁶³⁴

Nellies moeite met het spiritisme gold niet zozeer het afhouden van het verlossingsgeloof, maar de laster en vele onwaarheden die werden verkondigd. In het begin bijvoorbeeld stelden Nellie en Henri de geesten vragen waarop ze zelf het antwoord wisten. Vaak klopten de antwoorden wel, soms niet: ‘Een paar vragen omtrent zijn leven en sterven (van Fred, HB) schijnt hij moeilijk te kunnen beantwoorden. Hij zegt o.a. in Juli geboren te zijn, maar hij was geboren in Juni en stierf volgend jaar Juli.’⁶³⁵ Max verweet Nellie dat ze haar verstand teveel gebruikte en dat daardoor onjuistheden ontstonden:

In één zijner rapporten gaf Max als oorzaak der onjuistheden op: “Jouw verstand dat zich teveel met alles bemoeit.” Dat neem ik gaarne aan voor al wat schrift is. Maar aan den stok?... Daar zit ik expres bij als een blok, willoos, gedachteloos, alleen scherp oplettend wat er komt. Daarbij, aan den stok ben ik de zwakken, ten minste als ik met Henri aanzit. Aan alle malligheden kan ik schuldig zijn, maar die van den stok gaan buiten mij om.⁶³⁶

Het viel Nellie op dat de stok nogal eens de mening van Henri verkondigde: ‘Aan den stok kwam Fred (Henri en ik hielden de stok) En heel zonderling: Henri heeft niet graag dat Bébé aan tafel druk is (ik óók niet) wat hij juist soms is als er vreemden zijn. En wat zei de stok: Jullie moeten Bébé leeren niet zoo luid te spreken aan tafel.’⁶³⁷ Dat er niets kwam toen Henri een keer met een jongen ging aanzitten op zijn verzoek, kon geen toeval zijn, hij verlangde naar zijn boeken.⁶³⁸

Ze verdacht Henri niet van opzettelijk bedrog, maar wel van onbewuste

---

⁶³⁴ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 167.

⁶³⁵ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 3.

⁶³⁶ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 36.

⁶³⁷ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 40.

⁶³⁸ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 186.

beïnvloeding: ‘Ik vrees soms dat bijna alles wat de stok ooit zei, onbewuste reflexie is van Henri’s eigen gedachten en gevoelens, misschien buiten zijn wil om.’⁶³⁹

Nellie hechtte veel waarde aan wat de geesten tegen haar zeiden. Een tijd lang waren deze contacten zo belangrijk voor haar, dat ze meer leefde in de geestenwereld dan in de aardse: ‘Ik (...) leefde meer in de sferen dan hier en was uiterst gevoelig voor lof en blaam die van de geesten kwam.’⁶⁴⁰ Nellie zei ‘volkomen te goeder trouw’ te zijn geweest in haar contact met de geesten.⁶⁴¹ Toen ze steeds meer laster en bedrog ontdekte, was ze dan ook vreselijk geschokt dat dit vertrouwen werd beschaamd. Het stemde haar diep bedroefd: ‘Mijn dagboek van die dagen getuigt van groot teleurstelling en diepe neerslachtigheid, omdat mijn vertrouwen zoo erg was geschokt.’⁶⁴² Nellie meende geluk gevonden te hebben, maar tot haar ontsteltenis bracht het mediamiek schrijven haar juist veel verdriet. Ze betreurde het dat ze het ooit ontdekt had.⁶⁴³ Ze had geloofd dat ze weer contact had met Mulder en dat hij haar kon helpen haar leven moreel te verbeteren. Dit maakte dat ze zich vroom voelde en niet langer eenzaam:

De intieme omgang met mijn “geesten” was mij lief geworden; ik voelde mijn ... wezen verstaan en geloofde dat ten minste één die zeer hoog stond, mijn vreugden en smarten deelde en mij wilde opvoeden tot hooger. Mijn eenzame dagen waren vervuld en mijn innerlijk leven was geheiligd. En nu blijkt dat niet alleen het lasterlijke van zaterdag en zondag maar ook het mooie van vroeger inbeelding was; ’t werk van spotgeesten of van mijzelf.⁶⁴⁴

Uiteindelijk trok ze de conclusie dat ze na Mulders dood geen contact meer had gehad met hem. De overtuiging dat ze zich vergist had en hem voorgoed kwijt was ontgoochelde haar, ze wist niet meer wat ze denken moest, wist niet meer op wie of wat ze nog kon bouwen:

Dus ik heb mijn Prof niet meer, heb hem na zijn dood nooit gehad; en wie zich bij den heer K.v.D. als G.J. Mulder aan mij openbaarde moet een spotgeest zijn geweest. Fini à tout jamais! Wat ik nu maken moet van sommige intuïties, zooals toen met dien bijbel, in den tijd dat ik niet schrijven mocht, ik weet het niet. Ik weet niets meer. En ik weet niet waar ik in de wijde wereld gaan moet, in de zichtbare en de onzichtbare, om iets of iemand te vinden waarop ik bouwen kan. Zoo

---

⁶³⁹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 18.

⁶⁴⁰ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 116.

⁶⁴¹ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 116.

⁶⁴² Nellie, ‘Ervaringen’, p. 144.

⁶⁴³ ‘Omstreeks dezen tijd (19 december 1900, HB) deed ik de bejammerenswaardige ontdekking, dat ik (Nellie, HB) “mediamiek” schrijven kan. Bejammerenswaard, omdat ze mij veel tijd heeft gekost, veel “gewaand” geluk en veel wezenlijk bitteren teleurstelling bezorgde.’ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 29.

⁶⁴⁴ Nellie, ‘Ervaringen’, voorwoord p. 1, 5 mei 1902.

dikwijls Henri wil, zal ik nu aanzitten en de resultaten der séances opschrijven. Ook van die met anderen. Maar persoonlijk doe ik niets meer. Ik heb er mijn hart te sterk aan gehecht en ben te bitter teleurgesteld geworden.⁶⁴⁵

Dat de geesten haar zowel waarheid als bedrog hadden gebracht vond Nellie moeilijk te verteren. Ze meende dat de laster en het bedrog het werk van spotgeesten moest zijn geweest. Ze besloot zich een paar maanden te onthouden van contact in de hoop dat dan alleen de echte vrienden zouden overblijven:

(Ik mag lichtgeloovig en vertrouwend zijn geweest tot in het dwaze en domme toe, er zijn praatjes waaraan ik nooit geloof heb geslagen (...) De “geesten” hebben mij belogen en belasterd op schandelijke wijze. Ze hebben mij in de war gebracht door de namen die zij aannamen. Maar ik heb altoos getwijfeld of mensen, die ik in het leven als eerlijk en goed had gekend, na hun dood waren vervallen tot kwaadsprekers en lasteraars. Maar de naam waaronder sommige berichten tot mij kwamen bracht mij jammerlijk in de war; en niemand zal ooit weten tenzij hij 't zelf ondervond – hoe ik gedurende dat jaar 1901 ben geschokt geworden, en gewond en gekwetst. Was alles leugen, dan was het zo erg nog niet. Maar die mengeling van leugen en waarheid is juist zoo erg... En wat ik later te Londen zag, voelde en hoorde... Ik weet er geen touw aan vast te knopen. En ik haast mij nu om de hele historie een kort verslag te geven, om mij daarna maanden lang te onthouden van persoonlijke omgang met de geesten. Mogelijk dat de spotters zich in die tijd terugtrekken en de ware vrienden, die niet liegen en lasteren kunnen zich toonen in hun ware gedaante (Reflexie van 29 Febr. 1902)⁶⁴⁶

De pauze zou het slot worden, Nellie zou zich wat het spiritisme betreft alleen nog bezighouden met het verwerken van de tot dan toe opgedane ervaringen. Ze was blij dat ze niet op de namenlijst van prominente spiritisten terecht was gekomen. Uiteindelijk geloofde ze dat het onderhouden van contact met geesten niet goed was, ze zou zich meer gaan richten op het Leger des Heils:

Zij zou niet met mij naar het Heilsleger gaan, zij (mw. V., HB) zou haar leven niet veranderen, - zij geloofde dat het zoo goed was. Ik heb toen de relatie afgebroken. (...) En gelachen heb ik toen ik haar naam zag onder de eminente getuigen voor het spiritisme (namenlijstje van den heer I v. D.) Ik had ook op het lijstje kunnen voorkomen als ik gewild had. Maar een goede geest ofwel mijn gezond verstand weerhield mij, en daar ben ik nu op 't oogenblik (Febr. 1902) innig blij om.⁶⁴⁷

Samenvattend: Nellie stelde zich open voor alle levensovertuigingen omdat er mogelijk waarheid in school. De theosofie sprak Nellie aan vanwege de broederschap die er ervaren werd, vanwege het streven naar volmaaktheid en vanwege de nadruk op de geest en de eigen verantwoordelijkheid, in plaats van op de leerregels. De theosofie kon de geest van het christendom weer tot leven

---

⁶⁴⁵ Nellie, 'Ervaringen', voorwoord p. 2, 5 mei 1902.

⁶⁴⁶ Nellie, 'Ervaringen', p. 182, 183.

⁶⁴⁷ Nellie, 'Ervaringen', p. 130.

brengen, meende Nellie. Ze stemde in met de theosofen die meenden dat het leven van Jezus opgevat moest worden als een geschiedenis van een ziel. Overtuigd theosofe werd ze niet, ze meende dat de godheid de mens bewust gewild moest hebben en dat de waarheid niet in een godsdienst, maar in de menselijke ziel moest worden gezocht.

De consulten bij mensen met paranormale gaven waren voor Nellie zowel amusement als een bron van informatie. Ze wilde meer te weten komen over zichzelf en over de toekomst en het welzijn van haar man en kinderen. Ze waardeerde het als er juiste uitspraken werden gedaan of nieuwe inzichten werden geboden, was benieuwd of voorspellingen zouden uitkomen, maar deed sommige uitspraken ook meteen af als onzin. Verslingerd raakte ze aan het spiritisme, vele avonden besteedde ze aan stokseances en mediamiek schrijven. Het spiritisme bood haar de mogelijkheid om in contact te komen met mensen die al gestorven waren, ze had met name het contact met Gerrit Jan Mulder en haar zoontjes Max en Fred gemist. Bovendien verschaftte het haar een inkijk in de wereld die de mens instapte na zijn dood. Protestants christelijk kon deze geestenwereld niet worden genoemd; Nellie meende dat ze geen boete hoefde te doen, omdat ze veel had liefgehad en noemde Jezus amper. Hij speelde geen rol van betekenis in de geestenwereld.

Hoofdstuk 5 Beking (1900-1909)

Op 18 augustus van het jaar 1900 legde Nellie haar redactie van *De Vrouw* neer, omstreeks dezelfde tijd trad ze af als bestuurslid van de Vereeniging Onderlinge Vrouwenbescherming en droeg ze de redactie van de *Bibliotheek voor Jongens en Meisjes* over aan Nienke van Hichtum. Wat was er met Nellie aan de hand? In het artikel 'Exeo' legde Nellie uit dat ze met *De Vrouw* stopte, omdat, sinds een jaar, een grote vermoeden zich van haar meester had gemaakt 'waartegen een paar weken rust niets vermag'; Nellie dreigde overwerkt te raken.⁶⁴⁸ Lezers van *De Vrouw*, het ledental was sterk gegroeid, overspoelden haar met vragen en verzoeken: 'van het geven van adressen af tot het keuren van handschriften en boeken toe'. Er kwamen teveel brieven 'met gedachten die waard zijn te worden uitgewerkt'; Nellie kon het niet bijbenen, 'ze komen in te snelle opvolging, ze verdringen elkaar'. Door de vele werkzaamheden voelde ze zich opgejaagd en dreigde haar humeur 'grillig' te geraken, zo wilde ze later niet door haar kinderen herinnerd worden: 'In de herinnering mijner kinderen wil ik blijven leven als een Boeddhabbeeld in een paradijshof. En 't kenmerk der Boeddhabbeelden is vriendelijk rust.'⁶⁴⁹ Bovendien bemoeilijkte de versnipperde aandacht het leveren van 'gedegen werk', ze verscheurde vele vellen voordat ze op dreef was, haar werk verloor aan zeggingskracht omdat het niet meer voortkwam uit een overvloedig weten:

En (...) ik acht geen werk in waarheid vruchtbaar voor het publiek, dat niet als een borrelende bron uit de overlopende vergaarbakken der Moeder Aarde, ontspringt aan de blijde volheid van het weten en de overtuigende kracht van het kunnen... Die blijheid en die overtuiging begonnen mij de laatste maanden te ontbreken.⁶⁵⁰

Ze wilde liever ophouden voordat haar werk echt aan kwaliteit zou inboeten, ze was te eerezuchtig om haar naam te zetten onder werk wat haar 'strengere zelfkritiek' niet bevredigde.

Zoals later duidelijk zou worden, stond Nellie aan de vooravond van een bekeringsproces. Wat is een beking? In de bijbel betekent het Hebreeuwse תבש

---

⁶⁴⁸ Nellie, 'Exeo', *De Vrouw*, 18 augustus 1900.

⁶⁴⁹ Nellie, 'Exeo'.

⁶⁵⁰ Nellie, 'Exeo'.

‘ophouden’, ‘zich afwenden van’ en het Griekse ἐπι-στρέφω ‘keren’, ‘omkeren’ of ‘zich wenden naar’. De centrale betekenis van bekering is natuurlijk verandering. De Amerikaanse godsdienstpsycholoog Lewis R. Rambo publiceerde in 1993 een boek over het fenomeen bekering: *Understanding Religious Conversion*. In deze studie, die veel geciteerd wordt en derhalve als gezaghebbend kan worden beschouwd, integreerde Rambo de belangrijkste inzichten tot dan toe. Hij definieert bekering als ‘A total transformation of the person by the power of God.’⁶⁵¹

Tot de jaren zestig van de vorige eeuw werd een bekering veelal opgevat als de verwerving van een nieuw inzicht door een overweldigende, mystieke ervaring, een gebeurtenis die de bekeerling passief ondergaat en waarover geen controle mogelijk is.⁶⁵² Trots vermeldden Jan Filius en Dirk Lissenburg begin jaren zestig in hun boekje *Gered om te redden* dat Nellie van Kol zich op een Goede Vrijdag bekeerde in een samenkomst van het Leger des Heils te Leiden.⁶⁵³ Juist daar was de ‘grand old lady’ van de kinderliteratuur en de bekende feministisch socialiste tot geloof gekomen. En dat nog wel op Goede Vrijdag! De berichtgeving wekt de indruk dat Nellie, terwijl ze het lijden van Christus op zich in liet werken, een overweldigende mystieke ervaring moet hebben gehad. Een ervaring zo indrukwekkend dat ze besloot het roer totaal om te gooien en een ander leven te gaan leiden. Een bekering zoals Paulus die heeft meegemaakt onderweg naar Damascus. Maar Nellies getuigenissen over haar bekering, verschenen vanaf februari 1909, tonen aan dat het zo niet is gegaan.

Tegenwoordig beschouwen godsdienstpsychologen de bekering niet langer als een eenduidig fenomeen, maar onderscheiden ze vele soorten bekerings. Een bekering is nog zelden een moment, meestal een proces.⁶⁵⁴ De biografen hebben geen notitie genomen van Nellies eigen verslaglegging. Vermoedelijk zagen zij daar de noodzaak niet toe, omdat het traditionele mystieke bekeringsmodel een passende verklaring leek te zijn voor Nellies plotselinge ommeezwaai.

---

⁶⁵¹ Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p. xii.

⁶⁵² Hetty Zock, ‘Paradigms in Psychological Conversion Research’, Jan Bremmer, Wout van Bekkum, Arie Molendijk (red.), *Paradigms, Poetics and Politics of Conversion*, Leuven 2006, p. 41-58, aldaar p. 44.

⁶⁵³ Jan Filius, Dirk Lissenburg, *Gered om te redden, het Leger des Heils in heden en verleden*, Amsterdam 1962, p. 54.

⁶⁵⁴ Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p. 1, 38-40.

Nellies bekering besloeg een proces van zeven à acht jaar. Mogelijk zette ze de stap die haar bekering completeerde in een samenkomst van het Leger des Heils. Maar de tijdsbepaling in de berichtgeving van Filius en Lissenburg is problematisch. Want als Nellie op een Goede Vrijdag tot dit inzicht kwam, waarom wachtte ze dan met getuigen tot februari 1909? Dat past helemaal niet bij de Nellie, die vindt dat al wat leeft in het hart direct geuit moet worden en die een geloof zonder getuigenis geen geloof vindt.⁶⁵⁵ Aannemelijker lijkt het dat Nellie na haar getuigenissen in de pers in februari en maart 1909, op de daarop volgende Goede Vrijdag ook in de samenkomst van Het Leger des Heils te Leiden een getuigenis heeft afgelegd, en dat Filius en Lissenburg dat vernomen hadden.

Wat een bekering precies inhoudt, bepaalt de gelovige groep zelf, aldus Rambo.⁶⁵⁶ De ene bekering tot het christendom is niet zomaar inwisselbaar met de andere; een bekeerling kan eigen accenten leggen, criteria liggen niet vast. Het kan gaan om een bekering van ongeloof naar geloof, maar ook van een bedreigende, straffende God naar een liefdevolle steunende God, van een ervaren van God in de rituelen naar een diep overtuigd zijn van Gods aanwezigheid in het dagelijks bestaan.⁶⁵⁷ In de laatste twee gevallen gaat het om een intensivering van het eerder beleden geloof, zoals ook bij Nellie het geval was. Dat ook een intensivering als een complete verandering beleefd kan worden, blijkt wel uit Nellies uitspraak dat haar leven vóór haar bekering te vergelijken was met een tocht door ‘een barre woestijn en lichtlooze wildernis’. Toen ze eenmaal bekeerd en wedergeboren was, wilde ze voor geen goud meer terug:

Het oude, onbekeerde, onwedergeboren leven, het “natuurlijke leven” om met Paulus te spreken, ligt achter mij als een tocht door barre woestijn en lichtlooze wildernis; en voor niets ter wereld zou ik, nu ik den smaak van het Water des Levens ken, willen terugkeeren tot de brakke wellen van het natuurlijke leven, al zou ik dat water mogen opvangen in gouden schalen uit bekkens van albast.⁶⁵⁸

Nellie is het christelijk geloof volstrekt anders gaan beleven en interpreteren. Welke veranderingen zijn te constateren? Welke geloofsovertuigingen zijn veranderd? En zijn er verklaringen aanwijsbaar voor deze veranderingen?

---

⁶⁵⁵ Nellie, ‘Geloof op de markt’, *De Amsterdammer Weekblad voor Nederland*, No. 1659, 1909.

⁶⁵⁶ Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p. xiv.

⁶⁵⁷ Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p. 2.

⁶⁵⁸ Nellie, ‘Wederlegging’, *De Vrouw*, 20 februari 1909, p. 98. Geschreven te Voorschoten, 6 februari 1909.

Biografen hebben verschillende redenen aangewezen voor Nellies bekering. Rambo stelt dat het veelal een samenspel van factoren is die tot een bekering leidt; factoren van zeer verschillende aard, kunnen naast elkaar bestaan en elkaar onderling beïnvloeden. Vier domeinen worden geteld in de analyse van een bekering: de persoon, de maatschappij, de cultuur en de religie.⁶⁵⁹ Bij de bestudering van de persoon moet de verandering in gedrag, de contacten met anderen en de rol van emoties zoals onzekerheid, angst, schuld, wanhoop en verwarring onderzocht worden. De maatschappij, het tweede domein bij Rambo, staat voor het sociologisch onderzoek naar de sociale en institutionele aspecten. Hoe verloopt de interactie tussen de bekeerling en de religieuze groep, in Nellies geval het Leger des Heils?⁶⁶⁰ Met cultuur bedoelt Rambo het de bekeerling omringende morele, intellectuele en spirituele klimaat dat van invloed kan zijn geweest op de bekering. Bij Nellie kan dan gedacht worden aan de socialistische kringen waarin ze verkeerde, het spiritisme dat haar zo intrigeerde, de Rein Leven Beweging en de wetenschap, waarvoor ze belangstelling had. Rambo's vierde domein is de godsdienst. De ontmoeting met het goddelijke is zowel bron als doel van de bekering. Welke religieuze verwachtingen en ervaringen hebben meegespeeld?⁶⁶¹ Het gewicht van elk van de vier domeinen afzonderlijk kan van persoon tot persoon variëren. Iedere wetenschapper is geneigd vooral naar zijn eigen vakgebied te kijken; de socioloog naar de groepsdruk, de psycholoog naar de geïsoleerde positie van de bekeerling en de theoloog naar Gods handelen.⁶⁶² Maar het gaat om de balans en de interactie tussen de verschillende factoren die tezamen tot de bekering geleid hebben, aldus Rambo.⁶⁶³

Rambo's breed opgezette studie biedt voldoende handvatten om Nellies bekering te analyseren. Onderzoek naar factoren in persoon, maatschappij, cultuur en religie kunnen inzicht geven hoe Nellie tot een bekering kon komen en hoe deze past in haar verdere bestaan. Nellies openhartige getuigenissen in *De Vrouw*,

---

⁶⁵⁹ Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p 7.

⁶⁶⁰ Er kunnen ook politieke, economische en biologische redenen zijn, maar de eerste vier componenten wegen volgens Rambo het zwaarst. Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p. 7.

⁶⁶¹ Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p. 9-12.

⁶⁶² Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p. 8.

⁶⁶³ 'The process of conversion is a product of the interactions among the convert's aspirations, needs and orientations, the nature of the group into which he or she is being converted, and the particular social matrix in which these processes are taking place.' Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p.7.

in *Nieuwe Banen* en in *De Amsterdammer* dienen als uitgangspunt bij de analyse van de bekering zelf; zij geven inzicht in de verandering in religieuze opvattingen en beleving. In de eerste paragraaf bespreek ik de eerste signalen van Nellies hernieuwde belangstelling voor het christelijk geloof; haar kennismaking met en bewondering voor het Leger des Heils. Binnen Nellies bekeringsproces blijken twee stappen onderscheiden te kunnen worden die worden beschreven in de tweede en vierde paragraaf: het vinden van God en het aanvaarden van Jezus als Verlosser. De derde paragraaf is een uitstapje naar Nellies opvattingen over rein leven. Dit thema was voor Nellie in de beginjaren van de twintigste eeuw te belangrijk om te veronachtzamen. Bovendien zal blijken dat deze opvattingen niet los gezien kunnen worden van haar christelijke levensovertuiging. De laatste paragraaf besteedt aandacht aan de reacties op Nellies bekering vanuit de samenleving en het weerwoord van Nellie zelf.

5.1 Nellies sympathie voor Het Leger des Heils

Stoppen met *De Vrouw* was geen impulsief besluit geweest, Nellie had er een jaar over lopen denken. Eigenlijk had ze het bij haar vertrek uit Aywaille al zien aankomen; ze had de afzondering en de rust van de natuur om zich heen nodig die de Ardennen haar had geboden:

Toen het vaststond dat wij, om der wille van mijns mans politieke loopbaan (...) de Ardennen moesten verlaten, voelde ik zoo iets als een zedelijk doodvonnis. Die rustige bergnatuur, die stille afzondering, - op heilzamen afstand van alle vriendschappelijke en andere bemoeienissen, - was mijn eigenlijk element.⁶⁶⁴

Hoezeer *De Vrouw* haar ook aan het hart ging, ze kon er niet mee doorgaan, te zeer nam het haar tijd en energie in beslag die ze nodig had voor belangrijkere zaken. Het onderschrift van het artikel had ze van een scheurkalender gehaald: 'Wie zijn tijd, zijn kracht en zijn gedachten te veel moet versnipperen aan kleine dingen, die wordt ongeschikt voor het groote'.⁶⁶⁵ Dat belangrijke wat ze wilde doen, achtte ze haar plicht, haar roeping, vandaar dat ze wel moest stoppen:

---

⁶⁶⁴ Nellie, 'Exeo'.

⁶⁶⁵ Nellie, 'Exeo'.

Er moest een knoop worden doorgehakt. Eensklaps en onvoorwaardelijk moest ik mij terugtrekken uit het openbare leven, om de kracht die mij rest te sparen voor anderen arbeid, dien ik bij al den overigen niet meer op mij nemen kon en die mij toch voorstaat als een plicht, een roeping. Want ik wil niet vastroesten in de rust. Ik heb nog wat te doen, verbeeld ik mij.⁶⁶⁶

In 'Exeo' wil ze niet kwijt wat haar toekomstplannen zijn, de mensen moeten het maar afwachten: 'Men zal later wel zien, hoop ik, waarvoor ik mijn krachten wil heel houden.'⁶⁶⁷ Voorlopig mochten ze haar als dood beschouwen, ze wilde niet vergeten worden, maar wel rust: 'En nu neem ik mijn uitgedoofde lamp, en verdwijn er mee naar het rijk der vergetelheid. Eén verzoek eer ik geheel verdwijn: het is om *rust* te hebben dat ik mij lief geworden arbeid opgeef; *laat mij die rust*.'⁶⁶⁸ Rust had ze nodig om niet verder overwerkt te raken, om een goede moeder te zijn, om nieuwe inspiratie op te doen en om haar roeping te volgen. Dit laatste kan religieus opgevat worden, Fia Dieteren meent dat Nellie hier uitkomt voor haar 'gelovige kant'.⁶⁶⁹

Bedacht moet echter worden dat Nellie in deze periode de verschillende godsdiensten als gelijkwaardig zag. De theosofie kon haar wel bekoren, maar niet echt bevredigen. Wat zou die religieuze roeping dan geweest moeten zijn? Of was het enkel een behoefte aan bezinning? Dat zou kunnen, maar ik denk niet dat aan een vorm van spiritualiteit moet worden gedacht. Veel eerder gaat het hier om Mulders gebruik van het woord 'roeping'. Wanneer hij tegen haar zei dat ze haar 'roeping' moest volgen, bedoelde hij dat ze het morele voorbeeld van Christus moest volgen, dan deed ze haar zedelijke plicht. Nellie zag het als haar 'zedelijke plicht' om, behalve zelf een rein leven te leiden, de mensheid op te voeden ten einde deze op een hoger plan te brengen. Het kan dan ook bijna niet anders dan dat ze *De Volks-kinderbibliotheek* in gedachten had toen ze sprak van haar plicht en roeping. Ze wilde haar handen vrijmaken om te werken aan deze serie die kinderen zou leren over andere volkeren, culturen en godsdiensten. *De Volks-kinderbibliotheek* moest haar grote bijdrage aan de Nederlandse kinderliteratuur worden, haar stap vooruit voor de mensheid als geheel. Juist omdat Nellie hier naast het woord 'roeping', de term 'plicht' gebruikt, lijkt me dit de juiste interpretatie.

---

⁶⁶⁶ Nellie, 'Exeo'.

⁶⁶⁷ Nellie, 'Exeo'.

⁶⁶⁸ Nellie, 'Exeo'.

⁶⁶⁹ Fia Dieteren, 'Nellie van Kol, 'een verloren schaapske'', onuitgegeven paper, workshop 'De religieuze factor in de biografie', gehouden op 19 en 20 november 2009 te Groningen.

Op 18 mei 1901 verscheen een artikel van Nellie in *De Vrouw* dat wèl als een vooraankondiging voor haar bekering beschouwd kan worden; in het artikel stak Nellie de loftrompet over het Leger des Heils. Een opmerkelijk tijdstip, want het jaar 1901 was het jaar dat Nellie zo'n twee à drie avonden per week besteedde aan stokseances en mediamiek schrijven. Midden in deze spiritistische periode nam ze de gelegenheid te baat om naar aanleiding van een boek haar hart te luchten, zoals ze het zelf noemt, in een artikel over het Leger.⁶⁷⁰

Nellie wil met haar artikel een andere houding ten aanzien van de heilssoldaten bewerkstelligen. De Nederlandse afdeling van Het Leger des Heils was in 1887 opgericht. De evangelisatieacties en het militaristische karakter van de organisatie riepen in de beginjaren veel weerstand op en vanuit de kerken kwam er kritiek op hun leer.⁶⁷¹ Bij samenkomsten van het Leger werd buiten geprotesteerd, soms moest zelfs de politie er aan te pas komen.⁶⁷² Respect dwong het Leger in Amsterdam af gedurende de zeer strenge winter van 1890/1891 toen het 's nachts haar deuren openstelde voor diegenen die anders de nacht buiten moesten doorbrengen.⁶⁷³ Maar anno 1901 werden de heilssoldaten nog steeds beschimpt, geslagen en veracht. Nellie meende dat ze zoveel weerstand opriepen omdat ze, met hun nieuwe werkwijze, aantoonde hoe zielloos het gangbare was. Ze wenste waardering voor het Leger:

Als Heilssoldaten hun krachten moesten zoeken in de eer en waardeering der wereld, dan hadden ze geen kracht. Gelijk alles wat nieuw, frisch en eigen is, en juist dáárdoor het uitgeleefde en geestlooze aantoonde van het verouderde en tot sleur geworden, heeft het Heilsleger zijn dagen van smaadheid en tegenstand gekend, en kent ze nòg. Nòg zijn ze niet veilig voor het gejouw en de handtastelijkheden van sommig gepeupel, voor de verachting van vele grooten en wijzen naar de wereld, en voor het eigengerechte oordeel van vele Christenen zonder Christus-zin. (...) Maar *mensen* zijn en blijven zij; en een beetje warme waardeering van den kant van mensen die iets begrijpen van de dingen des geestes, doet hun goed, moèt hun goed doen. En 't is om een beetje waardering voor hen te vragen aan goede mensen, maar die het Leger misschien niet van zoo nabij kennen als ik, dat ik dit artikel schrijf.⁶⁷⁴

Wanneer Nellie precies kennismaakte met het Leger, is niet bekend. Het is goed voorstelbaar dat een van haar vriendinnen haar bij het Leger geïntroduceerd heeft.

---

⁶⁷⁰ “‘Ja maar het boek, het boek’ zult gij zeggen. Ja, het boek, - dat was maar een aanloopje om mijn hart te luchten over het Leger.’ Nellie, ‘Iets over heilige mensen, naar aanleiding van Een Heilig Boek’, *De Vrouw*, 18 mei 1901.

⁶⁷¹ John Ringelberg, *Met de vlag in top, De geschiedenis van het Leger des Heils in Nederland (1886-1946)*, Amsterdam 2005, p. 115.

⁶⁷² Filius, Lissenburg, *Gered om te redden*, p. 45, 46.

⁶⁷³ Filius, Lissenburg, *Gered om te redden*, p. 46, 47.

⁶⁷⁴ Nellie, ‘Iets over heilige mensen’.

Gedacht kan worden aan de schrijfster Louise Stratenus, die begin 1900 in Princenhage kwam wonen (Nellie woonde daar van 1898 tot 1904/1910). Stratenus kwam toen net terug uit Zweden waar ze zo'n negen jaar gewerkt had als persoonlijk secretaris van Celestine Oliphant-Schoch en als gouvernante van haar dochter.⁶⁷⁵ Celestine Schoch was de dochter van een officier van het Heilsleger in Nederland, haar man Elwin Oliphant was aanvankelijk predikant te Londen. Samen gaven ze vanaf 1892 leiding aan de Nederlandse afdeling van het Leger des Heils.⁶⁷⁶ In ieder geval had Nellie al in 1899 contact met Catherine Booth-Clibborn, de oudste dochter van de oprichters van het Leger des Heils, tevens vriendin van Celestine Oliphant-Schoch. Booth-Clibborn had bij Nellie gelogeed en schreef op 30 oktober 1899 een bedankbriefje. De twee daaropvolgende jaarwisselingen ontving Nellie nieuwjaarswensen van Catherine Booth-Clibborn. Booth-Clibborns laatste brief, gedateerd op 4 juni 1901, is wederom een bedankbrief, ditmaal voor het toesturen van 'le Journal des Dames', oftewel *De Vrouw*. Ze prijst Nellies artikel over het Leger des Heils (dat Nellie kennelijk voor haar vertaald had) en zegt gedeelten over te willen nemen voor haar eigen krant.

Een andere mogelijkheid is dat Nellie het Leger al kende vanuit haar werkzaamheden als feministisch socialiste, want het Leger verrichtte, net als de feministes, sociaal werk onder vrouwen. In 1895 had Nellie de Vereniging Onderlinge Vrouwenbescherming opgezet. Deze organisatie wilde hulp bieden aan ongehuwde moeders, ongeacht hun denominatie. Het Leger des Heils had omstreeks dezelfde tijd soortgelijke initiatieven genomen. Ook in hun 'Reddingshuizen' werden vrouwen ongeacht hun religieuze achtergrond opgevangen. Ze hadden een 'strak dagritme van werken (veel naaien) en contemplatie', gebeden, gezangen en predikingen. Ondertussen werd er een baan als dienstbode voor ze gezocht. De kosten werden gedekt door collectes en de verkoop van zelfgemaakte artikelen.⁶⁷⁷ Onder de titel *Afdrukken van indrukken* bracht Nellie in 1909 verslag uit van haar bezoeken aan dergelijke maatschappelijke instellingen van het Leger des Heils zoals 'De Industriële

---

⁶⁷⁵ <http://www.databasewomenwriters.nl/author.asp?AuthorID=1401>, 15 april 2010.

⁶⁷⁶ <http://www.sacollectables.com/officers.html>, 20 mei 2010.

⁶⁷⁷ Fia Dieteren, 'Celestine en haar zusters, Reddingswerk van het Leger des Heils in Nederland (1890-1900)', *Historica*, nr. 2 (juni 2004), p. 3-5, aldaar p. 4.

Inrichting' in Amsterdam, 'De Landkolonie', 'Het moederhuis' te Rotterdam, 'Het Kindertehuis' te Naarden-Bussum en 'Het Reddingshuis' te Amsterdam.

Onderlinge contacten tussen de socialisten en de heilssoldaten waren er zeker. Zo is bekend dat Celestine Oliphant-Schoch nauwe contacten onderhield met Josephine Butler, een vooraanstaand Engels feministe die ze ook meermalen had ontmoet.⁶⁷⁸ Dat de socialisten en de heilssoldaten dezelfde maatschappelijke noden signaleerden en beiden vanuit naastenliefde hulp boden, maakte dat voor Nellie het socialisme en het Leger aan elkaar verwant waren:

Over het geheel staan naar mijn opvatting Socialisten en Heilssoldaten heel dicht bij elkaar, dichter dan velen hunner uit beide kampen zelf vermoeden of zouden willen erkennen. Ik zeg nadrukkelijk *naar mijn opvatting*, want mijn ziel voegt dikwijls in volmaakte harmonie bijéén wat naar het oordeel der betrokkenen-zelf mijlenver uit elkander ligt. Mijn ziel schijnt fijnporeuze wanden te hebben, waardoor alleen de harmonieën der dingen naar binnen glijden. Alle elkaar verslindende disharmonieën blijven daarbuiten liggen, als afval, op een hoop. Helaas, als ik uit mijn ziel in de wereld treed, dan zie ik maar al te vaak de geheime harmonieën wegsluipen, en zich verbergen in de wanstaltige en op strijd beluste disharmonieën... 't Is in de wereld nog niet zoo mooi en rustig als in mijn stille ziel....⁶⁷⁹

De socialisten en de heilssoldaten waren dan wel in de minderheid, maar volgens Nellie reikte hun uitstraling ver.⁶⁸⁰ Ze legden met respectievelijk hun groot rechtsgevoel en enorme liefde de basis voor de heilsstaat die aan het einde der tijden komen zou.⁶⁸¹

Sommige heilssoldaten waren van goede komaf zoals Celestine Oliphant-Schoch. Zij groeide op in een welgestelde Nederlandse familie, had van haar gouvernante vier talen geleerd en in Engeland de kweekschool en officiersopleiding gevolgd. Maar de meesten hadden een dergelijke achtergrond niet. Dat binnen het Leger mensen van allerlei rang en stand een thuis vonden, sprak Nellie aan:

Het Heilsleger is een groote schaapskooi in het vrije veld, waarin schapen uit allerlei stallen bijeenkomen: schapen uit den (?) stal der verdorvenheid; schapen uit den boerenstal van eenvoud en onkunde; schapen uit den marmeren stal der intellectuele ontwikkeling. Ze hadden geen van allen den Herder die zij hebben moesten; ze vonden Hem in de groote schaapskooi van het Leger.⁶⁸²

---

⁶⁷⁸ Dieteren, 'Celestine en haar zusters', p. 3.

⁶⁷⁹ Nellie, 'Iets over heilige mensen'.

⁶⁸⁰ Nellie, 'Iets over heilige mensen'.

⁶⁸¹ Nellie, 'Iets over heilige mensen'.

⁶⁸² Nellie, 'Losse gedachten', nr. 16, 26 oktober 1906, archief Nellie van Kol, inv. nr. 47, Aletta.

Nellie waardeerde het dat de heilssoldaten hun boodschap aan eenieder op dezelfde manier brachten zonder acht te slaan op iemands materiële gesteldheid of maatschappelijke positie.⁶⁸³

De meeste rijken voelden niet veel voor de boodschap van het Leger. Ze voelden volgens Nellie maar al te goed aan dat het doorvoeren van de christelijke boodschap zou leiden naar een herverdeling van goederen, naar het vergroten van gelijkheid:

Ze (de Heilssoldaten, HB) gaan uit van het beginsel dat alle armoede en ellende, alle onrecht en strijd, alle hemelgerende ongelijkheid, het gevolg zijn van de *zonde* en dat, neem de zonde weg, de aarde reeds iets van den hemel hebben kan. Een gezichtspunt dat zeer wel te verdedigen is. Hun zaak is daarom niet de *politiek* maar *harten vernieuwen*. En niet alleen de harten der armen, maar ook die der rijken. Hun zalen staan open voor iederéén, - alleen de meeste rijken komen er niet. (...) Ze weten maar al te wel dat consequent opgevat Christendom meer heeft van communisme dan van kapitalisme. Zij willen liever niet zoo op de man af toegesproken worden.⁶⁸⁴

De overtuiging dat er een grotere onderlinge gelijkheid moet zijn, hadden socialisten en heilssoldaten dus gemeen. Opvallend is dat Nellie in haar artikel de gelijke waardering voor mannen en vrouwen binnen het Leger des Heils niet noemt. In het Leger konden vrouwen namelijk een vooraanstaande rol spelen, vrouwen hadden toestemming om te prediken en konden alle rangen bekleden in de hiërarchie. Fia Dieteren merkt op dat de verslaggeving van sommige bijeenkomsten van het Leger des Heils zelfs opvallend feministisch is: “Zij staat gelijk met den man in de oogen van God en toch weigert Nederland dit aan te nemen in zijne wetten (...) Indien de vrouwen de haar toekomende rechten bezaten, dan zouden zij de prostitutie uit ons land verdrijven.”⁶⁸⁵ Is het niet verbazingwekkend dat Nellie in haar artikel in *De Vrouw*, een blad dat zich nota bene richtte op vrouwen, niets zegt over de feministische invloeden binnen het Leger? Of maakte het feminisme in haar beleving deel uit van het socialisme? Maar dan nog, waarom benoemde ze de gelijkwaardigheid niet?

Als socialiste was Nellie geheelonthouder geworden. Nellie had de verwoestende effecten van drankmisbruik gezien, ergerde zich aan de enorme geldverspilling en meende dat de drank mensen hun vrije wil ontnam en hen bezoedelde: ‘Helderdenkende socialisten voeren dan ook (...) een specialen kruistocht vóór de geheel-onthouding, naast hun werken voor radicale

---

⁶⁸³ Nellie, ‘Iets over heilige mensen’.

⁶⁸⁴ Nellie, ‘Iets over heilige mensen’.

⁶⁸⁵ Dieteren, ‘Celestine en haar zusters’, p. 5.

hervorming. Want benevens het noodlot der omstandigheden, erkennen zij ook de macht van den vrijen wil en de waare der zedelijke volmaking van binnen naar buiten.⁶⁸⁶ Heilssoldaten dronken evenmin alcohol. Net als de socialisten zagen zij de onverkwikkelijke maatschappelijke gevolgen van drankmisbruik. Daarenboven hadden zij principieel bezwaar tegen het gebruik van verslavende middelen.

Dat gelijkheid, solidariteit, activisme en geheelonthouding bij het Leger hoog in het vaandel stonden, maakte het Leger des Heils voor Nellie aantrekkelijk, deze waarden sloten aan bij Nellies socialistische en feministische achtergrond. Maar er was meer dat haar aansprak. Nellie merkte op dat een heilssoldaat allereerst 'de kunst van liefhebben' moest verstaan, liefhebben 'overal en altijd'.⁶⁸⁷ Deze liefde van de heilssoldaten raakte Nellie zozeer dat ze graag met hen in contact stond, hun bijeenkomsten bezocht en zich eraan tegoed deed.⁶⁸⁸ Nellie genoot van hun spontane uitingen en gedrag, ze leek het een verademing te vinden na alle boekenwijsheid. Ook waardeerde ze het dat de sprekers zich lieten inspireren door de wereld om hen heen.⁶⁸⁹ Nellie prees de strakke organisatie, de 'orde en tucht', waarbinnen weliswaar volledige overgave werd gevraagd maar waar ook volop ruimte was voor de eigenheid van het individu:

Nooit zag ik meer individualiteiten dan in het Heilsleger, voor zoover ik het ken. En de heele organisatie is toch het uiterste van tucht en dressuur. (...) Geen soldaat ter wereld, zelfs in het allerstrengste leger, heeft zoo weinig vrije beschikking over eigen persoon als de Heilssoldaat; (...) Wie Heilssoldaat worden wil, die moet afstand weten te doen van eigen wil en lust, van alle behoefte aan weelde en verfijning, van alle kunstgenot of kunstvoortbrenging die niet rechtstreeks leiden tot het éénige doel des Legers: zielen redden (...). En toch zult gij nergens blijdere en vrijere menschen ontmoeten dan in het Heilsleger, - blij en vrij naar den geest wel te verstaan; en nergens meer in 't oog springende eigenheid van karakter en individualiteit van optreden. Want ze zijn niet allemaal samengesmolten als brokken tin, en daarna in één dezelfde vorm gegoten als soldaatjes uit speelgoeddozen.... Gevoed zijn ze allemaal met één en dezelfde geest, geschoold onder en door één en dezelfde tucht, maar hun persoonlijkheid is onaangetaast gebleven.⁶⁹⁰

De heilssoldaten waren eerlijk, liefdevol, oprecht en trouw. Met haar artikel in *De Vrouw* wilde Nellie haar socialistische lezeressen de ziel van het Leger tonen.

Nellie was ervan overtuigd dat wanneer mensen elkaars ziel zouden zien, er begrip en vrede zou komen:

---

⁶⁸⁶ Nellie, 'Sociaal-Democratie en Onthouding', p. 6, 7.

⁶⁸⁷ Nellie, 'Iets over heilige menschen'.

⁶⁸⁸ Nellie, 'Iets over heilige menschen'.

⁶⁸⁹ Nellie, 'Iets over heilige menschen'.

⁶⁹⁰ Nellie, 'Iets over heilige menschen'.

Als wij altijd elkanders ziel zagen, dan kwam er wel vrede in de wereld. Maar behalve dat wij ze meestal angstig verstoppen, als ware een ziel iets waarvoor wij ons hebben te schamen, bekijken wij elkanders zielen ook nog door allerlei brillen van vooroordeel, meestal verkleinend en wanstaltigmakend. De helft van allen strijd die er op aarde is, zou al dadelijk beslecht worden, als wij allen vrijen toegang hadden tot elkanders zielen. 't Is waar, daartoe zouden zij altoos zuiver moeten zijn, en licht en helder, zonder stofnesten, rommelkasten en moordholletjes. Vooral die moordholletjes, waar de *waarheid* en de *liefde* en de *goede trouw* en de *innerlijke overtuiging* zoo dikwijls worden verwurgd, maken dat menige ziel zich maar liever verschanst achter hoge muren, en grachten met ophaalbruggen..... En dat ik mij zoo héél bijzonder voel aangetrokken tot al wat Heilssoldaat heet, komt stellig daar vandaan dat dààr geen moordholletjes zijn, net zoo min als in de zielen van kinderen.⁶⁹¹

In haar eerlijkheid en in het ontbreken van hoogmoed en onwaardige bijbedoelingen onderscheidde het Leger zich volgens Nellie van andere kerken en maatschappelijke organisaties, maar ook van de vrijmetselarij:

Dat komt omdat het Leger des Heils geen orde is met leelijke en achterbaksche, - niet eens met eerlijke maar bekrompen, zelfzuchtige bedoelingen. Het is er niet om schatten bijeen te brengen in enkele weinige handen, noch om geheimen politieken invloed te verwerven, en de wereld te doen dansen naar hun pijpen van hoogmoed, hebzucht, eigenrechtigheid en heerschzucht; het is er niet om te verdeelen en te heerschen, en om gevangen zielen in boeien te slaan van fanatisme en geloofshaat. Het is er niet eens om, in eng besloten kringetjes, eerlijk maar bekrompen, te werken aan eigen heiliging, ter onderscheiding van en verheffing boven al dat onheilig gespuis dat noodzakelijk naar de hel moet.... Al dat leelijke en erg bekrompene is ver van het Heilsleger. Het *is er om lief te hebben en te redden uit liefde, - zonder eenige bijbedoeling van mindere edelen aard.*⁶⁹²

De aantrekkingskracht van het Leger school voor Nellie eveneens in de zang; serieus maar vrolijk, geschreven en gezongen vanuit het hart. Het was een welkome aanvulling op het langzame en statige kerklied waar geen vreugde van uitging en op het wel vrolijke, maar inhoudelijk arme straatlied.⁶⁹³ Aanvankelijk vond Nellie de vrolijke wijsjes nauwelijks passen bij de christelijke teksten. Ze wende er pas aan toen de christelijke boodschap ook voor haarzelf een blijde boodschap werd:

Daar komen nu de Heilssoldaten met hun onuitputtelijken schat van liederen en koren: volksliederen soms, en ook wel een mooi airtje uit een of andere opera; maar voor het meerendeel gedicht door godsdienstige mensen in en buiten het Leger, die *i n t o n e n* iets te zeggen hadden tot hun medemensen. Lieder en vaak van ernstigen klank, maar meestal opgewekt en blij, zóó opgewekt, zóó gewoon-blij soms, dat de wijzen wel eens profaan lijken ten opzichte der woorden, - woorden die meermalen de diepste mysteriën van het geloofsleven raken. Het heeft lang geduurd eer ik mij met die schijnbare profanatie verzoenen kon. Maar hoe meer ik zelf ervaar dat Gods geheimen *b l i j d e* geheimen zijn, - des te natuurlijker vind ik het dat zij, die iets proefden van het zoet dier geheimenissen, het luid uitjubelen.⁶⁹⁴

---

⁶⁹¹ Nellie, 'Iets over heilige mensen'.

⁶⁹² Nellie, 'Iets over heilige mensen'.

⁶⁹³ Nellie, 'Een Zingend Schip, een Dobberend Geluid', publicatiegegevens onbekend, vermoedelijk 1908, archief Nellie van Kol, inv. nr. 106, Aletta.

⁶⁹⁴ Nellie, 'Een Zingend Schip, een Dobberend Geluid'.

Binnen het Leger des Heils stond de praxis van naastenliefde voorop. Terwijl theologische discussies de Nederlands-hervormde kerk verscheurden, lag de nadruk binnen het Leger op daad en beleving, aldus de kerkhistoricus Ringelberg in zijn recente geschiedenis van het Leger des Heils.⁶⁹⁵ Dogma, kerk en sacrament hadden voor het Leger afgedaan, vrouwen mochten er voorgaan in de diensten: ‘Het (= het Leger des Heils, HB) verwierp immers de leer van de uitverkiezing, bestempelde de kerkelijke prediking en sacramenten als niet effectief en stond vrouwen toe om het Woord Gods te verkondigen.’⁶⁹⁶ Toen Nellie in 1898 terugkeerde naar de gemeenschap van de Herrnhutters in Gnadau had ze al contact met enkele heilssoldaten. De overeenkomsten tussen beide groeperingen zijn te groot om te negeren. Bij beiden was de geloofsleer weinig uitgewerkt en lag de nadruk op bekering en verlossing.⁶⁹⁷ En bij beiden stond de beleving centraal. Nellies omschrijving van de Herrnhutters kan dan ook niet losgezien worden van Nellies sympathie voor het Leger des Heils: ‘iedereen kan lid worden die ten diepste overtuigd is van de Verzoenings- en Verlossingsleer door het bloed van Christus, ja in een soort van mystieke zielsgemeenschap staat met den Heiland. Deze gemeenschapsgevoelen erkennen en er zijn leven naar inrichten is de grondgedachte der Broedergemeente, en schier haar enig dogma.’⁶⁹⁸

Toch gaf Nellie aan dat juist de leerstellingen van het Leger haar tegenstonden: ‘Het Heilsleger trok mij èn door de blijmoedigheid der belijders, èn door het geestelijke leven dat ik er in waarnam. Maar de leerstellingen! Die stootten mij destijds evenzeer af als de >>geest<< mij aantrok. Mijn gebed in dien tijd was veelal een schreien om dat wat mij zoo begerlijk en toch voor mij onbereikbaar scheen.’⁶⁹⁹ Met ‘die leerstellingen’ moet Nellie wel de goddelijkheid van Christus bedoeld hebben en de aanvaarding van Christus als Verlosser omdat dat de enige belangrijke dogma bij het Leger waren. Uit Nellies getuigenis in *Nieuwe Banen* blijkt dat Nellie inderdaad erg geworsteld heeft met de identiteit van Jezus en zijn verzoenend lijden: ‘Het Jezus-Christus-raadsel, dat mij zooveel tranen en benauwdheid had gekost, werd mij vanzelf opgelost:

⁶⁹⁵ Ringelberg, *Met de vlag in top*, p. 114.

⁶⁹⁶ Ringelberg, *Met de vlag in top*, p. 115.

⁶⁹⁷ Nellie, ‘Berliniana’, p. 1.

⁶⁹⁸ Nellie, ‘Berliniana’, p.1.

⁶⁹⁹ Nellie, ‘Getuigenis’, *Nieuwe Banen, Bijdragen ter verdediging en verdieping van de Christelijke wereldbeschouwing*, maart 1909. Geschreven te Voorschoten eind januari 1909.

Christus de Eeuwige Zoon; Jezus de menschengeworden Christus; het >>Vleeschgeworden Woord << de Godmensch, die een nieuw hoofdstuk begint te schrijven in de geschiedenis der menscheid.⁷⁰⁰ Hun geloof, zo schrijft ze dan ook, is op dat moment nog niet het hare en ze meende stellig dat het dat ook nooit worden zou: ‘Hun geloof is niet het mijne en kan het nooit worden. (‘en kan het nooit worden’ is later door Nellie weggestreept en ze heeft er bijgeschreven: ‘maar werd het toch! Aug.1925’. Kennelijk was de door mij in het Aletta geraadpleegde uitgave van *De Vrouw* haar eigen exemplaar. HB).⁷⁰¹

Ondanks de moeite met de dogma resulteerde Nellies sympathie voor het Leger des Heils in haar aansluiting bij het Leger in 1908.⁷⁰² Het Leger des Heils kende een Hulpvereniging, een vriendenkring van mensen die het werk van het Leger wilden ondersteunen, maar niet wilden toetreden. Sommigen konden dit niet vanwege hun positie, anderen hadden bezwaren tegen bepaalde elementen van de werkwijze van het Leger. Deze vrienden steunden het Leger met geld, gebed en door hun invloed in media en politiek. In ruil daarvoor werden ze dan uitgenodigd wanneer de oprichter William Booth kwam spreken. Een rood lintje met de letter S, maakte hen herkenbaar als sympathisant. Soms werden ze ook gevraagd logees op te nemen als officieren uit andere landen Nederland bezochten. Fia Dieteren vermoedt dat Nellie lid was van deze Hulpvereniging.⁷⁰³ Maar het kan niet uitgesloten worden dat Nellie heilssoldaat is geworden. Officier was ze in elk geval niet, dan zou dat op haar rouwkaart hebben gestaan.⁷⁰⁴

5.2 Nellies bekering I: het vinden van God

Vijf maanden na haar artikel uit 1901 over het Leger des Heils publiceerde Nellie in *De Vrouw* een artikel waarin ze schreef God gevonden te hebben. Lange tijd had ze zich wel aangetrokken gevoeld tot geloofsovertuigingen waaronder zij

---

⁷⁰⁰ Nellie, ‘Getuigenis’.

⁷⁰¹ Nellie, ‘Iets over heilige mensen’.

⁷⁰² Dieteren, ‘Porreij, Jacoba Maria Petronella’, www.inghist.nl 18 okt. 2008.

⁷⁰³ Dieteren, ‘Celestine en haar zusters’, p. 5.

⁷⁰⁴ Het Leger des Heils kent vele rangen. Gewone belijdende leden, de Heilssoldaten, hebben geen rang. Officieren zijn heilssoldaten die hun baan hebben opgegeven en een interne opleiding hebben afgerond om vervolgens hun tijd, gaven en energie te kunnen wijden aan het Leger. Daarna volgen hogere rangen. <http://www.legerdesheils.nl/vgv/wat-voor-rangen-kennen-jullie-en-hoe-werkt-dat> 12 mei 2010.

‘waarheid en oprechtheid vermoedde’, maar geen ervan had ze als heilzaam voor zichzelf ervaren. Het gevonden geloof in God had haar in ‘een nieuwe gemoedstoestand’ gebracht, vond ze. Deze verandering was voor haar zo wezenlijk dat ze vond dat ze daar openlijk voor moest uitkomen, temeer omdat ze met haar werk als kinderboekenschrijfster kinderen zou beïnvloeden:

Jarenlang ben ik geweest agnostica, niet-wetende, niet-kennende; maar ook niet-oordeelende en nog veel minder veroordeelende. Ik geloof niet dat ik met opzet ooit één woord heb gezegd, dat den eerlijk geloovende kon kwetsen in zijn teerste gevoelens. Integendeel. Onder welken vorm ook ik waarheid en oprechtheid vermoedde, daar voelde ik mij heengetrokken met onwederstaanbare kracht... En nu ben ik geen agnostica meer. Ik heb God gevonden. Zóó gevonden, dat het zedelijke lafheid zijn zou mijn nieuwen gemoedstoestand *niet* te belijden, overal waar het moet, vooral waar ik een arbeid ga aanvaarden die invloed zal hebben op jonge zielen.⁷⁰⁵

Door het nieuw gevonden geloof was Nellie niet een ander mens geworden, zo schreef ze, maar het maakte haar wel vrijer en gelukkiger. Ze zag het als een ontwikkeling die komen moest en die komen kon omdat ze Gods geest altijd ruim baan had gegeven:

God heb ik gevonden, - geen dogma of kerk. Het is een evolutie die komen moest, en geen uit niets te verklaren wonder. Want nooit heb ik den geest weerstaan, stil heb ik hem laten groeien en werken, en mijn akker lag bereid. Uitwendige omstandigheden – velen zouden zeggen “toevallige”- hebben de evolutie bevorderd die komen moest. Ik ben dezelfde die ik altoos was, alleen vrijer dan ooit, gelukkiger. Ik heb meer vrede, meer vreugde, meer liefde, meer moed.⁷⁰⁶

Nellie schreef het artikel in *De Vrouw* om de kort daarvoor gestarte boekenserie ‘De Volks-kinderbibliotheek’ onder de aandacht te brengen. De eerste deeltjes waren in 1898 al verschenen, het laatste boekje, de achtentachtigste, zou in 1914 verschijnen. Nu zij God in haar hart had gesloten, wilde ze dat Zijn geest uit de deeltjes zou spreken: ‘Ik *moet* het zeggen, openlijk, nu het waarheid is geworden in mijn ziel: Gods geest moet in en uit die boekjes spreken. Geen geest van dogma of sekten, maar Gods geest, die in alle eerlijke harten leeft en spreekt.’⁷⁰⁷ Bewust dat haar getuigenis zo geïnterpreteerd kon worden dat haar werk voortaan doordrenkt zou zijn van kerk en geloof, benadrukte ze dat ze God had gevonden, geen kerk of dogma:

Laat niemand zich nu hiervan een verkeerde voorstelling maken, en verwachten dat ik eerstdaags zal toetreden tot dit of dat kerkgenootschap, en voortaan nergens anders te vinden zal zijn dan

---

⁷⁰⁵ Nellie, ‘Een volks-kinderbibliotheek’.

⁷⁰⁶ Nellie, ‘Een volks-kinderbibliotheek’.

⁷⁰⁷ Nellie, ‘Een volks-kinderbibliotheek’.

onder dezen of genen preekstoel. (...) God vond ik – geen dogma. En niemand hoeft te vreezen dat mijn bibliotheekje nu zal krijgen den bitteren bijmaak van sectarisme of dat ik zal spreken op den scherpen toon der dogmatische eigengerechtigheid. (...) Maar één ding hoop ik te prediken overal en met kracht. En dat ene is: wedersta den Geest niet. Niet altoos en overal onder die bewoordingen, - maar het zal de grondtoon worden van al wat ik zeg of zeggen laat. Het moet de grondtoon worden, anders ware ik ontrouw aan mijzelf.⁷⁰⁸

In het kader van diezelfde *Volks-kinderbibliotheek* begon Nellie aan het begin van de twintigste eeuw aan het schrijven van een kinderbijbel in drie delen.⁷⁰⁹ Niet omdat de bijbel het boek der boeken zou zijn, maar omdat het paste in de opzet van de serie. In de *Volks-kinderbibliotheek* liet Nellie haar jonge lezers namelijk kennis maken met sprookjes, sagen en legenden uit allerlei landen en maakte ze verhalen uit de wereldgodsdiensten en de Griekse mythologie toegankelijk voor kinderen. Was de bijbel voor Nellies grootmoeder nog het beste boek, in Nellies ogen was het een tijdlang een waardeloos boek geweest: ‘Er is een tijd in mijn leven geweest dat ik, met duizenden en honderdduizenden andere mensen, van mening was dat de Bijbel, in plaats van “het beste” boek, niet eens een goed of nuttig boek was, en maar met allen ouden rommel naar den zolder moest.’⁷¹⁰ De ontwikkeling van de wetenschap, met Galileï voorop en Darwin nog maar net achter de rug, had het gezag van de bijbel ondermijnd.⁷¹¹ Mensen voelden zich bedrogen, begonnen wrok te koesteren jegens kerk en bijbel. Nellie meende dat het tijd was deze houding achter zich te laten. Niet de bijbel had iets misdaan, maar de mensen waren er verkeerd mee omgegaan.⁷¹² Door de bijbel een absoluut gezag te geven, waren zowel mens als bijbel onrecht aangedaan:

Wij doen den Bijbel – en alle oude boeken van zijn slag- *onrecht* wanneer wij in hem zoeken wat hij niet geven kan: historische en wetenschappelijke juistheid. Wij doen onszelven en de heele menschheid onrecht, wanneer wij een boek dat in overoude tijden geschreven werd, en vol is van de dwaalbegrippen dier tijden, maken tot het wetboek voor alle mensen en alle eeuwen, en eischen dat wij om zijnentwil de oogen toeknippen voor het stralende licht der bewezen wetenschap. En wij moeten niemand of niets onrecht doen, ons zelf niet en den Bijbel niet.⁷¹³

---

⁷⁰⁸ Nellie, ‘Een volks-kinderbibliotheek’.

⁷⁰⁹ Nellie, *De bijbel voor kinderen naverteld*. Drie delen. Rotterdam, 1905-1907. Eerste deel: Genesis; tweede deel: Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; derde deel: Nieuwe Testament.

⁷¹⁰ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, Oude Testament, eerste deel: Het Boek Genesis, Rotterdam 1905, p. 3. Deze verwoording van haar vroegere aversie tegen de bijbel diende mijns inziens niet zozeer om begrip te vragen voor degenen die zich van de bijbel hebben afgewend, zoals Van der Meiden stelt, maar om eventuele afkeer bij de lezer weg te nemen zodat deze zich vervolgens kon openstellen voor het boek. Van der Meiden, ‘Wij moeten vroom en rein worden’, p. 330.

⁷¹¹ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, p. 5.

⁷¹² Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, p. 7.

⁷¹³ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, p. 13, 14.

Nellies kinderbijbel kan inzicht geven in haar pas gevonden geloof in God. De tekst zelf verraadt weinig van Nellies opvattingen omdat ze vrij nauwkeurig de moderne Leidsche Bijbelvertaling van Kuenen, Hooykaas, Kusters en Oort volgt.⁷¹⁴ Nellie wilde de bijbelverhalen zoveel mogelijk in tact houden, vertellen in de trant van de bijbel en zich niet wagen aan uitleg of verklaringen.⁷¹⁵ Haar mening helemaal voor zich houden, kon ze niet. Tussen vierkante haken plaatste ze zo nu en dan kanttekeningen in de tekst.⁷¹⁶ Opvallend is dat bij Nellie ruimte bleef voor het mysterie.⁷¹⁷ Wonderen konden volgens Nellie wel, maar hoefden niet echt gebeurd te zijn.⁷¹⁸ Ze zocht geen rationele verklaring, noch ontkende de gebeurtenis. Een enkele keer legde ze verband met de actualiteit. Zo was het verhaal over de uitstorting van de Heilige Geest voor Nellie aanleiding vele bladzijden te wijden aan recent ‘onverklaarbare’ gebeurtenissen van godsdienstige opwekking.⁷¹⁹

Het is vooral de uitgebreide inleiding die zich leent voor een analyse omdat Nellie haar lezers vooraf wilde informeren over God, de aard van de bijbel en de waarde die eraan gehecht kon worden. Willem van der Meiden, onlangs gepromoveerd op de geschiedenis van kinderbijbels in Nederland, roemt deze inleiding vanwege de verzorgde stijl en de leerzame vrijzinnig theologische uitleg: ‘De uitgebreide inleiding op Nellies kinderbijbel is stilistisch een van de beste en theologisch-literair een van de meest leerzame in haar soort en biedt een staalkaart van het vrijzinnige, moderne, religieuze denken van rond de vorige eeuwwisseling, waarbij de doelgroep – kinderen – nadrukkelijk in het denkproces betrokken wordt.’⁷²⁰

De kinderen dienden zich te realiseren dat de bijbel niet een enkel boek was, geschreven door één persoon met een visie, maar een verzameling boeken,

---

⁷¹⁴ De meest gebruikte bijbelvertaling was op dat moment nog de Statenvertaling uit 1637, die tot stand was gekomen in opdracht van de synode te Dordrecht 1618-1619.

⁷¹⁵ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, Oude Testament, eerste deel: Het Boek Genesis, Rotterdam 1905, p. 22.

⁷¹⁶ Van der Meiden vindt dat Nellie haar mening in haar kinderbijbel minder opdringerig poneert dan Oort dat doet in de zijne. Hij noemt Nellies kinderbijbel ‘een schoolvoorbeeld van een vroege vrijzinnige kinderbijbel, weliswaar in de traditie van de Leidse school geschreven, maar zonder de wetenschappelijke, bijbelkritische geldingsdrang als die van Oort.’, Van der Meiden, ‘Wij moeten vroom en rein worden’, p. 330.

⁷¹⁷ Nellie, ‘Losse gedachten’, nr. 15 vermoedelijk 1907.

⁷¹⁸ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, Nieuwe Testament, Rotterdam 1907, p. 171, 172.

⁷¹⁹ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, derde deel, p. 499 en verder, over de door velen waargenomen lichtverschijnselen in Zuid-Wales in 1904 en 1905.

⁷²⁰ Van der Meiden, ‘Wij moeten vroom en rein worden’, p. 330.

geschreven door vele verschillende mensen.⁷²¹ De oeroude verhalen uit de bijbel stamden uit een andere tijd en cultuur en kwamen in de kern overeen met verhalen van andere volkeren.⁷²² Omdat deze verhalen pas na een lange periode van mondelinge overlevering opgeschreven zijn, kunnen ze onmogelijk historisch kloppen:

Gebruik nu eens jullie verstand. Tot aan den intocht in het land Kanaän toe (pl.m. 1300 jaar voor Chr.) hadden de Hebreërs *geen geschreven boeken*. Al de oude mythen die zij van hun alleroudste stamvaders hadden geërfd; al wat er gebeurd was met hun grote herdersvorsten Abraham, Izaäk en Jakob; al wat er gebeurd was in Egypte, - dat alles was door de *mondelinge* overlevering bewaard geworden, tot dat Mozes het opschreef. Mozes of een of ander (...) Dat geschiedenis verhaal *moet* wemelen van onjuistheden en onwaarschijnlijkheden en onmogelijkheden.; dat kan niet anders. Daar was geen sprake van opzettelijk liegen en bedriegen (...) Maar er waren dingen vergeten, verward, verkleind, vergroot: werkelijkheid was vermengd met dichtende fantasie; en zoo ontstond er een geschiedverhaal, dat bij alle eerlijkheid en oprechtheid toch zeer onbetrouwbaar zijn kon – *zoals alle opgeschreven mondelinge overlevering*.⁷²³

Zo maakte Nellie haar publiek vertrouwd met de historisch-kritische methode, Schriftkritiek die de bijbel onderwierp aan de wetten van de wetenschap.

Nellie beschouwde de bijbel als een rijke schat vol mensenkennis. De bijbel maakte de mens ‘rijker aan kennis, breder van inzicht, zachter in zijn oordeel en menselijker in zijn voelen’.⁷²⁴ Doordat de schrijvers niet bewust een bijbel waren gaan schrijven, maar de bijbel langzaam ‘geworden’ was, was de bijbel een rijker boek, een boek van ‘grote en diepe leering’ aldus Nellie.⁷²⁵ Nellie wilde de verhalen niet alleen overdragen, maar de kinderen ook leren hoe ze deze konden interpreteren en hanteren. Van der Meiden noemt Nellies kinderbijbel dan ook ‘een poging tot kinderhermeneutiek’. Met deze pedagogische insteek onderscheidt *De bijbel voor kinderen naverteld* zich van de kinderbijbels daarvóór:

Met andere woorden: hoe leer je aanschouwelijk aan kinderen hoe zij zouden kunnen omgaan met teksten uit een gewijde traditie, hoe kun je hun de kracht van de verhalen zelf doorgeven en hen tegelijkertijd toerusten om zich in de uitleggenschap en het dogmatische en kerkelijke gewoel staande te houden door zich op de kern te concentreren. Nellies theologie is post-seculiere christelijke spiritualiteit avant la lettre.⁷²⁶

---

⁷²¹ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, p. 7.

⁷²² Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, p. 8.

⁷²³ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, p. 10, 11.

⁷²⁴ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, p. 20.

⁷²⁵ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, p. 14, 15.

⁷²⁶ Van der Meiden, ‘Wij moeten vroom en rein worden’, p. 337.

De bijbel was voor Nellie niet het letterlijke woord van God, evenmin de enige grondslag voor haar geloof.⁷²⁷ Nellie las de bijbel vanwege de zoektocht van de mens naar God, om de mens beter te begrijpen en er zelf God in te vinden.⁷²⁸ In 1900 al schreef Nellie in een brief aan Francien en Piet Ottolander in Indië dat God zich aan haar geopenbaard had. De geesten van Max en Fred hadden haar tot het inzicht doen komen dat God bestaat. Nellie schreef dat dit een grote verandering betekende voor haar gezin:

Pas is mij duidelijk geworden, door een openbaring uit andere gewesten, dat God bestaat en dat er geen dood is. De lieve, oude is dus niet dood, alleen maar “overgegaan” en vroeg of laat krijg ik zeker bericht van hem. (...) Laat deze woorden uit mijne pen u niet verwonderen; Laten ze u verblijden. Er heeft in ons gezin een groote verandering plaats gegrepen. God is ons geopenbaard geworden door den mond onzer twee gestorven zootjes Max en Fred, die nu de beschermgeesten van Lili en Bébé zijn.⁷²⁹

God is niet de wrede en grillige God zoals de lezer van het Oude Testament die leert kennen zo schrijft Nellie in de inleiding van haar kinderbijbel. God is evenmin ver weg in de hemel, maar te vinden in de mens zelf. Mensen die God daar gevonden hebben, zijn wijzer en vrediger dan zij die Hem elders zoeken.⁷³⁰ Ieder mens draagt een goddelijke vonk in zich die maakt dat de mens verlangt naar hereniging met God:

Het eerste wat ons daarbij te doen staat is: uit den stroom van gedachten, voorstellingen, opvattingen en meeningen die het Nieuwe Testament bevat, datgene ophalen waarvan iets in ons getuigt dat het eeuwige, onvergankelijke, en dus goddelijke waarheid is. Want wij zijn aan God verwant. “Wij zijn van Gods geslacht” noemt Paulus het. In ons vergankelijk lichaam legde God iets, een vonkje een atoom van zijn onvergankelijken Geest. Dat goddelijke in ons zoekt steeds naar God en wil zich met Hem vereenigen, of liever: hereenigen. Niemand heeft dat eenvoudiger, helderder, bevattelijker gezegd dan hij die ons de gelijkenis van den Verloren Zoon gaf. Te midden zijner diepe ellende, te midden zijner volkomen verlatenheid in de wereld van schijn en bedrog, zegt de Verloren Zoon: Ik zal opstaan en tot mijn Vader gaan. Dát woord is de kern, de ziel, de grondslag van alle godsdienstig leven.⁷³¹

In een schrift met het opschrift ‘Losse Gedachten’ uit 1906 legt Nellie verder uit hoe ze God ziet. God is het Goede en wil het Goede. De mens moet God in zich toelaten.⁷³² God kan dan de mens een plaats wijzen waar deze Hem dienen kan. Dat kan in allerlei verschillende kerkstromingen zijn. Jezus heeft enkel ‘een

---

⁷²⁷ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, p. 19, 20.

⁷²⁸ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, p. 20.

⁷²⁹ Nellie, brief aan Francien en Piet Ottolander, geschreven 25 november 1900, gedateerd 30 januari 1901. Met dank aan Fia Dieteren.

⁷³⁰ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, p. 319, 320.

⁷³¹ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, p. 18, 19.

⁷³² Nellie, ‘Losse gedachten’, nr. 9, februari 1906.

waarheid en een levensbeginsel' willen verkondigen, zeker geen leerstelsels of geloofsformulieren gedicteerd, laat staan een kerk of sekte gesticht. Opvallend is dat Nellie het Leger des Heils geheel vanzelfsprekend in het rijtje opneemt:

Indien gij eenmaal God hebt aangenomen (...) als een levende persoonlijkheid die u liefheeft, roept en zoekt (...) ga dan den weg die u gewezen wordt (...) Wenst Hij u in (?) in de Roomsche kerk, of bij de orthodoxie, of bij het modernisme, of bij het Heilsleger, of in de sfeer naar men (?) in den geest aanbidt – ga waar Hij leidt. Daar is plaats voor u; daar is werk voor u. In Gods koninkrijk is alles goed wat echt is.⁷³³

Nellie worstelde met de vraag wie Jezus was. In de inleiding op haar kinderbijbel stelde Nellie dat Jezus herinneringen had aan zijn goddelijke oorsprong. Zijn grote kennis en wijsheid was aangeboren, zoals een genie vanaf de geboorte gezegend is met een bepaald talent. Of Jezus God of mens was, liet ze in het midden: 'Niemand die het zeggen kan. Zijn woord is het woord van iemand wien het weten is aangeboren, wien de wijsheid geschonken is zooals een ander het Genie, wiens herinneringen teruggaan tot in de onpeilbaarheden der Eeuwigheid, die niet heeft geleerd en zich ontwikkeld als een mensch, maar heeft aanschouwd als een God.'⁷³⁴ Nellie opperde in het schrift 'Losse Gedachten' de mogelijkheid dat Christus slechts een idee was, in elk geval startte met Hem een nieuw tijdperk:

Was Christus een persoon? Of alleen maar een idee, vastgeknoopt aan, ontwikkeld uit de Jezus der historie? Was die merkwaardige, eindelooze, nederige en majestueuze Jood misschien het punt waarin eenerzijds alle groote gedachten en droomen der menschheid uitliepen; en waaruit, alle nieuwe ideeën en droomen voor de toekomst vloeiden? In ieder geval staat hij naar mijn verbeelding als een reus op een scheidsweg: in hem is het punt waarin het Oude uitloopt en het Nieuwe zijn aanvang neemt.⁷³⁵

Jezus verkondigde in Nellies optiek de grootste waarheid en moest daarom sterven. Maar ook omdat zijn leerlingen dan pas in staat zouden zijn om zelfstandig de waarheid te bezitten.⁷³⁶ Jezus had de dood al overwonnen. Dit stelde Hem in staat zo gezaghebbend te verkondigen dat diegene die zijn leven verliest het winnen zou en maakte dat Hij zo kon sterven.⁷³⁷ Jezus' opstanding en zijn verschijningen na zijn dood waren voor Nellie niet problematisch. Deze bovennatuurlijke geloofsopvatting sloot aan bij haar ervaringen tijdens spiritistische seances waarin ze contact had met de geesten van overleden mensen.

---

⁷³³ Nellie, 'Losse gedachten', nr. 13, 17 december 1906.

⁷³⁴ Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, p. 24.

⁷³⁵ Nellie, 'Losse gedachten', nr. 3 1905.

⁷³⁶ Nellie, 'Losse gedachten', nr. 17 vermoedelijk 1907.

⁷³⁷ Nellie, 'Losse gedachten', nr. 19 vermoedelijk 1907.

Dat Jezus geen prioriteit gaf aan het bekeren van mensen, kwam omdat Hij zich bewust was dat veel mensen nog niet rijp waren voor zijn boodschap. Dit was voor Nellie een bewijs dat Jezus geloofde in reïncarnatie:

Jezus maakte geen haast met de mensen te bekeeren, en dat is voor mij een bewijs dat hij reïncarnist was. Hij sprak tot allen, maar wist zeer goed dat daaronder slechts enkelen rijp waren om hem te verstaan. Op dezen bouwde Hij. Hij noemde de anderen niet dom of slecht, maar hij wist dat zij hem nog niet verstaan konden. Dat zou terecht komen; - de geest die door die anderen werd gekweekt zou op het juiste oogenblik, te elfder ure, (misschien in een ander leven) ook die anderen aangrijpen. Ware het hem om snelle en talrijke bekeeringen te doen geweest, hij zou het drukker hebben gehad over hel en eeuwige straf. Maar hij richtte zich voornamelijk tot de goddelijke brein in den mensch, - en die komt niet dan geleidelijk tot ontwikkeling. Alleen de op openstaande bloem kan door één enkelen drop van een zomerregen zich plotseling, zienderoogen, ontplooiën, - als hadden zij gewacht op dien drop.⁷³⁸

Al bracht Hij 'de grootste waarheid', haar Verlosser was Jezus niet. Vóór 1909 had het christelijk geloof nog geen exclusieve betekenis voor haar. Er was voor haar 'slechts één God: schepper en Vader' en ook slechts één religie, de religie 'der broederlijke liefde'.⁷³⁹ Niet Christus' verzoeningsdood maar de prediking van de naastenliefde sprak haar aan in het christelijk geloof. Daarmee konden andere levensovertuigingen voor haar van even grote waarde zijn. Er bestond veel onenigheid omdat mensen zich niet realiseerden dat verschillende levensovertuigingen elk een eigen afspiegeling zijn van dezelfde waarheid, zo schreef ze in 1905.⁷⁴⁰ Nellies ideaal was dat mensen van verschillende geloofsovertuigingen samen zouden werken aan een betere wereld:

Eerlijk durven uitkomen voor zijn gedachten en elkander daarvoor niet verketteren, - wat een ideaal! En met God of zonder God begrijpen dat er in de wereld praktisch goed werk te doen is voor alle hoofden, handen en harten, - is niet wonderlijk, niet troostvol en schoon, dat ieder zijn gemoedsleven zou kunnen leiden, en allen tezamen tòch gemeenschapswerk zouden kunnen verrichten?⁷⁴¹

5.3 Rein Leven

In 1908 is het Nellies ideaal een leven 'in reinheid en liefde' te leiden. Het was Jezus die haar daartoe inspireerde:

---

⁷³⁸ Nellie, 'Losse gedachten', nr. 18 vermoedelijk 1907.

⁷³⁹ Nellie, 'Losse gedachten', nr. 22 vermoedelijk 1908.

⁷⁴⁰ Nellie, 'Losse gedachten', nr. 1 1905.

⁷⁴¹ Nellie, *Aphorismen*, nr. 37.

Iedere spreuk van Jezus leidt tot hetzelfde punt: een leven leiden van reinheid en liefde, in dienst van den God die Geest is. Iedere spreuk, wel verstaan, leert ons ook beter alles in eigen leven verstaan. (...) Zóó vol was Hij (Jezus, HB) van de waarheid, dat er is:
slechts één God: schepper en Vader
slechts één aanbedding: in geest en één waarheid
slechts één religie: die der broederlijke liefde
slechts één vrijheid: die der waarheid
slechts één waardig bestaan: dat in reinheid.⁷⁴²

In *Graankorrels*, gepubliceerd in 1902, verwoordde Nellie het zo: ‘De waarde van een mensch ligt niet in zijn hebben, óók niet in zijn kunnen of weten, maar in zijn zedelijk

z ij n.⁷⁴³ Wat bedoelde Nellie met een leven ‘in reinheid’? Wat kan verstaan worden onder een ‘zedelijk bestaan’? Uit Nellies boek *Graankorrels* en uit haar aantekeningen blijkt dat ze hartstocht vreesde en verafschuwde. Door hartstocht raken mensen uit balans, worden ze egoïstisch en hebzuchtig, dat bederft het leven op aarde:

Onbeteugelde hartstochten maken de wereld tot een hel; wat méér harmonie, wat méér solidariteit, wat méér eenvoud en waarheid, zou ze kunnen maken tot een paradijs. Er is van alles volop, stoffelijk en zedelijk; en niemand zou tekort komen indien er, in onze zelf zuchtige jacht naar ingebeeld geluk, niet zooveel wezenlijks onder den voet getreden werd.⁷⁴⁴

Hartstocht beschouwde Nellie als een kracht van het lichaam die door de geest in toom gehouden moest worden. De menselijke geest moest heersen over het ondergeschikte lichaam. Het verlangen naar en najagen van zintuiglijk genot stond voor haar lijnrecht tegenover het aanbidden van God, ze noemde het duivels:

Satan dat is het stoffelijke, vleeschelijke, zinnelijke. Of dit nu gedacht wordt als een bezielde wezen of als een domme blinde kracht; dat doet er niet toe. Het feit is dat wij het stoffelijke, vleeschelijke, zinnelijke in ons en in de wereld ervaren. Dat is één feit; en het andere is dat wij die kracht ten booze kunnen overwinnen door de kracht ten goede.⁷⁴⁵

Begeerte is het menselijke in de mens dat de balans verstoort. Het goddelijke in de mens kan de balans weer herstellen, de mens leren niet meer te willen dan hem of haar toekomt:

---

⁷⁴² Nellie, ‘Losse gedachten’, nr. 22 vermoedelijk 1908.

⁷⁴³ Nellie, *Aphorismen*, nr. 151.

⁷⁴⁴ Nellie, *Aphorismen*, nr. 137.

⁷⁴⁵ Nellie, ‘Losse gedachten’, nr. 21 vermoedelijk 1908.

Maar de mensch in den mensch verstoort het evenwicht door de begeerlijkheid – en de een komt te kort terwijl de ander overvloed heeft. Totdat de God in den mensch opstaat, hem doet begeeren naar het privé-geestelijke en hem in de rechte verhouding plaatst tegenover de dingen die dien mensch tot zijn onderhoud behoeft: hij gebruikt ze, hij waardeert ze, hij geniet er zelfs van: maar hij overschat ze niet zóó dat hij het goddelijk beginsel in hem zou willen opofferen aan de menselijke begeerte om van alles wat het dies behoeft méér te willen hebben dan voldoende en billijk is.⁷⁴⁶

Bevrijd van hartstochten zou de mens zich goddelijk hebben gemaakt, zoals omgekeerd Jezus zich menselijk had gemaakt: ‘Zou metafysisch, tegenover Christus, den menschgeworden God, niet staan de van zinnelijkheid bevrijde Godgeworden Mensch?’⁷⁴⁷ Doel was niet een ascetisch bestaan, maar een vrij leven, waarin de mens niet de slaaf is van zijn verlangens: ‘Uit een askeet groeit niet noodzakelijk de zedelijke mensch; maar de geestelijke mensch wordt gaandeweg beter dan de askeet: vreugdig los van alle dingen der aarde.’⁷⁴⁸

Dit ideaal moest kinderen aangereikt worden in de opvoeding. Kinderen moest geleerd worden hun roeping te volgen, maar altijd ‘in gehoorzaamheid aan de allerhoogste zedenwet’:

De best geslaagde opvoeding zal wel deze zijn: Wanneer de volwassen jonge mensch alles durft, mag en kan verlooehenen wat hem hinderlijk is in het volgen zijner roeping, maar niet behoeft te verlooehenen den vader en moeder die hem juist bekwaam maakten tot deze daad van liefde en moed, omdat zij hem nooit anders leerden dan gehoorzaamheid aan de allerhoogste zedewet.⁷⁴⁹

Alleen de opvoeding kon ervoor zorgen dat met elke generatie het egoïsme en de hartstocht meer begrensd zou worden, zo meende Nellie in 1902. Negen jaar later had ze niet meer zo’n groot vertrouwen in de kracht van de opvoeding, noch in het Zelf. Bekering en wedergeboorte bleken noodzakelijk te zijn:

De opvoeding, beter en wijzer worden bij ieder geslacht, is ten slotte de eenige blijvende dam, die er op te werpen valt tegen alle menschen hartstocht, tegen alle uit zelfzucht en teugelloosheid voortvloeiende ellende.⁷⁵⁰

Voetnoot: Ik wil en mag anderen hun geloof in de kracht der “opvoeding” niet ontnemen; te minder, daar een goed-zedelijke opvoeding toch altoos iets van betrekkelijk groote waarde blijft. Maar ik voor mij geloof niet meer onvoorwaardelijk in opvoeding, zelfkennis, vinden van het Zelf, en al dat *schijn*licht dat ik vroeger voor *licht* hield. “Bekeering tot Christus, wedergeboorte uit den Heiligen Geest,”- ziedaar het eenige wat mij ten slotte proefhoudend is gebleken.⁷⁵¹

---

⁷⁴⁶ Nellie, ‘Losse gedachten’, nr. 24 15 juli 1908.

⁷⁴⁷ Nellie, ‘Losse gedachten’, nr. 6 vermoedelijk 1905.

⁷⁴⁸ Nellie, ‘Losse gedachten’, nr. 7 vermoedelijk 1905.

⁷⁴⁹ Nellie, *Aphorismen*, nr. 175.

⁷⁵⁰ Nellie, *Aphorismen*, nr. 38.

⁷⁵¹ Nellie, *Aphorismen*, voetnoot bij nr. 38.

Nellies opvattingen over de verderfelijkheid van hartstocht, de achterstelling van de vrouw in de huwelijkswetgeving en het op jonge leeftijd voorlichten van kinderen deelde zij met de leden van de Rein Leven Beweging. Zij wilden een rein seksueel leven, dus een leven zonder onreinheden zoals verleidingen, ontrouw (evenmin in daden als in gedachten), prostitutie en vrouwenhandel, geslachtsziekten, ‘zelfbevlekking’ en dat kinderen elkaar over hun geslachtsorganen leren. Bij de vereniging konden gelijkgestemden elkaar ontmoeten, kennis over hygiëne en zedelijkheid opdoen en elkaar aansporen een rein leven te leiden. Of Nellie daadwerkelijk lid is geworden van de Rein Leven Beweging is mij onbekend, duidelijk is wel dat zij met hen sympathiseerde.

5.4 Nellies bekering II: het aanvaarden van Jezus als Verlosser

In 1907 publiceerde Philip Mauro, een rechter van het Hooggerechtshof uit de Verenigde Staten, *A Personal Testimony*, waarin hij zijn bekering beschreef. Nog hetzelfde jaar verscheen de Nederlandse vertaling, *Een Getuigenis*, van de hand van Nellie. De tekst is des te interessanter omdat Nellie in de voetnoten haar ervaringen of mening naast de tekst van Mauro zet. Later heeft ze nog een viertal boeken van Mauro vertaald: *Leven in het Woord* (1909), *De tegenwoordige stand van het gewas* (1915), *Rede en Openbaring* (1915), *De Wereld en der Wereld God* (1916).⁷⁵²

Nellie van Kol
Collectie Aletta © onbekend

Voor *Leven in het Woord*, dat in 1909 verscheen en ook de tekst *Een Getuigenis*

⁷⁵² In het archief van Nellie in het Aletta in Amsterdam bevindt zich ook een voorwoord van Nellie bij het boek *Gods Apostel en Hoogepriester*, eveneens van Mauro, dat ook vertaald is of zou worden door Nellie (inv. nr. 75). Nellie vatte haar vertaalwerk uiterst serieus op. Bij twijfel hoe ze bijbelcitaten moest vertalen, sloeg ze er andere bijbelvertalingen op na, ‘de Staatenvertaling, de Leidsche en de Engelsche’ bijvoorbeeld. Ook gaf ze achtergrondinformatie bij personen en gebeurtenissen.

bevatte, schreef Nellie er nog een inleiding bij. Stond op de voorkant ‘vertaald door NELLIE’ vermeld om de verkoop te stimuleren? Nellie publiceerde immers altijd onder deze voornaam, zo kende men haar van haar artikelen en jeugdliteratuur. Dat haar naam op de kaft prijkte, had in ieder geval tot gevolg dat haar bekering bekendheid kreeg.

Eind januari van het jaar 1909 schreef Nellie haar eerste getuigenis voor *Nieuwe Banen*, een blad ‘ter verdediging en verdieping van de Christelijke wereldbeschouwing’. Zij gaf hiermee gehoor aan de oproep van de redacteur dat de kinderen Gods zouden ‘getuigen van hun rijkdom en hun verzekerdheid’.⁷⁵³ Maar nog voor *Nieuwe Banen* in maart 1909 verscheen, publiceerde Nellie het artikel ‘Wederlegging’ in *De Vrouw*. Kennelijk hadden weliswaar veel mensen over haar bekering gehoord, maar hadden nog weinigen het goed begrepen. Nellie had zich bij het Leger des Heils aangesloten, maar sommigen hadden uit haar getuigenis in *Nieuwe Banen* begrepen dat het Leger haar niet voldeed.⁷⁵⁴ De voorstelling van Nellies nieuwe geloofsovertuiging klopte evenmin. In het hoofdartikel van de *Nieuwe Courant* van 5 april 1909 had gestaan dat Nellie van ‘materialistisch’ ‘strenggelovig’ was geworden. Zelf vermoedde ze dat ze in de ogen van sommige christenen ‘bedenkkelijk te licht’ bevonden zou worden.⁷⁵⁵ Verder schenen mensen te denken dat Nellie op al haar overtuigingen was teruggekomen, dit wilde zij rechtzetten.⁷⁵⁶ De boeken van Mauro, de getuigenissen van Nellie aangevuld met enkele van haar gedichten, vormen tezamen voldoende basis om een analyse van haar bekering te kunnen maken en om vast te stellen wat deze ommekeer voor haar inhield.

Wat velen een bekering noemen, bestaat, legt Nellie in een voetnoot bij Mauro’s *Leven in het Woord* uit, eigenlijk uit twee ‘elementen’: de bekering en de wedergeboorte. De bekering is de plotselinge ommezwaai van het hart, de wedergeboorte is de bevestiging van de Heilige Geest die de bekeerling laat voelen te zijn aangenomen.⁷⁵⁷ De eerste stap in het proces was voor Nellie dus de bekering. Door het bijwonen van bijeenkomsten van het Leger des Heils en door

---

⁷⁵³ Nellie, ‘Getuigenis’.

⁷⁵⁴ Nellie, ‘Getuigenis’.

⁷⁵⁵ Nellie, ‘Geloof op de markt’.

⁷⁵⁶ Ze had nog overwogen te publiceren in *De Groene*, maar verkoos *De Vrouw* als ‘meer bescheiden en intiem terrein’. Nellie, ‘Geloof op de markt’, *De Amsterdammer Weekblad voor Nederland*, 1909.

⁷⁵⁷ Philip Mauro, *Leven in het Woord*, ’s-Gravenhage 1909, p. 121.

de vele persoonlijke contacten die ze daar had opgedaan, had Nellie van dichtbij gezien hoe intens het christelijk geloof beleefd kon worden. Ze benijdde het geestelijke leven en de grote blijdschap van de Heilssoldaten, ze kende een groot verlangen om haar geloof in God ook zo te beleven. Dit ideaal van het hart bracht haar lange tijd in conflict met haar verstand. Haar kritische geest kon de dogma maar niet aanvaarden. Tegelijkertijd werd het besef tekort te schieten ten aanzien van God indringender en ervoer ze de noodzaak tot bekering:

Het Heilsleger trok mij òn door de blijmoedigheid der belijders, òn door het geestelijke leven dat ik er in waarnam. Maar de leerstellingen! Die stootten mij destijds evenzeer af als de >>geest<< mij aantrok. Mijn gebed in dien tijd was veelal een schreien om dat wat mij zoo begerlijk en toch voor mij onbereikbaar scheen. Dat heeft lang geduurd. Intusschen begon ik in te zien de noodzakelijkheid der b e k e r i n g. Niet in mijn geval, van grove zonden of anti-maatschappelijke gezindheden, maar van mijn geheelen innerlijken toestand, die, dit voelde ik, mij verwerpelijk maakte voor God.⁷⁵⁸

De bekering was niet iets dat Nellie overkwam, zoals dat bij Paulus in het Nieuwe Testament gebeurde, maar waar ze, na een lange periode van innerlijke strijd, zelf actief om had gevraagd. De tweede stap was de wedergeboorte. In de voetnoot bij de tekst van Mauro beschouwt ze het moment dat de bekeerling de Heilige Geest ontvangt als de wedergeboorte. Al snel na haar vraag om ‘een nieuw hart’ voelde ze, als antwoord en genadegave, dat haar ‘denken, voelen en begeeren’ veranderd waren, ze was wedergeboren. Maar in dit verslag van haar eigen bekering is niet het krijgen van het nieuwe hart de wedergeboorte, maar het verkrijgen van ‘een vaste geest’ wat Nellie bij Mauro nog ‘de ontwikkelingsgang van den wedergeboren mensch’ noemt: ‘Toen bad ik met David om >>het nieuwe hart en den vasten geest<<. Kort daarna ervoer ik, aan kenteekenen die zich niet laten beschrijven, dat het >>nieuwe hart<< er was; mijn denken, voelen en begeeren werd anders, en enkele Bijbelwoorden kregen voor mij een nieuwen zin. Maar de >>vaste geest<< was er nog niet.’⁷⁵⁹

Nellie verlangde naar een intense relatie met God, maar ze worstelde met de christelijke dogma. Lange tijd had ze het geluk gezocht in het verstandelijke, maar wetenschap en socialisme hadden haar honger niet kunnen stillen. Eenmaal bekeerd, noemde ze zichzelf in die periode ‘arm en schamel’:

---

⁷⁵⁸ Nellie, ‘Getuigenis’.

⁷⁵⁹ Nellie, ‘Getuigenis’.

'k Heb óók wel veel geredeneerd,
gediscussieerd, gedebatteerd.
En dit beweerd, en dat beweerd,
naar menschenwijsheid zeer begeerd
en van veel menschen – niets geleerd.
Heb ik er bij geprofiteerd?
Wel neen, 't heeft veeleer mij gedeerd.

'k Heb van dit alles mij bekeerd,
en heb mij tot den Heer gekeerd.
Nu zie ik wat ik heb ontbeerd
bij 't vele wat ik heb geleerd,
Hoe ijdel 't was wat ik begeerd!
En tot mijzelve ingekeerd,
word ik nu door Hemzelf geleerd:
hoe dat men, arm en schamelijk,
den weg vindt tot het Hemelrijk!⁷⁶⁰

Het getuigenis van Philip Mauro heeft Nellie over de barrière van de dogma heen geholpen. Het trof haar zeer dat juist een man als Mauro zich bekeerd had. Mauro was namelijk een maatschappelijk geslaagd man: iemand die 'te goeder naam en faam bekend staat, maatschappelijk geëerd is, als man van zaken algemeen vertrouwen bezit, en in zijn huiselijk leven mag nagegaan worden.'⁷⁶¹ Bovendien was hij een geleerd persoon, iemand met verstand van zaken: 'een man van studie en wetenschap, doorkneed in de rechtsgeleerdheid en in de leer van Darwin, op de hoogte van velerlei leeringen en stroomingen van den dag'. Dat zo iemand 'op rijpen leeftijd en in het volle bezit zijner geestvermogens, het geloof van dien "eenvoudige" aanneemt', maakte indruk op Nellie.⁷⁶² Haar kritische verstand versperde de weg naar een overgave aan God waar ze zo naar verlangde. Nu zag ze hoe Mauro, eveneens een kritisch, intelligent en zelfstandig denker, zijn verstandelijke bezwaren aan de kant zette en zich ten volle aan God overgaf. De manier waarop Mauro het christelijk geloof aannam, overtuigde Nellie ervan dat er een waarheid was die de ratio oversteeg: 'een zóó welbewust, zelfstandig, volkomen en met veel opoffering gepaard gaand aannemen, - dat ieder dieper ziend mensch zal moeten erkennen, dat er in het geloof der eenvoudigen toch wel een zeer overweldigend element van werkelijkheid zijn moet, wanneer zulke geesten bereid zijn het te aanvaarden!'⁷⁶³

---

⁷⁶⁰ Nellie, 'Voorheen en thans', *Stamelingen*, p. 65.

⁷⁶¹ Nellie, 'Een woordje vooraf', 21 september 1909, in: Philip Mauro, *Leven in het Woord*, 's-Gravenhage 1909, p. V-XII, aldaar p. V.

⁷⁶² Nellie, 'Een woordje vooraf', p. VI.

⁷⁶³ Nellie, 'Een woordje vooraf', p. VII.

Toen ze het verstandelijke eenmaal durfde los te laten, geen bewijzen meer vroeg maar ‘den eenvoud van het kind’ durfde aan te nemen, was de omslag in gang gezet. Ze vroeg God om de geest die haar tot ‘de waarheid’ zou leiden. Voor het ware geloof wou ze desnoods wel in absurde dingen geloven:

Ik bleef tobben over de leerstellingen en over de verschillende gelooven en over >>tegenstrijdigheden<< in den Bijbel. Wàs er een >>waar geloof<<? Dan wilde ik het aannemen. Ik las er over in boeken en ik vroeg er naar bij mensen, en raakte hoe langer zoo meer in de war.. Toen viel mij het woord in: >>Werp al uw bekommernissen op Hem.<< En ik ging tot God met deze gróóte bekommernis, en zei dat ik alles wegwierp wat menschen en boeken en zelfs de Bijbel leerden, dat ik alles wilde ontvangen uit Zijn hand, en Hem smeekte om >>den Geest die in alle waarheid leidt.<< En ik beloofde: al wat die Geest mij zou openbaren, dat zou ik gelooven, al vond mijn verstand het absurd.⁷⁶⁴

Het antwoord ‘Niet meer ik leef, maar Christus leeft in mij’ kwam op; ze voelde zich aangenomen als kind van God. Nellie wist zich verbonden met gelovigen van alle kerken, zij wilde graag van hen leren.⁷⁶⁵ ‘Christus leeft in mij’ vatte Nellie hier op als het begin van haar wedergeboorte. Maar ze zag de wedergeboorte ook wel als het proces van het afleggen van eigenschappen die niet bij Christus passen. De mens moet zich daarvoor, zo heeft Nellie ervaren, op Christus concentreren ‘passief als de mystieken’, dan zal de bekeerling een veel grotere kracht gegeven worden.⁷⁶⁶ Doordat Christus in Nellie kwam ‘leven’, was ze een ander mens geworden. Ze voelde zich bevrijd:

Niet meer ik leef, maar Christus leeft in mij!
Een ander schepsel, ben ik dan vóór dezen.
Voor niets ter wereld wil ‘k weer de oude wezen:
In Christus ben ‘k gebonden – en dus vrij!⁷⁶⁷

Lange tijd kon Nellie de ‘waarachtige kennis’ dat Christus ook haar Verlosser was zich niet eigen maken, doordat ze het met haar verstand benaderde. Nu was dat waarheid voor haar geworden, als een genadegave van God.⁷⁶⁸ Haar moeite om Jezus te aanvaarden als de Zoon van God, was een gepasseerd station.⁷⁶⁹ In het gedicht ‘Vragen en verkrijgen’ zette ze de stappen die ze doormaakte in het bekeringsproces nog eens onder elkaar. De ontwikkeling van de wedergeboren

---

⁷⁶⁴ Nellie, ‘Getuigenis’.

⁷⁶⁵ Nellie, ‘Getuigenis’.

⁷⁶⁶ Mauro, *Leven in het Woord*, p.119.

⁷⁶⁷ Nellie, ‘Niet meer ik’, *Stamelingen*, p. 64.

⁷⁶⁸ Nellie, ‘Losse gedachten’, 1909.

⁷⁶⁹ Nellie, ‘Getuigenis’.

ziel, het steeds meer op Christus gaan lijken, noemt ze hier ‘de doop van de Heilige Geest’:

Toen ‘k om een gansch nieuw hart U vroeg,
hebt Gij het mij gegeven.
Toen ik U bad om “’t waar geloof”,
schonkt Gij me i n C h r i s t u s ’ t L e v e n.
En toen ik, weeral weiflend, zei:
“Is ’t volle heil er wel voor mij?”
gaaft Gij mij duidelijk te verstaan:
“’t Heil is bereid, grijpt gij ’t slechts aan!”

Toen ‘k om een Doop des Geestes vroeg,
ontving ik l i e f d’ v o o r z i e l e n.
Reeds gaaft gij er mij enkle, Heer!
die jublend voor U knielen.
Ik mocht ze leiden aan mijn hand
den weg op naar het Vaderland!
En ‘k wéét nu dat Gij te allen tijd
een Hoorder der Gebeden zijt.⁷⁷⁰

Voor haar bekering was Nellie, zo was nu haar stellige overtuiging, een zondaar geweest.⁷⁷¹ Ze zei wanhopig op eigen kracht te hebben geleefd en beheerst te zijn geweest door ‘duistre zondemachten’:

’t Was wanhoop ál: verleden, toekomst, heden;
geen hulp of steun vond ik in eigen krachten:
ik werd beheerscht door duistre zondemachten
die altijd, altijd weer mij vallen deden.⁷⁷²

Gemakkelijk kan gedacht worden dat Nellie met deze ‘duistre zondemachten’ doelt op het spiritisme, immers veel hedendaagse christenen vinden het spiritisme op zijn minst verwerpelijk zo niet satanisch. Maar uit kanttekeningen in ‘Diversen op occult gebied’ en in ‘Ervaringen’ blijkt dat ze deze schriften in 1922, lang na haar bekering dus, nog eens doorgelezen heeft.⁷⁷³ In 1920 schreef Nellie zelfs nog een nawoord bij haar schrift ‘Ervaringen’. Onverklaarbare gebeurtenissen deden haar teruggrijpen naar dit spiritistische dagboek. Nellie dacht een vriendin te hebben gezien, maar die vriendin was heel ergens anders, andersom had iemand

---

⁷⁷⁰ Nellie, ‘Vragen en verkrijgen’, *Stamelingen*, p. 14.

⁷⁷¹ Als reactie op de dichtregel “Ik ben een God in ’t diepst van mijn gedachten” van de dichter Willem Kloos, schreef Nellie het gedicht ‘Zondaar - maar verlost!’ in: Nellie, *Stamelingen*, p. 88, 89.

⁷⁷² Nellie, ‘Zondaar - maar verlost!’ *Stamelingen*, p. 89.

⁷⁷³ ‘Diversen op occult gebied’ heeft Nellie herlezen in 1915 en in 1922, zie o.a. p.33, p. 35, p. 68. ‘Ervaringen’, in 1922 zie p.14.

haar ergens gezien waar zij niet geweest was.⁷⁷⁴ Kennelijk kon Nellie deze gebeurtenissen niet afdoen als onzin of toeval, maar meende ze dat ze te maken hadden met de geestenwereld. Deze aandacht in het begin van de jaren '20 wijst erop dat Nellie na haar bekering noch de geestenwereld zelf noch haar spiritistische activiteiten als 'duistre zondemachten' bestempelde. In dat geval zou ze haar spiritistische dagboeken niet meer hebben aangeraakt of zelfs vernietigd hebben. Maar het tegendeel lijkt het geval te zijn. Nellie heeft de geestenwereld nooit los kunnen laten, voor haar was dit niet in strijd met haar christelijk geloof.

Het verlost en wedergeboren zijn, zette Nellies leven in een ander, hemels licht. Dat licht gaf glans aan het dagelijks leven. Mauro probeerde deze zelfde ervaring op zijn lezers over te brengen met behulp van het verhaal van de verheerlijking op de berg. Nellie herkende zich in die vergelijking.⁷⁷⁵ Wedergeboren zijn, betekende voor Nellie niet dat ze zich aldoor gedragen voelde door Gods geest, ze beleefde ook nog steeds moeilijke tijden: 'Tijden van dorheid en schijnbare verlatenheid wisselen in de wedergeboren ziel af met tijden van groote vreugde en vaste verzekerdheid en sterke intuïtie.'⁷⁷⁶ Maar de tijd 'van zonde en schuld' waren voorbij, ze was nog wel steeds zondaar, maar dan wel een verlost zondaar:

Zóó was het eens. Maar Gij hebt mij genezen
van zonde en schuld: hebt liefdriek mij vergeven
wat 'k jegens U misdreef in 't oude leven.

Ik mag, o Heer, in Uw genade roemen;
Gij steunt mij nu, Gij draagt mij met Uw wezen.....

Maar 'k blijf mij zondaar – schoon verlost – noemen.⁷⁷⁷

In het gedicht 'Leeraar en Verlosser' dat Nellie publiceerde in *De Vrouw* van 20 februari 1909 en later ook werd opgenomen in de bundel *Stamelingen*, krijgt haar bekeringverhaal beslag. Maar de veranderde opvatting aangaande Christus staat centraal, omsluit het gedicht. Er is ruimte voor de worsteling die Nellie heeft doorgemaakt rondom dogma en bijbel, maar overheersend is de opluchting Christus als Verlosser gevonden te hebben. Ze is de wanhoop voorbij:

---

⁷⁷⁴ Nellie, 'Ervaringen', p. 370.

⁷⁷⁵ Nellie in een voetnoot bij Mauro, *Leven in het Woord*, p. 117.

⁷⁷⁶ Nellie, 'Een woordje vooraf', p. VIII.

⁷⁷⁷ Nellie, 'Zondaar - maar verlost!', *Stamelingen*, p. 88, 89.

Leeraar en Verlosser.

Hoe troostloos doolde ik rond op aard
Toen Gij mij niets dan ‘Leeraar’ waart.

Uw zedeleer viel mij te zwaar,
Wat was er van Uw wonder waar?
Wààrt uit den dood Gij opgestaan
en naar den Hemel opgegaan?
Wat was er van den Heiligen Geest
op dat merkwaardig Pinksterfeest?
En wat toch dreef de Apostlen aan
de Heidenwereld in te gaan?
Wat was er van den Bijbel waar?
Legende? Mythe? Of blijde maar? ...
Gij trokt mij zoo magnetisch aan,
En toch – ik kon U niet verstaan;
Mijn diepste ziel bekoordet Gij,
En toch – Gij waart een raadsel mij.
En zoo, vol twijfel, droef, benard,
Leefde ik met wanhoop in het hart.

Maar sinds Gij mijn “Verlosser” zijt,
voel ik van wanhoop mij bevrijd.
Nu zijt Gij mij geen raadsel meer,
maar mijn geliefde trouwe Heer,
het voor mij “vleeschgeworden Woord”,
Wien nu mijn gansche ziel behoort.
En is mij nog niet alles klaar,
ik voel de Boodschap toch als wáár
die door de Apostlen, wijd en zijd,
in Heidenwereld werd verbreed,
en die, door liefdes hand gegrift,
bewaard ligt in de Heilige Schrift.
De werking van den Heiligen Geest
voel ik als eigen Pinksterfeest;
en ’t is die Geest, die mij verklaart
Verrijzenis en Hemelvaart.
De wonderen door U verricht,
Zie ‘k als “natuur” in ’t nieuwe licht:
want wie herboren werd in U
Is zèlf een levend wonder nu.

En wat Uw zedeleer betreft:
Gij, die mij aan de zonde ontheft,
Gij, die mij doopt met Uwen geest,
Van d’ouden mensch mij gansch geneest,
Gij, die mij noemt met nieuwen naam,
maakt me óók tot alle werk bekwaam,
Zoolang ik U blijf ingeplant,
Door U aan ’t Wezen Gods verwant...

Ja, sinds Gij “mijn Verlosser” zijt,
Voel ik van wanhoop mij bevrijd;
’k Dool niet meer troostloos rond op aard,
Als toen Gij slechts “Mijn Leeraar” waart.⁷⁷⁸

---

⁷⁷⁸ Nellie, *Stamelingen*, p. 27-29.

Samenvattend: Nellie was geïnteresseerd geraakt in het Leger des Heils. Mogelijk heeft een van haar vriendinnen haar daar geïntroduceerd, mogelijk heeft Nellie heilssoldaten leren kennen vanuit de Vereniging voor Onderlinge Vrouwenbescherming die vergelijkbaar werk deed als het Leger. De vrolijkheid en eerlijkheid die ze bij de heilssoldaten proefde, werkten op haar aanstekelijk. Commandant Clibborn meende dat het spiritisme de mens van het ware verlossingsgeloof afhield. Die mening werd niet door iedereen gedeeld, ook door Nellie niet. Sommige officieren van het Leger deden mee aan seances bij Nellie thuis en volgens haar bezochten de geesten ook de bijeenkomsten van het Leger. Nellie stopte met haar spiritistische activiteiten toen ze de geesten steeds vaker op laster en bedrog betrapte. Dat de geesten haar zowel waarheid als bedrog hadden gebracht, vond ze moeilijk te verteren. Tot haar grote spijt moest ze constateren dat ze het contact met Mulder, Max en Fred voorgoed kwijt was.

Nellie had het gevoel dat haar tijd, kracht en aandacht teveel versnipperd werden. De een na de andere taak legde ze neer om zich toe te kunnen leggen op het publiceren van *De Volks-Kinderbibliotheek*. Nellie wilde kinderen vormen door ze kennis te laten maken met andere volken, culturen en godsdiensten. De verschillende levensovertuigingen achtte ze elk een eigen afspiegeling van dezelfde waarheid. Met deze boekenserie wilde zij haar grote bijdrage leveren aan de Nederlandse kinderliteratuur. In een artikel in *De Vrouw* waarin ze *De Volks-Kinderbibliotheek* onder de aandacht wilde brengen, schreef Nellie dat ze God had gevonden. De geesten van Fred en Max hadden Nellie overtuigd dat God bestond. Hij was niet almachtig, maar wel algoed. De geesten gingen regelmatig naar Hem toe om zich af te zonderen of om te bidden.

In de inleiding op de kinderbijbel die ze voor *De Volks-Kinderbibliotheek* schreef, gaf Nellie een vrijzinnige, modern theologische uitleg van de aard van de bijbel en de waarde die eraan gehecht kan worden. De bijbel is niet Gods woord, maar een verzameling van boeken vol mensenwijsheid over de zoektocht van de mens naar God. God kan gevonden worden in de bijbel, maar evengoed in de mens. De goddelijke vonk in de mens maakt dat de mens ernaar verlangt om zich te verenigen met God. Jezus had herinneringen aan zijn goddelijke oorsprong en kwam zodoende aan zijn grote kennis en wijsheid. Jezus bracht de grootste waarheid, geen leerstelsel maar alleen een levensbeginsel en moest daarom

sterven. In een schrift noteerde ze dat Jezus, aangezien Hij aan bekeren niet de hoogste prioriteit gaf, in reïncarnatie geloofde.

Het proces van Nellies bekering was dan wel ingezet, toch volgde er nog een periode van intense worsteling. Nellie had grote moeite de christelijke dogma te aanvaarden, maar kende tegelijkertijd een groot verlangen naar een innige band met God. Nellie was zich thuis gaan voelen bij het Leger des Heils. De nadruk op de beleving van het geloof, op de liefde voor de medemens en de warsheid van dogma pasten bij Nellie en zal ze ook herkend hebben uit haar tijd bij de herrnhutters. De ontgoocheling, het verdriet om de verloren contacten en de eenzaamheid die na haar spiritistische periode op haar afkwamen, maakten haar ontvankelijk voor een ommekeer. Nellie had zich in haar leven vaak opgetrokken aan 'sterke' mannen zoals Mulder, Henri en Domela. Nu was Philip Mauro de man die haar de weg wees. Naar zijn voorbeeld durfde ze uiteindelijk het verstandelijke los te laten en God te vragen om 'een nieuw hart' en 'een vaste geest'. Vanaf dat moment voelde ze zich wedergeboren en was ze ervan overtuigd dat Christus in haar leefde. Ze voelde zich bevrijd; ze was nog wel zondaar, maar verlost van schuld.

Hoofdstuk 6 Leven in een nieuw licht

Na haar bekering was Nellie in de optiek van haar omgeving niet meer dezelfde; ze was vroom geworden, en getuigde hartstochtelijk van haar christelijk geloof. Ida Heijermans schreef in 1921, ter gelegenheid van Nellies zeventigste verjaardag:

De Nellie van heden is voor wie vroeger naar haar luisterden voor hen niet dezelfde gebleven. Zij is van overtuiging veranderd. Zij is een vrome christinne geworden, die haar Heiland zoekt naar opvattingen, welke voor haar alles zijn geworden. Zij heeft vurig getuigd, dat voor haar een ander Licht is opgegaan. (...) Zij is voor degenen, wier denken en voelen zij deelt, een overtuigde predikster geworden.⁷⁷⁹

Voor Nellies biografen geldt de bekering als een breekpunt; voor die tijd was Nellie actief in verschillende feministisch-socialistische organisaties, naderhand zou ze zich teruggetrokken hebben om zich te richten op God. De bekering zelf laten de biografen onbesproken. Sommige biografen zoals Dieteren vermelden zelfs niet dat Nellie een bekering heeft doorgemaakt.⁷⁸⁰ Nellie ‘verdiepte zich steeds meer in het christelijk geloof’ is een wel erg eufemistische verwoording voor het intense bekeringsproces dat Nellie heeft doorgemaakt. Door een analyse van Nellies eigen geschriften in het vorige hoofdstuk kon achterhaald worden wat wanneer heeft plaatsgevonden, wie Nellie beïnvloed hebben en hoe Nellie dit alles beleefd heeft. In dit hoofdstuk onderzoek ik welke functie de bekering voor Nellie had, op welke manier had ze er baat bij?

Nellie heeft geen mystieke bekering doorgemaakt: ze heeft geen visioenen gehad, stemmen gehoord of andere paranormale verschijnselen ervaren. Wel is er het mysterie van de wedergeboorte. Wat in haar omging uitte ze in geloofstaal; ze was ervan overtuigd dat Christus voortaan in haar leefde. De verandering in haar voelen, denken en verlangen beleefde ze als een fundamentele koerswijziging, zonder er zelf een rationele verklaring voor te geven. Waarom zette Nellie de stappen die leidden tot haar bekering? Waarom vroeg ze om ‘een nieuw hart’ en ‘een vaste geest’? Zelf zei Nellie dat ze geen vrede kon vinden in enkel het besef dat God en hemel bestaan: ‘Eigenlijk atheïst ben ik nooit geweest. Maar dat vage

---

⁷⁷⁹ Ida Heijermans, ‘Nellie van Kol, 12 Dec. 1851-12 Dec. 1921’.

⁷⁸⁰ Dieteren, ‘Porreij, Jacoba Maria Petronella’.

bewustzijn dat er nog wat liggen moest achter de stof en achter het eindige, gaf mij geen vrede. En de vrede kwam nòg niet, toen de overtuiging vast in mij werd dat God en het leven na den dood feiten zijn.⁷⁸¹ Waarom was dit voor Nellie niet bevredigend? Welke ‘winst’ viel er met een bekering voor haar te behalen? En als de bekering zelf niet ingegeven was door een mystieke ervaring, welke ervaringen waren dan beslissend voor de weg die Nellie insloeg? De Amerikaanse sociologen John Lofland en Norman Skonovd noemen zes typen van bepalende ervaringen die tot een bekering kunnen leiden: intellectueel, mystiek, experimenteel, affectioneel, opwekking en dwang. Welke type ervaring had Nellie?

Op welke manier paste de bekering in Nellies leven? De Amerikaanse godsdienstpsycholoog Lewis Rambo introduceert vier vormen van ‘beschikbaarheid’ - emotionele, intellectuele, structurele en religieuze - om te kunnen duiden op welke terreinen de bekeerling grote stappen heeft moeten zetten om over te gaan op de bekering. Op welke terreinen moest Nellie een sprong wagen? En is er continuïteit in haar levensopvattingen? Röling en Reinalda die Nellie typeren als actief feministisch-socialiste noemen Nellie een spijtoptante.⁷⁸² ‘Ze wist het niet meer, zei ze letterlijk’ citeren Röling en Reinalda. Ze vermelden er niet bij dat Nellie hier haar ontgoocheling en teleurstelling na het spiritisme uitte. Is het wel zo dat Nellie de socialistische beginselen vaarwel had gezegd?

6.1 Duiding van Nellies bekering

Nellies bekering was een intensivering van een bescheiden betrokkenheid bij de christelijke traditie naar een intense overgave aan het christelijk geloof. Een dergelijke hernieuwd en nieuw leven ingeblazen commitment wordt ook wel opwekking genoemd.⁷⁸³ Nellie behoorde al van kinds af aan tot de christelijke geloofsgemeenschap, dit maakte haar religieus beschikbaar voor haar bekering. Haar vader beschouwde Christus als zijn Verlosser en wilde zijn leven wijden aan God.⁷⁸⁴ Nellie zelf bezocht als jongvolwassene de kerk en trok naar Gnadau om

---

⁷⁸¹ Nellie, ‘Getuigenis’.

⁷⁸² Röling, Reinalda, ‘Porreij, Jacoba Maria Petronella’.

⁷⁸³ Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p 13, 14.

⁷⁸⁴ ‘Maak, maak mijn hart van zonden vrij, en zij Uw geest mij steeds nabij. (...) Dan leef ik ook Uw’ naam ter eer’, en wandel Uwe wegen;

daar te leven en te werken in de gemeenschap van de herrnhutters. In Indië behoorden Nellies Nederlandse predikanten tot haar beste vrienden; kennelijk hield ze zich ook daar op in christelijke kringen. Professor Mulder spoorde Nellie aan een persoonlijke relatie met God te onderhouden. De katholieke Henri met wie Nellie trouwde, beschouwde het socialisme als de ware interpretatie van het christelijk geloof. Van Ferdinand Domela Nieuwenhuis nam Nellie de opvatting over dat een goed socialist Jezus kon blijven beschouwen als het ultieme morele voorbeeld. Ze schroomde dan ook niet om in socialistische bladen te verwijzen naar bijbelverhalen of christelijke waarden. De contacten met de geesten bevestigden het bestaan van het eeuwig leven, de geesten van Mulder, Max en Fred deden haar God terugvinden, een God die weliswaar niet almachtig, maar wel algoed was.

In dezelfde jaren dat Nellie haar intrede deed in de wereld van het spiritisme, vatte ze sympathie op voor het Leger des Heils. Nellie leerde in november 1900 ‘de stok hanteren’, het begin van een zeer intensieve periode van stokseances. Drie maanden later gaf ze te kennen dat Henri en zij sympathie hadden opgevat voor het Leger des Heils: ‘Omstreeks dezen tijd (geschreven 25 februari 1901) was er in mij een levendige sympathie voor het Heilsleger ontstaan. Ook Henri voelde er sterk voor.’⁷⁸⁵ Het een sloot het ander niet uit, beiden konden voor Nellie goed samengaan. Toen Nellie ontdekte dat ze door de geesten bedrogen werd, raakte ze in een crisis. Zij voelde zich gekwetst en bedrogen: ‘De “geesten” hebben mij belogen en belasterd op schandelijke wijze (...) en niemand zal ooit weten tenzij hij ’t zelf ondervond – hoe ik gedurende dat jaar 1901 ben geschokt geworden, en gewond en gekwetst.’⁷⁸⁶ Het spiritisme had Nellies leven geruime tijd volkomen beheerst en haar kijk op mens en wereld gekleurd. De ontdekking dat ze de geesten niet kon vertrouwen, ontwrichtte haar geloof en wereldbeeld; ze was ontgoocheld. Wat was nog waar en wat niet waar? In Rambo’s terminologie kwam Nellie zo ‘structureel beschikbaar’.

De geesten waren jarenlang Nellies gezelschap, troost en vreugde geweest: ‘De intieme omgang met mijn “geesten” was mij lief geworden; ik voelde mijn ... wezen verstaan en geloofde dat ten minste één die zeer hoog stond, mijn vreugden

---

Dan, van den dwang der hel bevrijd, dan is mijn leven, U gewijd, voor eeuwig mij ten zegen.’ Porreij, *Mengelpoëzij*, p. 114, 115.

⁷⁸⁵ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 94, 95.

⁷⁸⁶ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 182, 183.

en smarten deelde en mij wilde opvoeden tot hooger. Mijn eenzame dagen waren vervuld en mijn innerlijk leven was geheiligd.⁷⁸⁷ Nellie beseftte dat ze haar overleden dierbaren voorgoed kwijt was: ‘Dus ik heb mijn Prof niet meer, heb hem na zijn dood nooit gehad; en wie zich bij den heer K.v.D. als G.J. Mulder aan mij openbaarde moet een spotgeest zijn geweest. Fini à tout jamais!’⁷⁸⁸ Nellie noemt juist hier Mulder, omdat zij zijn steun zo miste. Op wie of wat kon ze nog bouwen nu de contacten met de geesten waren weggevallen?

Wat ik nu maken moet van sommige intuïties (...) ik weet het niet. Ik weet niets meer. En ik weet niet waar ik in de wijde wereld gaan moet, in de zichtbare en de onzichtbare, om iets of iemand te vinden waarop ik bouwen kan. Zoo dikwijls Henri wil, zal ik nu aanzitten en de resultaten der séances opschrijven. Ook van die met anderen. Maar persoonlijk doe ik niets meer. Ik heb er mijn hart te sterk aan gehecht en ben te bitter teleurgesteld geworden.⁷⁸⁹

Nellie vond dat ze veel te goedgelovig was geweest, maar ze rekende dit zichzelf niet al te zeer aan, omdat de geesten naar haar overtuiging zeer geraffineerd te werk waren gegaan: ‘Ik mag lichtgeloovig en vertrouwend zijn geweest tot in het dwaze en domme toe, er zijn praatjes waaraan ik nooit geloof heb geslagen (...) De “geesten” hebben mij belogen en belasterd op schandelijke wijze. Ze hebben mij in de war gebracht door de namen die zij aannamen.’⁷⁹⁰ De ontgoocheling, het verdriet en de eenzaamheid maakten Nellie ontvankelijk voor een ommekeer.⁷⁹¹

Bepalend voor Nellies bekering zijn haar contacten met het Leger des Heils geweest. Haar bewondering voor het werk van de Heilssoldaten, de aanstekelijkheid van hun geloofsbeleving en de warme banden die ze onderhield met enkele van hen, waren de eerste aanzetten tot het proces van haar bekering.⁷⁹² De grote innerlijke blijdschap van de Heilssoldaten stond in schril contrast met de pijn die Nellie voor haar bekering voelde. Nu Nellie het spiritisme de rug had toegekeerd, miste ze het contact met het bovennatuurlijke, de Heilssoldaten

---

⁷⁸⁷ Nellie, ‘Ervaringen’, voorwoord p. 1, 5 mei 1902.

⁷⁸⁸ Nellie, ‘Ervaringen’, voorwoord p. 2, 5 mei 1902.

⁷⁸⁹ Nellie, ‘Ervaringen’, voorwoord p. 2, 5 mei 1902.

⁷⁹⁰ Nellie, ‘Ervaringen’, p. 182, 183.

⁷⁹¹ Chana Ullman, klinisch psychologe te Jeruzalem, verrichtte onderzoek naar gevoelsfactoren en rationele factoren voorafgaand aan de bekering. Allerlei aannames, bijvoorbeeld dat de bekeerling een zoeker of idealist is, bleken niet significant. Wel bleek dat tachtig procent van de bekeerlingen in de periode direct voorafgaand aan de bekering een emotioneel heftige periode achter de rug had. Chana Ullman, ‘Cognitive and Emotional Antecedents of Religious Conversion’, *Journal of personality and social psychology*, vol 43 (1982), afl. 1 juli, p. 183.

⁷⁹² Rambo noemt dit emotionele beschikbaarheid; Nellie had al nauwe banden met mensen uit de geloofsgroep waartoe ze wilde behoren.

intrigeerden haar door hun relatie met het transcendente.⁷⁹³ Nellie verlangde naar een innige relatie met God, maar zag zich genoodzaakt zich eerst te bekeren. Wat Nellie onder een bekering verstond, zal haar ingegeven zijn door de Heilssoldaten; aanvaarding van een aantal leerstellingen hoorde daarbij. En juist deze dogma zaten haar in de weg: ‘Het Heilsleger trok mij èn door de blijmoedigheid der belijders, èn door het geestelijke leven dat ik er in waarnam. Maar de leerstellingen! Die stootten mij destijds evenzeer af als de >>geest<< mij aantrok. Mijn gebed in dien tijd was veelal een schreien om dat wat mij zoo begeerlijk en toch voor mij onbereikbaar scheen’ schreef ze in 1909 in haar getuigenis in *Nieuwe Banen*.⁷⁹⁴

De kennismaking met het werk van Philip Mauro bood uitkomst voor Nellies worsteling met de christelijke dogma. Nellies kritisch verstand kon de leerstellingen niet aannemen, om het in Rambo’s terminologie te zeggen: Nellie was intellectueel niet beschikbaar.⁷⁹⁵ Dat juist een intelligent, ontwikkeld en hooggeplaatst man als Philip Mauro het christelijk geloof inclusief dogma aanvaardde, was voor Nellie een teken dat het christelijk geloof het verstandelijke ontsteeg. Mauro toonde Nellie dat die innige band met God waarnaar ze verlangde, ook was weggelegd voor intelligente, zelfstandig denkende mensen:

Er is natuurlijk een dood en plomp en geesteloos aannemen van die dingen, dat voor sommige meer zelfstandig denkende (maar daarom nog niet scherp onderzoekende) mensen een reden is om laag neer te zien op alle “geloof” en “godsdienst”, in welken vorm dan ook. Maar in Philip Mauro staat men tegenover een geestelijken nazaat van Paulus van Tarsus. Hier is men gedwongen “op te zien tot” in plaats van “neer te zien op”. Hier is geen sprake van geesteloos *napraten*, maar van een zóó wèlbewust, zelfstandig, volkomen en met veel opoffering gepaard gaand *aannemen*, - dat er in het geloof der eenvoudigen toch wel een zeer overweldigend element van werkelijkheid zijn moet, wanneer *zulke* geesten bereid zijn het te aanvaarden.⁷⁹⁶

Net als Mauro zou Nellie haar rationele bezwaren naast zich neerleggen en zich overgeven aan God.

Maar dat was niet het enige probleem waarvoor Mauro een oplossing bood. Humanistische en transpersoonlijke psychologen beschouwen de mens als een wezen dat zijn leven lang op zoek is naar emotionele, spirituele en intellectuele groei. Een bekering is een stadium dat past in een gezonde

---

⁷⁹³ Volgend de Amerikaanse theoloog Walter Conn hebben mensen in het algemeen een behoefte aan contact met het bovennatuurlijke. Ze doorlopen verschillende stadia omdat ze uiteindelijk op zoek zijn naar het transcendente. Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p. 64.

⁷⁹⁴ Nellie, ‘Getuigenis’.

⁷⁹⁵ Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p.61.

⁷⁹⁶ Nellie, ‘Een woordje vooraf’, *Leven in het Woord*, p. VI, VII.

ontwikkeling. De psychoanalyticus daarentegen beschouwt de bekeerling als emotioneel ziek, de bekering moet dan een oplossing bieden voor onverwerkte gevoelens. Joel Allison, klinisch psycholoog, deed in de jaren zestig van de vorige eeuw onderzoek op psycho-analytische leest naar bekeringen onder mannelijke studenten van een protestants seminarie.⁷⁹⁷ Hij ontdekte dat de bekeerlingen afwezige, zwakke of aan alcohol verslaafde vaders hadden gehad. De bekering was een aanpassing geweest om zich verder te kunnen ontwikkelen. Door de identificatie met sterke vaderfiguren als God en Christus kon de bekeerling zich losmaken van de moeder en groeien in onafhankelijkheid. Chana Ullman vond vergelijkbare patronen voor vrouwen in haar onderzoek in de jaren tachtig en ontdekte dat bekeerlingen relatief veel stress hebben gehad tijdens hun pubertijd.⁷⁹⁸ Beide onderzoeken bieden ook voor Nellies bekering aanknopingspunten.

Doordat Nellie thuis weinig aansluiting had gevonden, zocht ze steun buitenshuis, met name bij mannen met een sterke eigen persoonlijkheid. Door haar moeder heeft ze zich nooit begrepen gevoeld.⁷⁹⁹ Met haar vader had ze kennelijk ook geen goede verstandhouding, want toen hij na zijn dood, als geest, contact met haar zocht, verbrak ze dat al snel: 'Ik voel toch geen sympathie voor dien geest.'⁸⁰⁰ Aanvankelijk was de eigenzinnige professor Mulder, een soort mentor voor haar. Hij adviseerde en steunde haar en gaf haar de kans zich in intellectueel opzicht te ontwikkelen. Zijn overlijden wierp haar terug op zichzelf. Drie jaar na de dood van Mulder trouwde Nellie met Henri van Kol, hij won haar hart voor het socialisme. Maar Nellie verloor hem ook aan datzelfde socialisme, hij was altijd maar op reis, altijd aan het werk. Veelzeggend is het begin van een van zijn latere brieven: 'Vrouwtje lief, nog eenmaal ga ik op reis...'⁸⁰¹ Later zou hij zelfs een relatie aangaan met een andere vrouw en haar in de steek laten. Zeer gecharmeerd moet Nellie van Ferdinand Domela Nieuwenhuis zijn geweest. Dat bij een socialistische levensovertuiging een 'eigen' levensstijl hoorde, nam Nellie

---

⁷⁹⁷ Volgens Rambo is dit een van de weinige psychoanalytische studies die positief oordeelt over bekering. Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p. 157.

⁷⁹⁸ Rambo, *Understanding Religious Conversion*, p. 157.

⁷⁹⁹ 'Toch was daar één verdriet, één groot verdriet: ik voelde mij door Moeder niet begrepen. In zooveel woorden 't zeggen, kon ik niet, maar in haar bijzijn maakte 't mij benepen.'
'Levensschets' in *De Vrouw* van 7 september 1918.

⁸⁰⁰ Nellie, 'Ervaringen', p. 273, 6 november 1901.

⁸⁰¹ Henri van Kol, brieven aan Nellie, archief Nellie van Kol, inv. nr. 10, Aletta.

van hem over; ze werd geheelonthouder, pacifist en vegetariër. Net als Domela ging het Nellie om ‘de innerlijke geest van het socialisme’. Ze geloofde dat vanuit liefde, mededogen en rechtsgevoel niet alleen materiële verbeteringen maar verbeteringen voor de gehele mens moesten worden gebracht. Daarin was ook ruimte voor het christelijk geloof. Maar Nellie raakte teleurgesteld, het socialisme werd steeds meer materieel ingevuld en door ruzies tussen haar man en Domela raakte ze het contact met hem kwijt. Met het spiritisme dacht Nellie Mulder terug te hebben, van alle geesten was ze het meest op de zijne gesteld, haar vertrouwen in hem was grenzeloos: ‘Mulder zal altijd de waarheid brengen.’⁸⁰² Toen bleek dat ze hem echt kwijt was, voelde ze zich ontgoocheld, wist ze niet meer op wie ze kon steunen.

Rond 1901 waren alle steunpilaren omgevallen; hoe nu verder? Tot Nellies grote vreugde kreeg ze de boeken van Philip Mauro onder ogen: ‘De dagen waarop ik kennis maakte met Philip Mauro’s “Testimony” en “Life in the Word”, waren feestdagen voor mij.’⁸⁰³ Nellie verlangde naar een innige band met God, maar worstelde met de christelijke dogma. Mauro toonde dat het ook voor intelligente, onafhankelijk en kritisch denkende mensen mogelijk was te geloven als een kind. Nellie had ontzag voor Mauro, luisterde naar zijn adviezen en vond het ‘héerlijk’ om van hem te leren:

In een zijner andere werkjes geeft Philip Mauro de raad: dat ieder voor zich moet trachten uit te vorschten welke waarheid de bijbel hem te zeggen heeft. En dat is het beste waar men mee beginnen kan. Ik zelf leef naar dien raad en geef hem anderen. Maar daarnaast is het héerlijk, van Philip Mauro zelf te leren welk een machtig, ontzaglijk, diep-innerlijk-wáár en levend Boek ons in den Bijbel gegeven is.
Voorschoten, 21 september 1909.⁸⁰⁴

Duidelijk is dat Nellie een nieuwe ‘sterke man’ had gevonden, iemand die haar kon inspireren en de weg wijzen. Ze wenste dat hij ook anderen aansprak: ‘Moge voor talloos velen Philip Mauro *de* man wezen die *het* woord spreekt waarop zij wachtende waren.’⁸⁰⁵ Door Mauro zag Nellie kans haar eigen weg in het christendom te vinden, durfde ze de sprong te wagen die een bekering is en kon ze haar worsteling met dogma overwinnen. Mauro hielp haar over de laatste drempel heen: de dogma. Maar dat betekent nog niet dat Nellie Mauro superieur achtte en

---

⁸⁰² Nellie, *Ervaringen*, p. 21.

⁸⁰³ Nellie, ‘Een woordje vooraf’, p.V.

⁸⁰⁴ Voetnoot Nellie bij: Mauro, *Leven in het Woord*, p. XI.

⁸⁰⁵ Nellie, ‘Een woordje vooraf’, p. VII, VIII.

hem kritiekloos volgde. Geregeld zette Nellie haar evaring in een voetnoot van haar vertaling naast die van Mauro. Waarom zou ze dat gedaan hebben als zij haar eigen ervaringen inferieur aan de zijne achtte? En een enkele keer verbeterde ze hem zelfs, zoals in het boek *Rede en Openbaring*.⁸⁰⁶

Volgens Ullman kan de bekering in veel gevallen gezien worden als het zoeken van goedkeuring, bescherming of leiding van een autoriteitsfiguur. Een individu, groep of transcendent wezen vervangt de onbevredigende relatie met ouders of vroege vrienden waardoor de bekeerling zichzelf beter voelt.⁸⁰⁷

Goedkeuring had Nellie vooral gevonden bij Mulder, die haar al had aangespoord een persoonlijke band met God op te bouwen. In Mauro had Nellie een nieuwe leider gevonden die haar de weg naar haar bekering wees. Maar ook na haar bekering bleef steun welkom. Een artikel over de juist overleden pater Van Oppenraay gaf haar zoveel herkenning dat dat voor haar aanleiding was om een gedicht te schrijven. Nellie beschouwde zichzelf als een ‘non-conformiste’, ze wilde zich niet aansluiten bij een kerk. Kerken ruzieden onderling over dogma. Een keuze voor de ene kerk betekende een keuze tegen een andere, terwijl Nellie meende dat God het beste gediend kon worden over de kerkgrenzen heen. Het lezen over het denken, werken en geloven van de pater sterkte haar, gaf haar nieuwe kracht:

Een woord van warmen dank van een Non-Conformiste
Die gaarne “kind’ren Gods” ontdekt in iedere kerk:
’t waardeerend woord schonk mij een blik op dezen Christen.
Op zijn voornamen geest, zijn vroom geloof, zijn werk;
Zelf wars van godsdiensthaat, partijgeest, lettertwisten,
Zie ‘k tot uw Godskind op: zulk ópzien maakt mij sterk.
De zon is Christus; maar, - och dat toch allen ’t wisten!
Het Godskind aller kerk is leidstar aan Zijn werk!⁸⁰⁸

Bescherming vond Nellie bij God. Dat ze Zijn bescherming zocht, blijkt wel uit het gedicht ‘Bij u alleen’ (1912):

Ik ben zo zwak en klein,

---

⁸⁰⁶ Daar beweert Mauro dat het zuurdesem in de bijbel altijd zinnebeeld van het kwade is. Nellie stelt dat het zuurdesem zowel in Mattheus 13:33 als in Lukas 13:21 zinnebeeld van het goede is, namelijk van de invloed van het Koninkrijk Gods. Philip Mauro, *Rede en Openbaring*, ’s-Gravenhage 1915, p. 57.

⁸⁰⁷ Ullman, ‘Cognitive and Emotional Antecedents of Religious Conversion’, p. 191, 192.

⁸⁰⁸ Nellie, ‘Kinderen van God II’, *Uit de diepte*, Amsterdam 1925, p. 112, 113. Aan Prof. Hartman te Leiden, naar aanleiding van zijn artikel over Pater Van Oppenraay, Nieuwe Rotterdammer Courant van 4 maart 1915.

Waar kan ik veilig zijn
Bij U alleen.⁸⁰⁹

Nellie zou zich de rest van haar leven blijven richten op God. Bij Nellies sterven meende dochter Lili dat haar moeder ‘iets heerlijks’ zag, ze had ‘een stralende blik’ en volgde het ‘betooverd’.⁸¹⁰ Meende ze God al te zien? Dat was wel de verwachting waarin ze sinds haar bekering geleefd had: thuiskomen bij God en daar de dierbaren ontmoeten die haar waren voorgegaan.

6.2 Breuken en continuïteit in het religieus leven van Nellie van Kol

Tot aan haar bekering was Nellie op zoek geweest, op zoek naar een juiste invulling van haar leven, naar steun en erkenning, naar liefde en geborgenheid, naar kennis en waarheid. Toen ze erkenning kreeg voor haar schrijverstalent, maakte ze van schrijven haar vak. Haar werk voor volwassenen was origineel en puur, omdat ze durfde te vertrouwen op haar eigen observaties en gedachten en de kunst verstond om dat wat in haar leefde te verwoorden. Verhalen voor kinderen publiceerde ze ogenschijnlijk onvermoeibaar vanuit haar geheel eigen visie op kinderliteratuur. Steun en erkenning kreeg Nellie met name van professor Mulder, en in Indië van ds. van Soelen en ds. Brouwer. Liefde en geborgenheid vond ze bij Henri. Voor haar huwelijk was het christelijk geloof de religie waarin Nellie de waarheid zocht. Eenmaal overtuigd socialiste onderzocht ze ook andere religies en levensovertuigingen die op haar pad kwamen om te bezien of in deze waarheid schuilging. Ze ontwikkelde eigen gedachten rond het Zelf, meende dat in de mens een kracht school die leidend en corrigerend kon optreden. Korte tijd was ze geïnteresseerd in de theosofie, las ze boeken van Annie Besant en bezocht ze een van haar lezingen. Vervulling vond ze enkele jaren in het spiritisme. Intensief hield ze zich bezig met het houden van stokseances en het mediamiek schrijven. Het christelijk geloof waarmee ze opgegroeid was, bleef aldoor op de achtergrond aanwezig.

---

⁸⁰⁹ Nellie, ‘Bij U alleen’, *Stamelingen*, p. 53.

⁸¹⁰ ‘Temidden harer getrouwen (...) streed zij, uren lang. De laatste oogenblikken waren aangrijpend schoon: haar doordringende, stralende blik was gericht op iets heerlijks dat zij als betooverd volgde tot zij met een laatste snik de oogen sloot, waaruit een zware traan vloeide...’ Lili, *Richtingslijnen*, p. 9.

Nellie was ervan overtuigd dat een betere wereld door mensen gerealiseerd kon worden. Iedere mens was geroepen om daaraan bij te dragen; het volgen van deze roeping diende het belangrijkste te zijn in haar leven had Mulder haar voorgehouden. Deze levensles vond bij Nellie gehoor, want zij was conform de tijdsgeest en paste goed bij Nellie zelf. De vele uitvindingen verschaften het ‘moderne’ bestaan comfort en brachten nieuwe mogelijkheden. Deze technische vooruitgang maakte mensen optimistisch over de maakbaarheid van de maatschappij in de toekomst. Van Mulder nam Nellie over dat de mensheid op een hoger zedelijk plan gebracht kon worden door het moreel voorbeeld van Christus te volgen. Dat betekende echter niet dat het christelijk geloof het enige ware was. Nellie had geleefd op veel verschillende plaatsen in verschillende landen. Ze had over de muren van haar eigen afkomst gekeken, kennisgemaakt met andere volkeren en veel internationale contacten opgedaan. Ze had gezien dat er ook in andere religies en culturen veel waardevols te vinden was. Het ijveren voor een betere wereld, als ook het volgen van het moreel voorbeeld van Jezus, oversteeg de afzonderlijke religies; ieder mens kon, ongeacht zijn levensovertuiging, een bijdrage leveren. Dat sprak Nellie als wereldburger aan.

Het socialisme zou mensen aansporen tot goede daden en een betere wereld brengen, meende Nellie. De leef- en werkomstandigheden van de arbeiders zouden verbeteren, de goederen eerlijker verdeeld worden. Ida Heijermans die Nellie goed gekend heeft, zag Nellies solidariteit met de minder bedeelden als voortkomend uit haar moederschap:

Iemand, die als Nellie zoo door en door moeder was en is, moest zich aangetrokken gevoelen tot alle ontferden en misdeelden. Zij heeft daarom gepleit voor hen, die door den oeconomischen druk geleden hebben; voor allen, die het slachtoffer waren van verstarde opvattingen. Zij streed voor arbeiders, voor ongelukkige moeders. Zij kwam ons in Holland vertellen met al haar natuurlijke welsprekendheid en al de macht der taal, waarover zij beschikte, - en dat was een bijzondere macht, - dat er in Indië een donker ras woonde, door den Europeaan niet gekend of begrepen en daardoor misbruikt.⁸¹¹

Lange tijd was Nellie ervan overtuigd dat ‘de innerlijke geest van het socialisme’ de arbeider ook geestelijk zou vormen. Zelf was zij onder invloed van het socialisme pacifist, vegetariër en geheelonthouder geworden. De mens moest leren zich te beheersen meende Nellie. Arbeiders moest geleerd worden niet hun

---

⁸¹¹ Heijermans, ‘Nellie van Kol, 12 Dec. 1851-12 Dec. 1921’.

heil in de drank te zoeken. Wanneer de mens zou leven zoals Jezus dat had gedaan, dan zou er zedelijke vooruitgang zijn.

Door onderlinge solidariteit konden vrouwen een nieuwe, rechtvaardigere wereld vormen geloofde Nellie, zoals blijkt uit het onderschrijf van *De Vrouw*: ‘Wij vrouwen van den nieuwen tijd zijn verplicht elkander bij te staan. Vereenigd konden wij de wereld overwinnen.’ Actief werd Nellie dan ook in verschillende feministisch-socialistische organisaties. Ze zette zich in voor een gelijkwaardige positie van de vrouw naast de man en bekommerde zich met name om het lot van ongehuwde moeders en hun kinderen. Heijermans stelde dat Nellie weliswaar streed voor de emancipatie van de vrouw ‘maar zoo, dat zij en wij nooit de beteekenis van ons vrouw zijn vergaten. Zij richtte zich in de eerste plaats tot de moeder en het moederlijke in ons’.⁸¹² Meisjes dienden niet zozeer opgevoed te worden voor de huwelijksmarkt, maar behoorden ‘tegenover de menschheid’ opgevoed te worden als moeders: ‘In iedere vrouw behoorde het moederlijk gevoel tot op den hoogst mogelijken graad ontwikkeld te worden, zonder dat daarbij beoogd werd dat de moederlijkheid uitsluitend haar toepassing moet vinden in het lichamelijke moederschap’, aldus Nellie.⁸¹³ Vrouwen konden vanuit hun moederlijk gevoel een belangrijke bijdrage leveren aan de verbetering van de wereld.

Het schrijven beschouwde Nellie als haar zedelijke bijdrage aan de maatschappij. Nellie was in staat haar ‘Zelf’ te verstaan, met het doorgeven aan anderen kon ze de mensheid als geheel dienen:

Ik beschouw de opvoeding niet als uitsluitend betrekking hebbende op den mensch, maar ook en vooral op den menschheid. Mensch en menschheid worden steeds meer één voor mij (...) Kortom, met te schrijven wat ik schrijf, volbreng ik een zedelijke plicht, en daar ik mij gewend heb, wáár te wezen jegens mijzelf, kan ik het ook wezen tegenover anderen.⁸¹⁴

Door voor kinderen te schrijven kon ze een bijdrage leveren aan hun opvoeding en daarmee aan de maatschappij. Heijermans schreef: ‘Want Nellie was voor alles opvoedster, in den omgang met haar eigen kinderen, door zichzelf te beluisteren in de stilte der woningen waar zij bij voorkeur vertoefde, ontdekte zij schatten die voor ons allen goudaders waren’.⁸¹⁵ In haar afscheidsartikel ‘Exeo’ noemde Nellie

---

⁸¹² Heijermans, ‘Nellie van Kol, 12 Dec. 1851-12 Dec. 1921’.

⁸¹³ Nellie, *Aphorismen*, nr. 79.

⁸¹⁴ Nellie, dagboeken, 16 april 1883.

⁸¹⁵ Heijermans, ‘Nellie van Kol, 12 Dec. 1851-12 Dec. 1921’.

De Vrouw ‘een opvoedkundig blad’. Schouten-Hoekstra, die een doctoraalscriptie over *De Vrouw* schreef, bracht hier tegenin dat het blad juist aandacht besteedde aan alle thema’s uit de vrouwenbeweging.⁸¹⁶ Schouten dacht alleen aan de opvoeding van (kleine) kinderen en begreep niet dat *De Vrouw*, in Nellies optiek, een opvoedkundig blad bij uitstek voor volwassenen was.⁸¹⁷

Met haar bekering verloor Nellie het vertrouwen in de mens. Geloofde ze voor 1909 nog in het goede in ieder mens, daarna zag ze de onbekeerde mens als ‘diep verdorven’:

Eén ding is noodig: het geloof aan het onverwoestbaar g o e d e in den mensch. Kweek dat aan, en uit dien wortel zullen allengs wonderbare bloesems opbloeien in uw zieleven.
Voetnoot: Daar denk ik nu heel anders over. Ik veroordeel niemand, denk gaarne het beste van iedereen, - maar de menselijke natuur vertrouw ik niet meer zoo onvoorwaardelijk. Eerst de nieuwe, in Christus herboren mensch, verstaat hoe diep verdorven de oude Adam was – al zag hij er op het oog nog heusch zoo kwaad niet uit. Maart 1911.⁸¹⁸

De gruwelijkheden van de Eerste Wereldoorlog bevestigden de dwaasheid en slechtheid van de mens. Voor Nellie die een jaar in Duitsland had gewoond, door Frankrijk gereisd had, Parijs goed kende en beide talen beheerste, was deze oorlog ‘onbegrijpelijk’.⁸¹⁹ De mens kan zichzelf niet door zijn wil veranderen, zoals Nellie aanvankelijk dacht, maar alleen door een wedergeboorte.⁸²⁰ Daarmee is het ‘Zelf’ gedevalueerd van iets van grote waarde dat eenieder in zichzelf ontdekken moet, naar iets dat zo snel mogelijk afgelegd moet worden om het ware geluk te vinden:

---

⁸¹⁶ en in navolging van haar ook Nelleke Bakker: ‘Toen Nellie van Kol haar werk voor *De Vrouw* neerlegde, sprak ze over een ‘hoofdzakelijk opvoedkundig blad’. Dat was meer een wens dan werkelijkheid, want het blad stelde zijn kolommen open voor bijdragen over alle onderwerpen die socialistisch-feministische vrouwen konden beroeren: van kiesrecht tot kinderboeken en van partijpolitiek tot prostitutie. Opvoeding was één van de terugkerende thema’s. De inhoud weerspiegelt de brede belangstelling van de redactrice.’ Bakker, *Kind en Karakter*, p. 70.

⁸¹⁷ ‘Hoewel het blad door Nellie in haar slotartikel hoofdzakelijk opvoedkundig genoemd wordt, werd eigenlijk aan alle voor de vrouwenbeweging van belang zijnde kwesties aandacht besteed.’ Schouten-Hoekstra, ‘De Vrouw’, p. 28.

⁸¹⁸ Nellie, *Aphorismen*, nr. 62.

⁸¹⁹ Philip Mauro, *De Wereld en der Wereld God*, ’s-Gravenhage 1916, p. 41. Als ook: ‘Voetnoot Nellie: Dit (= dat de wereld eer slechter dan beter wordt) werd geschreven in het jaar 1904 of ‘5; en nu, tien jaar later, worden de woorden van den schrijver wel droevig en bitter bewaarheid. Door hetgeen de beschaafde menschheid der wereld te aanschouwen geeft!’ Mauro, *Rede en Openbaring*, 22.

⁸²⁰ ‘De opvoeding verandert het karakter n i e t . (...) De opvoeding kan alleen van een gegeven karakter het beste maken wat er van te maken is. Waar een geheele ommekeer noodig is, is het individu-zelf de eenige die ze bewerkstelligen kan – door zijn wil.
Voetnoot: Door zijn wil zonder meer? – Dit geloof ik niet langer. De geheele omkeering kan uitsluitend worden bewerkt door de Nieuwe Geboorte. Maar *die* moet men willen; die komt niet vanzelf. Maart 1911.’ Nellie, *Aphorismen*, nr. 121.

Er is één parel van groote waarde, de parel die men niet koopen, niet erven, niet wegschenken kan, omdat zij uitsluitend groeit in de daarvoor bereide ziel; deze parel heet: de ontdekking van het Zelf (...).’

‘Voetnoot: Nù vind ik dat dierbare “Zelf” alles behalve een “parel van groote waarde”! Nù zie ik het als iets dat men maar zoo spoedig mogelijk weer verliezen moet. Ik strééfde naar geluk en vrede toen ik de opstellen schreef waaruit al deze gedachten genomen zijn; ik verbéédde mij ze te hebben gevonden in “het diepste Zelf” en ik weet niet wat voor zelfbedrog meer. Maar ik werd er hoe langer zoo rampzaliger en mistroostiger bij, totdat ik dat heele “Zelf” eenvoudig wegdeed als een verwerpelijk kleed, en mij overgaf aan Gods genade in Christus. Toen eerst vond ik “de parel van groote waarde”; en dat was niet het dwaze, tobbede, zich zelf verheerlijkende “Zelf”, - maar het leven der kinderen Gods in Christus hun Heer.⁸²¹

Het geloof in God had de plaats ingenomen van de overtuiging dat de mens de wereld kon verbeteren. ‘Gij droomt altoos van heil door menschen aangebragt: altoos komt het toch van God’ had Mulder tegen haar gezegd. Na haar bekering beaamde Nellie dat: ‘Ja, ik verwachtte teveel van menschen.’⁸²² Voortaan was Nellie ervan overtuigd dat alleen God het heil kon brengen.

Tijdgenoten die Nellies getuigenissen in *De Vrouw* en in *Nieuwe Banen* gelezen hadden, schenen te denken dat Nellie in al haar opvattingen veranderd was. Bekend was Nellies overtuiging dat kinderen al op jonge leeftijd seksuele voorlichting gegeven moest worden, om zo het vertrouwen van het kind in de moeder niet te beschamen. Nu werd gedacht dat Nellie ook daarop teruggekomen was, wat zo schreef zij zelf ‘een volslagen misvatting’ was.⁸²³ Ze was niet zozeer van gedachten, als wel van wezen veranderd.⁸²⁴ Voor Nellie persoonlijk deden haar vroegere opvattingen er niet meer toe, spijt van wat ze gezegd of gedaan had, had ze niet. Haar perspectief was nu geheel anders. Dat ze in haar oude leven gedreven was geweest om anderen te helpen, stemde haar tot dankbaarheid. Ze behoefde God niet om vergeving te vragen.⁸²⁵ Niet-bekeerde mensen konden zich nog steeds laten inspireren door haar vroegere werk:

Ik heb niets te herroepen. Wat ik als natuurlijk mensch gaf – te goeder trouw- aan natuurlijke medemenschen, dat kan degenen wien het in handen valt nòg dienen, zoolang zij in het natuurlijke leven verkeerren. Raken zij daar eenmaal boven uit, - en dat wensch ik allen van harte toe, - dan hebben ze mij niet meer noodig, noch zelfs wijzere gidsen dan ik was, want dan krijgen ze tot Leider en Trooster den Heiligen Geest die in alle waarheid leidt.⁸²⁶

---

⁸²¹ Nellie, *Aphorismen*, nr. 160.

⁸²² Mulder, brief no 34, 12 augustus 1877.

⁸²³ Nellie, ‘Wederlegging’, *De Vrouw*, 20 februari 1909. Geschreven te Voorschoten, 6 februari 1909.

⁸²⁴ Nellie, ‘Wederlegging’.

⁸²⁵ Nellie, ‘Wederlegging’.

⁸²⁶ Nellie, ‘Wederlegging’.

Bezien vanuit haar nieuwe ‘zijn’, had haar vroegere leven en werk geen waarde meer. Toen leefde en schreef ze immers niet vanuit het geloof in God.⁸²⁷

Op Nellies geloofsbeleving sloten de diensten van het Leger des Heils het beste aan. Sommigen hadden uit de zinsnede ‘het openbaarde mij, dat ik, alle kerken en legerzalen voorbij, rechtstreeks mocht gaan naar den Berg der Aanbidding in Geest en in Waarheid’ begrepen dat het Leger Nellie niet voldeed.⁸²⁸ Waar het Nellie omging was dat ze zich niet wilde binden. God had haar niet opgedragen zich bij een bepaalde geloofsgemeenschap aan te sluiten, die vrijheid liet Hij haar en die behield ze graag.⁸²⁹ Ze had juist veel aan het Leger te danken en bezocht in de regel ’s zondagsmorgens de diensten. Ze haastte zich dan ook om dit te weerleggen.⁸³⁰ Het Leger paste beter bij Nellie dan welke kerk ook. Nellie had een afkeer van dogma, maar net als bij de herrnhutters was het verlossend lijden van Christus de enige leerstelling die bij het Leger telde. Nellie genoot van de openheid en de blijdschap, de zang vond ze verfrissend en aanstekelijk. De nadruk lag minder op de theorie en meer op de praktijk, het vorm geven van de naastenliefde, het terugdringen van de grote materiële en sociale verschillen tussen mensen. Het Leger verrichtte deels hetzelfde werk als Nellie vanuit haar feministisch-socialistische organisaties had gedaan. Als feministe had Nellie voor gelijkwaardigheid van de vrouw gestreden, binnen het Leger was het al gemeengoed dat vrouwen hoge posten in de organisatie bezetten. Deel van Nellies socialistische identiteit was haar geheelonthouderschap geweest, bij het Leger werd evenmin alcohol gedronken. Daar kwam bij dat het Leger zich onttrok aan de dogmastrijd van de Nederlandse kerken en een internationale organisatie was die beter bij de wereldburger Nellie paste.

Nellie zelf bleef God vooral in de natuur beleven. Voor haar huwelijk herkende Nellie in de natuurpracht God. Ze las Zijn grootheid af aan de indrukwekkende sterrenhemel in Indië:

Altoos vond ik den tropische sterrenhemel schoon; altoos werd mijn blik geketend aan die prachtige, onbekende, geheimzinnige werelden, zwevende als zonestofjes in den lichtglans van heerlijkheid en macht, die van den Oneindige op ons afstraalt; maar te Lalie Djiwô stond ik verstomd en opgetogen, meer dan ooit tevoren. Dáár is geen benevelde dampkring, die den glans der sterren onderschept; dáár zenden zij onbelemmerd hare stralen naar uw oog tot in uw hart. Nog

---

⁸²⁷ Nellie, ‘Wederlegging’, *De Vrouw*.

⁸²⁸ Nellie, ‘Getuigenis’.

⁸²⁹ Nellie, ‘Om misverstand te voorkomen’.

⁸³⁰ Nellie, ‘Om misverstand te voorkomen’.

nooit zag ik het Zuiderkruis gevlochten uit zulke fonkelende diamanten als dáár, op den top van den donkeren Widodarèn, nog nooit zag ik Orion, den held, stralen in zulke vorstelijke pracht; nog nooit zag ik den gouden Wagen zoo statig voortrollen langs het firmament. Groote God! Is uwe kroon reeds zoo heerlijk, hoe moet dan uw aangezicht wezen?⁸³¹

Na haar bekering verbindt de natuur Nellie opnieuw met God, zij het net even anders. Nellie ervaart de natuur niet langer als beeld van Gods grootheid, maar in haar beleving roept de natuur, door zijn overweldigende schoonheid, haar als het ware op God te aanbidden. Dit blijkt onder meer uit het gedicht ‘Nachtegaal’ uit de bundel *Stamelingen* (1912):

Het “zingend vedertje”, ‘t “gewiekt geluid”*)
het hield niet op; ’t zong mij ten bedde uit
naar mijn balkon; daaronder lag mijn hof,
vol geur, vol schemer, trillend van ’t geluid
dat frisch en breed uit zóó klein keeltje spuit.
*) Anna Maria Tesselschade’s geniale
omschrijving van den nachtegaal.

Hij zat dichtbij, in d’ouden pereboom,
wiens spreidend-brede, dichtbeblâarde kroon,
zijn heimlijk-plekje-zoekende oogskens trof.
Hij zat en zong zijn liedeken zo schoon
van liefde en lust; en ’t liêke klonk zoo vroom!

Ik vouwde, óók vroom, mijn beide handen saam,
en bleef – hoe lang wel? – als betooverd staan:
mijn ziel zong met den nachtegaal Gods lof;
in aâmloos luisteren bad ik Hém aan,
van Wien de nacht niet zwijgen kan den naam.⁸³²

Nellie van Kol in haar tuin, 1912.
Collectie Aletta © onbekend

Ook de bundel *Uit de Diepte* (1925) bevat een hele serie gedichten waaruit Nellies liefde voor de natuur spreekt.

Nellies bekering bracht beslist een andere kijk op de aard van de bijbel met zich mee. Van haar kinderbijbel betreurde ze achteraf ‘de rationalistische toon’.⁸³³ Ze zou de kinderbijbel nu anders geschreven hebben: ‘In het nieuwe licht zou ik nu vele bladzijden ànders schrijven, minder rationalistisch.’⁸³⁴ Nu meende ze dat de verhalen toch wel daadwerkelijk gebeurd moesten zijn. Het zou God onwaardig zijn als hij niet met feiten kwam, maar volstond met ‘de beoefening der fraaie letteren’:

⁸³¹ Nellie, *Schetsen en fragmenten*, p. 13.

⁸³² Nellie, ‘Nachtegaal’, *Stamelingen*, p. 98, 99.

⁸³³ Nellie, ‘Getuigenis’.

⁸³⁴ Nellie, ‘Getuigenis’.

De bijbel symbool en niets meer? Goed, maar dan nòg, of juist dàn des te meer, moet Hij door God ingegeven zijn, want het is een symbool dat alle menselijke bevassing en christelijke inspiratie verre te boven gaan. Maar nu kan ik mij niet voorstellen dat God behagen kan scheppen in een soort van beoefening der ‘fraaie letteren’. Ik vind het eenvoudiger, dat Degenen Die Zijn naam met zonnen schreef aan het firmament, de waarheden die ons aangaan in onze geschiedenis schrijft met feiten – Dat deze feiten dan ook meteen een symbolische beteekenis hebben, is geheel in overeenstemming met de oneindige diepten Gods. Dat de feiten enkel symbolen zonder werkelijk gebeuren zouden wezen, dunkt mij beneden de waardigheids Gods, beneden zijn grootheid en macht.⁸³⁵

De bijbel kan volgens Nellie begrepen worden als een brief van God aan de mensen, geschreven in de taal van Gods geest. Mensen die een bekering hebben doorgemaakt en wedergeboren zijn, zullen de taal herkennen omdat zij vervuld zijn met Gods geest. Gemakkelijker dan niet-bekeerde mensen kunnen zij aanvaarden dat de bijbel daadwerkelijk Gods woord is:

Er is een verwantschap tusschen de wedergeboren ziel en het onvernietigbare Boek. Het Boek spreekt de taal der ziel, de ziel verstaat de taal van het Boek. De eigen ervaring der ziel is voor haar de afdoende bewijsgrond, dat de Bijbel werkelijk is één groote brief, door God geschreven aan de menschen. (...) Zodoende kan de wedergeborene – ik bedoel wedergeboren door het geloof in den Zoon - zich gemakkelijk voorstellen dat en hoe de Bijbel door God is ingegeven, waar de onwedergeborene zich alle moeite geeft om diens nuchter, verstandelijk, volkomen menschelijk ontstaan te bewijzen.⁸³⁶

Dit betekent niet dat de bijbel bij de bekeerling geen vragen meer oproept en dat deze wedergeboren mens de bijbel kan verklaren voor niet-gelovigen. De bijbel zal altijd een geloofsboek blijven en nooit uitgelegd kunnen worden als een rekensom, dan zou deze zijn grootsheid en majesteit verliezen.⁸³⁷ De raad van Philip Mauro om zelf uit te zoeken welke waarheid de bijbel je te zeggen heeft, paste Nellie toe op haar eigen leven en raadde ze anderen aan.⁸³⁸ Dat Nellie nog niet alles begreep, zou God te zijner tijd verhelpen. Voorlopig volstond het om te leven vanuit de geest van de bijbel en God eventueel om opheldering te vragen:

In het licht van Gods onomslierd aangezicht zal Gods brief aan de menschen te beter gelezen en te vollediger verstaan kunnen worden, tot in de kleinste bijzonderheden. In afwachting daarvan is het wijs, dunkt mij niet te blijven hangen aan de letter die doodt, maar met den levenden Geest in ons door te dringen tot den Geest die overal in den Bijbel duidelijk merkbaar is; en over de beteekenis der letter niet al te veel te redeneeren maar aan den Geest te vragen wat zij beteekenen kan en er in door te dringen voor zoover de Geest ons persoonlijk dat toelaat.⁸³⁹

---

⁸³⁵ Nellie, ‘Losse gedachten’, nr. 25, 21 november 1908.

⁸³⁶ Nellie, ‘Een woordje vooraf’, p. VII, VIII.

⁸³⁷ Nellie, ‘Een woordje vooraf’, p. VIII, IX,.

⁸³⁸ Nellie, ‘Een woordje vooraf’, p. XI.

⁸³⁹ Nellie, ‘Een woordje vooraf’, p. X, XI.

Was de bijbel voor Nellie het onfeilbare woord van God geworden? Deze vraag werd Nellie gesteld door een zekere mejuffrouw A.H. te Arnhem. Nellie antwoordde dat veel christenen de bijbel niet in zijn geheel hebben gelezen en dat je eigenlijk zou moeten weten welk uittreksel zij in hun hoofd hebben wanneer zij over de bijbel spreken. Sommigen hebben slechts een indruk gekregen van wat ze over een gedeelte gehoord hebben, anderen hebben het gehele boek lief, vanwege de paar gedeelten die ze kennen en die hen aanspreken en inspireren en hen kennis laten maken met christenen en Christus zelf.⁸⁴⁰ Nellie had geen oplossing voor de vele tegenstrijdigheden, onverklaarbaarheden en duistere passages in de bijbel. Ze meende dat vaker lezen meer inzicht kon geven, ‘Iemand die Bach’s Johannes passion twaalf malen heeft gehoord, zal er een juister oordeel over hebben, dan iemand die ‘m maar éénmaal hoorde’, maar dat zelfs de mensen die de bijbel door en door kenden nog ‘veel duisternis en raadselachtigs’ in de bijbel zagen.⁸⁴¹ Ze had er niet zoveel moeite mee, omdat ze de waarheid in sommige gedeelten zo overweldigend vond:

De vraag dus of ik den Bijbel houd voor een onfeilbaar boek, moet ik op grond van gebrekkige kennis onbeantwoord laten. Maar in dat boek vind ik waarheid die onfeilbaar is en waaraan ik, als in de praktijk zoovelen, ruim voldoende heb.⁸⁴²

Had Nellie voorheen de wetenschap ook op de bijbel toegepast in navolging van de Moderne richting, later bleek het geloof voor haar toch vooral een zaak van het hart. De rol van de wetenschap was voor haar uitgespeeld.

Het contrast tussen Nellies dagelijks leven voor en na haar bekering is niet zo groot als vanuit socialistisch oogpunt wel gedacht werd. Nellie publiceerde niet langer in socialistische bladen en bezocht geen socialistische bijeenkomsten meer, waardoor menig socialist dacht dat ze een teruggetrokken leven leidde.⁸⁴³ Dit blijkt niet het geval te zijn geweest. Nellie richtte zich voortaan op de christelijke leefwereld in plaats van de socialistische en bleef wel degelijk actief. Zo bezocht ze in 1915 de driedaagse Conferentie van de stadsevangelisatievereniging Jeruël te Rotterdam waaraan onder andere Johannes de Heer verbonden was.⁸⁴⁴ Lili,

---

⁸⁴⁰ Nellie, ‘Losse aantekeningen’, nr. 74, 1909.

⁸⁴¹ Nellie, ‘Losse aantekeningen’, nr. 74, 1909.

⁸⁴² Nellie, ‘Losse aantekeningen’, nr. 74, 1909.

⁸⁴³ Tilanus, ‘Nellie van Kol, een herinnering’.

⁸⁴⁴ Nellie, ‘Kinderen van God’, *Uit de diepte*, p. 111, 112.

Nellies dochter, meldt dat Nellie haar arbeid als kinderboekenschrijfster gewoon voortzette nadat ze gestopt was met *De Vrouw*:

Mijn moeder werkte onvermoeid door, ook al was *De Vrouw* in 1900 onder leiding van mej. Ida Heijermans gekomen. Haar werk ging nu een andere richting uit. De bijbel werd voor kinderen bewerkt en het reusachtige plan een Volkskinder-bibliotheek op te richten werd bijna verwezenlijkt.⁸⁴⁵

Tot 1914 werkte ze aan vertalingen en bewerkingen van verhalen uit allerlei culturen en

godsdiensten voor *De Volks-*

Kinderbibliotheek, de

kroon op haar werk.

Dat Nellie haar tuin in

Voorschoten voor

publiek openstelde

met de paardenmarkt

en Koninginnedag,

past evenmin bij het

Nellie met dochter Lili en zoon Ferdi, 1911.
Collectie Aletta © van der Stolk

beeld van een vrome vrouw die een teruggetrokken bestaan leidde.⁸⁴⁶

Nellie was ‘een vrome christinne’ geworden, haar geschriften ademen voortaan deze levensovertuiging.⁸⁴⁷ Teksten voor volwassenen schreef ze alleen nog ‘ter ere van God’, het meest gedichten, maar ook teksten voor christelijke liederen:

Liedekens vrome, liedekens rein,
die in mijn herte geboren en zijn, -
of ik U noeme of niet, Heiland mijn,
te Uwer eer zullen gezongen zij zijn.⁸⁴⁸

Haar gedichten verschenen in christelijke bladen, ze vertaalde een vijftal christelijke boeken uit het Engels en publiceerde vier bundels met christelijke gedichten: *Roepstemmen*, *Stamelingen* en *Mystieke Week* alledrie in 1912 en *Uit*

⁸⁴⁵ Lili in de inleiding van *Richtingslijnen*, p. 9.

⁸⁴⁶ www.voorschotenonline.nl

⁸⁴⁷ Heijermans, ‘Nellie van Kol, 12 Dec. 1851-12 Dec. 1921’

⁸⁴⁸ Nellie, *Uit de diepte*, p. 1.

de diepte in 1925.⁸⁴⁹ Ook verschenen in *De Strijdkreet* artikelen van haar hand; zo vertaalde en bewerkte ze bijvoorbeeld *De Belijdenissen* van Augustinus.⁸⁵⁰ Naast de drie dichtbundels verscheen in 1912 nog *Een kind is ons geboren*, een vertelling van het Kerstverhaal, uitgegeven op groot formaat en verfraaid met gravuren van Johan Herman Isings. Het is een opvallende uitgave niet alleen vanwege de ruime vertelling - het verhaal begint al bij Elisabeth en eindigt pas bij het verhaal van de twaalfjarige Jezus in de tempel - maar vooral vanwege het slot dat Nellie, moeder, kinderboekenschrijfster en opvoedster eraan gaf: voor de teruggevonden Jezus zingt Maria een slaapliedje.

In het christelijk geloof had Nellie geluk gevonden. Naar eigen zeggen verdwenen haar wanhoop en vertwijfeling met haar bekering en wedergeboorte, er was 'feest' in haar ziel gekomen.⁸⁵¹ Maar met haar bekering werd haar verdriet om het verlies van twee van haar kinderen en professor Mulder niet zomaar ingeruild voor blijdschap. In de spiritistische seances meende ze aanvankelijk nog contact met hun geesten te hebben gehad, later geloofde ze dat niet meer. Dat Nellie ook na haar bekering nog steeds om haar verloren kinderen treurde, blijkt onder andere uit het gedicht 'Kort Leventje' (1925) waarin ze haar eigen ervaring in herinnering roept. Ze vertrouwde erop dat haar gestorven kinderen mochten leven en groeien bij God. De wetenschap dat ze hen later weer zou zien, moest haar troost bieden:

Och Moederke, lief Moederke,
wees toch niet zoo verslagen!
De Heer plukt steeds die bloemen 't eerst
die Hem het meest behagen.
Hij plukte uw bloem en kweekt ze nu.
bewaart ze in Zijn hof voor u....
Och Moederke, lief Moederke,
dát trooste u!⁸⁵²

Het verdriet om haar verloren kinderen zat haar soms nog in de weg als ze haar geloofsvreugde wilde uiten:

Mijn zangstem ligt begraven
in Java's binnenland
in 't lieve kindergrafje

---

⁸⁴⁹ *Roepstemmen* heeft een wat ander karakter dan de andere bundels. Het kan eigenlijk opgevat worden als een lang gedicht.

⁸⁵⁰ Nellie, *Strijdkreet*, 8 mei 1909.

⁸⁵¹ Mauro, *Leven in het Woord*, p. 115.

⁸⁵² Nellie, 'Kort leventje', *Uit de diepte*, p. 21-27.

gedolven dáár in 't zand.

Nu kan ik niet meer zingen;
en Heer! Het doet soms pijn,
dat 'k met een hart vol jubel
voor U zoo stil moet zijn!⁸⁵³

Nellie was het vele verdriet moe. In het gedicht 'Smeekbede' (1925) richtte ze zich in haar pijn tot God met de vraag haar tranen te verruilen voor genade:

Het leven sloeg zoo menig diepe wonde,
het sloeg ze met meedoogenlooze hand.
Ach, dat ik eindelijk toch vrede vonde
van smart die telkens nieuw mij overmant,
of dat ik schreien, schreien, schreien konde,
te stillen pijn die in mijn binnenst brandt!

Maar 'k heb te veel geschreid reeds in mijn leven:
droog is de bron die lafenis eens bracht;
en met mijn handen tot U opgeheven
smee ik: O Heer, toon mij Uw liefdemacht!
In steê van tranen – wil gena mij geven
te zingen psalmen, psalmen in den nacht!⁸⁵⁴

De bekering mocht Nellie fundamenteel veranderd hebben, God had haar verdriet niet kunnen wegnemen.

Evenmin was het zo dat Nellie niets meer met haar vroegere leven te maken wilde hebben. Ze herlas haar dagboeken, en ordende haar correspondentie. Sommige persoonlijke documenten vernietigde ze, van andere wilde ze per sé dat ze bewaard zouden blijven. Ook haar spiritistische dagboek 'Ervaringen' herlas ze, plaatste er kanttekeningen bij en schreef in 1922 nog een nawoord. Opnieuw een teken dat ze haar spiritistische activiteiten niet als strijdig met het christelijk geloof achtte. Nellie erkende dat ze nog lang niet alles begreep, maar realiseerde zich dat het enige dat nodig was, geschied was, haar ziel behoorde aan God toe:

Eén ding slechts weet ik: dan van Hem ik ben.
Er is zooveel dat ik niet kan bevatten:
de Bijbel is zoo vol van diepe schatten,
waarvan ik nog een duizendste niet ken;

zo veel geleerdheid vloeit uit menschenpen;
op zooveel wijsheid gaan de denkers prat, en
ik, arme ziel, weet niet aan wien of wát men
zich houden moet in dien gedachtenren.

---

⁸⁵³ Nellie, 'Een liedje Heer!', *Stamelingen*, p. 18, 19.

⁸⁵⁴ Nellie, 'Smeekbede', *Uit de Diepte*, p. 124.

Maar dat ik ben van Hem – weet ik gewis;
en waarom trent ik 't spoor ook bijster rake,
dit vlamt als bakenvuur in duistren nacht:
dat Christus in mijn ziel geboren is.
Wat de één mij preeke, de ander in mij wrake, -
het Eéne Nood'ge is in mij volbracht!⁸⁵⁵

Samenvattend: Dat Nellie zich bekeerd had, betekende niet dat ze ook al haar niet-christelijke opvattingen overboord gezet had. Het Leger des Heils sloot bij veel van haar feministisch-socialistische denkbeelden aan. Ook de heilssoldaten ijverden voor een grotere onderlinge gelijkheid, vrouwen waren binnen het Leger gelijkwaardig, alcohol werd er niet gedronken en andere dogma dan het verlossend lijden van Christus speelden er geen rol. In haar dagelijks leven veranderde ogenschijnlijk evenmin veel. Nellie bleef actief betrokken bij de gemeenschap om haar heen en bleef schrijven. Alleen de richting was veranderd. Voortaan was niet de socialistische leefwereld, maar die van het Leger des Heils de hare, zou ze niet meer voor arbeidervrouwen in *De Vrouw* schrijven, maar christelijke boeken vertalen en christelijke gedichten publiceren, onder meer in de *Strijdkreet*.

Nellie was van wezen veranderd, zo zei ze zelf. Haar leven en denken waren in een ander licht komen te staan. Religies hoefden niet meer onderzocht te worden op hun waarheidsgehalte, ze had nu zekerheid in God gevonden. Had ze als jonge vrouw God herkend in de natuurpracht, nu riep deze haar op God te prijzen. Nellie had altijd geijverd voor een betere wereld, het op een hoger plan brengen van de mensheid had ze als haar zedelijke plicht beschouwd. Nu was ze tot het inzicht gekomen dat de mens van nature slecht in plaats van goed was en dat dus alleen God een dergelijke verandering brengen kon. De bijbel was een brief van God, geschreven in Zijn geest en derhalve het beste te verstaan door mensen in wie Gods geest leeft. Bijbelverhalen moesten wel daadwerkelijk gebeurd zijn, tegenstrijdigheden zou God later oplossen. Jezus was niet slechts een moreel voorbeeld, maar was van leraar haar Verlosser geworden. Nellie had afscheid genomen van haar vroegere vrijzinnige theologische gedachtegoed.

Nellies bekering kan begrepen worden als een zoeken naar goedkeuring, leiding en bescherming. Goedkeuring had ze altijd gevonden bij Mulder. Zijn

---

⁸⁵⁵ Nellie, 'Eén ding weet ik', *Stamelingen*, p. 93

aansporingen om een persoonlijke band met God te onderhouden, moeten haar gesterkt hebben in haar bekeringsproces. Door zich te bekeren vond ze vanzelfsprekend ook goedkeuring en aansluiting bij haar vrienden van het Leger des Heils. Wat Nellie onder een bekering verstond, moet ook zijn ingegeven door de contacten met hen. Aan het eind van haar leven herlas Nellie haar dagboeken en correspondentie. Veel brieven hadden nog steeds grote waarde voor haar, haar fascinatie voor het spiritisme bleek ze nog steeds niet helemaal achter zich te hebben gelaten. Nellie voelde zich goed bij haar nieuwe beleving van het christelijk geloof. Ze had rust gevonden omdat ze niet langer behoefde te ijveren voor een betere wereld noch te zoeken naar de waarheid. Bij God vond ze geborgenheid en steun. Het verdriet om het verlies van haar geliefden bleef, maar ze vond troost in het vooruitzicht hen na haar dood terug te zien en dan bij God te kunnen zijn.

Slotbeschouwing

O ja- ik ben veranderd! God zij gedankt dat ik het zeggen kan. Maar niet (...) “van gedachten” in het algemeen; maar “van wezen”, grondig. De mensen, vaag en zonder onderscheiding sprekend, zeggen: “Ze is geloovig (of godsdienstig of vroom) geworden”, ik zelf, beslist en met onderscheiding, zeg: “Ik ben bekeerd en wedergeboren.” Dat is iets anders, iets dat alléén verstaan wordt door degenen die reeds dezelfde ervaring maakten.

Nellie, ‘Wederlegging’, *De Vrouw*, 20 februari 1909.

De bekering van Nellie van Kol baarde destijds veel opzien. Ook haar latere biografen blijken grote moeite te hebben met die bekering en slaagden er niet goed in deze in te passen in haar biografie. De centrale vraag van deze scriptie luidde daarom: Hoe kan Nellies bekering verklaard en geïnterpreteerd worden? Terugblikkend op haar leven leek Nellie vanaf haar huwelijk met Henri van Kol het christelijk geloof verruild te hebben voor het socialisme. Korte tijd interesseerde ze zich bovendien voor de theosofie en zeer intensief hield ze zich bezig met het spiritisme om ten slotte te eindigen bij het Leger des Heils. Markeerde die keuze voor het Leger des Heils een duidelijke breuk of was er, ondanks de wendingen, sprake van continuïteit in overtuigingen en leefwijze?

Niet eerder hebben historici de moeite genomen om de door Nellie nagelaten getuigenissen, verschenen in *De Vrouw* en in *Nieuwe Banen*, te bestuderen. Juist deze bronnen bieden de mogelijkheid om haar bekeringsproces op de voet te volgen. In de getuigenissen bezigt Nellie geloofstaal, dankzij haar bekering bezag ze haar leven in een nieuw licht. Bij het Leger des Heils kon ze dit gevoel van ‘wedergeboren’ zijn delen op een manier die bij haar paste: vrolijk en bevindelijk, maar ondogmatisch. Het activisme van het Leger, zo is mijn observatie, sloot aan bij Nellies vroegere streven de verschillen tussen arm en rijk te verkleinen en op te komen voor de zwakkeren in de samenleving zoals de ongehuwde moeders.

Al was Nellies kritiek op de onrechtvaardigheid in de wereld niet veranderd, in de ogen van haar socialistische tijdgenoten was ze een spijtoptante. Veel socialisten begrepen niets van Nellies ommekeer en veronderstelden ten onrechte dat zij een contemplatief leven was gaan leiden. Van medegelovigen ontving ze juist instemmende brieven in reactie op haar getuigenissen. Niet eerder was er zo’n duidelijke scheiding in perceptie tussen de socialisten en christenen in

de respons op haar. De socialisten waren in hun media immers gewend geweest aan Nellies citaten en voorbeelden uit de bijbel.

Dat het christelijk geloof ook gedurende haar socialistische periode een rol is blijven spelen in Nellies leven, hebben vrijwel alle biografen veronachtzaamd. De meesten presenteerden haar belangstelling voor religie als een losse verzameling interesses aan het eind van haar leven. Haar achterliggende gedachte was echter de overtuiging dat iedere levensbeschouwing in een eigen vorm waarheid kon bevatten. Zo kon het spiritisme, waarin zij gedurende een aantal jaren zo in opging, haar nieuwsgierigheid naar het leven na de dood bevredigen. Daarnaast, zo blijkt uit mijn analyse, vervulde het contact met de geesten haar behoefte aan sociale contacten en haar verlangen naar overleden dierbaren.

Wie geen oog heeft voor Nellies psychische en sociale nood en geen weet heeft van haar zoektocht naar waarheid, verwacht ook geen bekering. Voor zover de biografen aandacht besteden aan Nellies bekering, lijken zij te zijn uitgegaan van een plotselinge omwenteling, van een kortstondige, mystieke ervaring. Nauwkeurig onderzoek van Nellies eigen geschriften laat echter duidelijk zien dat de bekering een langdurig en intens proces is geweest, waarin ze eerst God vond en pas jaren later Christus aannam als haar Verlosser. Nellies vrome persoonlijkheid of Het Leger des Heils alleen kunnen haar bekering niet verklaren; het moet een samenspel van factoren zijn geweest dat leidde tot haar bekering. Uit godsdienstpsychologisch en –sociologisch onderzoek weten we dat ook een verlangen naar geluk en het zoeken naar goedkeuring, leiding en bescherming een rol kunnen spelen. Daarvan lijkt bij Nellie beslist sprake te zijn geweest.

In de bestaande levensbeschrijvingen is Nellies maatschappelijk bestaan niet verweven met haar religieus leven, terwijl haar zedelijke interpretatie van het christelijk geloof haar grote drijfveer was. Nellie geloofde dat ieder mens de plicht had bij te dragen aan een betere wereld. Door te leven als Christus, het ultieme morele voorbeeld, kon de mensheid op een hoger plan worden gebracht. Nellie had haar roeping gevonden in het schrijven. Door in haar zelfgeschreven werk haar ziel te laten spreken, kon ze anderen opvoeden. Door teksten op te sporen en te bewerken, opende ze voor haar lezers nieuwe werelden; kinderen maakten kennis met verhalen uit andere culturen, moeders met moderne ideeën over opvoeding.

Nellie zelf betoogde dat haar bekering een fundamenteel ander mens van haar had gemaakt. Voor haar zelf was het dus een breekpunt. Uit mijn onderzoek blijkt dat haar veranderde mens- en Godsbeeld hieraan ten grondslag ligt. Als wedergeborene was ze ervan overtuigd dat niet de mens, maar alleen God de wereld kon redden. Haar hele leven heeft Nellie de zedelijke plicht om de wereld te verbeteren serieus genomen, eerst als christen, later als socialiste. Haar bekering is dus inderdaad een breekpunt, niet zozeer wat betreft haar maatschappelijke ideeën of leven, maar omdat ze het geloof om bij te kunnen dragen aan een heilsstaat verloren had en daarmee was de stuwende kracht om op te voeden door te schrijven weggefallen.

Geraadpleegde Literatuur

PRIMAIRE BRONNEN

Archivalia

Aletta, Instituut voor Vrouwengeschiedenis, Amsterdam
Archief Nellie van Kol

inv.nr. 113: brieven van Catherine Booth Clibborn aan Nellie.

inv.nr. 113: brieven van Samuel Logan Brengle aan Nellie

inv. nr. 192: onvoltooide doctoraalscriptie van Inger van Dongen: Nellie van Kol.

inv. nr. 6: brieven van Gerrit Jan Mulder aan Nellie.

inv. nr. 12, 13: brieven van Nellie aan Henri van Kol.

inv. nr. 8: brieven van ds. van Soelen aan Nellie.

inv. nr. 8: brieven van Louise Stratenus aan Nellie.

inv. nr. 1: brieven van Catharina Alberdingk Thijm, aan Nellie.

inv. nr. 38-44: Nellie, aantekeningen betreffende het spiritisme.

inv. nr. 47, 74: Nellie, aantekeningen betreffende het christelijk geloof.

inv. nr. 58: Nellie, 'Berliniana', 1898.

inv. nr. 76: Nellie, 'Blauwe liedekens'.

inv. nr. 20, 21: Nellie, dagboeken 1883-1886.

inv. nr. 45: Nellie, 'In Londen'.

inv. nr. 75: Nellie, in klad: 'Woord vooraf' bij Philip Mauro, *Gods Apostel en Hoogepriester*.

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam
Archief Ferdinand Domela Nieuwenhuis

Inv.nr. 28: brieven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis aan Henri van Kol

Stadsarchief Den Bosch

Doopakte Jacoba Maria Petronella Porreij, Nederlands-hervormde kerk, Den Bosch 4 januari 1852.

Gedrukte bronnen

- Domela Nieuwenhuis, Ferdinand, *Mijn afscheid van de kerk*, Haarlem 1879.

- Domela Nieuwenhuis, Ferdinand, *Van christen tot anarchist: en ander werk van F. Domela Nieuwenhuis, geselecteerd door Albert de Jong*, Bussum 1982.

- Heijermans, Ida, 'Nellie van Kol 12 december 1851 - 12 december 1921', *De Vrouw*, 10 december 1921.

- Van Kol, Henri, *Christendom en socialisme*, 's-Gravenhage 1882.

- Van Kol, Henri, *Onze Aarde zij een Paradijs*, Gent 1896.

- Lotus, 'Een klein beetje theosophie', *De Vrouw*, 26 maart 1898.

- Lotus, 'Eenige beschouwingen over den mensch.', *De Vrouw*, 4 juni 1898-16 juli 1898.

- Mauro, Philip, *De tegenwoordige stand van het gewas*, 's-Gravenhage 1915.
- Mauro, Philip, *De Wereld en der Wereld God*, 's-Gravenhage 1916.
- Mauro, Philip, *Leven in het woord*, 's-Gravenhage 1909.
- Mauro, Philip, *Rede en Openbaring*, 's-Gravenhage 1915.
- N., 'Theosofie en onze kinderen.', *De Vrouw*, 9 oktober 1897.
- Nellie, *Afdrukken van indrukken*, Voorschoten 1909.
- Nellie, *Als het kindje komt*, Amsterdam ca. 1903, in convoluut p. 2-8.
- Nellie, *Aphorismen*, Amsterdam 1911, oorspronkelijke titel *Graankorrels*, Amsterdam 1902.
- Nellie, *Brieven aan Minette*, 's-Gravenhage 1884.
- Nellie, 'Debat', *De Vrouw*, 5 december 1896.
- Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, Oude Testament, eerste deel: Het Boek Genesis, Rotterdam 1905.
- Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, Oude Testament, tweede deel: De boeken Exodus, Leviticus, Numeri en Deuteronomium, Rotterdam 1905.
- Nellie, *De Bijbel voor kinderen naverteld*, Nieuwe Testament, Rotterdam 1907.
- Nellie, *Een kind is ons geboren*, 's-Gravenhage 1912.
- Nellie, 'Een Volks-kinderbibliotheek', *De Vrouw*, 5 oktober 1901.
- Nellie, 'Een Zingend Schip, een Dobberend Geluid', vermoedelijk 1908, publicatiegegevens onbekend, archief Nellie van Kol, inv. nr. 106, Aletta.
- Nellie, 'Exeo', *De Vrouw*, 18 augustus 1900.
- Nellie, 'Getuigenis', *Nieuwe Banen, Bijdragen ter verdediging en verdieping van de Christelijke wereldbeschouwing*, maart 1909. Geschreven te Voorschoten, eind januari 1909.
- Nellie, 'Geloof op de markt', *De Amsterdammer Weekblad voor Nederland*, No. 1659, 1909.
- Nellie, 'Heiligen uit den eersten tijd.', *Strijdkreet*, 8 mei 1909.
- Nellie, 'Het Waarom', *De Vrouw*, 1 mei 1909.
- Nellie, 'Iets over heilige mensen, naar aanleiding van Een Heilig Boek', *De Vrouw*, 18 mei 1901.
- Nellie, 'Lectuur. Annie Besant. Vier voordrachten over theosofie.', *De Vrouw*, 7 mei 1898.
- Nellie, 'Levensschets', *De Vrouw*, 7 september 1918.
- Nellie, *Moeder en kind, hoe men kiesche onderwerpen met kinderen kan behandelen*, Rotterdam 1898.
- Nellie, *Mystieke Week*, Amsterdam 1912.
- Nellie, 'Naar aanleiding van een boekje', archief Nellie van Kol, inv. nr. 72, Aletta.
- Nellie, 'Om misverstand te voorkomen', 1909, publicatiegegevens onbekend, archief Nellie van Kol, inv. nr. 92, Aletta.
- Nellie, *Onze Avondurtjes en andere paedagogische schetsen*, Haarlem 1891.
- Nellie, *Richtingslijnen, Beschouwingen verzameld door Lili Schaank-Van Kol en Ida Heijermans*, Amsterdam 1931.
- Nellie, *Roepstemmen*, Amsterdam 1912.
- Nellie, *Schetsen en fragmenten*, Leiden 1886.
- Nellie, *Sociaal-Democratie en Onthouding*, St. Annaparochie 1896. Overdruk uit: Verslag van het Nationaal Congres voor geheel-onthouding, Utrecht 6 en 7 november 1896.
- Nellie, *Stamelingen*, Amsterdam 1912.
- Nellie, *Uit de diepte*, Amsterdam 1925.

- Nellie, 'Vergaderingen enz', *Evolutie*, 24 mei 1893.
- Nellie, 'Wat zullen de kinderen lezen?', *De Gids*, 1899, p. 288-330, overgenomen uit *Richtingslijnen, Beschouwingen verzameld door Lili Schaank-Van Kol en Ida Heijermans*, Amsterdam 1931.
- Nellie, 'Wederlegging', *De Vrouw*, 20 februari 1909.
- Nellie, '1 mei', *De Vrouw*, 8 mei 1897.
- Porreij, David, *Mengelpoëzij*, Utrecht 1860.

SECUNDAIRE LITERATUUR

- Baggerman Arianne, Rudolf Dekker, 'De gevaarlijkste van alle bronnen', *Egodocumenten: nieuwe wegen en benaderingen*, Amsterdam 2004, p. 3-22.
- Bakker, Nelleke, *Kind en karakter: Nederlandse pedagogen over opvoeding in het gezin 1845-1925*, Amsterdam 1995.
- Both, Kees, 'Kindergarten – tuin voor kinderen: De bedoelingen van Fröbel', *De wereld van het jonge kind, maandblad voor onderwijs, verzorging en opvoeding*, vol. 32 afl 5, p.142-145.
- Buijnsters, Piet J. en Leontine Buijnsters-Smets, *Lust en Leering, Geschiedenis van het Nederlandse Kinderboek in de negentiende eeuw*, Zwolle 2001.
- Cossee, Eric Henri, *Willem Muurling (1805-1882), een Groninger wordt modern*, afscheidsrede Rijksuniversiteit Groningen, 2 oktober 2009.
- Daalder, Dirk Leonardus, *Wormcruyt met suycker: historisch-critisch overzicht van de Nederlandse kinderliteratuur*, Amsterdam 1950, p. 102-109.
- Dekker, Rudolf, 'Egodocuments in the Netherlands from the sixteenth to the nineteenth century', *Dutch crossing : a journal for students of Dutch in Britain*, (1989), vol. 23 (1999), afl. 2, p. 255-285.
- Dieteren, Fia, 'Celestine en haar zusters, Reddingswerk van het Leger des Heils in Nederland (1890-1900)', *Historica*, nr. 2 (juni 2004), p. 3-5.
- Dieteren, Fia, 'De Lesbrieven van Gerrit Jan Mulder aan Marie Porreij (1875-1897)', *Gewina* 20 (1997), p. 211-226.
- Dieteren, Fia, 'Een eigen tehuis in het land der vreemdelingschap. Privé en openbaar in het leven van Nellie van Kol', *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, vol. 9 (1988), p. 262-275.
- Dieteren, Fia, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis en de vrouwen' in Johan Frieswijk, Jacob J. Kalma, Yme Kuiper (red.), *Ferdinand Domela Nieuwenhuis, De Apostel van de Friese Arbeiders*, Drachten 1988, p. 29-43.
- Dieteren, Fia, 'Piet Meuleman-van Ginkel, Moeder van de Theosophische Vereeniging', *Historica*, februari 2002, nr. 1, p. 23-25.
- Dieteren, Fia, 'Nellie van Kol, 'een verloren schaapske?', paper Worskhop Religie en Biografie, 19-20 november 2009, Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap, Rijksuniversiteit Groningen.
- Dieteren, Fia, Ingrid Peeterman, *Vrije vrouwen of werkmansvrouwen? Vrouwen in de Sociaal-Democratische Bond (1879-1894)*, Utrecht 1984.
- Dieteren, Fia, *1998 De nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid*, Z.p. 1995.
- Dixon, Joy, *Divine feminine: theosophy and feminism in England*, 2001. www.theosofie.net
- Van den Doel, Hubrecht Wim, *Het Rijk van Insulinde, Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie*, Amsterdam 1996.

- Dongelmans, Berry, 'Over intekenaren, kopers en lezers, Een zoektocht naar het Leesgezelschap te Nieuwenhuis', *De Negentiende Eeuw* 14 (1990), p. 189-203.
- Draaisma, Douwe, *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt: de geheimen van het geheugen*, Amsterdam 2003.
- Van Drenth, Annemieke, Francisca de Haan, *The rise of caring power: Elizabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands*, Amsterdam 1999.
- Van Essen, Mineke, 'Onderwijzeressen in niemandsland.', *Info (Tijdschrift voor Onderwijswetenschappen)*, 16 (1986), afl. 6, p. 253-265.
- Van Essen, Mineke, *Onderwijzeressen in niemandsland. Vrouwen in opvoeding en onderwijs*, Nijkerk 1985.
- Everard, Myriam, 'Het burgerlijk feminisme van de eerste golf: Annette Versluijs-Poelman en haar kring', *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, vol. 6 (1985), p. 106-137.
- Filius, Jan, Dirk Lissenburg, *Gered om te redden, het Leger des Heils in heden en verleden*, Amsterdam 1962.
- Fortuin, Arjen, Joke Linders, *Bespottelijk maar aangenaam, de biografie in Nederland*, Amsterdam 2007.
- de Groot, J.M., 'De lust tot last. De Rein Leven Beweging als pionier in de strijd om de nieuwe mens', *Groniek: onafhankelijk Gronings historisch studentenblad*, afl. 120 (1993), p. 55-64.
- Holtrop, Aukje, *Nynke van Hichtum, Leven en wereld van Sjoukje Troelstra-Bokma de Boer 1860-1939*, Amsterdam 2005.
- Van der Horst, Atie, 'Biografie van Nellie van Kol', archief Nellie van Kol, Aletta, Instituut voor Vrouwengeschiedenis, Amsterdam. [onuitgegeven]
- Jansen, Derk, *Op zoek naar nieuwe zekerheid: negentiende-eeuwse protestanten en het spiritisme*, Meppel 1994.
- Van der Meiden, Willem, 'Wij moeten vroom en rein worden' Kinderbijbels in de negentiende eeuw, *Literatuur zonder leeftijd* 58 (2002) p. 318-338.
- Meyers, Jan, *Domela, een hemel op aarde: leven en streven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, Amsterdam 1993.
- Mönnich, C.W., 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis, theologie en anti-theologie', in : Johan Frieswijk, Jacob J. Kalma, Yme Kuiper (red.), *Ferdinand Domela Nieuwenhuis, De Apostel van de Friese Arbeiders*, Drachten 1988, p. 63-79.
- Netscher, Frans, 'Karakterschets. Nellie van Kol.', *De Hollandsche Revue*, Haarlem vol. 3 (1898) p. 541-558.
- Van Raak, Ronald, *In Naam van het Volmaakte: Conservatisme in Nederland in de 19^e eeuw van Gerrit Jan Mulder tot Jan Heemskerk Azn.*, proefschrift Universiteit van Amsterdam 2000.
- Rambo, Lewis Ray, *Understanding Religious Conversion*, New Haven 1993.
- Rasker, Albert Jan, *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795, Geschiedenis, theologische ontwikkelingen en de verhouding tot haar zusterkerken in de negentiende en twintigste eeuw*, Kampen 1986.
- De Regt, Ali, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid, Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940*, Amsterdam 1984.
- Ringelberg, John, *Met de vlag in top, De geschiedenis van het leger des Heils in Nederland (1886-1946)*, Amsterdam 2005.
- Roemaat, Bianca, 'Het gevoel van vreemdelingschap is niet weg te redeneren': Nellie van Kol (1851-1930) in Nederlands-Indië, *Het Verleden Tijd Schrift, Vakgroep Economische en Sociale Geschiedenis*, vol. 12 (1994), afl. 1, p. 16-20.
- Romein, Jan, *Op het Breukvlak van Twee Eeuwen*, Leiden 1967.

- De Sablonière, Margrit, 'Nellie van Kol 1851-1951', *Het Boek van Nu: Maandblad voor Boekenvrienden*, vol. 5 (1951-1952), afl. 4 (dec. 1951), p. 78, 79.
- Schmook, Ger, 'Nellie van Kol, alias 'Nellie'', *De Bibliotheekgids: orgaan van de Vlaamse Vereniging van Bibliotheek-, Archief- en Museum personeel*, nr. 9 (1930), p. 45-52.
- Schnitger, Carin, 'IJdelheid hoeft geen ondeugd te zijn, De Vereeniging voor Verbeetering van Vrouwenkleeding', *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, vol. 6 (1985), pag. 163-185.
- Schouten-Hoekstra, Sylvia, "'De Vrouw" in de periode 1893-1900: Veertiendaagsch blad, gewijd aan de onderlinge opvoeding der vrouwen onder redactie van Nellie van Kol', doctoraalscriptie historische opvoedkunde, Amsterdam 1985.
- Sommer, Jan Hendrik, *Spiritisme*, serie Wegwijs, Kampen 2001.
- Stutje, Jan Willem, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) Revolte en melancholie. Romantiek in Domela's kritiek op de moderniteit', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, vol. 5 (2008), afl. 2, p. 3-27.
- Tilanus, Liede, 'Nellie van Kol, een herinnering', *De Proletarische Vrouw*, 12 maart 1930.
- Ullman, Chana, 'The Transformed Self: The Psychology of Religious Conversion', *Contemporary sociology: a journal of reviews*, vol.19 (1990), afl. 5 (sept.), p. 737.
- Ullman, Chana, 'Cognitive and Emotional Antecedents of Religious Conversion', *Journal of personality and social psychology*, vol. 43 (1982), afl. 1 (jul), p. 183.
- Van 't Veer, Paul, 'Ir. Henri Hubertus van Kol', *Socialisme en democratie: maandschrift*, vol. 13, p. 240-247, 305-314.
- Van 't Veer, Paul, *Geen blad voor de mond*, Amsterdam 1958, p. 183-217.
- Verdonk, Dirk-Jan, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis: dominee, socialist, anarchist, vegetariër', *Leven: tweemaandelijks tijdschrift over vegetarisch eten*, afl. 2 (mrt/apr 2002), p. 29.
- Vermeer, Leonieke, 'Als de tafel danst, dan wankelt de wetenschap. De relatie tussen spiritisme en wetenschap in Nederland rond 1900.', *Gewina, tijdschrift voor de geschiedenis der geneeskunde, natuurwetenschappen, wisunde en techniek*, vol. 30 (2007), afl. 1, p. 26-43.
- De Vries, Hille, 'Domela Nieuwenhuis en de verhouding tussen kerk en maatschappij in de negentiende eeuw' in: Johan Frieswijk, Jacob J. Kalma, Yme Kuiper (red.), *Ferdinand Domela Nieuwenhuis, De Apostel van de Friese Arbeiders*, Drachten 1988, p. 44-60.
- Darja de Wever (ed.), *Het is geen kolonie, het is een wereld: vrouwen bereizen en beschrijven Indië 1852-1912*, Amsterdam 2003.
- Johan Wulterkens, 'Geloof in daden: het spiritisme van P.J. Troelstra', *Onvoltooid Verleden*, afl. 15 (2002), p. 39-47.
- Hetty Zock, 'Paradigms in Psychological Conversion Research', Jan Bremmer, Wout van Bekkum, Arie Molendijk (red.), *Paradigms, Poetics and Politics of Conversion*, Leuven 2006, p. 41-58.
- René Zwaap, 'De geheime leer', *De Groene Amsterdammer*, 15 december 1999.

Geraadpleegde websites (niet in de literatuurlijst genoemd)

PRIMAIRE BRONNEN

Archivalia

Gemeentearchief Den Bosch

- <http://zoeken.stadsarchief.nl/> 4 juni 2010.

Brabants Historisch Informatie Centrum

- <http://www.bhic.nl/index.php?id=10004>, 4 juni 2010.

Gedrukte bronnen

Nellie van Kol, 'Zoet schaapje', *Kinderversjes*, Alkmaar 1923.

Overgenomen van de website: http://www.dbnl.org/tekst/kol_001kind01_01/

SECUNDAIRE LITERATUUR

- auteur onbekend, 'Heilsoldate', www.voorschotenonline.nl
- Berkelaar, Wim, 'Atheïsme', in: G. Harinck e.a. (red.), *Christelijke Encyclopedie* (Kampen 2005), www.protestant.nl, 26 februari 2009.
- Mies Campfens, 'Tilanus, Liede' oorspronkelijk gepubliceerd in: *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, 5 (1992), p. 290-294, digitale versie www.iisg.nl, geraadpleegd 11 juli 2010.
- Dieteren, Fia, 'Porreij, Jacoba Maria Petronella (1851-1930)', oorspronkelijk opgenomen in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, Den Haag 1989 vol.3, www.inghist.nl 18 okt. 2008.
- Harmsen, Ger, 'Nieuwenhuis, Ferdinand', oorspronkelijk gepubliceerd in *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland* 6 (1995), p. 157-163, www.iisg.nl, 26 februari 2009.
- Jansen, Derk, 'Spiritisme', in: G. Harinck e.a. (red.), *Christelijke Encyclopedie* (Kampen 2005), www.protestant.nl, 26 februari 2009.
- Jansen, Derk, 'Theosofie', in: G. Harinck e.a. (red.), *Christelijke Encyclopedie* (Kampen 2005), www.protestant.nl, 26 februari 2009.
- Van der Meiden, Willem, 'De geschiedenis van de kinderbijbel', lezing 14 oktober 2006 Boekentafelhoudersdag BKV-lectuurcentrum, Driebergen, www.kinderbijbels.nl, 19 september 2008.
- Noordegraaf, Herman, 'Christen-socialisme', in: G. Harinck e.a. (red.), *Christelijke Encyclopedie* (Kampen 2005), www.protestant.nl, 26 februari 2009.
- Petermeijer, Hans, 'Nellie van Kol, pedagoge en kinderboekenschrijfster', oorspronkelijk gepubliceerd in: *Boekenpost*, vol. 27 (1996), p. 34-35, www.thuisinbrabant.nl 18 okt. 2008.
- Peucker, P.M., 'Hernhutters', in: G. Harinck e.a. (red.), *Christelijke Encyclopedie*, Kampen 2005, www.protestant.nl, 26 februari 2009.

- Röling, Hugo Quintus, Bob Reinalda, 'Porreij, Jacoba Maria Petronella', oorspronkelijk gepubliceerd in: *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, vol. 8 (2001), p. 204-208, www.iisg.nl 2 okt. 2008.
- Schrevel, Margreet, 'Het Rijke Rooie Leven - Links Kolonialisme', www.sp.nl, 26 februari 2009.
- De Tollenaere, Herman A.O., 'Marx and Engels on Spiritualism and Theosophy', oorspronkelijk gepubliceerd in *Theosophical History*, vol. 4 nr. 2 april 1992, p. 45-49, www.stelling.nl, 27 februari 2009.
- De Vries, Anne, 'Opvattingen en beoordelingen in de periode van 1880 tot 1930' In: *Wat heten goede kinderboeken? De theoretische opvattingen over kinderliteratuur en de praktijk van boekbeoordeling in Nederland 1880-1980*. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam 1989, www.dbnl.nl 5 april 2009.
- De Vries, Els, 'Hoe hoger onze idealen stijgen, des te hoger stijgen wij zelf'. Pedagoge en redactrice Nellie van Kol (1851-1930) in de discussie rond kinderliteratuur in het fin de siècle. Theorie en praktijk. Afstudeerscriptie Master Nederlandse Literatuur 2007. <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2007-0607-201312/def.%20scriptie%200002.doc>, 26 maart 2009.
- Weis, C.B., 'Mulder, Gerardus Johannis (1802-1880)', oorspronkelijk opgenomen in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, Den Haag 1985 vol.2, www.inghist.nl 26 maart 2009.
- Welcker, Johanna M., 'Kol, Hendrikus Hubertus van', oorspronkelijk gepubliceerd in: *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, vol. 7 (1998), p. 116-123, www.iisg.nl 26 okt. 2008.

- www.databasewomenwriters.nl/author.asp?AuthorID=1401, 15 april 2010.
- <http://gtb.inl.nl/iWDB/search>, Woordenboek der Nederlandse Taal
- www.legerdesheils.nl, 12 mei 2010.
- <http://www-old.vu.nl/hdc/Hulppredikers.pdf>, 5 augustus 2009.
- www.sacollectables.com/officers.html, 20 mei 2010.
- <http://waterlog.wordpress.com/2009/04/23/john-stuart-mill-valt-een-beetje-tegen/>